ARCHAEOLOGIAI

KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MÜEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDITÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

57

VI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. IV. KÖTET.)

TÖBB RÉZTÁBLÁVAL ÉS FAMETSZVÉNYNYEL.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

—

MDCCCLXVI.

306927

M. ACADEMIA' KÖNYVTÁRA

Nyomatott Emich G. István, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1836.

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

KUBÍNYI ÁGOSTON, Biz. Elnök.
Gr. ANDRÁSSY MANÓ,
ARÁNYI LAJOS,
ÉRDY JÁNOS,
HENSZLMANN IMRE,
IPOLYI ARNOLD,
KUBÍNYI FERENCZ,
MÁTRAY GÁBOR,
PAUER JÁNOS,
PAÚR IVÁN,
PULSZKY FERENCZ,
RÓMER FLÓRIAN, Biz. titkár, az „Archaeologiai Közlemények“ szerkesztője.
TOLDY FERENCZ,
WENZEL GUSZTÁV.

TARTALOM.

I. FÜZET.

I. A kunok bél-háromkuti, máskép apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. IPOLYI ARNOLDTÓL 1

II. Toldalék. A bél-háromkuti apátság okmánytárának kiadatlan okmányai a XIII. századtól a XV. századig. I—XXV . . . . . .

III. A bél-háromkuti máskép apátfalvi egyháznak épitészeti arányai. HENSZLMANN IMRÉTŐL 61

IV. Budának és környékének helyirati viszonya a középkorban. Irta KUPP JAKAB. IV. közlemény 83

V. Magyar régészeti krónika. RÓMER FLÓRISTÓL 98

VI. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállitá RÓMER FLÓRIS 112

VII. A magyar tudom. Akademia Archaeologiai bizottmányának munkálkodása 1865—1866 April végeig. (Jegyzőkönyvi kivonat) 119

II. FÜZET.

VIII. Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. II. czikk. HENSZLMANN IMRÉTŐL 125

IX. Római feliratok Erdélyből. TORMA KÁROLY lev. tagtól, III-ik közlemény 145

X. Az ujabb időben Ó-Szőnyön kiásott római régiségek. RÓMER FLÓRISTÓL 151

XI. Magyar régészeti krónika, irja RÓMER FLÓRIS. Folytatás 164

XII. Uj regészeti lelhelyek, közli idősb KUBINYI FERENCZ 188

XIII. Adalék a magy. régészeti irodalomhoz. RÓMER FLÓRISTÓL. Folytatás. 192

XIV. A m. tud. Akademia Arch. Bizottmányának munkálkodása 1866. májustól december végeig (Jegyzőkönyvi kivonat) 202

XV. Archaeologiai mozgalmak, összeállitá RÓMER FLÓRIS. 204

XVI. Hely- és Tárgymutató a VI. kötethez 211

TOLDALÉK.

A BÉL-HÁROMKUTI APÁTSÁG

OKMÁNYTÁRÁNAK

KIADATLAN OKMÁNYAI

A XIII. SZÁZADTÓL A XV-DIK SZÁZADIG.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

I.

1289.

Ladislaus dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum inspecturis. Salutem in salutis largitore. Altitudo divini consilii, que in sua dispositione non fallitur, adhoc nos super gentes et regna disposuit ac esse principem plurimorum, ut oppressionibus remediaremur singulorum et maxime oculo pietatis respiceredebemus personas divino cultui insistentes, ac illis in temporalibus tam pie providere, ut pro nobis et regni tutamine preces valeant fundere Salvatori, cum non solum arma sed et preces iuste vivencium tu eantur regnum et regum diadema. Proin ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod religiosus vir abbas et conventus monasterii virginis Gloriose de Beel, sive de tribus fontibus, de comitatu de Borsod, ordinis Cisterciensis, ad nostram accedentes presenciam, a nobis humiliter supplicando postularunt, quod nos tributum de villa porozlou, videlicet de singulis curribus sales deferre consuetis, quator Sales, et de curribus minus honeratis duos denarios banales eidem monasterio de benignitate regia dare et conferre dignaremur. Nos igitur opus (? kiszakitva) pietatis circumspicientes et attendentes vastus, dampna, spolia, destructiones et conbus (tiones, kiszakitva) dicti monasterii (kiszak. quas et) quidem a baronibus et nobilibus regni (— — kiszakitva et per?) nos (— — kiszakitva iugiter?) ac immiserabiliter est perpessum, volentes indempnitati, destructioni, combustioni, (kiszakitva) et utilitati ipsius monasterii animo pietatis regie misericorditer subvenire, ut fratres in eodem Deo famulantes agregari pocius quam valeant disgregari. In c o n g r e g a t i o n e nostra g e n e r a l i, quam cum u n i v e r s i s patribus, archiepiscopis et episcopis ecclesiarum, baronibus ac universis nobilibus regni nostri super reformacione et ordinacione, commodo et utilitate tocius Status regni nostri solempniter celebravimus, visum fuit nobis et placuit ut universa tributa que post mortem domini Stephani patris nostri carissimi pie recordationis regis, ubicunque locorum in regno nostro, tam in terris quam in aquis fuerant instituta, penitus et peromnia debeant aboleri ac et anullari, tamen memoratum tributum videlicet de singulis curribus sales deferentibus quatuor sales et de curribus minus honeratis duos denarios banales ob remedium animarum progenitorum nostrorum et pro Salute nostra eidem monasterio abbati et fratribus in eodem domino famulantibus ex conniventia et benevolentia eorundem archiepiscoporum, episcoporum, baronum et nobilium regni nostri, de gracia nostra speciali dedimus, donavimus et contulimus iure perpetuo et irrevocabiliter exigendum, percipiendum, possidendum et habendum. Ut igitur huius nostre collationis seu donacionis series eidem monasterio per nos salubriter prout speramus facta robur optineat perpetue firmitatis, nec processu temporum aliqualiter in irritum possit vel debeat per quempiam retractari seu et revocari, presentes concessimus literas dupplicis Sigilli munimine roboratas. Datum per manus venerabilis patris G. (azaz Gregorii) Dei gratia Episcopi Chanadiensis, aule nostre cancellarii dilecti et fidelis nostri. Anno Domini M. CC. octuagesimo nono. Regni autem nostri anno decimo octavo.

Ezen eddig kiadatlan okmány eredetie az apátság levéltárában találtatik (Fasc. A. Nro. 3.), mely az apátság javait birtokló egri érseki papnövelde levéltárában őriztetik. A hártyaokmányról a pecsét már hiányzik.

Az ezen okiratban emlitett, és valószinüleg 1289-ben tartott *országgyülésnek* nyomára, miután más okiratokban is emlittetik, (mint Cod. Dipl. VII. 5. 481) melyekben parlamentum publicumnak neveztetik, már Kovachich (Vestigia Comitiorum 147. sat.) figyelmeztetett. De az itt először közlött okiratunkból kivehető ezen országgyülés eddig ismeretlen tárgyalásainak egyik czikke is, hogy t. i. a IV. István király halála óta törvénytelenül behozott vámok ezen országgyülés által eltöröltettek. Az emlitett, országgyülésnek minőségére a congregatio generalis cum universis nobilibus sat. kifejezések utalnának melyeket Bartal (Comment. ad Hist. Status Iurisque publ. Hung. II. 188—9) bővebben magyaráz, ámbár okiratunk kifejezésének eltérése állitását megingathatja.

II.

1330.

Chanadinus miseratione Divina Episcopus Agriensis, omnibus ad quos praesentes literae pervenerint, salutem in Omnium Salvatore. Cum a Dominicae vocis organo, salubriter sit emissum & Christi sacerdotibus non minus pro praecepto, quam consilio, specialiter sit iniunctum gratis accepistis, gratis date: Nos sollicitudine debita, ad executionem hujus praecepti Dominici, inclinato animo curantes addere, non minuere, Donationem factam Ecclesiae Beatae Mariae Virginis de Beel, Ordinis Cisterciensium, Agriensis Dioecesis, per Venerabilem, & Discretum Patrem Cletum, bonae memoriae, Agriensem Episcopum, Antecessorem nostrum, per praesentes confirmamus, videlicet Villam, ante Monasterium, quae vulgariter Villa Abbatis nuncupatur, locum ejusdem monasterii, cum omnibus suis pertinentiis Villam Kyrald, Dochond, Villam Ostoros, Villam Pazman, Villam Medsa, Villam Magy, Villam Kysdukány, Villam Ornolth, Villam Horváth, Villam Merchey, Villam Chakva, Villam Velyn, Villam Chen, cum tribus piscinis in Tycia, juxta possessionem Velyn Vocatam, cum omnibus pertinentiis earundem Villarum, tam in terris, sylvis, vineis, quam in pratis, & aliis suis usibus atque Iuribus. Item Decimas Villarum praedictarum, omnium Possessionum in praescripto Episcopatu nostro, Ecclesiae praedictae pertinentium, & tributa. In quorum praemissorum testimonium nos, qui viam praedecessorum nostrorum, in charitate ambulantium prosequi volumus, Deo dante, & pro remedio animae nostrae, ad petitionem Viri Religiosi fratris Richardi, Abbatis Monasterii praenotati, qui Privilegium a Venerabili praedecessore nostro bonae memoriae, super praemissis confectum, & sui Sigilli, atque Ecclesiae nostrae Agriensis Capituli Sigillatum nobis ostendit, praesentibus literis, sigillum nostrum duximus apponendum. Datum Die Dominica, qua cantatur Reminiscere. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Trecentisimo tricesimo.

Ezen okmány hiteles másolatai a pozsonyi és egri káptalan levéltárából az apátság f. említett levéltárában fasc. A. Nro. 1. s ujabb hibátlanabb mása u. ott fasc. B. Nro. 26. Ámbár ezen okmány már kiadatott Batthyány által Leges Eclesiasticae Hung. III. 170 és Fejér Cod. Diplom. VIII. 3. 470. De hiteles másolatunk helyesebben adja a szöveget, s nevezetesen a helyneveket, melyeket Fejér a Kaprinay gyüjteményéből közlött másolat szerint egészen elhagyott, észre nem véve, hogy Batthyány i. h. már a helynevekkel teljesebben közlötte az okmányt. — Eredetie ugy látszik már régebben elveszett. Az apátság levéltárában lévő egyik 1771-diki hiteles átiratán ezen megjegyzés lévén olvasható: Horum originale in capitulo Posoniensi reperies. Mire egy nem sokkal későbbi kéz megjegyzi: Quaesitum ibi et non repertum.

III.

1357.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis damus pro memoria: Quod Vir Religiosus Frater Stephanus Abbas Monasterii Beatae Virginis de Beel ut Actor ex una, et Comes Johannes dictus Zeuke filius Pauli de Daroch cum Andrea filio suo ad causam attracti pro se, et pro Marko altero filio, Briccio, et Stephano filiis Petri, filii Markus, Proximis suis, quorum negotia iidem Comes Johannes, et Andreas filius suus in causa subscripta ad sua honera assumpserunt, parte ab altera coram nobis personaliter constituti dixerunt: Quod licet ex causis diversis, quae hucusque inter ipsos contigissent, specialiter ratione metarum cuiusdam particule terrae litigiose inter dictam Daroch, et Possessionem ejusdem Monasterii Chokva ut refertur existentis Lis, et Contentio mota fuisset inter ipsos et exhorta, et ratione cuius etiam iidem nobiles de Daroch per eundem Dominum Abbatem nuperrime mediantibus Regis et nostro hominibus ad presentiam Regiae Maiestatis citati extitissent; Tandem tamen ut omnis litis, dissensionis, et contentionis Materia de medio Partium radicitus evelleretur, propter bonum pacis, et concordie unionem taliter inter se concordassent, &concordarunt coram nobis: Quod prius dicte Partes & prefatam & alias citationes, ac Inquisitiones, nec non universas causas contra sese hactenus coram diversis Iudicibus motas & suscitatas postergantes, ac supersedere facientes, nec non omnes Literas ipsorum Protestatorias videlicet Inquisitorias, Iudiciales, & alias sub qualicunque forma verborum usque ad hodiernam diem datarum presentium similiter contra sese confectas prorsus, et peromnia cassatas, et frivolas reliquentes, acceptis duobus hominibus nostris, et adductis secum hinc et inde duobus vel quatuor nobilibus Viris Feria tertia proxima post primam Dominicam Adventus Domini iam ventura ad Faciem premisse particulae terrae

litigiosae inter ipsas duas possessiones quo supra adiacentis accedere, et eandem prenominati duo homines nostri juxta conscientiosam ostensionem dictarum Partium per suas veras metas, et antiquas reambularent, visaquae qualitate, et quantitate ipsius Regali mensura si mensurari poterit mensurare deberent et tenerentur. Et tandem hiis peractis memoratus Dominus Abbas, prout annotati nobiles viri per ipsas partes quo supra inibi adducti, Deum et ejus Justitiam pre oculis suis habentes decreverint, ita videlicet si solus, vel secundo aut tertio se sive cum pluribus jurare deberent, eodem Die, et loco juxta hujus Regni consvetudinem prout moris est Ecclesiae Prelatis jurare super terram, jurabit super eo: Quod mete per ipsum ostense, et particula terrae inter easdem metas inclusa ab olim ejus dicti Monasterii sui extitisset et nunc eadem pertinere deberet ad Monasterium suum supradictum. Quod si memoratus Dominus Abbas sic juraret, et tunc prelibati homines nostri eandem particulam ter rae litigiosam ad dictam Possessionem Chokva applicarent contradictione nobilium de Daroch supradictorum non obstante. Si vero Dominus Abbas fortassis jurare nollet vel non posset, et tunc pretaxati homines nostri ipsam particulam terrae relinquerent nobilibus de Daroch prenotatis Similiter contradictione Domini Abbatis non obstante. Ita tamen: quod si dictus Dominus Abbas non solus, sed altero, vel tertio se, an pluribus nobilibus juxta Deliberationem eorundem nobilium jurare debebit et tunc conjurator seu conjuratores sui notorii nobiles, et possessionati de Comitatu Borsodiensi debebunt ad hoc factum interesse. Et si premissum negotium prima die perfici nequiverit, sequenti die perficiendi habebit facultatem. Et quia etiam ipsum Juramentum multa verba in se continet, ideo pretaxati homines nostri, vel alter ipsorum seriem ejusdem Juramenti paulatim, et verbaliter perordinem dare tenebitur Domino Abbati supradicto. Tali vinculo obligaminis in terserto: Quod siqua Partium presentem ordinationem non observaret, et de ea aliquo colore quesito resilire temptaret, Pars hoc faciens contra partem in pena calumpnie convinceretur eo facto. Et post haec quarto die ipsius depositionis Juramenti iidem homines nostri cum eisdem Partibus ad nos redire, & seriem ejusdem nobis referre tenebuntur. Datum Die Festi Sancte Catherine Virginis. Anno Domini Millesimo Tercentesimo Quinquagesimo septimo.

Ezen kiadatlan okmány az egri főkáptalan levéltárában levő eredetinek hiteles másolatában az Apátság levéltárában Fasc. A. Nro. 4. foglaltatik.

IV.

1362.

Nos Nicolaus Praepositus, & conventus Monasterii Beati Jannis Babtistae de Jazóv memoriae commendamus; quod vir religiosus Frater Joannes Procurator ejusdem Ecclesiae nostrae, qui per nos nuperrime mediantibus literis magnifici viri Domini Nicolai Kont Regni Ungariae Palatini Obligatoriis, quae nos in quadam sui parte tangere dignoscebantur, ad videndum demonstrationem Metarumque erectionem Possessionis honorabilis capituli Ecclesiae Agriensis Csokva vocatae, in Comitatu Borsodiensi & in vicinitate cujusdam particulae terrae. Dni Stephani Abbatis Monasterii Beatae virginis trium Fontium de Beel similiter Csokva nuncupatae existentis, per praefatum Capitulum Agriense, aut in persona eorundem Procuratores ipsorum legitimos ad hoc specialiter deputatos die Dominico proximo post diem mediae quadragesimae iam preteritam, presente Testimonio nostro juxta eorum conscientiam faciendas ad amicabilem petitionem ejusdem Dni Palatini, pro parte ejusdem capituli pro Testimonio fuerat destinatus: ad nos redeundo, nobis retulit isto modo: qualiter ipsi Termino in predicto una cum discretis Viris, ut pote Alexandro de Pata, Ladislao de Zemplén Archi-Diaconis, Paulo, Jacobo, & Georgio Notario, Magistris Canonicis ejusdem Ecclae Agriensis legitimis videlicet Procuratoribus praescripti capituli adhoc specialiter deputatis, nec non praescripto Domino Stephano Abbate accessissent ad faciem possessionis ipsius Capituli Csokva praenotatae, & eandem ipsius Vicinis,& cometaneis suis convocatis eisdemque praesentibus, specialiterque coram Demetrio filio Laurentii, & Ioanne filio Demetrii, Filii Ladislai de Uman secundumconscienciosam demonstrationem eorundem Dominorum de Capitulo a parte Ecclesiae eiusdem Dni Abbatis taliter reambulassent: qualiter 1-mo incepissent a plaga orientali in quodam monte, ubi esset una antiqua meta terrea per ipsos renovata. Unde ad plagam meridionalem in terris arabilibus descendentes pervenissent ad decursum, seu meatum cujusdam fluvii nunc unda carentem, juxta quem a dicta plaga orientali prope arbores Saliceas unam novam metam terream erexissent, unde per meatum ejusdem fluvii ad eandem plagam meridionalem declinando transeuntes, pervenissent ad duas metas antiquas terreas prope eundem fluvium, a plaga occidentali circa quandam stratam publicam existentes, in quarum una lapis unus inclusus reperitur, quas ipsi inibi renovassent. A quibus ipsi dictam viam pertranseuntes ac quemdam

montem ascendentes, pervenissent ad unam magnam metam terream, in eodem monte existentem, & similiter per ipsos renovatam. Unde per largum spatium in vepribus, & rubetis versus eandem possessionem Uman transeuntes, attigissent unam arborem piri metalem in fine ejusdem possessionis Uman existentem, metaque terrea pro distinctione possessionis ejusdem capituli circumfossam, & duas metas terreas juxta eandem existentes, Possessionesque eorundem Dni Abbatis ac Nobilium de Uman separantes: ubi dicta demonstratio inter possessiones dictorum Capituli, et Abbatis terminata extitisset: & quia dictus Dominus Paulus canonicus memoratas Metas inter eosdem veras et justas fore; terram autem intra easdem existentem ad dictam possessionem eorum Csokva vocatam Spectare debere in eisdem metis, ad conscientiam suam Deo debitam asseruisset, dictique alii Domini Similiter conscientiose hoc ita esse dixissent. Igitur ipsi easdem metas quo supra evexissent, ac renovassent, nemine penitus contradictore apparente. Datum Feria 6-ta proxima post Dominicam praenotatam. Anno Dni 1362.

Ezen kiadatlan okmány eredetijének hiteles másolatáról az apátság levéltárában Fasc. A. N. 5.

V.

1377.

Nos Ludovicus Dei Gratia Rex Huugariae, Poloniae, Dalmatiae &c. memoriae commendamus, quod cum nos possessionem Monasterii de Beel Hostorosch vocatam in Cottu Borsod existentem, populosam efficere, et populorum multitudine, decorare intendamus, volumusque ut quicunque liberae conditiones homines ad dictam possessionem commorandi causa venire voluerint, libere veniant, et secure commorentur in eadem, trium annorum libertate a die adventus ipsorum pacifice fruituri, vobis igitur universis nobilibus, et alterius status hominibus Jobbagyiones habentibus, damus in mandatis, quatenus eos, qui obtenta licentia, iustoque terragio et aliis debitis persolutis in dictam possessionem commorandi causa venire voluerint, libere abire permittatis et transire salvis rebus suis pariter et personis. Et haec volumus per fora, et alia loca publica palam facere proclamari. Datum in Dyosgeur in Festo corporis Christi Anno eiusdem millesimo trecentisimo septuagesimo septimo.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson, rányomott kis vörös viasz pecséttel, melynek vésete már ki nem vehető, az apátság levéltárában Fasc. A. No. 5.

VI.

1377.

Nos Lodovicus dei gratia Rex Vngarie, Polonie, etc. Tenore presencium significamus quibus expedit universis. Quod venerabilis religiosus vir frater Johannes Abbas monasterii beate Marie virginis de Beel, dilectus Capellanus noster et fidelis, nostre maiestatis adiens conspectum aures nostre celsitudinis humiliter propulsavit, quod predictum suum monasterium per nonnullos nostros regnicolas possessionibus et possessionariis iuribus, quibus per sanctos reges pios nostros progenitores extitit dotatum, iuribus suis occupacione foret defraudatum et frustratum, suplicando nostro culmini pari cum instantia, ut easdem possessiones et possessionaria jura dicti sui monasterii apud quorumpiam manus existentes et habitas per formam iuridicam liberam sibi et suis successoribus recaptivandi et requirendi de benignitate regia facultatem annuere dignaremur. Nos itaque ex innata cordi nostro pietate, que petentibus se liberalem semper exhibet et benignam, iustis et legitimis supplicationibus eiusdem fratris Johannis Abbatis de Beel favorabiliter inclinati, predictas possessiones et possessionaria iura dicti sui monasterii modo quo supra ab eodem alienatas, apud quorumpiam manus habitas et existentes, cuiusvis nominis vocabulo vocitatas, iuridice recaptivandi et acquirendi liberam sibi et suo monasterio supra dicto annuimus facultatem et horum sub testimonio literarum nostrarum, prescriptione aliqua eidem domino abbati et suo monasterio et conventui in acquisicione possessionum et possessionarium iurium suorum predictorum obviare non valente. Vobis itaque palatino et iudici Curie nostre, nostrasque vices gerentibus et aliis quibuslibet Iudicibus et iusticiariis regni nostri nunc et pro tempore constitutis, firmissimis damus in preceptis, quatenus dum predictus Abbas et suus conventus prescriptas possessiones et possessionoria iura dicti sui monasterii coram vobis quesierint et fuerint persecuti, eisdem favore et amore ac odio quorumpiam postergatis, iudicium et sufficiens iusticiae complementum iuxta formam premisse litere (?)

nostre exhibere debeatis, dictante regni nostri lege et iuris ordine observato. Aliud pro nostra gratia non facturi. Datum in diosgeur in die sancti Thome apostoli anno domini MCCCLXXVII.

A rányomott lemállott pecsét helyén commisio propria.

A kiadatlan okmány eredetije hártyán az apátság léveltárában. Fasc. A. Nr. 6.

VII.

1378.

Omnibus Christi Fidelibus praesentibus, & futuris praesens scriptum inspecturis salutem in vero Salvatore. Quoniam quae in Longaevam sunt deducenda memoriam propter labentes hominum mentes patrocinio solent fulciri Literarum; proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: Quod cum nos juxta continentiam Literarum Magnifici viri Comitis Jacobi de Scepus Judicis Curiae, et universarum civitatum Domini Ludovici Dei Gratia Incliti Regis Hungariae Nobis directarum, modum et formam, seu deliberationem Sententiae in se continentium, una cum Michaele Filio Bakov de Belesyr Homine Regio, unum ex nobis videlicet discretum Virum Dnum Michaelem Archidiaconum Neogradiensem socium, et Concanonicum nostrum ad reambulationem, renovationem, et erectionem metarum possessionis Csokva vocatae Capituli Ecclesiae Agriensis, juxta demonstrationem ejusdem capituli, vel legitimi Procuratoris ipsius a parte possessionis Joannis Filii Demetrii,et Nicolai Filii Dominici Oman nuncupatae secundum priorem ostensionem Dominorum de capitulo Agriensi praesente Test imonio Praepositi, & conventus de Jazov factam, et in dictis Literis ipsius Comitis Jacobi specificatam denuo faciendam, nec non ad statutionem Terrae intradictam demonstrationem a parte possessionis dicti Capituli Csokva existentis pro Testimonio transmissemus fide dignum; Qui demum exinde ad nos reversi nobis concorditer retulerunt; Quod ipsi in Octavis Festi Nativitatis Beati Jonnis Babtistae proxime praeteritis cum Dnis Ioanne Praeposito, Nicolao Cantore, Georgio Custode, Nicolao Archidiacono de Ung, Thoma et Petro Pataky dicto, Simone, Ioanne & Martino canonicis ipsius Ecclesiae Agriensis, ac dicto Ioanne Filio Demetrii pro se personaliter, et pro Nicolao Filio Dominici nomine Procuratorio inibi comparente, nec non Georgio, et Michaele Filiis Laurentii de praedicta Oman vicinis, & commentaneis universis dictarum Possessionum videlicet Fratre Joanne Abbate Monasterii Beatae Virginis Trium Fontium de Beel, Andrea de Darouch, Petro de Cserne, & Barleus filio Antonii de Sata, caeteris quam pluribus inibi legitime convocatis, et praesentibus accedendo metas ipsius possessionis Csokva vocatae, a parte possessionis dictae Oman juxta demonstrationem dictorum Dominorum, & seriem Literarum ipsius Comitis Jacobi taliter reambulassent, ac renovassent: Quod a tribus metis in fine dictae Villae Oman pro distinctione earundem Possessionum et Terrae dicti Abbatis positis, quarum unam in circuitu unius arboris piri erectam renovassent, egredientes, et alveum Oman pataka vocatum directe pertranseuntes, ac ad plagam occidentalem ascendentes venissent ad radices unius Ilicis arboris exustae, ubi ipsi unam novam metam terream erxissent, de qua in uno Berch per viam ad dictam plagam Occidentalem ascendentes, attigissent unam antiquam metam terream surculum piri Sylvestris in se continentem, quam ipsi similiter renovassent, ab indeque adhuc ad eandem plagam in dicto Berch praescrip tam viam euntes, prope eandem viam unam novam metam terream tumulassent et ulterius in eadem via per modicum spacium eundo penes ipsam viam similiter novam metam erexissent, de qua in eadem via transeundo attigissent unum antiquum tumorem terrae prope quasdam arborem existentem, quem ipsi inibi renovassent, ab indeque paululum procedendo, et inter Occidentem, et septemtrionem de eodem Berch declinando, inter vepres & rubeta descendendo sub arbore Ilicis novam metam terream elevassent, a qua adhuc ad eandem partem descendendo prope unam vallem novam metam terream erexissent, hinc dictam vallem pertranseundo & aliud Berch, et ad eandem partem ascendendo inter duas arbores Iliceas antiquam terream metam renovassent, de qua ad dictam partem descendentes, prope quemdam alveum sub arbore ilicis novam metam terream erexissent, unde dictum alveum pertranseuntes, et tertium Berch ascendentes pervenissent ad unam antiquam metam terream inter terras arabiles existentem, dictisque Possessionibus Csokva et Oman vocatis, ac praescripte Possessionis ipsius Barleus Sata nominatae, distingventem, juxta quam ipsi unam novam metam terream erexissent, ubi dicta demonstratio ipsius Capituli inter ipsas possessiones Csokva et Oman terminata exstitisset. Quibus quidem reambulationibus, metarum renovationibus et erectionibus sic peractis, ipsi dictam terram inter partes Litigiosam sub eisdem metis, et metarum cursibus ad dictam Possessionem Csokva dicti capituli reconjungentes, cum omnibus utilitatibus ejusdem, et specialiter Curia, ac Domibus dicti Joannis, nec non Sessionibus Jobagionalibus intra cursus dictarum metarum exis-

tentibus statuissent, & commisissent ipsi Capitulo Ecclesiae Agriensis perpetuo possidendam, tenendam, pariter et habendam. In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Literas nostras privilegiales pendentis, et authentici sigilli nostri munimine roboratas, ac Alphabeto intercisa s duximus concedendas. Datum per manus honorabilis, et discreti Viri Domini Mathiae Lectoris Ecclesiae nostrae Feria sexta proxima post quindenas Festi Ioannis B. Baptistae supra dicti. Anno Domini Millesimo Tercentesimo septuagesimo octavo. Praesentibus Honorabilibus, et discretis viris Dom ino Nicolao Praeposito, Nicolao Cantore, Ioanne Custode, Michaele Neugradiensi, Martino Pestiensi, R e imundo de Zolnok, Martino Csongradiensi, Ioanne de Zigetfeu Archi-Diaconis, Ca eterisque Canonicis in dicta Ecclesia B. Virginis, Deo jugiter, et devote famulantibus. (L. S.) pendentis.

Ezen kiadatlan okmány közölve az egri káptalani levéltár eredetijének a béli apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 6. alatti másolatáról.

VIII.

1381.

Ludovicus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salerniatanus et Honoris Montis Sancti Angeli Dominus. Omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris, salutem in omnium salutis largitore. Cum nos universos cives, populosque et hospites Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis, singularem habentes respectum, continuarum et multifariarum complacentiarum Reverendi in Christo Patris Alberti de Byelitincs electi Ecclesiae Albensis et Aulae nostrae Vice-cancellarii dilecti et Fidelis nostri, supplicationesque eiusdem nostrae propterea factas Maiestati clementer exaudientes, uti etiam pietate regia qua in quoslibet de sacro nostro diademate et nobis bene meritos propense inclinamur, a servitiis castrorum nostrorum Agriensis et Dédesdensis eximere ab omnibus etiam consuetis subditorum regni nostri daciis collectionibus et oneribus de mera nostrae regiae potestatis plenitudine et gratia nostra speciali exquisitoque Praelatorum, Baronum, Magnatum et nobilium dicti nostri Regni Hungariae consilio prematuro, immunes facere et libcratos decreverimus eo modo, sicut in privilegio Divi condam Regis Andreae secundi Hyerosolimitani aurea bulla circumsepto, sigilloque eiusdem maiori, in castro ad Jerusalem perdito consignato a similibus exempti, immunitate et libertate fruisse dignoscerentur. Proinde universis et singulis comitibus et procomitibus, castrorum et castellorum officialibus, decimarum et tributorum, tricesimorum, teloniorumque exactoribus eorundemque vicem gerentibus ubivis in predicto regno nostro Hungariae constitutis et commorantibus, presentium notitiam habituris tenore presentium firmissime precipientes commitimus et mandamus, quatenus visis presentibus, eosdem universos homines et populos archiepiscopatus dictae ecclesiae Strigoniensis in quibuslibet possessionibus eiusdem ecclesiae degentes et commorantes ab omnibus daciarum, decimarum, tricesimorum, tributorum, teloniorumque ac aliarum quor umlibet exactionum oneribus exemptos et supportatatos fore sciant et noverint, velintque ipsos in omnibus suis indultis et privilegiis, quae in eodem bullato pivilegio dicti domini Regis Andreae uberius continentur, imperturbate conservare et per eos quorum interest conservari facere, nec secus facturi. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras privelegiales pendenti et authentici sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Christo Patris et Domini Deme trii ecclesiae tituli sanctorum quatuor coronatorum presbyteri Cardinalis, sanctae Strigoniensis ecclesiae gubernatoris, locorumque eiusdem comitis perpetui et aulae nostrae cancellarii dilecti nobis et fidelis. Anno Millesimo trecentesimo octuagesimo primo, tertio calendas Aprilis, Regni autem nostri anno quadragesimo. Reverendis in Christo Patribus Demetrio Cardinale Gubernatore S. Strigoniensis Ecclesiae, Fratre Stephano Patriarcha Jerosolimitano Administratoreque Colocensis et Bachiensis Ecclesia rum Unitarum, Sacreque Pagine Magistro. Petro Jadrensis, Ugulino Spalatensis, Hugone Ragusiensis, Valentino Quinqueecclesiensis Decretorum Doctore. Gublino Transylvaniensis, Ladislao Varadiensis, Paulo Zagrabiensis, Benedicto Veszprimiensis, Johanne Csanadiensis, Fratre Dominico Bosnensis, Petro Vaciensis, Johanne Sirmiensis Stephano Pharensis, Jacobo Macariensis, Thoma Corbaviensis et Michaele Scardonensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter Gubernantibus, Senensi sede Vacante. Magnificis viris Nicolao de Gara, Regni nostri Palatino et Judice Cumanorum, Ladislao Vojvoda Transylvano, Nicolao de Széch Judice curiae nostrae et comite Posoniensi, Emerico Bubek Dalmatiae et Croatiae, Stephano de Lindva Regni nostri Sclavoniae et Johanne de Macso Banis, Tamlino Tavernicorum, Georgio Zudar Pincernarum, Paulo

de Liszka Janitorum et Dapiferorum, Stephano Agazonum nostrorum magistris, Nicolao de Szécs honorem comitatus Posoniensis tenente, aliisque compluribus Regni nostri comitatus tenentibus et honores.

A jászói convent 1771-diki hiteles átvételének, sok részt hibás, másolata az apátság levéltárában Fasc. A. Nro. 19.

IX.

1381.

Nos Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus et Judex comanorum. Memorie commandamus. Quod in congregacione nostra generali universitatis Nobilium comitatus Borsodyensis feria secunda proxima post festum beatae Margarethae virginis et martyris prope villam Kaza celebrate Blasius filius Ipoliti, Nicolaus filius Tidan Bani, Johannes filius Andree, Nicolaus filius Dominici, Johannes filius Demetrii de Beel, Johannes filius Balkan de Bekelche, Nicolaus filius Pauli, Paulus de eadem Beel, Andreas de Bool, Thomas filius Buken, Petrus filius Ladislai et Nicolaus filius Johannis dicti Ratold et Ladislaus filius Petri dicti Chonka de eadem Bel, de medio aliorum personaliter exurgendo proposuerunt eo modo: Quod predecessores ipsorum et per consequens ipsi semper et ab antiquo veri et justi patroni Monasterii beate virginis de Beel fuissent et existerent, et ex eo illud ius patronatus eiusdem Monasterii ipsis de iure pertineret. Et hoc vicecomiti, iudicibus nobilium, juratisque assessorum dicte congregationis nostre constaret evidenter, petens nos cum instantia ut ydem vicecomes, judices nobilium, juratique assessores qualem de premissis scirent, per nos requisiti, faterentur veritatem. Cumque nos eosdem vicecomitem, judices nobilium juratosque assessores super premissis requisitos habuissemus, iidem ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque domino nostro Regi, sueque sacre Regie corone conservandam, tacto dominice crucis ligno nobis prestitam, unanimi et concordi testificatione taliter affirmarunt, quod hoc bene verum foret, ut predecessores predictorum Blasii, Nicolai, Johannis, Nicolai, Johannis et alterius Johannis, Nicolai, Pauli Andree, Thome, Petri et Nicolai ac Ladislai et per consequens ipsi semper et ab antiquo veri et iusti patroni predicti monasterii de Beel ad scitum eorum fuissent et existerent, et ex eo illud ius patronatus eiusdem monasterii eisdem nobilibus de iure pertineret. In cuius assercionis testimonium presentes eisdem nobilibus de Beel duximus concedendas communi justitia requirente. Datum decimo die congregationis nostre predicte in loco memorato. Anno Domini Millesimo CCC octuagesimo primo.

Ezen kiadatlan okirat eredetije hártyán, melyről a hátára nyomott pecsét már leesett, az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 8. Hátul régibb kéz irata: Testificatio palatini iuris patronatus Monasterii de beel 1381.

X.

1382.

Nos Nicolaus de Gara Regni Hungariae Palatinus, et Judex Comanorum, damus pro memoria, Quod Andreas, filius Petri de Zanthou, pro Domino fratre Conrardo, Abbate Ecclesiae de Beél, cum Procuratoriis Literis nostris, contra Magistros Ioannem, Fratrem Dominici, & Ladislaum fratrem Stephani de Kaza ab octavis Festi Beati Michaelis Archangeli e contra quinque diebus continuis legitime stetit in Termino, coram nobis, qui juxta continentiam priorum Literarum nostrarum Procuratoriarum super factis in quibusdam aliis Literis nostris Procuratoriis contentis, peremptorie responsum non venerunt, nec miserunt, neque praedictus Magister Ladislaus Judicium trium marcarum nobis, & Parti adversae persolvere debendum persolvit. Unde Ipsos pro eorum non venientia in Judiciis consvetis, ipsum etiam Ladislaum pro non solutione dicti Judicii trium marcarum in duplo ejusdem comissimus fore convictos, si se rationabiliter non poterunt excusare. Datum in Visegrad tricesimo sexto Die termini praenotati, Anno Domini Millesimo tercentisimo octuagesimo secundo. Presentes Literas propter absentiam magistri Bako protho-notarii nostri, & sigillorum nostrorum erga ipsum habitorum Signum eidem fecimus consignari. Datum ut supra.

Eredetije az apátság levéltárában. Fasc. A. Nr. 7. kis rongyos papiron; a rendetlen irás és törlések mintegy fogalmazásra mutatnak. A zárszó szerint a pecsét helyett hátul † jel mellett gót H féle betü látható, ámbár a zárt pecsét nyoma is meglátszik. Ugyanazon kéztől van a következő hátirat is: pro domino Conrardo Abbate Ecclesie de Beél contra magistros Johannem fratrem Dominici et Ladislaum fratrem Stephani de Kaza judicialis Borsodiensis.

XI.

1383—1388.

Nos Stephanus Regni Hungariae Palatinus, & Judex Cumanorum, memoriae commendantes tenore praesentium significamus quibus expedit universis: Quod nobis una cum Dominis nostris Rege, & Regina nec non Praelatis, ac Baronibus Feria tertia proxima ante festum Beati Michaelis Archangeli proxime praeterita in Diosgyeur existentibus, quaerelasque cunctorum ipsis Nostris Dominis supplicantium, ex eorundem commissione reaudientibus, & easdem justo juris tramite dimetientibus, Petrus Filius Stephani de Beél, personaliter praesente Religioso Viro Domino fratre Conrado Abbate Monostarii Trium Fontium de Beél, contra eundem Abbatem proposuerat eo modo: Quod Idem Dominus Abbas Feria tertia proxima ante Festum Beati Galli Confessoris, cuius proxime 4-o adveniret revolutio annualis, quaedam ligna pro hedificiis Ecclesiae suae apta per Jobbagiones suos in villa Apáthfalva residentes armatos super decem & septem curribus ad praedictam Possessionem Apáthfalva potentialiter deportari fecisset in suum praejudicium valde magnum, & hoc ibidem exhibitione cujusdam unius literae inquisitionalis Capituli Ecclesiae Agriensis Dominae nostrae Mariae Reginae ad suum Literatorium Mandatum rescriptae declarando; ex parte ipsius Domini Abbatis per Nos Judicium et Justitiam petierat impertiri. Quo percepto Idem Dominus Abbas, ut praefertur, coram nobis adhaerens responderat ex adverso: Quod Ipse Petrus praedictae suae Ecclesiae ad praefatam Possessionem Apáthfalva pertinenti intra certos terminos metales ejusdem suae possessionis adjacenti dicta ligna contra suam prohibitionem succidisset, & eadem non ipse, sed Dominus Joannes Vajvoda in persona Regia protector ipsius Ecclesiae suae exscindendo asportari fecisset. Quibus perceptis cum nos ipsas partes in eo, utrum eaedem in facto dictarum ipsarum Possessionum metalia haberent Instrumenta, vel non? requisitas habuissemus, mox eaedem partes in praemissis nulla instrumenta metalia se habere, & eaedem tunc vel in futurum exhibere posse referentes eis in praemissis medelam aequitatis petierant impertiri. Quibus sic habitis quia absque reambulatione & revisione metarum Possessionum partium praescriptarum inter easdem partes in praemissis congruens judicium facere non poteramus, ad eaque peragenda homo noster & testimonia praedicti Capituli Agriensis necessario debuerant destinari. Id circo amicitiam ejusdem Capituli Agriensis Literatorie petieramus diligenter, quatinus ipsorum mitterent homines pro utriusque partibus pro Testimoniis fide dignos, quibus praesentibus homo noster infra declarandus feria 2-da proxima, post praedictum festum Sancti Michaelis Archangeli tunc venturum ad facies praedictarum Possessionum partium praescriptarum Szent-Márthon & Apáthfalva nuncupatarum Vicinis & commetaneis ipsarum Universis legitime inibi convocatis, & praesentibus vel ipsarum legitimis Procuratoribus praesentibus accedendo, primo pracattactam Possessionem praedicti Petri filii Stephani Beél, alio nomine Szent-Márthon appellatam, secundum ejusdem, vel legitimi sui Procuratoris demonstrationem a parte praescriptae Possessionis dicti Domini Abbatis Apáthfalva nuncupatae, per veras metas, & cursus metales ejusdem reambularet, & in locis necessariis signis metalibus ubique consignaret: demum autem jam dictam Possessionem Apáthfalva secundum ostensionem ejusdem Domini Abbatis vel sui Legitimi Procuratoris, ex parte memoratae Possessionis Szent-Márthon praefati Actoris modo simili per certas metas, & terminos metales ejusdem perageret, & similiter signis metalibus in locis opportunis ubique consignaret, et si ipsae partes in praemissis earum Possessionarum reambulationibus, et metarum demonstrationibus concordes fierent, & sibi invicem non contradicerent, tunc cuilibet parti suum Jus, Possessionarium evidentibus metis ab invicem distinctum relinqueret, perpetuo possidendum; Partibus autem in praemissis discordantibus terram inter partes in lite remanentem regali mensura mensurando, vel si mensurari nequiret visu considerando, visa sui qualitate, quantitate utilitate & valore una cum aliis probis viris, Deo prae oculis habito aestimaret Regni Lege requirente ibidem etiam haec, quae ipsarum partium, metas, dictae suae possessionis, meliori, & evidentiori modo ostenderet, & quae earundem partium, in Dominio ipsius terrae litigiosae existeret, ac intra cujus partis Possessionis metas dicta sylva adjaceret, & quae partium in Dominio ejusdem sylvae esset, videret & diligenter intueretur. Et post haec ipsius possessionarum reambulationis metarum ostensionis consignationis, aestimationis, statutionis, & revisionis seriem ut fieret expediens, ad feriam quintam proximam post praedictum festum sancti Michaelis Archangeli similiter tunc venturum, nobis tunc cum dictis Dominis nostris ubicunque existentibus amicabiliter rescriberet Capitulum Agr. prae notatum. Denique ipsa feria quinta occurente, nobisque una cum praedictis Dominis Nostris Rege & Regina ibidem in Diósgyür existentibus, praefatus Petrus filius Stephani personaliter ab una, item annotatus Dominus Frater Conra-

dus Abbas similiter personaliter parte ab altera in Nostram venientes praesentiam Literas jam dicti capituli Agriensis super praemissis rescriptas, utrinque Nobis praesentaverat declarantes, quod ipsum Capitulum receptis Literis nostris adjudicatorum, & earundem revisis continentiis cum Magistro Antonio filio Ladislai de Gemháza curiae nostrae Notario homine nostro, ad praemissa peragenda specialiter per nos transmisso duos ex ipsis viros idoneos, videlicet Magistrum Joannem dictum de Zeéch pro parte Petri filii Stephani de Beél Actoris, et Magistrum Andream pro parte ipsius Abbatis, Socios et Concanonicos ipsorum transmisissent: qui tandem ad ipsum Capitulum reversi, eidem consona voce retulissent isto modo: Quod ipsi feria secunda proxima, post praedictum festum Sancti Michaelis Archangeli ad facies possessionum partium praescriptarum Szent-Márthon ipsius Petri, & Apáthfalva dicti Domini Abbatis vocatarum, vicinis et Commetaneis ipsarum universis inibi Legitime convocatis, & partibus praesentibus accessissent, & primo praefatam Possessionem praescripti Petri Actoris secundum demonstrationem ejus hoc ordine reambulassent. Quod primo incepissent a parte meridiei circa quandam foveam per ipsum Actorem Ruthkakuta appellatam pro meta ostensam, Abbate non Ruthkakuta, sed terram Possessionis suae referente. Ab hinc Intra occidentem & meridiem modicum procedendo ad quemdam rivulum de praedicto Monasterio descendemtem pervenissent, & ipsum saliendo, penes eundem ad partem orientis declinando, praefatus Actor quemdam rubum salicis ostendisset, allegando, quod olim sub ipsa fuisset meta, & per populos ipsius Abbatis destructa exstitisset. Abbate nunquam inibi metam fuisse asserente. Ab inde ad partem septemtrionis inter terras arabiles ad spatium jactuum quasi duarum sagittarum procedendo, in ripam cujusdam alterius rivuli Milethpataka nuncupati pervenissent, in qua metam fuisse Actor dixisset, Abbate ibi nunquam metam exstitisse referente. Attamen ipsi in praedictis locis per ipsum Actorem ostensis nullum signum metale vidissent; inde penes eundem rivulum modicum eundo, & ipsum saliendo juxta eundem rivulum, plagam ad eandem per magnum spatium eundo, eundem rivulum circa quandam arborem Salicis per transissent, — tendendo ad partem orientis, quosdam duos tumores terrae penes viam quae ducit de *Beél* ad *Sylvás-Várad* a plaga orientis existentes reperissent, quos Idem Actor metas esse dixisset. Idem vero Abbas non metas, sed terram Possessionis suae asseruisset: de hinc in eadem via versus plagam Septemtrionis praedictam eundo, & quendam montem ascendendo in cacumine ejusdem montis ubi ipsa via dupplicaretur, & in medio dictae viae duplicatae duas metas terreas antiquas dictus Actor ostendisset, quarum unam suam, a possessione dicti Abbatis separantem, aliam vero *regalem*, possessioni *Sylvás-Várad* praedictae pertinentem, fore asseruisset; ipse vero Abbas unam earum similiter suam, aliam vero dictae villae regalis fore dixisset; ubi Idem Actor suam demonstrationem terminasset. Demum autem praedictam Possessionem Apathfalva dicti Domini Abbatis, secundum ejusdem demonstrationem per metas, & distinctiones metales, hoc ordine peragrassent: Quod incepissent in eisdem metis, ubi praefatus Actor suam demonstrationem terminasset, & a jam dictis metis reflectendo versus occidentem, et per magnum spatium eundo inter terras arabiles, quemdam locum arboris querci idem Abbas pro meta ostendisset, ipsamque arborem querci per suos adversarios combustam fore, & per combustionem ejusdem, eandem metam abolitam & deperditam fore dixisset, ubi ipsi truncum & surculos ipsius arboris querci vidissent; deinde versus eandem plagam occidentis ulterius eundo, & quemdam montem ascendendo in Cacumine ejusdem montis unam metam terream antiquam a terra regali separantem ostendisset: dehinc in vertice ejusdem montis ad eandem partem occidentalem eundo, & ad quandam viam, quae iret de Apathfalva ad villam Monyorosd, appropinquando sub quodam trunco arboris Iliceae de novo crematae, quemdam tumorem terrae pro meta ostendisset: praefato Actore in illo loco metam non haberi, sed cacumen dicti montis pro meta sua finali a parte Possessionis regalis, & etiam Nobilium stare, & esse referente; quae tamen ipsis meta esse apparuisset. De hinc ipsam viam saliendo, & in eodem cacumine fontis ad plagam occidentis tendendo modicum, unam metam terream, reperissent, quam ipse Abbas suam, Actor vero suam similiter esse contrariose retulissent; inde ad eandem partem eundo sub quadam arbore ilicis cruce signata duas metas terreas ostendisset, deinde super eodem Berch ad partem septemtrionis reflectendo, & per bonum spatium eundo unam metam terream reperiissent, ab hinc iterum ad occidentem super eodem Berch eundo, ulterius aliam metam terream antiquam a nobilibusque distingventem reperiissent, quas omnes metas tam a parte possessionis regalis, quam etiam Nobilium ipse Abbas suas, Actor vero similiter suas fore contrariose allegassent; Deinde super eodem Berch ad partem meridiei declinando, & per bonum spatium pergendo quandam Arborem querci tumore terrae circum vallatam invenissent, quem saepedictus Abbas metam esse, dictus vero Actor non fore dixissent, deinde non multum procedentes partem ad eandem, unam metam terream reperissent: de hinc descendendo in quamdam vallem Paphalm appelatam, & eandem pertranseundo, ac alium montem ascendendo, ad partem eandem, in cacumine ejusdem montis ad unam viam arbosam pervenissent, inde in eadem via ulterius eundo, & ad orientem reflectendo, quemdam montem ascendissent, in cujus cacumine unam metam terream reperis-

sent: Ab hinc versus partem meridiei, Super eodem monte ulterius procedendo locum cujusdam arboris Iliceae, Actore inibi nullam metam fuisse asserente, dictus Abbas pro meta ostendisset ubi meta etiam ipsis non apparuisset. De hinc ad eandem plagam ulterius eundo, in cacumine ejusdem montis quemdam tumorem terrae reperissent, quem praedictus Dominus Abbas metam esse dixisset, Actore contrarium asserente, ab hinc partem ad eandem veniendo ulterius super eodem monte alium tumorem terrae idem Abbas ostendisset, quem ipse metam fore, Actor vero non esse e contra retulissent: Ab hinc plagam ad eandem super eodem monte ulterius eundo, iterum alium tumorem terrae reperissent, quem memoratus Dominus Abbas metam esse, Actore denegante retulisset: de hinc adhuc ad eandem partem super eodem monte per longum spatium procedendo, & de eodem monte descendendo in latere ejusdem ad unum lapidem pervenissent, quem ipse Abbas metam fore, Actore denegante retulisset; Ab hinc descendendo inter terras arabiles dictumque rivulum Mylethpataka saliendo, et tendendo ad partem inter meridiem & occidentem in prato ad quemdam rubum reketye bokor dictum pervenissent, quem ipse Abbas in ipso prato metam suam fore allegasset; Et sic idem Abbas suam ostensionem finivisset ipsi vero in reambulationibus possessionum partium praedictarum, in omnibus locis pro metis per ipsum Actorem, & praescriptum Abbatem ostensis ac etiam veris metis & apparentibus per ipsas partes demonstratis signa metalia fecissent. His itaque habitis dictis partibus in praemissis discordantibus, terram usualem ad duo aratra Sylvam vero glandinosam in terra alterius dimidii aratri adjacentem, nec non prata ad viginti falcastra sufficientia inter partes in lite remanentes & remanentia una cum aliis probis & idoneis Viris Deo prae oculis habito aestimassent in Dominio etiam eorundem, terrae, Sylvae & prati ipsum Abbatem reperiissent, metas etiam Idem Abbas meliores, & apparentiores ostendisset, dictaque Sylva in facie ipsius terrae litigiosae adjaceret: & in ejusdem Dominio Abbas existeret memoratus, quibus quidem literis ipsius Capituli rescriptionalibus praesentatis, eisdem partibus sibi in praemissis medelam aequitatis per nos dari postulantibus, quia praefatus Dominus Abbas in praemissa sua possessionaria reambulatione, & metarum, ostensione metas meliores, & evidentiores, quam praefatus Petrus Actor ostendisset, & demonstrasset, in Dominio etiam ipsarum terrae et Sylvae ac prati litigiosarum, idem Dominus Abbas per annotatos nostrum, & praedicti Capituli homines repertus exstitisset, ex praemissis Literis ipsius Capituli agriensis rescriptionalibus manifeste apparuerat, sicque hujus Regni consvetudinaria lege ab antiquo approbata requirente, in facto ipsarum terrae & Sylvae ac prati litigiosarum, juxta quantitatem aestimationis earundem juramentum ipso Dno Abbati secundum Regni consvetudinem per ipsum deponendum adjudicari, & imponi debere, Nobis ac Praelatis, & Baronibus, ac Regni Proceribus, partibus praedictis huic non contradicentibus, memoratam terram duorum aratrorum in sex marcis, ipsam vero Sylvam super terra alterius dimidii aratri, ut praefertur ad jacentem, propter ejusdem in fructuositatem per partes Nobis assertam, ad numerum terrae arabilis, in quatuor & media marcas; Praescriptumque pratum viginti falcastorum, ad quinque marcas, in toto scilicet: ad quindecim & mediam marcas aestimantes, judicando commiseramus eo modo: Quod Idem Dominus Abbas sedecimo se Nobilibus vel Viris Religiosis fratribus scilicet sui ordinis sacerdotali ordine praefulgentibus in Octavis diei Cinerum tunc venturum ad facies praedictarum terrae, & Sylvae, ac Prati litigiosarum ad praedictas quindecim & mediam marcas praemisso modo aestimatarum, vicinis & commetaneis suis universis inibi Legitime convocatis, & ipsis, nec non praedicto Petro filio Stephani Actore, vel legitimo ejus Procuratore, Item Nicolao de Beél, vel Ladislao Albo de eadem, aut Demetrio vel Petro de Chene pro parte annotata, Petri filii Stephani Actore: item Nicolao vel Joanne, dictis Modus, aut Blasio seu Joanne de Sény, an Michaele de Feulbel sive Beke de Osl, seu Joanne filio Demetrii de Human, seu Valentino de Hord, neve Joanne de Szederkény, an Thoma de Monyorosd pro parte ipsius Domini Abbatis, aliis absentibus hominibus nostris, & Testimoniis praedicti Capituli Agriensis, quae Testimonia per Idem Capitulum ad id ipsis partibus Literatorie, amicabiliter transmitti postularamus accederet, easdemque per metas & signa metalia per ipsum scilicet Abbatem praedictum demonstratas, & ostensa prius reambulando, in una ipsarum metarum vel signorum metalium per ipsum videlicet Abbatem demonstratarum, & ostensorum comparendo discalceatis pedibus, resolutisque cingulis & terram super capita ipsorum levando, & generaliter dicendo prout moris est juxta Regni consvetudinem, jurare super terram, super eo: Quod praescriptae metae, & signa metalia per ipsum scilicet Abbatem, demonstratae, et ostensa, verae metae, et certa signa metalia jam dictae possessionis dicti sui Monasterii Apáthfalva vocatae, ipsam a praedicta possessione ipsius Petri filii Szent-Márthon apellata separantes, & distingventia, semper & ab antiquo fuerint & existerent, praescriptaque terra & Sylva, ac pratum ad ipsas quindecim & mediam marcas aestimatae, ad ipsam Possessionem dicti sui monasterii Apáthfalva nominatam pertinerent, & attinuerint, Sacramentum praestare teneretur, qui si praestaret, & praestare posset ex tunc praescriptis metis & signis metalibus per ipsum Dnum Abbatem demonstratis, renovatis, & in bene apparentes metas erectis, & elevatis, ipsas terram Sylvam & Pratum litigiosas ipsi

Monasterio de Beél, & per consequens annotato Dno Abbati ad praedictam Possessionem Apáthfalva annectendo, eo jure quo sibi ipsis dignoscerentur pertinere, relinqueret & commiteret perpetuo possidendas. Si vero Idem Dnus Abbas jurare nollet, vel non posset, ex tunc dictis metis & signis metalibus per ipsum Dnum Abbatem ostensis abmissis, & postergatis dictas terram & Sylvam ac Pratum litigiosas per erectiones, & renovationes jam dictarum metarum & signorum metalium per annotatum Petrum filium Stephani praedictum demonstratarum, & ostensorumque eidem Petro, & suis haeredibus ad praefatam possessionem Szent-Márthon adjungendo jure sibi incumbenti in aeviternum statuere iidem homines nostri, & Testimonia dicti Capituli Agriensis tenerentur: Contradictione ipsarum partium, & aliorum quorumlibet non obstante. Et post haec ipsarum juramentalis depositionis, & possessionariae statutionis seriem, cum cursibus metarum, nec non conjuratorum, & Possessionum eorundem, si iidem Nobiles forent, nominibus ad octavas diei mediae quadragesimae similiter tunc venturum, in literis praeattacti Capituli Agriensis nobis volueramus per partes reportari. Tandem ipsis octavis Diei mediae quadragesimae, instantibus praefatus Dnus frater Conrardus Abbas, personaliter in nostram veniendo praesentiam Literas praescripti Capituli Agriensis super praemissis rescriptionales Nobis praesentavit, hunc tenorem per omnia continentes. Magnifico viro Dno Stephano Regni Hungariae Palatino & Judici Cumanorum Domino,& amico eorum honorando; Capitulum Ecclesiae Agriensis sincerae reverentiae, & honoris continuum incrementum vestrae Magnificentiae praesentibus declaramus Quod cum nos Literis vestris formam Judiciariae deliberationis vestrae in se declarantibus honorifice receptis, tenoribusque earundem visis & perlectis amicabilibus petitionibus vestris, ac Justitiae annuentes, cum Joanne de Sény homine vestro, Michaelem Literatum chori nostri clericum, pro parte Petri filii Stephani de Szent-Márthon Actoris, ac discretum virum Magistrum Andream Concanonicum nostrum pro parte Religiosi viri Domini Conrardi Abbatis Monasterii B. V. Trium Fontium de Beél in causam attracto ad videndum, & audiendum juramentum, quod praefatus Dominus Conrardus Abbas, sedecimo se Nobilibus vel viris Religiosis, Fratribus scilicet sui ordinis sacerdotali dignitate praefulgentibus in facie quarumdam terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum, ad possessionem dicti Monasterii Apathfalva vocata pertinentium ad quindecim & mediam marcas aestimatarum, eodem homine vestro, & nostris Testimoniis, in Octavis Diei Cinerum, Vicinis & commetaneis earunden inibi legitime convocatis, & eisdem, ac dictis partibus praesentibus, in una metarum infra scriptarum, terrae Sylvae, ac Prati in priori reambulatione earundem demonstratarum compa-

rendo, discalceatis pedibus, resolutis, cingulis, & terram super capita eorum levando, & generaliter dicendo, prout moris est jurare super terram, in eo quid praescriptae terra, Sylva, ac pratum, ad quindecim & mediam marcas, modo quo supra aestimatae semper et ab antiquo, ad praescriptam Possessionem praefati Monasterii Apáthfalva vocatam pertinentes fuerint, & nunquam ad Possessionem ipsius Petri filii Stephani Szent-Márthon appellatam pertinuerint, nec pertinere debeant, deponere debebat, pro testimoniis destinassemus, tandem iidem vester, & nostri homines exinde ad nos reversi, nobis uniformiter retulerunt, isto modo: Quod ipsi in dictis octavis Dici Cinerum proxime praeteritis ad facies praedictarum terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum, ad quindecim & medias marcas modo praemisso aestimatarum, vicinis & commetaneis earundem legitime convocatis, ac eisdem, & dictis partibus praesentibus accedendo, easdem per primariam reambulationem sub signis metalibus in praescriptis Literis vestris adjudicatorum expressis, hoc ordine reambulassent. Quod primo incepissent a parte Septemtrionali, circa duas metas in medio viae dupplicatae existentes, ubi praefatus Actor in priori reambulatione suam reambulationem finiisset, quarum scilicet duarum metarum, unam praefatus Dominus Abbas suam, aliam vero villae regalis Szilvás-Várad vocatae fore allegasset, & a jam dictis metis reflectendo ad occidentem, & per magnum spatium eundo inter terras arabiles, ad quemdam locum arboris querci, quem idem Dominus Abbas in priori sua reambulatione pro meta ostendisset, ipsamque arborem querci per suos adversarios combustam fore, & per combustionem ejusdem eandem metam abolitam & deperditam esse dixisset, ubi ipsi truncum & surculos ipsius arboris querci vidissent. Deinde versus eandem plagam occidentis ulterius eundo, & quemdam montem ascendendo, in cacumine ejusdem montis, unam metam terream antiquam reperiissent; De hinc in vertice ejusdem montis, ad eandem partem occidentalem eundo, & ad quamdam viam, quae vadit de Apathfalva ad villam Monyorosd appropingvando sub quodam trunco arboris Illiceae de novo crematae quemdam tumorem terrae per praedictum Dominum Abbatem in priori sua reambulatione pro meta ostensum reperiissent. De hinc ipsam viam saliendo, & in eodem cacumine montis, ad plagam occidentis tendendo modicum, unam metam terream reperissent. Inde ad eandem partem eundo, sub quadam arbore Ilicis cruce signata duas metas terreas invenissent; Deinde super eodem Berch ad partem Septemtrionis reflectendo, & per bonum spacium eundo, unam metam terream reperiissent. — Ab hinc iterum ad occidentem super eodem Berch eundo ulterius, aliam metam terream antiquam a Nobilibus distingventem reperissent, deinde super eodem Berch ad partem meridiei declinando, & per bonum spatium

pergendo quamdam arborem querci tumore circum vallatam invenissent; Deinde non multum pro cedentes partem ad eandem, unam metam terream reperiissent: De hinc descendendo in quandam Vallem Paphalm appellatam, & eandem pertranseundo, ac alium montem ascendendo, ad partem eandem in cacumine ejusdem montis, ad unam viam herbosam pervenissent: Inde in eadem via ulterius eundo, & ad orientem reflectendo quemdam montem ascendissent, in cujus cacumine unam metam terream reperissent. Ab hinc versus partem meridiei super eodem monte ulterius procedendo locum cujusdam arboris Iliceae per praedictum Dominum Abbatem in dicta sua primaria reambulatione pro meta ostensum reperissent: De hinc ad eandem plagam ulterius eundo, et in cacumine ejusdem montis quemdam tumorem terrae per saepedictum Dominum Abbatem in eadem primaria sua reambulatione pro meta ostensum reperissent, Ab hinc partem ad eandem veniendo ulterius super eodem monte alium tumorem terrae per jam dictum Abbatem in ipsa primaria sua reambulatione pro meta demonstratum invenissent: Ab inde plagam ad eandem super eodem monte ulterius eundo, iterum alium tumorem terrae juxta praemissam primariam reambulationem ipsius Domini Abbatis, per eundem pro meta ostensum reperissent; De hinc adhuc ad eandem partem super ipso monte per longum spacium procedendo, & de eodem monte descendendo in latere ejusdem ad unum lapidem, per memoratum Abbatem in saepe dicta sua primaria reambulatione pro meta ostensum pervenissent: Ab hinc descendendo inter terras Arabiles, rivulumque Mileth-Pataka saliendo ad eandem partem inter meridiem, & occidentem in prato eundo ad quemdam rubum Reketye-Bokor dictum pervenissent, quem Idem Dominus Abbas in praedicta priori sua reambulatione in ipso prato metam suam fore allegasset: Factaque hujusmodi reambulatione praefatus Dominus Conrardus Abbas de praedicta Beél cum suis conjuratoribus ut pote Sedecimo se viris scilicet religiosis fratribus Henrico, & Mauricio de eadem Beél, item Henrico, Joanne & Thoma de Pászthó, ac Joanne Henrico, et Friderico de Erchy, nec non Conrado scriptore, Gustavo, Nicolao, Cesario, & altero Joanne, ac Martino de Pilisio Monasteriorum B. V. Fratribus videlicet sui ordinis, sacerdotali dignitate praefulgentibus, in uno praescriptorum signorum metalium pridem in praemissa primaria reambulatione per ipsum Dominum Fratrem Conrardum Abbatem ostensorum, videlicet in meta penes praedictum truncum arboris Iliceae de novo crematae habita comparendo, discalceatis pedibus, resolutisque cingulis, & terram super capita eorum levando, & generaliter dicendo ut moris est, juxta hujus Regni consvetudinem jurare, super terram juravisse super eo: Quod praescriptae metae, & signa metalia per eundem Dominum fratrem Conrardum Abbatem demonstratae, & ostensae in praedictis Literis vestris adjudicatorum contentae, & conscripta, verae metae, & certa signa metalia memoratae possessionis dicti monasterii Apáthfalva Appellatae, ipsam a dicta possessione ipsius Petri Szent-Márthon nuncupata separantes & distingventia semper, & ab antiquo fuerint, & nunc existant. Praescriptaeque terra, Sylva & pratum inter ipsas metas, & cursus metales adjacentes, ad praefatam possessionem praescripti monasterii de Beél Apáthfalva vocatam, attinuissent, & nunc deberent attinere. Quo quidem juramento sic deposito omnibus praedictis metis antiquis renovatis, & signis metalibus pro metis per ipsum Dnum Fratrem Conrardum Abbatem ostensis in bene apparentes metas erectis; praefatas terram, Sylvam, ac pratúm ad ipsas quindecim & mediam marcas aestimatas, cum quibuslibet utilitatibus, & pertinentiis earundem, statuissent dicto Monasterio B. V. de Beél, & per consequens annotato Domino Fratri Conrardo Abbati perpetuo possidendas. Alias autem dictae Possessionis ipsius Monasterii Apáthfalva vocatae, metas, signanter metas ultra metam in radice praedicti dumus, vulgariter Reketye-Bokor dicti, per ipsos de novo erectam, habitas non renovassent ex eo: quia praefatus Dominus Abbas in eisdem aliis metis tempore primariae reambulationis praedictarum terrae, sylvae, ac prati litigiosarum se pacifice existere allegasset, Datum Sabatho proximo ante Dominicam reminiscere. Anno Domini MCCCLXXXVIII. Quibus quidem Literis exhibitis, quia ex serie earundem praefatus Dominus frater Conrardus Abbas in praefixo ad huc assignato Termino ad facies praedictarum terrae, Sylvae ac Prati litigiosarum praenominatis nostro, & dicti Capituli Agriensis hominibus, vicinisque & commetaneis suis nec non praenominato Petro filio Stephani praesentibus accedendo, easdem praescriptas metas, & signa metalia per ipsum in praemissa sua primaria reambulatione ostensa, & demonstratas de novo reambulasse, factaque ipsa reambulatione, in una earundem metarum sedecimo se praenominatis videlicet viris Religiosis comparendo discalceatis pedibus resolutis cingulis, & terram super capita eorum levando, ac generaliter dicendo, prout moris est juxta Regni consvetudinem jurare super terram, super praemissis juxta nostram Judiciariam Commissionem praenotatam, dictum suum juramentum rite & legitime deposuisse. Quo quidem Juramento deposito, praenominati noster, & ipsius Capituli Agriensis homines, praescriptis omnibus metis antiquis renovatis, & signis metalibus in bene apparentes metas erectis, & elevatis, praeattactas, terram Sylvam, & pratum, ad praedictas quindecim & mediam marcas aestimatas, praescriptas metas circumvallatas cum quibuslibet suis utilitatibus, & pertinentiis praedicto Monasterio B. V. de Beél, per consequens annotato Domino fratri Conrardo

Abbati ad jam dictam Possessionem suam Apáthfalva adjungendo in perpetuum statuisse, & commisisse manifeste reperiebantur. Pro eo Nos easdem terram, Sylvam, & pratum sub praescriptis metis & signis metalibus modo praehabito dicto Domino Abbati, et suae Ecclesiae statutas, & commissas eisdem Domino Fratri Conrardo Abbati, ac Ecclesiae suae de Beél eo jure, quo ad ipsos dignoscuntur pertinere, authoritate Nostra Judiciaria mediante relinquimus, & committimus in sempiternum possidere, tenere pariter & habere. In cujus rei memoriam, perpetuamque firmitatem, praesentes Eidem Domino Abbati, & dictae suae Ecclesiae Literas Nostra privilegiales pendentis sigilli nostri authentici munimine roboratas duximus concedendas. — Datum in Visegrád sedecimo die Octavarum, mediae quadragesimae praedictarum. Anno Domino Millesimo, Trecentesimo Octuagesimo octavo. Supra dicto.

Ezen érdekes kiadatlan okirat az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 2-o hártyán irva, melyről zöld selyem zsinóron függ le, Csáktornyai István nádor pecsétje kitöredezett körirattal, a közepén szépen stylizált sárkány alak, mint czímere látható.

Ugyancsak ezen okiratnak az egri káptalan által kiadott még két hiteles átvétele jön elő az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 13 és 16, 1393-ból, melyeknek eltérő bevezetését és záradékát itt közlöm :

Omnibus Christi Fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scripum inspecturis. Capitulum eccl. Agriensis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam har um serie volumus pervenire: Quod Religiosus vir Frater Conrardus Abbas monasterii Beatae Virginis Trium Fontium de Beél, ad nostram personaliter accede ns praesentiam, exhibuit nobis Literas privilegiales Magnifici viri Domini Stephani pridem Regni Hungariae Palatini, et Ducis Cumanorum, pendenti Sigillo ejusdem in filis sericeis appenso vallatas, Tenoris et Continentiae infrascriptae, petens, nos cum instantia, ut quia ipse easdem Literas Privilegiales propter viarum discrimina ac ob metum aemulorum suorum, quo expediret semper secum in specie deferre, et per suos Procuratoress destinare non auderet: Igitur nos easdem, Literis nostris similiter Privilegialibus inseri, nostroque sigillo authentico et pendenti faceremus communiri. Quarum quidem Literarum Privilegialium nobis exhibitarum tenor sequitur in haec verba. (Következik itt az előbbi XI. sz. a. okmány.) . . . Nos igitur justis & congruis petitionibus praescripti Fratris Conrardi Abbatis, ac justitiae annuentes praefatas Literas Privilegiales nobis quo supra exhibitas de verbo ad verbum transcribi, transcriptumque earum praesentibus Literis nostris Privilegialibus inseri facimus pro cautela praenotata. In cujus rei Testimonium perpetuamque firmitatem praesentes contulimus sigilli nostri authentici & pendentis munimine roboratas ac alphabeto intercisas, praesentibus Thoma Praeposito, Jacobo Lectore, Petro Cantore, Georgio Custode, Dominis Item Joanne de Zemlin, Michaele de Borsod, Joanne de Vyvár, Joanne de Patha, Nicolao de Pankotha, Thoma de Tarchafü, Joanne de Zabolch, Brictio de Ungh, et Ladislao de Heves Archi-Diaconis, et aliis multis vitam ducentibus in dicta Ecclesia jugiter Deo famulantibus. Datum in vigilia festi penthecostes, Anno Domini. Millesimo Trecentesimo nonagesimo Tertio, regnante Domino nostro Sigismondo Dei gratia Illustri Rege Hungariae, Venerabilibus in Christo Patribus Dominis Joanne permissione Divina Strigoniensis, & Nicolao Colocensis Ecclesiarum Archi Eppis. et Domino Stephano Dei & Apostholica gratia Episcopo dictae Ecclesiae Agriensis, Domino & Praelato nostro existentibus. L. S. pendent.

Mind a két átvétel hártyán irva, melyről zöld selyem zsinóron függ le az egri káptalan pecsétje sz. János stylizált sasjának képe fénykörü fejjel lábaiban mondat-szalaggal, melyen S. JOANNES olvasható. A pecsét körirata † S. CAPITLI AGRIEN ECCLIE POST PLAGAM.

XII.

1387.

Sigismundi Dei gratia Illustri Regi Hungariae, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino cum perpetua Fidelitate, Literas vestrae Excellentiae omni cum — — — — — — — — — — — Sigismundus Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etcetera Marchio Brandeburgensis, Fidelibus suis Capitulo Ecclesiae Agriensis salutem — — — — — — — — Dominus frater Conrardus Abbas Trium Fontium de Beél, quod Nicolaus, Filius Nicolai de Zenthmárton circa Festum Beati Barnabe — — — — Vincentium, & Jobbagionem nomine Jacobum in prato ejusdem repertos dire vulnerari fecisset, eo non contentus, circa praedictum — — — Monasterii affugando eidem minas mortis imposuisset, propria sua potentia mediante, in ipsius Domini Abbatis praejudicium valde — — — — firmiter praecipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro Testimonio fide dignum, quo praesente Joannes de Val-

ko, vel alter — — — — Michael de dicta Zenthmárton, seu — — — de Monoros, aut Antonius de Zech aliis absentibus Homo noster — — — praemissis experiatur veritatem, expertaque praemissorum mera veritate, evocet praefatum Nicolaum contra annotatum Dominum Abbatem, nostram specialem — — — de praemissis redditurum. Et post haec omnium praemissarum seriem, ut fuere sic expediendum nostrae speciali fideliter rescribatis Majestati. Datum — — — Marci Confessoris. Anno Domini Millesimo Tercentesimo Octuagesimo Septimo. Nos igitur Mandatis vestris obedire Cupientes, ut tenemur, cum praefato — — — Virum Dominum Nicolaum Archi-Diaconum de Pankota Con-Canonicum nostrum transmisimus pro Testimonio ad praemissa exequenda. Qui demum ad — — — omnibus, quibus decuisset Nobilibus videlicet, & Ignobilibus, ac aliis cujusvis status, et conditionis hominibus palam & oculte, diligenter etiam, & conscientiose — — — veritatem, quod memoratus Nicolaus, Filius Nicolai de Zenthmárton circa praescriptum Festum Beati Bartholomei Apostoli jam praeteritum, quosdam Famulum — — — — prato praescripto Domini Abbatis repertos potentia sua mediante vulnerari fecissent, sed de eo utrum circa praedictum Festum, praescriptum — — — de dicta Beél, affugasset, & eidem minas mortis inposuisset, ipsius veritatis certitudo constare nequivisset. Quam quidem — — — ante Festum Beati Thomae Apostoli proxime praeterita, praefatum Nicolaum, Filium Nicolai de dicta Zenthmárton, in portione sua Possessionaria — — — Abbatem rationem de praemissis redditurum ad octavas Festi Epiphaniarum Domini jam venturum in vestram specialem praesentiam — — — sequenti. Anno supru dicto.

Kivülről a következő egykorú felirat áll :

Serenissimo regi pro religioso viro domino fratre Conrardo abbate monasterii beate Virginis trium fontium de Beél, contra Nicolaum filium Nicolai de Zenthmárthon inquisitorie et ad octavas festi Epiphanie domini Citatoria.

Ezen kiadatlan okirat eredetije elrongyollott papiron, pecsét nélkül az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 9.

XIII.

1388.

Excellentissimo Domino suo Sigismundo, Dei gratia Illustri Regi Hungariae, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino cum perpetua fidelitate, vestrae Excellentiae praesentibus declaramus. Quod cum nos Literas vestras formam Judiciariam Deliberationis vestrae in se decclarantibus, honore quo decuit receperimus, tenoribusque earundem visis, & perlectis, mandatis vestris obedire cupientes, ut tenemur, cum Joanne, filio Demetrii de Omán homine vestro, Paulum Literatum chori nostri clericum, ad infrascriptam proclamationem faciendam pro testimonio destinassemus, tandem iidem vester, & noster homines exinde ad nos reversi, nobis retulerunt isto modo. Quod ipsi primo in Civitate Agriénsi, in Festo Beati Michaelis Archangeli jam praeterito, ac Feria quarta Sequenti in Villa Dédes, Feria vero quinta similiter sequenti in Possessione Puthnuk nuncupata, Foris scilicet conprovincialibus, Nicolaum, Filium Nicolai de Zenthmarthon super quibusdam factis, in dictis vestris literis adjudicatoriis contentis, & existentibus rationem efficacem redditurum, ac de Judiciis quindecim marcas facientibus Judici, & Parti Adversae satisfacturum, contra Religiosum Virum Fratrem Conrardum Abbatem trium fontium de Beél, ad quindenam Octavarum dicti Festi Beati Michaelis archangeli jam venturi in Vestrae Majestatis praesentiam specialiter, publice, & manifeste fecisset proclamatum, insinuasset etiam ibidem, ut si venerit, & se de praemissis enodaret, ac de dictis quindecim marcarum Judiciis, Judici, & Parti Adversae satisfaceret, bene quidem, alioquin non obstante ipsius contumatia, & rebellione finem decisum inponent causa in praemissa, prout dictaverit ordo Juris, Datum Feria Sexta sequenti. Anno Domini Millesimo Tercentesimo octuagesimo octavo.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson a zárt pecsét helyével az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 12.

XIV.

1936—1412.

Sigismundus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Boemie, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Sacri Romani Imperii Archicamerarius nec non Bohemiae et Lucen-

burgensis Haeres. Omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter & futuris presentium notitiam habituris, Salutem in omnium Salvatore. Ordo suadet aequitatis & ad apicem pertinet Regalis Maiestatis ut ea, quae a fidelibus subditis juste petuntur ad exauditionis gratiam admittantur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod cum nos Praelatorum, Baronum & potiorum regni nostri procerum communicato consilio & sana eorundem deliberatione subsecuta id statuere decrevimus & ubique in regno nostro publice fecimus proclamari ut universae literae Excellentissimi Principis Domini Ludovici Regis Hungariae sub ipsius secreto sigillo tantummodo & Serenissimarum Principum Dominarum Elisabeth & Mariae Reginarum Matris & Conthoralis nostrarum charissimarum foelicium recordationis, nec non nostrae, sub earum atque universis tam majoribus quam minoribus sigillis confectae, super juribus quibusvis et praesertim possessionariis quibuscunque personis dignitate quavis eminentiaque & conditione fulgentibus, ecclesiasticis viris & secularibus datae & assignatae pro tollendo omni dubio, removendo scandalo & ad evitanda multa ac varia, quae propter sigillorum ipsarum Dominarum Reginarum, nec non nostrorum deperditorum, ac nostri majoris sigilli duplicis ex causis & rationibus legitimis confractionem, cum multorum fidelium regnicolarum juribus & presertim possessionariis damna gravia & detrimenta periculosa hactenus emergere potuerint imo etiam evenerunt perfrequenter, a festo Beati Georgii Martyris jam proxime praeterito usque festum eiusdem proxime affuturum, sub poena revocationis, annihilationis & cassationis huiusmodi literarum non producendarum per nos videndarum, examinandarum & si opus fuerit sub nostro maiori duplici authentico sigillo de novo praeparato confirmandarum, approbandarum & ratificandarum nostrae claritati exhiberi debuerint conspectui & presentari. Tandem fideles nostri Martirius de Pulya, & Sandrinus de Monay nomine & in persona Reverendi Patris Demetrii Abbatis ecclesiae Trium Fontium de Beell, nostrae Maiestatis conspectum personaliter accedentes exhibu erunt nobis & praesentarunt quasdam nostras literas privilegiales, sub sigillo nostro minori in conflictu nostro Nicopolitano deperditas, in zona viridi ad instar dependentis consignatas, supplicando exinde columini nostro humiliter et devote, quatenus easdem literas nostras ratas, gratas et acceptas habendo presentibusque literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et transscribi faciendo sub sigilli nostro majori duplici de novo praeparato, quo ut Rex Hungariae utimur, confirmare dignaremur perpetuo valituras. Quarum tenor esset eiusmodi.

Sigismundus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Sacri Romani Imperii Vicarius Generalis, Marchio Brandenburgensis et Lucemburgensis Haeres. Omnibus Christi fidelibus praesentium notitiam habituris. Salutem in Domino Sempiternam. Provida hominum adinvenit sagacitas, ut quae in tempore geruntur ne cum ipso tempore elabantur et rerum aeternitate dignarum memoria e medio hominum collabescat et dispereat, scripti patrocinio solidentur. Pro eo ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Magister Johannes filius Ladislai de Bresthoucz cum literis plenipotentialibus Reverendi in Christo Patris Domini Eberhardi miseratione Divina Archiepiscopi Strigoniensis, Primatis Hungariae et Sanctae Sedis Apostolicae Legati nati, fidelis nobis dilecti, ad nostrae Majestatis accedendo praesentiam, exhibuit et presentavit nobis literas quasdam Sãcratissimi Principis Domini Ludovici felicis reminiscentiae hunc tenorem continentes (itt következik Lajos királynak 1381. évről szóló fenebb közölt okmánya, mely után folytatja) Snpplicando exinde idem Magister Johannes filius Ladislai de Bresthoucz culmini nostro humillime, ut easdem litteras Serenissimi Principis Ludovici, dicto modo per ipsum exhibitas et Serenitatis nostrae conspectui praesentatas, ratas, gratas, et acceptas habendo, benignumque nostrum consensum adhibendo, pro iisdem populis et jobbagionibus dictae Archiepiscopalis Ecclesiae Beél, ad eandem Archiepiscopalem Ecclesiam attinentium, perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quibus nos supplicationibus dicti Magistri Joannis nomine et in persona attacti Rever. in Christo Patris Eberhardi nobis ante dictorum ratione humillime factis, de Regiae nostrae pietatis clementia exauditis et admissis praeinsertas litteras dicti Domini Ludovici Regis in omnibus suis punctis clausulis et earundem articulis ratas, gratas, acceptas habendo, pro iisdem nostris populis dicti Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis consequenterque civibus et jobbagionibus praedictae ecclesiae Trium Fontium de Beél iisdem privilegiis, indultis et immunitatibus uti frui et gaudere valeant, atque possint futuris semper temporibus vigore harum nostrarum privilegialium litterarum mediante. Datum per manus Rever. in Christo Patris Vincentii electi episcopi Vespremiensis et aulae nostrae Vice cancellarii dilecti et fidelis nostri. A. Domini millesimo quadringentesimo duodecimo, sexto decimo calendas Julii. Regnorum autem nostrorum dicti Hungariae vigesimo quinto, Romanorum vero secundo.

Ezen kiadatlan okmány a jászói convent 1771-diki hiteles átvételének sokrészt hibás másolatában az apátság levéltárában Fasc. A. nro 19.

XV.

1398.

Mag nifico Viro Detrico Bubek Regni Hungariae Palatino Nicolaus de Tornalya Vice Comes et Judices nobilium Comitatus de Borsod, servitium cum promptitudine famulandi. Literas vestrae Magnificentiae recepimus in haec verba: Detricus Bubek Regni Hungariae Palatinus dilectis sibi nobilibus Viris, vice Comiti, et Judicibus nobilium Comitatus Borsodiensis dilectionem plenam, cum salute. Dicitur nobis in Persona Religiosi Viri Domini Fratris Ladislai Abbatis de Beél, quod Andreas dictus Belen de Némethi, una cum Emerico filio suo ac Nicolao videlicet Patruele suis, manibus armatis, et potentiariis in vigilia Festi Assumptionis Virginis Gloriosae proxime praeteriti, ad possessionem ejusdem Domini Abbatis Kéráld vocatam veniendo, Barabbam Jobbagionem suum ibidem commorantem, in facie ejusdem possessionis verberantes, currum ejusdem cum Frugibus oneratum, cum quinque equis et duobus bobus ipsum currum habentibus abstulisset, in praejudicium ipsius Domini Abbatis valde magnum. Super quo vestram nobilitatem requirimus vehementer, quatenus unum, vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus, quibus incumbit meram de praemissis experiantur veritatem, quam tandem nobis transscribatis. Datum in Edelén in praedicto Festo Assumptionis Beatae Virginis Anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo Octavo. Nos itaque petitionibus vestris in omnibus satis facere cupientes, ut tenemur, unum ex nobis, Gregorium de Jardanháza ad praemissa peragenda duximus destinandum. Qui demum ad nos reversus nobis retulit, quod ipse Feria tertia post Festum Assumptionis Beatae Virginis proxime praeteritum in dicto Comitatu Borsodiensi procedendo ab omnibus quibus debuissent Nobilibus, ignobilibus, ac alterius Status, et conditionis hominibus palam, et occulte inquirendo, et specialiter a Magnifico viro Johanne filio Domini de Pathach, erga cujus manus possessio Királd octuaginta annis fuisset obligata et impignorata, talem de praemissis scivissent veritatem. — Quod memorati Andreas, et Nicolaus frater Patruelis nunquam in Dominio possessionis Királd exstitissent, et fuissent; et quod repetisset Judex nobilium antedictus currum cum frugibus oneratum et quinque equis, et duobus bobus tunc fassi fuissent: quod ipsi abstulissent nimirum Andreas, et Emericus et Nicolaus. Anno, die, et loco, omnia praemissa, et quaevis singula, praemisso ante dicto Domino Abbati resignassent. Datum in Szentpéter feria quinta proxima ante festum Nativitatis Virginis Gloriosae. Anno Domini Supra dicto.

Ezen kiadatlan okirat eredetije papiron elrongyolva s átázva, három záró gyürü pecsét nyomával az apátság levéltarában Fasc. A. nro 15.

XVI.

1411.

Nos Paulus de Matha in Agri, Mathias de Palócz, Vice Comes et Judex nobilium Comitatus Borsodiensis damus pro memoria, quod Hensel dictus de Rozno Civis de Rudobánya, in quindenis datarum praesentium coram nobis contra Dominum Abbatem de Beél supereo, quod Andreas famulus suus ex consensu et voluntate, ac permissione sua quemdam Jobbagionem ipsius Domini Abbatis Dionysium nomine, filium videlicet Blasii in Possessione sua Horváth vocata commorantem, piscantem reperiendo, verbis illicitis dehonestando non verberasset, nec vulnerasset, nec rete una cum piscibus ab eodem potentialiter recepisset, quinto se nobilibus juramentum praestare tenebitur testimonio praesentium mediante, de damno autem per quoddam fossatum eidem Domino Abbati illato, per quod idem Dominus Abbas centum florenorum damnum passus extitisset in nova moneta, assumpsit idem Hensel se expurgare per Regiam Majestatem, quod illud fossatum ex voluntate Regis fecisset. Datum in Zentpéter feria quinta proxima ante festum Beatae Mariae Magdalenae Anno Domini Millesimo quadringentesimo undecimo.

Ezen kiadatlan okirat eredetije apró rongyos papirszeleten, két pecsét nyomával az apátság levéltárában Fasc. A. nro 17.

XVII.

1415.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis significamus, quibus expedit universis, tenore praesentium, memoriae commendantes. Quod Gregorius, filius Pauli de Molnosbeél, nec non Gallus et Joannes, filii ejusdem, pro se personaliter, pro Ladislao autem & Georgio filiis ejusdem Gregorii, sine literis Procuratoriis, onera tamen eorum in se recipientes. Item Andreas & Georgius, filii Nicolai, filii praedicti Pauli de eadem Molnosbél, consimiliter pro se ipsis personaliter, pro Joanne vero, fratre ipsorum uterino, absque literis Procuratoriis, onus tamen ipsius & gravamen, ratione subscripti negotii, in se ipsos assummendo, ad nostram venientes praesentiam, confessi sunt & retulerunt, oraculo vivae vocis in hunc modum. Quod ipsi, pro evitandis ipsorum necessitatibus arduis, ipsos ad praesens multum constringentibus, habitis a Religioso Viro, fratre Christiano Abbate Monasterii de dicta Beél, Triginta tribus florenis, novae monetae, florenum quemlibet per centum denarios novos computando, sibi, ac praetacto Monasterio per modum impignorationis, hoc favissent, & tribuissent; quod tam propriae pecudes, et pecora, ipsius Domini Abbatis, quam etiam Jobbagionum suorum in Possessione Apáthfalva vocata commorantium, in faciebus camporum, seu terrarum arabilium, usualium, nec non Sylvarum ad portiones ipsorum in praedicta Possessione Molnosbeél habitas spectantium, pascantur & nutriantur libere, imo coram nobis, praememorati Gregorius, filius Pauli, Gallus & Joannes, filii ejusdem, ac Andreas, & Georgius, filii Nicolai, in ipsorum & aliorum supradictorum nominibus & in personis, faverunt, et tribuerunt, absque tamen prae judiciorum, et damnorum illationibus, quae in segetibus, pratis, & Sylvarum praedictarum succisionibus possent irrogari. Tali modo. Ut quandocunque praemissa, per ipsos modo impignoratitii Juris tradita, redimere voluerint, depositis praescriptis triginta tribus florenis, novae monetae, liberam habeant redimendi facultatem obligantes memorati Gregorius, Gallus, Joannes, Andreas et Georgius se ipsos, nec non alios supradictos, praelibatum Dominum Christianum Abbatem suumque Monasterium supradictum, infra tempus redemptionis praemissorum impignoratorum, in pleno quieto, et pacifico dominio eorundem, contra quoslibet impetitores defendere, protegere & conservare propriis eorum laboribus & expensis. Quod si facere nollent, seu non possent, mox in poena actus potentiarum convincerentur eo facto. Ad quod se, praenotatus Gregorius, filius Pauli, Gallus, & Joannes filii ejusdem, nec non Andreas & Georgius filii Nicolai, sed et alios supradictos, spontanea eorum coram nobis obligarunt voluntate. In cujus rei memoriam et firmitatem, praesentes contulimus literas, minoris et pendentis sigilli nostri munimine roboratas. Datum feria secunda proxima ante festum B. Georgii Martyr. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinto decimo.

Ezen kiadatlan okirat az egri káptalani levéltár eredetijének hiteles másolatában az apátság levéltárában Fasc. B. nro 26.

XVIII.

1446.

Nos capitulum Ecclesiae Agriensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, ex quo humanae rationis officium est defectibus emergentibus obviare, hinc est, quod quidam Jobbagiones nostri in possessione nostra Thyhemér commorantes relictis terris nostris intra metas erectas possessionis nostrae existentibus in territorio possessionis Ostoros vocatae, Abbatis trium fontium de Beél, novas vineas, ex quibus tantum decimas solvere deberent, facerent, et plantarent, in nostrum praejudicium non modicum. — Unde nos provida ratione defectui obviare volentes, ex certa nostra scientia et gratia speciali omnibus nostris Jobbagionibus de ipsa Thyhemér, et aliis quibuscunque incolis dictae nostrae possessionis in montibus et locis vastis novas vineas plantare, et facere volentibus id gratiose annuimus, et hanc libertatis gratiam temporibus semper futuris inviolabiliter observandam duximus faciendam; ut ipsi de hujusmodi novis vineis per eos plantandis tantum decimas vinorum nobis in signum Dominii solvere debeant, et teneantur. — Illos tamen, qui et modo vineas in territorio dictae possessionis nostrae Thyhemér habere dignoscuntur, et novas vineas facerent, et plantarent, ipsasque antiquas vineas ipsorum desertas, et sine cultura relinquerent, nolumus gaudere libertatis nostrae privilegio antedicto; Sed de eisdem antiquis vineis ipsorum more consveto decimam et nonam plene persolvere teneantur, et sint adstricti. — In cujus

rei memoriam praesentes literas nostras sigilli nostri majoris, authentici, et pendentis munimine roboratas, eisdem duximus concedendas. Datum feria sexta proxima ante festum Beati Thomae Apostoli. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto.

Ezen kiadatlan okirat eredetije hártyán, lefüggő pecséttel, melynek azonban csupán kék és zöld selyem zsinórja maradt fen, az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 18.

XIX.

1463.

Felül: Serenissimi Principis Domini Mathiae Privilegialium in simplici papiro sub sigillo eiusdem secreto ad instar impresso, die decima nona Mens. Junii A. D. Millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio Budae in hanc formam se diffundebant:

Mathias Dei gratia Hungariae, Bohemiae etc. Rex. Fidelibus nostris universis et singulis Comitibus, castellanis, officialibus et theloniatoribus, theloniorumque nostrorum (comitibus?) et aliorum quorumcumque tam in terris quam super aquis loca tenentibus, ubique in regno nostro Hungariae existentibus. Salutem et gratiam. Cum universi cives et populi et hospites Archiepiscopatus ecclesiae Strigoniensis in predicto regno nostro Hungariae existentes et commorantes vigore efficacissimorum instrumentorum — — — piorum divorum regni Hungariae praedecessorum nostrorum per nostramque majestatem confirmandorum, ac per scripta — — — roboratorum, a solutione tributorum et aliarum quarumlibet exactionum exempti et supportati habeantur, — — — velimusque ipsos per — — — regno nostro Hungariae, dictam ecclesiam et per consequens universos populos eiusdem in omnibus exemptionibus illibate et indemniter manutenere conservare. Eo circa vobis tributorum ex — theloniatoribus aliarumque quarumlibet contributionum exactoribus in prefato regno nostro Hungariae existentibus presentium notitiam habituris (itt egy pár sor kiszakadva hiányzott) — — et exemptionibus, quibus ab antiquo usi sunt utunturque et gaudent indemniter conservare noverint et teneantur, nec secus facturi. Datum Budae die decima nona mensis Junii. A. D. Millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio. —

Ezen egyszerű másolata Mátyás okmánya hiteles átiratának hibás leirásban az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 19. Tartalmát felvilágositja Zsigmondnak a XIV. szám alatt itt közlött okmánya.

XX.

1477—1484.

(Az előbbi XIX. szám alatt közlött okmánynak, mint átiratnak, transumtumnak következő bevezető sorai maradtak fen.)

Nos Georgius Praepositus et Conventus ecclesiae de Saágh, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod honorabilis Vir Dominus Petrus Archidiaconus Neogradiensis et Abbas ecclesiae trium fontium de Béll, exhibuit et presentavit nobis litteras quasdam, serenissimi condam principis ac Domini Domini Sigismundi Dei gratia Hungariae Regis Privilegiales, adhuc in anno Domini Millesimo quadringentesimo duodecimo, sexto decimo calendas julii sub pendenti dupplici ejusdem sigillo confectas petens nos condecenter ut easdem prothocolo dictae ecclesiae nostrae de verbo ad verbum inseri et transcribi, transscriptumque sive transumptum earumdem ad firmitatem jurium dictae ecclesiae de Béll et ad cautelam sub sigillo nostro usitato et authentico extradaremus quarum series eiusmodi: Sigismundus etc. a fenebb közlött okmányok Zsigmond és Mátyástól a XIV és XIX. szám alatt. A szokott záradék az esztendő és nap keltével hiányzik.

Ezen egyszerű másolata a fenebbi okmányok hiteles átvételének, hibás leirásban az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 19. Az évszám hiányozván azt csupán György ipolysági prépost és Péter béli apát ismert idejéből lehet meghatározni, mely mintegy 1477–1484 közé esik.

XXI.

1483.

Nos Capitulum Ecclesiae Agriensis memoriae commendamus. Quod Venerabilis & Religiosus Frater Petrus Abbas Monasterii trium fontium de Beél, coram nobis personaliter constitutus, in omnibus

causis suis, & earundem articulis, tam per ipsum contra alios, quam per alios quospiam contra ipsum, in quibuslibet Terminis, coram quovis Judice, & Justitiario Regni, Ecclesiastico videlicet, & saecnlari a dato praesentium per antenominatum motis, vel movendis, Religiosos Petrum Priorem, Albertum, & Clementem Fratres ejusdem Monasterii, ac discretos Seraphim Plebanum de Apátfalva, & Michaëlem Praesbiteros de Dopza, Gregorium Erdeug de Erdeugfalva, Mathaeum de Omán, Joannem Ugfy de Sajó-nempti, Andream de Sata, alterum Andream de Darócz, Benedictum de eadem, alterum Benedictum de dicta Apátfalva, Paulum de Pelen, Petrum Litteratum de Maly, Andream Csipó de Bede, Joannem Oroz de Csycser, Ladislaum de Bod, Kilianum de Heec (Keerch?), Ladislaum de Thold, Georgium de dicta Beel, Thomam Literatum de Choltó, Georgium de Baasth, Ladislaum de Solymos, Vitalem de dicta Kerch, & Nicolaum Literatum de Dobza, alterum Georgium magnum de Zomolya, Ladislaum de Ragolcz, Andream Futó de Keerch, fecit, constituit, & ordinavit, suos veros & legitimos Procuratores, ratum, atque firmum se promittens habiturum, quidquid per praedictos suos Procuratores, simul, vel divisim exhibitorum videlicet seu exhibitorum praesentium, actum, factum, & procuratum fuerit in causis suis praenotatis. Datum in ipso Festo Beati Emerici Ducis, & Confessoris. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo Tertio.

Ezen kiadatlan okirat egyszerű másolata az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 7.

XXII.

1484.

Serenissimo Principi, & Domino, Dno Mathiae Dei gratia Regi Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c. Domino ipsorum gratioso, Capitulum Ecclesiae Agriensis orationes in Domino devotas perpetua cum fidelitate. Vestrae Serenitatis inquisitorias, evocatorias, et insinuatorias, nobis amicabiliter directas honore, quo decuit recepisse in haec verba: Amicis suis Reverendis Capitulo Agriensi, Comes Stephanus de Báthor Judex Curiae Serenissimi Principis, Domini Mathiae Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c.: Amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in Personis Religiosi Fratris Petri Abbatis trium fontium de Beel et Andreae Filii quondam Mathiae de Darocz, quomodo in anno cujus iam tertia instaret revolutio, Michaël filius quondam Georgii Pethew de Jethyew, Gregorius & Georgius filii dicti Michaëlis de Jethyew, Antonium Benoz Jobbagionem ipsius Domini Abbatis in possessione Upon vocata residentem, omni sua sine culpa in propria Sylva Ejusdem Domini Abbatis exponentis ad dictam Upon pertinentem captivassent, et quousque ipsorum placuisset voluntati conservassent. Demum circa Festum Nativitatis Domini in anno, cujus iam tertia vel citra instaret revolutio, idem Michaël de dicta Jethyew, Gregorius et Georgius filii ejusdem Michaëlis de eadem Jethyew Antonium Bevengel et Damianum Harnocz, intra veras metas Possessionis Horváth in sylva Bodófölde vocata in Comitatu Borsodiensi existentis habita, similiter captivassent, captumque de ipsa captivitate pactative emisissent. Praeterea iidem Gregorius & Georgius filii praedicti Michaëlis de praedicta Jethyew circa Festum Sanctae Trinitatis noviter elapsum ex consensu & voluntate praefati Michaëlis Patris ipsorum Ambrosium Koos dictum Jobbagionem praedicti Domini Abbatis exponentis intra veras metas dictae Possessionis Upon repertum, nullis suis culpis exigentibus diris verberum, & vulnerum plagis usque ad effusionem sangvinis affecissent. Caeterum circa Festum Pentecostes proxime praeteritum Ladislaus Baryus de Bánfalva, & Benedictus filius quondam Joannis similiter Baryus de eadem, nescitur quibus respectibus ad dictam Possessionem ipsius Domini Abbatis exponentis Upon, manibus armatis venientes, quemdam Stephanum Sogor Jobbagionem ejusdem Domini Abbatis exponentis in eadem repertum per diversarum minarum mortis impositionem de dicta Possessione Upon aufugassent; ubi idem Stephanus Sógor in quodam caemento suo ibidem habito per hujusmodi suam fugam decem florenorum auri damna suscepisset, Postremo circa Festum nativitatis Beatae Mariae Virginis in anno, cujus iam secunda praeteriisset revolutio, dum quidam Mathias Görgel, Martinus Thamasa, & Urbanus Janus, Joannes & Dyonisius Geurgyffi Jobbagiones praefati Benedicti Baryus in dicta Banfalva commorantes, quasdam terras arabiles ejusdem Andreae intra veras metas ejusdem Possessionis Jethyew habitas, de voluntate ipsius Andreae exponentis, sub certa dispositione, exinde inter eos facta perarassent, et pro se seminare voluissent, tunc praelibati Michaël filius Georgii de Jethyew, ac Georgius, et Gregorius filii ejusdem in praefatos Jobbagiones dicti Benedicti Baryus insurgentes, eosdem abinde expulissent, & dictas araturas eis seminare non permisissent, in quo eidem Andreae exponenti ad valorem decem florenorum auri damna intulissent, potentia mediante, in praejudicium, et damnum dictorum exponentium valde magnum. —

XXII

Super quo Vestram amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo praesente Thomas Georg (?) de Beel, sive Gregorius Erdeög de Erdeög-falva sive Michaël similiter Eördeög de Eördög-falva, sive Joannes Ugffi de Sajó-Németi aliis absentibus homo Regius, circa priorum praemissorum mera veritate, memoratum Michaelem, filium quondam Georgii de Jethyew, et alios praedictos contra praefatos exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini interventuras, Regiam evocet in praesentiam rationem de praemissis reddituros efficacem, litis pendentia siqua foret inter ipsos non obstante: Insinuando eisdem ibidem, ut sive ipsi octavis in praedictis coram dicto Domino nostro Rege comparuerint sive non, nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Et post haec hujusmodi Inquisitionis, Evocationis, & insinuationis seriem cum evocatorum nominibus octavas ad praedictas, ut fuerit expediens, dicto Domino nostro Regi fideliter rescribatis. Datum Budae Feria quarta proxima post Festum Beatae Luciae Virginis & Martyris. Anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio. Nos itaque amicabilibus petitionibus dicti Domini Comitis Stephani de Báthor Judicis Curiae ejusdem Vestrae Serenitatis annuentes, una cum praenominato Johanne Ugfi de Sajó-Némethi, homine Regio nostrum hominem videlicet discretum, Andream Presbyterum de Agria Rectorem Altaris Sancti Emerici Ducis in dicta Ecclesia nostra fundati, ad praemissa fideliter peragenda nostro pro testimonio duximus transmittendum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt; quomodo ipsi in Festo Sancti Thomae Martyris proxime praeterito, in Comitatu Borsodiensi pariter procedentes ab omnibus quibus deceret, & opportunum fuisset, diligenter inquirentes omnia praemissa, et quaevis praemissorum singulorum, demptis quantitatibus decem praescriptorum florenorum auri, de quibus meram certitudinem investigari nequivissent, sic facta fuisse et esse rescivissent, prout dicto Domino Comiti Stephano de Báthor dictum extitisset, tenorque suarum clare, contineret litterarum praescriptarum, habitaque hujusmodi inquisitione, idem homo Regius ante lato nostro testimonio praesente, praefatos Michaelem, Gregorium et Georgium de Jethyew de portionibus ipsorum Possessionariis in Jethyew Ladislaum, & Benedictum Baryus, similiter de portionibus eorum possessionariis in Bánfalva possessionibus habitis contra annotatos exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturas Regiam evocassent in praesentiam, rationem de praemissis reddituros efficacem, praemissa Litis pendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante; insinuassetque ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in praedictis coram dicto Domino nostro Rege compareant, sive non, idem Dominus Comes Stephanus id faciet in praemissis, quod juri videbitur expediri. Datum sexto Die dictae Inquisitionis, Evocationis, & insinuationis praenotatorum. Anno Domini Millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson írva a záró pecsét nyomával az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 20.

XXIII.

1485.

Serenissimo Principi, & Domino Domino Mathiae, Dei gratia Regi Hungariae, Bohemiae &c. Domino nostro naturali gratiosissimo. Conventus Ecclesiae Beati Joannis Baptistae de Jászów. Orationum devotarum suffragia perpetua cum fidelitate. Vestra noverit Serenitas, nos Literas Viri Magnifici Domini Comitis Stephani de Báthor Judicis Curiae Ejusdem Vestrae Serenitatis, Inquisitorias, Evocatorias, et Insinuatorias, nobis amicabiliter directas, honore quo decuit, recepisse in haec verba. Amicis suis Reverendis, Conventui Ecclesiae de Jázów. Comes Stephanus de Báthor, Judex Curiae Serenissimi Principis Domini Mathiae, Dei gratia Regis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae &c. Amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in personis Venerabilis, & Religiosi Fratris Petri Abbatis, & totius Conventus Ecclesiae de Beel, alias Trium Fontium. Quomodo in anno, cujus jam sedecima, vel citra instaret revolutio, Honorabile Capitulum Ecclesiae Agriensis, quoddam praedium ejusdem Abbatiae Megy vocatum, in Comitatu Borsodiensi habitum, ab eadem Ecclesia pro se injuste, & indebite occupasset, occupatumque teneret etiam modo. Demum a multis jam retroactis temporibus, & annis, Honorabilis Magister Stephanus de Zolath, Canonicus dictae Ecclesiae Agriensis, & Valentinus Frater ejusdem, directam, & aequalem medietatem, nec non Michael, & Paulus de Mathoch, reliquam similiter directam; & aequalem medietatem possessionis praedictae Abbatiae, consequenterque ipsorum Exponentium Kysbarcha vocatae, in praedicto Comitatu Borsodiensi existentis, ipsam Abbatiam, & eosdem Exponentes omni Juris titulo concernentem occupative uterentur. Postremo nonnullae Literae & literalia Instrumenta, Factum portionis possessionariae praefatae Abbatiae in possessione Poroszlo vocatae, in Comitatu Hevesiensi

existenti, habitae erga manus Antonii de Zalok, & Joannis Fratris ejusdem haberentur, quas, & quae eisdem Exponentibus ad saepissimas ipsorum petitiones hactenus minime reddere curassent, recusarentque reddere etiam modo, erga se conservanda potentia mediante, in praejudicium, & damnum praefatorum Exponentium valde magnum. Super quo vestram amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum: Quo praesente Paulus de Cheh, aut Georgius Magnus de Zomolya, vel Georgius de Beel, seu Gregorius Bay, seu Thomas de eadem, sive Gregorius Eördeg, neve Mathias similiter Eördeg de Eördegfalva, aliis absentibus homo Regius scita prius praemissorum mera veritate, evocet praefatum Capitulum Agriense, & alios praedictos, contra annotatos Exponentes ad octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturi, Regiam in praesentiam, rationem de praemissis reddituros, litispendentia, si quae foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in eisdem coram dicto Domino Nostro Rege compareant, sive non, Nos ad partis comparentis instantiam id faciemus in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Et post haec hujusmodi Inquisitionis, Evocationis, & Insinuationis seriem, cum Nominibus Evocatorum, ut fuerit expediendum, octavas ad praedictas dicto Domino nostro Regi fideliter rescribatis. Datum Budae Sabatho proximo, ante festum Beati Thomae Apostoli. Anno Domini Millesimo, quadringentesimo octuagesimo quarto. Nos igitur amicabilibus petitionibus ejusdem Domini Comitis, Stephani de Báthor Judicis Curiae Vestrae Serenitatis consensum praebentes, una cum praedicto Gregorio Bay homine vestro Regio, nostrum hominem videlicet virum Religiosum, Fratrem Clementem Praesbyterum Socium nostrum conventualem, ad praemissa fideliter exequenda, nostro pro Testimonio transmisimus fidedignum. Tandem iidem exinde ad nos reversi pariformiter retulerunt eo modo. Quomodo ipsi Feria quarta proxima ante Festum Circumcisionis Domini, noviter elapsum, in praetactis Borsodiensi, & Hevesiensi Comitatibus simul procedendo, ab omnibus, quibus decuisset, palam, & occulte diligenter de praemissis inquirentes, omnia praemissa, & quaevis praemissorum singula, sic, & suo modo acta, & perpetrata extitisse rescivissent, prout dicto Domino Comiti Stephano de Báthor dictum extitisset, tenorque literarum suarum per omnia continet praedictarum. Factaque Inquisitione idem homo vester, dicto nostro testimonio praesente, die in eodem praetactum Capitulum Ecclesiae Agriensis in Thyhemer possessione, nec non Magistrum Stephanum, & Valentinum de Zolath, in eadem Zolath, praetactos vero Anthonium et Joannem de Zalok in eadem Zalok, portionibus videlicet eorum possessionariis, possessionibus in eisdem habitis, contra annotatos Abbatem, & Conventum, ad Octavas Festi Epiphaniarum Domini nunc venturum, vestram Regiam evocasset in praesentiam, rationem de praemissis reddituros efficacem, Litispendentia, si qua foret inter ipsos, non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi Octavis in praedictis coram Vestra Serenitate praedicta compareant, sive non, dictus Dominus Comes Stephanus de Báthor ad partis Comparentis instantiam id faciet in praemissis, quod Juri videbitur expediri. Datum quinto die diei Inquisitionis, Evocationis, & Insinuationis praedictarum. Anno Domini Millesimo quadringentesimo, octuagesimo quinto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson a pecsét nyoma nélkül az apátság levéltárában Fasc. A. Nr. 20. és u. ott hiteles mása Fasc. G. Nr. 174.

Az előbbi XXII. sz. alatti okmány tartalmával megegyez a következő, melynek csupán eltérő bevezetését és záradékát közlöm.

Serenissimo Principi et Domino Domino Mathiae etc. (mint az előbbiben) Albertus de Papia Comes et Judlium Comitatus Borsodiensis famulatus perpetua ipsorum cum facultate. Serenissime Princeps et domine domine noster gratiosissime. Perceptis literis viri magnifici domini Comitis Stephani de Bathor Judicis Curiae vestrae Serenitatis omni cum honore haec verba in se continentibus. Comes Stephanus de Bathor stb. mint az előbbiben, Nobilibus viris Comiti vel vice Comiti et Judici Nobilium Comitatus de Borsod debitam reverentiam cum honore. Dicitur nobis — mint az előbbiben, egész in praejudicium et damnum dictorum exponentium valde magnum. Super quo vestras nobilitates praetitulatas requirimus diligenter, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, qui ab omnibus quibus incumbit meram ex praemissis experiatur rectitudinis veritatem, quam tandem dicto Domino nostro regi fideliter rescribatis. Datum Budae feria 4. proxima post festum Beatae Luciae Virginis et Martyris. Anno millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio. Nosque ipsis visis et perlectis mox et statim ut tenemur eisdem obtemperare cupientes unum ex nobis Judicem Nobilium Johannem videlicet de Barth ad praemissa exequenda duximus transmittendum. Qui demum exinde ad nos reversus nobis retulit eo modo, quod ipse procedens ab omnibus quibus deceret et opportunum fuisset Nobilibus et ignobilibus palam et occulte diligenter inquirens talem statuisset rectitudiuis veritatem, quod omnia et singula praemissorum sic et eo modo prout et quemadmodum tenor literarum praefati Domini Comitis Stephani de Bathor continebat

facta fuissent patrata et illata manifeste. Datum in Miskolcz feria quinta proxima ante festum beate Elene Regine Anno Domini Millesimo, quadringentesimo octuagesimo quarto.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson több pecsét nyomával az apátság leveltárában Fasc. A. Nr. 20.

XXIV.

1486.

Serenissimo Principi Domino Mathiae Dei gratia Regni Hungariae, Bohemiae etc. Domino ipsorum gratiosissimo Conventus Ecclesiae Beati Joannis Baptistae de Jassov. Orationum suffragia devotarum ac debitarum cum perpetua fidelitate. Vestra nosse dignetur Serenissima Maiestas Nos eiusdem Serenitatis Vestrae literas metales seu reambulatorias nobis preceptorie sonantes et directas honore quo decuit recepisse in haec verba: Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fidelibus nostris Conventui Ecclesiae de Jássov Salutem et gratiam. Dicitur nobis in personis fidelium nostrorum Nobilium Ladislai et Benedicti Barius de Bánfalva et Joannis filii eiusdem Ladislai, quomodo possessiones ipsorum exponentium Bánfalva predicta et Sátha vocatae, in comitatu Borsodiensi existentes, apud manus ipsorum pacifice habitae legitima reambulatione et metarum erectione plurimum indigerent, super quo fidelitati vestrae precipimus et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo praesente Petrus de Nadasd Vir nobilis dicti comitatus Borsodiensis, tamquam homo noster ad facies dictarum possessionum Bánfalva et Sáta, vicinis ac commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo reambulet easdem per suas veras metas et antiquas, novas juxta veteres in locis necessariis erigendo, reambulatasque et ab aliorum juribus possessionariis metaliter separatas et distinctas relinquat easdem praefatis exponentibus jure ipsis incumbente perpetue possidendas, si non fuerit contradictum, contradictores si qui fuerint, evocet eosdem contra annotatos exponentes ad octavas Festi B. Michaelis Archangeli nunc venturi, nostram personalem in presentiam rationem contradictionis eotum reddituros, et post haec huiusmodi possessionariae reambulationis et metarum erectionis seriem cursibus metarum ibidem erigendarum, contradictorumque et evocatorum siqui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissae reambulationi et metarum erectioni intererunt nominibus octavas ad praedictas eidem nostrae personali presentiae fideliter rescribatis. Datum Budae feria quinta proxima ante festum Joannis Baptistae Anno D. millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto. Nosi gitur mandatis eiusdem vestrae Serenitatis in omnibus obedire, ut tenemur, volentes una cum Petro de Nádasd electo et conjurato homine vestro Regio, nostrum hominem videlicet unum religiosum fratrem Ladislaum presbyterum socium nostrum conventualem ad praemissa legitime duxeramus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversi nobis sub iuramento retulerunt in hunc modum: quomodo ipsi feria secunda proxima post festum Beati Stephani regis et confessoris ad faciem predictae possessionis Sata vocatae vicinis et commetaneis eiusdem *venerabili religioso Fratre Joanne Abbate de Bél*, Stephano de Ómány, utrisque Stephano et Thoma de eadem, Honorabili Capitulo Ecclesiae Agriensis, Antonio de Darócz, Benedicto de eadem et aliis inibi legitime convocatis et presentibus metas eiusdem possessionis Sátha juxta continentias literarum privilegialium eorundem exponentium, metas dictae possessionis distinguentium, hoc ordine reambulassent — (Itt következik a határjárás hosszas és tárgyunkra nézve kevesbbé érdekes leirása, csupán egy határnál emlitetvén *ad quandam Stratam publicam de Várkony ad Béll ducentem*). A záradék: Datum sedecima die reambulationis preattactae Anno Domini supradicto Millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

Ezen kiadatlan okmány egyszerű másolata az egri főkáptalan magány levéltárában Divisio V. Fasc. 1. Nr. 29.

XXV.

1359.

Nos Capitulum ecclesiae Budensis memoriae commendamus. Quod Andreas Literatus famulus Venerabilis in Christo Patris Nicolai Dei et apostolica gratia Episcopi ecclesiae Agriensis, pro honorabili Capitulo Agriensis ecclesiae praedictae, Feria 2-da proxima ante festum S. Margarethae Virginis et Martyris Anno Nativitatis Domini Millesimo trecentesimo quinquagesimo nono, nostram personaliter accedendo presentiam, per modum protestationis curavit significare, quod licet olim idem Capitulum

quamdam particulam terrae de possessione Csokva vocata in comitatu Borsodiensi habita, Abbati Monasterii Beatae Virginis Trium fontium de Bél et eidem Monasterio, literis suis mediantibus non perennaliter sed temporaliter ad utendum participandum etiam et tenendum contulisset, tamen nunc Frater Stephanus modernus ipsius Monasterii Abbas dictam terrae particulam pro se et dicto Monasterio suo occupare niteretur. Novissime autem idem frater Stephanus Abbas, receptis regio homine, et testimonio honorabilis Capituli Vaciensis, eandem terrae particulam reambulare et ab aliis suis partibus ac vicinariis possessionibus metis distinguere et sic pro se et dicto monasterio suo, ipso capitulo penitus ignorante, non de jure sed de facto, occupare conatus exstitisset. Et quia dicta terrae particula ad eandem possessionem ipsius capituli Csokva vocatam ab antiquo pertinuisset et nunc spectare dignosceretur, eidemque monasterio per praescriptum Capitulum mediantibus suis literis, qua supra pro tempore ad utendum, participandum etiam et protegendum data fuisset et collata. Igitur praetaxatum Fratrem Stephanum ac futuros eiusdem monasterii Abbates ab omni ulteriori occupatione, et ipsius particulae terrae detentione et dicto monasterio applicatione facienda, nec non etiam universorum usuum, fructuum et utilitatum eiusdem perceptione prohiberet praetaxatus Andreas literatus facta dicta protestatione prohibuit et inhibuit et coram nobis nomine capituli praenominati. Datum die et Anno supradictis.

Ezen kiadatlan okmány eredetije papiroson rányomott monorú pecsét töredékével az egri főkáptalan magán levéltárában. Nr. VIII. Div. 5. Csokva, Fasc. 1. Frust. 2.

A KUNOK

BÉL-HÁROM-KÚTI

MÁSKÉP

APÁTFALVI APÁTSÁGA.

ÉS

XIII SZÁZADI EGYHÁZÁNAK LEÍRÁSA.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

ELŐSZÓUL.

A kunok bél-három-kúti vagy mint újabban most neveztetik apátfalvi apátságának maig nagyobb részt eredeti alakjában fenmaradt XIII-ik századi egyháza, a román építészeti ízlés azon sajátos külön irányának, melyet a ciszterczi szerzet épitészete alkotott; egyik kitünő emléke, és hazánkban ezen építészeti iránynak jelenleg egyetlen fenmaradt példánya.

Mint ilyen unicum hazai középkori egyház épitészetünknek kiváló becsü műemléke, melynek leirása a nemzeti műtörténet egyik lapját méltán igényelheti.

A kitünő érdekü műemlék ismerete egyiránt utalt az apátság történétének vizsgálatára, mely a műleirást tájékozza. Az apátság összes történelme eddig — miután a monostor neve és holléte is még csak nem oly rég tájékozta magát a történetirás — mindössze is mintegy negyedrét lapot tölthetett be. Bővebb forrásait kutatva jutottam az apátság régi levéltárának fenmaradt számosabb okmányaira, melyek jelenleg az ápátság javait birtokló egri érseki papnövelde levéltárában őriztetnek. Ezen okmányok annyi érdekes ismeretlen adatot tartalmaznak az apátság, a vidék s annak birtokviszonyai történetére nézve, hogy belőlök az apátság történetét ujonnan szőve, az okiratokat is mint eddig kiadatlanokat ide mellékelve közlendőknek tartottam.

A műemlék ábrái Benkő és Henszlmann urak felvételei és rajzai szerint készülvén, dr. Henszlmann ezen feltételek nyomán a templom épitészeti arányairól ismeretes munkája „Theorie des Proportions appliquées dans l' Architecture" alapján irta azon értekezését, melyet, külön ide mellékelve, neve alatt vesz az olvasó. Erre vonatkoznak szinte a képeken feljegyzett számok s mértékarányok.

I.

Borsod vármegye nyugati határain, hol Heves megyével érintkezik, a Bükkhegység és a Mátra végső kiágazásaikban egymásba folyva számos völgyet és fensíkot képeznek. Köztök a legkiesebbek: a Bán és az Eger völgye. E két völgyön, a mint hosszában majdnem egy vonalt képeznek, vezet át a vidék főútvonala a Sajó völgyéből a tájék főhelye Eger felé.

Felűl a Bán völgye, Vadnán túl mintegy a Sajó völgyéből nyílik, s a Bán pataka által áztatva, a mint Bán-Horváton és Bán-Falván alúl mindinkább szűkül, az út a hegylejtők sűrü erdőségei s a kis folyam közt, zúgó hámorok és malmok mellett visz át rajta, míg Dédesen alúl Visnyónál és Szilvásnál a vidék mind inkább tágul.

De lejebb Apátfalván és Monosbélen túl az Eger vize mentében a völgy csakhamar ismét összeszorúl. A magasabb bérczek kiálló szirtoldalai mindinkább közelednek egymáshoz. Köztök a völgy fenekén alighogy a folyam s az itt-ott már sziklába vájt út átsikamlik. Egyszerre a völgyszorost majdnem elzárva emelkedik egy kanyarulatnál a merészen kinyúló szirtormok egyikén a szarvaskői várrom, az egri hajdani püspökség várai egyike, a sziklacsúcson álló végső falomladékaival a vadregényes vidék egyik legmeglepőbb pontját képezve, a mint az erősen előszökő sziklát félkörben körülfutó folyam a vár alatt mintegy tágas öblöt képez, s átellenben a kis falucska házikói szétszórva fészkelnek a völgybe leereszkedő erdőség árnyában. Míg másfelől a folyam s a hegyoldal szirtfala közt átvezető útszoros felett alkalmazott márvány emléklap felirata hirdeti a sziklába vájt út nagy alkotóját a „Te saxa loquuntur"-féle magyar szavakkal:

Mig e kőszáll áll
Dicsőíteni fogja nagy neved
Patriarcha Érsek
Pyrker János László
Ezen út létrehozásáért.
1840.

A kies völgy változó alakzatai így húzódnak még egy darabig, míg végre az út mellett két oldalt merészebben előszökő sziklanyílás közt, az úgynevezett Vaskapun át vezet ki a völgytorkolatból az útszoros Felnémet előtt Egerbe.

Ezen útvonalnak s a leírt két völgynek mintegy közepe táján, hol a Bán völgye végződve nyílik, s az egri vagy szarvaskői völgy kezdődik, terül el jelen történetünk színhelye: magas halmok által keresztűl szelt hullámos fensík, mintegy rövid mérföldnyi szélességben és hosszaságban, külön emelkedett színtért képezve a két völgy között. Területén itt-ott nehány kisebb-nagyobb helység tűnik fel. Fent északnak, még majdnem a Bánvölgy torkolatában, Visnyó és Szilvás; míg lent délnek az Eger völgye felé Monos-Bél áll. Nyugatnak az egész tért mintegy elzáró magasabb kopár hegyvonal oldalában Mikófalva terül el; onnét idébb egy parton Sz.-Mártonnak magánosan álló temploma látszik; míg kelet-délnek a vidék központja, Apátfalva kis mező városka emelkedik ki, tekenyős völgyületéből két halmára felkapaszkodva.

Ez a hajdani Bél vidék, hol egykor a mai Sz.-Márton, Apátfalva és Monosbél helyén a három Bél helység: Fel-Bél, Közép-Bél és Al-Bél, a Bél nemzettség ős fészke állott.

Megette, közvetlen Apátfalva felett, kelet-éjszaknak, mintegy az egész tért elzárva, a Bükkhegylánez egyik hatalmas hegyháta a Bélkő áll, meglepő alakzatával sajátságos jellemet adva az egész vidéknek, a mint hasonlón valamely óriás falhoz, a földszínéről majdnem egyenes függőleges vonalban meredeken emelkedik; oldalán sűrű falomb, bokrok és cserje közől kimeredő hófehér mészkő és szürke márványba átmenő sziklaképletei pyramidalis alakzataival; míg ormán fönt, mintegy hosszú hátgerinczben, egyenesen elvágott lapos tetőzettel látszik végződni.

Ezen hegy alatt, alig nehány száz lépésnyire Apátfalvától, a hegy tövéből fakadó dús forrás medenczék s vizárkok közt, ódon műalkata által feltűnő régi nagy egyház magányosan emelkedik, faragott piros és szürke négyszögkövekből, díszesen és művészileg a XII. és XIII-dik századi úgynevezett transennál vagyis román átmeneti ízlésben alkotva. — S ezen történelmi és mű nevezetességű hely s emlék képezi leírásunk tárgyát.

* * *

Hogy történetével kezdjük: a hely és vidéknek már történeti multja kevés ugyan, de mégis érdekes néhány vonást kölcsönöz tárgyunknak.

Legrégibb multját, a történet előtti kort, nem jelezi ugyan itt sem egyéb, mint a vidékén itt-ott, s az is eddig nagyobbára csak véletlenül felmerűlt őskori tárgyak leletei.

De ezek is már élénken beszélnek őskoráról. Mert a Mátra s a Bükkhegység lereszkedéseinek egyes pontjai hazánkban épen egyik legdúsabb lelhelyét képezik azon őskori réz- vagy bronz- sőt arany-tárgyaknak és eszközöknek, melyek a régészetben és történelemben az úgynevezett réz-kort jelzik.

A Mátrában, innét csupán nehány mérföldnyi távolságban fekvő Kis-Terenye, Nógrádban, már mintegy ötven év óta nem csak úgy ismeretes, mint a legdúsabb lelhelye az őskori arany és bronz- sodronyoknak, tekercsek, karikák, boglárok a kelt és paelstab névvel jelelt őskori véső eszközök- s más ékszer tárgyaknak, valamint edényeknek és cserepeknek; de mint a fel nem dolgozott érczrögek, a feltalált agyag formák, a hamurétegek és tűzpadok mutatják, itt egyszersmind a Mátra hegység dús réztermelésének öntő- és koha műhelyei voltak. [1])

S azóta is, hogy ezen első ismeretes felfedezések történtek, a Mátra és Bükk egyéb környékein is, Nógrád és Heves, Gömör és Borsodnak színhelyünkhöz közel fekvő vidékein, mint Lapujtón, Erdő-Kövesden, Füzes-Abonyban, Felső-Tárkányban, Bánfalván stb. újabban talált bronztárgyak, kezdve a kovácsolásra készített érczrudaktól egész a pajzs, kard és koronaszerű fejdíszig, mint ezek saját gyűjteményemben is láthatók, mind arra mutatnak, hogy ezen vidék az őskorban a rézkori népek sűrűn lakott hazája volt. [2])

---

[1]) Ezen érdekes leletek már Jankovich, Fejérváry és leginkább id. Kubínyi Ferencz által gyűjtve, részben a nemzeti muzeumba jutottak. Újabb ismertetésök szintén Kubínyitól megjelent: Archaeologiai Közlemények, kiadja a magy. tud. Akademia Archaeologiai bizottsága II. Magyarországban talált Kő- és Bronzkori régiségek. 81. lap.

[2]) A nógrádi lapujtói újabb leletek leírva az Archaeologiai Közlemények előbb idézett II. 81. lapján. — Hevesből Erdő-Kövesdről a koronaféle fejdísz, melyben feltalálásakor még a koponyacsont benfoglaltatott, az ismeretes kis trombita alaku függők, kupakszerü pikkelyek, bizonyára mindannyi díszei az elhelő halottnak, valamint kis kések és sarlóféle eszközök gyűjteményemben foglaltatnak. — Füzes-Abonyból a kovácslásra készült fenemlített bronz rudacskáktól kezdve egész a kard, lándzsa és pajzstöredékekig majdnem minden neme a bronztárgyaknak szintén gyűjteményemben látható; mi hasonlón arra mutat, hogy az utóbbi helyen is ezen tárgyak műhelye volt. A szomszédból Maklárról termésaranyból készült szív alkatú ékességet, s Felső-Tárkányról egy pár lándzsát bírok. — Borsodban Bánfalván, közel

Voltak-e ezután ezen népségek a történelmi kétes nyomok és homályos adatok, vagy inkább csak feltevések által véleményezett ős Metanasta Jászok, Pannonok és Illirek, Quadok vagy Markomannok? — a mily kétséges ez, ugy kétségtelennek látszik, hogy ezen népek, hasonló műeszközeik leleteinél fogva, a régiségtan által élesebben és biztosabban jellemezve, mintsem a történelmi kétes adatok homályos nyomai és hypothesisei által, úgy tűnnek fel, mint azon európai ős népcsaládok ágai, melyeket Irland végső tengerfokától kezdve egész a Középtenger partjáig mindenütt fellelhető hasonló műeszközeiknél fogva, a mai történettudomány és régiségtan a Celta gyűjtő névvel, mint rézkori ős népségeket jelel. —

A történelem azonban biztosabb világot csak akkor derít hazánk ezen vidékére is, midőn honkereső őseink mai székhelyeiket elfoglalva, az ország ezen részét is megszállották.

Mindjárt a honfoglalás elbeszélésében, oly élénken és körülményesen említi már az őshagyományt áthozó történeti feljegyzés Béla király névtelen jegyzőjénél e vidéknek megszállását, hogy a hely régibb történetének, valamint lakosai és birtokviszonyainak ismeretére nézve leirásunk kiindúló pontjául szolgálhat.

A mint ugyanis beszéli, hogy Árpád hadaival Szerencsről kiindúlva a Sajón átkelt, táborát egész a Tiszáig és Emődig Borsodban a Bükk alatt kiterjesztve, úgy érdekesen tudósít, hogy a Bükkhegység éjszak-keleti leereszkedése alatt fekvő tér, a Tapolcza vagyis Hejő (Hő) és Sajó folyók közt, Miskolcz és Diósgyőr vidéke Böngér vezérnek, *Bors* vezér atyjának jutott megszállásul, hol *Bors* a róla nevezett Borsod várát épité. — Míg lejebb a Bükkhegység kelet-déli aljában Nyárad vizétől kezdve azon hely, mely most úgymond Kácsnak neveztetik Acsád (Ousad) vezérnek, *Örs* vezér (Ursu ur) atyjának jutott, hol *Örs* vezér Örsvárát épité. Még tovább, mire a magyar had Eger vizén átkelve Színhalom mellett tábort ütött, s Ostoros vizétől Poroszlóig, innét a Tiszától Zagyváig s a Mátráig az egész földvonalt elfoglalta, a Mátra erdőségében nagy földrész Ed és Edemen vezéreknek jutott, hol azután unokájuk Pata várát építette, kinek nemzetségéből származott Aba Samuel király is. [1])

Vidékünknek nemzetünk általi megszállása ezen rövid történetéből még őslakóira nézve is felmerül egy-két érdekes adat. A szláv hangzású és értelmű Miskolcz és Tapolcza helynevek [2]) arra mutatnak, hogy a környéket nemzetünk honfoglalásakor csakúgy szláv népek lakhatták, mint az ország nagy részét. — Míg másfelől a Geur, Győr helynév, mely a leirásunk színhelyének közelében fekvő mai Diósgyőrt jeleli, talán még régibb hun-avar vagy várkún telepek korába vezethet fel; ezen várkún rokon magyar

---

A pátfalvához, arany ékszerek és bronzok leletéről Kazinczy Gábor tudósitását birom. A Bükkhegység túlsó oldala leereszkedése alatt elterülő Mohi pusztán legújabban kisebb számban előjövő bronzok mellett, igen érdekes agyag edények gyakori leletei mer[illegible]ltek fel. De már régebben, még a múlt században, közelében Miskolczon kiásott hamvvedrekről értesülünk Benkő: Topographia oppidi Miskolcz. Cassoviae 1782-2 lap : interdum agrestes reperiunt urnas sepulcrales et inter egestam humum effodiunt.— Az ide szögellő Gömör megyébeni újabb leletekről lásd szintén Archaeologiai Közlem, III. 179.

[1]) Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum. (Endlicher kiad.) Cap. XXI.—II. Lásd a nevek magyarázása és alkalmazására nézve Szabó Károly fordítását is: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. 42 lap.

[2]) Szabó idézett fordítása jegyzetében 42. lap. A Tapuluca víz neve alatt azon meleg forrás és patak értendő, mely mellett a mai Tapolczai fürdő áll Borsod vármegyében. E helynév, valamint a hazánkban, kivált Felső-Magyarországon igen számos Tapolcza, Tapolcsány, Tepla, Teplitz, Teplicska mind a szlávoktól ered; teplo ugyanis szlávul höt, meleget jelent. Ezen Tapolcza alantabb Héjő, azaz hő nevet visel, mi nem egyéb mint az eredeti szláv név magyar fordítása.

népségeink sajátjai lévén a Győrnek, idegen írók által Rhing-nek, azaz Gyűrűnek nevezett köralakú földvárak vagy táborkerítések. Ámbár nemzetünk is úgy látszik, hasonlón Várkún rokon elődeihez, ily földvárakat alkotott, s azokat hasonlón Győrnek és Szolga-Győrnek nevezte, mint hazánk számos vidékein jelenleg már nagyobbára elenyészett ily várakat és helyneveket okirataink még gyakran említenek. [1])

De lakták légyen bár vidékünket hajdankorban a Kelták vagy más ősnépek, s a Húnok bejövetele óta magyar népségek, mint később a Várkúnok, ezek után pedig a Szlávok: — jóval érdekesebb helyünk történetére és mai lakosainak eredetére nézve, hazánknak nemzetünk általi elfoglalása elbeszélésében feltűnő azon nevezetes adat, hogy a borsodi és hevesi Bükk és Mátrahegység ezen vidékét Bunger és fia *Bors*, Ousad és fia *Örs*, Ed és Edemen (az *Aba* nemzetség ősei) vezérek szállották meg hadaikkal.

Ezen vezérek ugyanis a magyarok által Kievnél meghódított s velök egyesült kúnhadak egyes ágainak vezérei voltak [2]). A kúnok, mint a terjedt magyar népcsalád egyik ága, nemzetünk rokon népsége lévén, ezen egyik hada különféle költözködéseiben az oroszok és lengyelekkel szövetkezve s köztök megtelepedve, a *Palócz* (Polovci) nevet, mi vadászt vagy mezőn lakót jelent a szlávban, vette fel; s e nevet nálunk maig is a népies elnevezésben fentartotta, [3]) de a történet ismeri ime itt még, mint halljuk, kún eredetöket is. És mig a többi kún népágak, nevezetesen a későbben, IV. Béla alatt bejöttek, külön kerületekben vagy vegyest az ország más részeiben letelepedve, nemzetünkben teljesen felolvadtak: addig épen itt a Mátra és Bükk vidékén, Heves és Borsodban, s egyes kiágazásaikban Nógrádon és Gömörön át egészen Hont határaira kinyúlva, valamint Palócz nevöket, úgy némi népies külön jellegüket, sajátos tájszólásukban vagy csak nyelvejtésükben és egyes szokásaikban maig fentartották [4]). Leghívebben pedig épen talán itt, történetünk s leírásunk színhelyén, Apátfalván és környékén, melyet a magyar népisme maig is közönségesen a palóczság főhelyének tart. [5])

Ezen ős Kún-Palócz hely, melyen apátságunk állott, magyarázza már apátságunknak egyik régi elnevezését, melylyel Pázmány Péter régibb jegyzékekből a XVII-dik században egyházi összeírásában felhozza: Abbatia de Beel Trium Fontium B. Mariae Virginis, alias Trium Fontium de Beel Cumanorum; [6]) azaz a kúnok Béli Három Forrásáról nevezett Apátság.

És mint a honfoglalás óta a Kún-Palócz népség lakta és lakja maig közel ezer év óta a vidéket, úgy annak birtokosai is történetünk korában azon kún vezérek nemzetségének ivadékai voltak, kik azt az első foglalás alkalmával megszállásul nyerték.

Míg egy felől a hevesi Mátra alatti tér az Ed és Edemen kún vezérektől származó

---

[1]) Bartal: Comment. ad Hist. Status Jurisque Publici Hung. I. 101 és 131. hol mondja: Geuru et Geur veterum — — nomen plurimis olim terreis per Hungariam Castellis commune, in vetustissimis literis perfrequens, vulgoque omni notissimum, longa aetas tantum non penitus obliteravit — — Nobis in vernaculo rotundum annulumque latinorum. Germanis Ring. Ne itaque credas cum Varchunis Rhingos quoque periisse; unius tibi memoriam in provincia Borsodiensi resuscitavimus, alter ad Arabonem fluvium armis Caroli M. eversus, sed per Hungaros reconcinnatus iterum nomine Geuru hodieque floret; tertius in provincia Pestiensi Ducatus nomine, quartus in Soproniensi, alii alibi nomine castrorum Zolgageur locis intra suum conclusis gyrum dominabantur.

[2]) Anonymus Belae Reg. Not. X.

[3]) Magyar Történelmi Tár I. 1—68. Jerney: Palócz nemzet.

[4]) Jerney Palócz nemzet i. h. 67.

[5]) Igy mondja Kubínyi, Vahot: Magyar és Erdélyország képekben IV. 86. Apátfal va leírásában: itt a főfészke a legtisztább jellegű tősgyökeres palóczságnak.

[6]) Péterffy Concilia Hung. II. 275.

Aba nemzetség ivadékainak birtokában volt[1]), addig másfelől Borsodban a Bükk felső részén a Bors vezér ivadéka, a Bors nemzetség, mely ez időben már Miskolcztól, mint a környék főhelyétől, Miskolcz nemzetségnek is neveztetett, a hegyen túl s innen egész a Sajóig számos helységek ura volt.[2]) Hasonlón alább a Bükk mindkét részén, és le egész a Tiszáig, ismét az Őrs vezértől származó Őrs nemzetség, mely akkor már szinte közönségesebben Darócz és Daróczi Tibolt nemzetségnek is neveztetett, birtokai főhelyétől és közelebbi ősei keresztnevétől, sokfelé elterjedve, számos helységeket birtokolt itt.[3])

A vidék ezen főurai és dynastái mellett, külön említetnek még mint egyes kisebb területek és helységek birtokosai a *Bogácsi* és Béli nemesek [4]), a Sátaiak, Monyorosiak, Ómányiak stb. [5]) kikről nem tudjuk bizonyosan, vajjon ama vezéri főcsaládok

[1]) Apátságunk keletkezése korában az Aba nemzetségből mint itteni, az egri püspökséggel határos birtokosok említetnek Kompold (kinek Gombaldus keresztnevétől vette az itt Kápolna tőszomszédságában fekvő Kompolt hegység nevét), s ennek fia Pál gróf, Debrői Machian mester, Gellért, Nagy-Leusták, Miklós gróf, Péter és György, mindannyian az Aba nemzetségből. Lásd Codex Diplomat. V. I. 154. 1271-diki okirata.

[2]) Így jönnek elő a Bors Miskolcz nemzetség ivadékai a XIII-ik század elején (1234—1256. körül), mint a Bükk felső részében Miskolcz mellékének Mályinak és Csabának birtokosai: Mikouz, Füle mester, később prépost, Tamás gróf, Farkas pataki gróf, Marczel és Lőrincz, Farkas és fiai Chaba és Bolosey, Munguok és fiai Mihály és Jakab. Ezekkel Csaba felől határosan birtak Pál és fia János, Mortonus és fia Mortonus, Simon, Péter és fia Benedek, másik Simon és fia Samud; Tokajon Mály mellett (most kis Tokaj) Tokai Pousa és fiai Ponith, Kelemen és Jákó, Tokai Jakab és fiai Nagy László, Demeter és István. Ezek mellett neveztetnek még itt, mint családbeli birtokosok Pál és fia Ponith, Gyuzlay és fia Fábián, Miklós és fia Sándor, Masik Ponith és ennek hasonnevü fia. Lásd. Cod. Dipl. III. 2. 410. U. o. IV. 2. 404. és 519. — Tovább ugyanekkor (1234-ben) a Sajó mentében Sajó-Szent-Ivánt, Vadnát, Hirnochot (jelenleg Harnócz) és Karachan földjét Bors gróf bírta, Bors Domonkos bánnak fia, ki a Kőszeg melletti Bors Monostornak híres alapítója volt. (Cod. Dipl. IV. 1. 62. U. o. II. 300. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.) — Ugyanitt Sajó-Kazát ismét a Bors Miskolcz nemzetségből Kazai Balázs bírta (Cod. Dipl. IV. I. 62). És hasonlón Velezd is Vadna és Bán-Horvát mellett a Bükk hegység észak-nyugati részén, hol Mercse felé az erdőségben némi várromok is mutatkoznak, a Bors család tulajdona volt (Fényes Geogr. Szótár IV. 288. és Balássy: Regestrum Decimarum Papalium 35.) Valamint ekkor még György Bors nemzetségbeli Bán is említetik. (Cod. Dipl. VII. 2. 290.) Ennyi az, a mit még egykorú nehány okmányunkban a Bors család itteni elágazása és birtokáról felemlítve találunk, alkalmilag csupán a mint ezek eladásáról vagy hagyományozásáról szólnak. De kétségtelenül a közben fekvő összes helységek is még ekkor e nemzetség birtokai voltak.

[3]) Az Őrs nemzetség (Nobiles de genere Ursuur) ez időbéli ivadékai s itteni birtokosai közül ismeretesek Mihály és fiai Jakab és Aladár (a Várdai ág őse Cod. Dipl. V. I. 156. U. o. VIII. 5. 78. Lásd Wagnert is Collect. Geneal. II. 71); Domonkos, ki Őrs-Várallját birta fiával Jánossal és testvéreivel, Tybold s ennek hasonnevü fia, Pál és Vetkelyn, István, Márk, Imre, kikről, valamint később ismét számos gyermekeik és unokáikról halljuk, mint laktak és birtokoltak megosztozkodva Alkácson, máskép Daróczon, Fel és Közép-Kácson, mint a megszállás eredeti helyén s környékén, Geszthen, Nádasdon, Oszláron, Dorogmán, Bikken a Hejó mellett, Leányon, Mészalján, Sályon, Tisza-Örsön. (Cod. Dipl. VIII. 4. 398. u. o. IX. 1. 529. u. o. 6. 30 és 272. Schmitth Episcopi Agriens. I. 224.); valamint a Bikk hegységnek túlsó éjszak-nyugati oldalán is apátságunk birtokával határos Lénárd Daróczon. (Lásd alább az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 4.) De ennyit is csupán a véletlenül fenmaradt vagy csak kiadott okiratokból tudunk az akkor még itt virágzott családról, s valószínű, hogy birtoka a felszámlált helységeknél még jóval több helyütt volt. —

[4]) Fejér Cod. Diplomat. IV. 3. 33. Vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Bél. Apátságunk okmányai, melyeket lejebb közlünk, számos egyént említenek e családból. Ezenkívül előjön Béli Kelemen és ennek fia Ilyés e családból, ki 1281-ben Mátyás gróftól, Roland bánnak fiától szolgálataiért nyert birtokát Boxa grófnak és testvéreinek Simon gróf fiainak, két száz markáért eladta s erről az egri káptalantól bizonyságot vesz. Cod. Dipl. V. 3. 106. — A Bogácsi nemesek említtetnek: Nobiles de Bogaczet. Cod. Dip. IV. 2. 18.

[5]) Lásd a Sátaiak, Ómányiak s más e vidéki birtokosok neveit apátságunk lejebb közlött okmányaiban.

mellett, külön nemesi családok ivadékai voltak-e, vagy hogy az előbbiektől származva, később külön birtokaik e nevű helyeitől vették nevöket; miután így veszik fel később a Bors és Őrs nemzetségek ivadékai is a Miskolcz, Kazai, Mályi, Csabai és Tokai; az utóbbiak pedig a Daróczi, Tibolt, Kisvárdai elnevezéseken felül leágazásaikban még azon helységeik külön neveit is, melyekben laktak és bírtak.

A környék ezen birtokos és nemes családai közől ránk nézve legérdekesebb a *Béli* nemesek nemzetsége vagy családja, mely a helynek, hol apátságunk állott, régi, úgy látszik eredeti birtokosa volt s a vidék nevét viselte. Hogy a Béli nemesek kún eredetüek voltak, mint a vidéket kún népükkel megszállott Őrs és Bors vezérek nemzetségei, az valószínü, ámbár külön adatok nem említik.[1]) Történetünk korában a család számos ivadékaiban virágzott a Szent-Mártoni, Rátoldi, Monosbéli, Bóli, Felbéli, Bekölczei családtagokban. Ősei közt a család bánokat is említ[2]). Lehet, hogy ezektől vette a Bél közelébeni Bánvölgy, Bánfalvával és Bán-Horváttal nevét: de ez nem bizonyos. A Bors és Örs vezéri nemzetségekből, kik itt mindenfelé birtokoltak, szintén több bánt ismerünk. Bán-Horvát helységnek, mely hajdan Marót-Horvátnak is neveztetett, ezen nevei mondják, hogy horvát bán és talán Marót nevű horvát bán lehetett ura s alapítója [3]).

Közben azután és mindjárt apátságunk közelében, még nevezetes királyi birtokok is voltak. Az itt a Bükkségnek mintegy közepén fekvő mai Diósgyőr, mely a honfoglalás alkalmával, mint láttuk, a Bors nemzetségnek jutott megszállásul, ekkor már, történetünk idejében, a borsodi királyi várbirtokhoz tartozott [4]). Elvesztették-e azt a Borsok és a korona foglalta-e el, mint a többi vármegyék királyi várait? vagy talán azon Bors grófnak pártütése miatt, ki II. István király ellen, midőn az e vidéken Egerben tartózkodott — fellázadva, magát királynak akarta volna megválasztatni? [5]). Vagy hogy talán Bors Domonkos bán cserélte ki azon terjedelmes birtokokért, melyeket az ország más részeiben bírt? [6]). Bizonyosat nem tudunk mondani. Csak azt tudjuk, hogy a XIII. század-

---

[1]) Így mondja Fényes (Georg. Szótár I. 29), de a nélkül, hogy állitását bebizonyítaná: a kún vagy palócz eredetü Beél nemzetség első osztálykor nyerte Beél földét. Mit szinte Fuxhoffer Czinár Monasterol. II. 79. és Egyetemes Magy. Encyclopaedia III. 458. minden további bizonyíték nélkül után mond.

[2]) A Beli nemesek ezen neveit lásd apátságunk alább közlött okmányaiban; hasonlón báni méltóságot viselt ősük említését. IX. sz.

[3]) A Bors nemzetség ezen időbéli ivadékait a fenebbi jegyzetben elszámlálva, köztük említtetik már Bors Domonkos és Bors György bán. — Az Őrs nemzetségből volna talán a Belus bán, ki mint Őrs nemzetségbéli Bukna fiának, Ugrának fia előjön 1147—57 testvérével Siumurral és fiával Myskával (Cod. Diplomat. VII. 1. 148. és U. o. 2. 285). De úgy látszik, hogy ezen Belus bán, Uros Szerb fejedelemnek fia, II. Béla király nejének testvére, később 1156. nádor. — Máskép ezen Bél bán nemzetségének további leszármaztatása is feltalálható a Regestrum de Várad 221. pontjában, hol Márton Mochou fia de genere Beli bani említtetik 1201—1235 körül. Ezzel egykorúlag ismerünk Márton Horvát bánt 1225-ből (Cod. Dipl. VII. *2.* 286). A mai Bán Horvátnak régi Marót Horvát neve. (Így jön elő még ezen néven a szepesi kamarának az egri püspökség és apátságunk birtokairól készült 1698-diki jegyzékében, az egri érseki levéltárban.) E szerint szinte összevághatna ezen Márton vagy Marót bán nevével.— Ha a feltevés áll, hogy amaz Bél bán de genere Ürs Őrs nemzetségünkből (mely szinte rendesen Ursuur és Urs-nak iratik okmányainkban) származnék, és nem volna azonos a szerb Uros Belus fiával, ugy Béli nemeseink származása is az Örs nemzetségből világos volna.

[4]) Anonymus C. XXXI. mondja dedit ei (Arpad patri Borsu) castrum quod dicitur Geuru, et illud castrum Borsu cum suo castro, quod dicitur Borsod, unum fecit comitatum. De később az okiratok Győrt és Borsod várát egyiránt királyi birtoknak mondják. Így 1248. (Cod. Dipl. IV. 2. 17.) terra Noggeur (Nagy Győr) vocata castri nostri de Borsod. Hasonló 1261. Cod. Dipl. IV. 3. 35.

[5]) Thuróczi Chronicon II. 68.

[6]) Lásd ezen birtokait a Kőszeg melletti Bors-monostor alapítatásában említve Cod. Dipl. II. 300. U. o. IV. 1. 62. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.

ban még Diósgyőr Nagygyőr névvel jön elő, mint királyi birtok, és mellette Kisgyőr, mint az egri püspökségnek birtoka [1]). Később, úgy látszik a XIV-dik század közepén, azonban Nagygyőr királyi várlaka a királyok kedvelt mulató helyévé lesz, diós kertjeivel, kiterjedt hegyes erdősége kies völgyeivel és vadász pagonyaival, melyek egész Upponyig, Dédesig, Visnyóig és Szilvásig terjedtek, hol apátságunkkal határos tőszomszéd helyeken ismét szilvás és megyes (mert a Szilvás helység mellett fekvő Visnyó helységnek neve a szláv visnye szerint megyet jelent) gyümölcsös kertek közt is Szilváson állott egy királyi várda, s egy másik Dédesen, hol királyi vadászok laktak [2]).

Ekkor már a XIII-dik században a Bükkhegység két nevezetes monostorral is bírt. Tapolczán, Miskolcz mellett, a Bors nemzetségnek, s lejebb Kácson az Őrs nemzetségnek a benedeki szerzetesek számára alapított családi monostoraik állottak. [3])

Később a jövő század elején Pálosok zárdái is emelkednek Diósgyőrött és Dédes mellett, az erdőség közepett egy magaslaton a sz. léleki zárda, hol maig fényes gót egyháza romjaiban becses műmaradványai feltünnek. [4])

Alól délnek, mintegy az egész Bükkalját elzárva, az egri völgy környezi, az egri egyháznak, a püspökség és káptalannak sz. Istvántól adományozott birtoka; közepén Egerrel, a tíz vármegyére kihatott terjedelmes egyházmegyének s az ország akkori első püspökségének székhelyével, káptalanával, s annak számos monostoraival és szerzetes házaival, iskoláival és ispotályaival.

Ime, ez volt a vidéknek képe, hol az egri püspökség birtokával határos Bél vidékén a XIII. század elején a kúnok Béli Háromforrásánál a ciszterciek egy új apátsága felállíttatott.

II.

A XIII-dik század elején Eger jeles püspökei során 1218. óta egy nagyra termett egyházi férfi, II. Kilit ült az egri főpásztori széken. Előbb az egri káptalan prépostja és királyi udvari korlátnok volt. Mint ilyen, ő fogalmazta II. András királynak a nemzet ősi szabadságait helyreállított híres arany bullája szövegét. Mint egri püspök, vallásos és jótékony intézetek, monostorok és ispotályok, azon korban a magasb szellemi élet és a jótékonyság egyedűli intézetei, menhelyei alapításában kiváló tevékenységet tanusít. Ő

[1]) Lásd a fenebb idézett 1248 és 1261-diki okmányokat Cod. Dip. IV. 2. 17 és U. o. 3. 35.

[2]) Diósgyőr e névvel mint királyaink mulató helye, okmányilag 1369 óta I. Lajos király korából ismeretes, ki itt gyakran, valamint Dédesen és Szilváson is tartózkodott, mint okmányai kelte tanusitja. — Lásd Diósgyőrre Cod. Dipl. IX. 336 és 341 sat. Összeállitva más okiratokból is Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 74 és következő lapok. Ugyan ott Szilvás vagy Szilvás-váradra, mint akkor neveztetett, 75 és 82 (Cod. Dipl. IX. 4. 529 és u. o. 5. 568.) Igy emlitik mint Apátságunkkal határos helységnek közös határát: Via quae ducit de Beel ad Szilvásvárad; máshelyt Regalis possessio Szilvás-Várad és Villa regalis. Apátságunk leváltárában 1387 okmány Fasc. A. Nro. 10. okmánytárában itt közölve. — Dédest emliti Dees alatt Cod. Dipl. IX. 5. 483. Minek helyesen a Pannonhalmi könyvtár okirata szerint, mint Ráth f. i. munkájában 81 lap közli, Dédesnek kell lenni. Hogy itt királyi vár volt, mutatja I. Lajos okmánya Apátságunk levéltárában Fasc. A. No. 19 közölve itt Apátságunk okmánytárában. VIII. Sz. A váradi Regestrum szerint (Endlicher Monumenta Arpad. 72 3. a 330 pont) Upponyban és itt Dédesen bivalyok királyi vadászai (Venatores bubalorum de Villa Ypa — — quod terra Deudas iuris eorum esset) voltak megtelepítve. Vára romjai egy hegyen maig látszanak. (Balásy Regest. Decimarum Papalium LXIII.)

[3]) Fuxhoffer Czinár Monasteriologia I. 281 és 292. Abbatia SS. Petri et Pauli de Tapolcza és Abbatia SS. Petri et Pauli de Kaacs.

[4]) Orosz Synopsis Annalium Ord. S. Pauli 375—7. ki a Diósgyőri és Sz. léleki monostorokat István Nádor Borsodi gróf által mondja alapítottaknak 1304 és 1313. Az utóbbit ismét Dédes mellett külön választja s Póha Benedek által véli alapítottnak. Lásd szinte Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. II. 224.

hozta be az első Magyarországba Egerbe 1228—1231. közt a szent ferenczieket később annyira terjedt és virágzó szerzetét. Majd sz. Jakab ispotályát állította helyre, s új alapítását IX. Gergely pápa által megerősítette. Miután már előbb 1232-ben Eger mellett a béli három kútnál a ciszterczieknek is apátságot állított.

A cisterczieket, vagy mint nevöket helyesebben magyarítva, őket zirczieknek nevezhetjük [1]), akkor már régebben és számos monostorokban virágzottak hazánkban. Ámbár a keletkeztében mindjárt gyorsan elterjedt szerzet jóval később jutott be hozzánk mint más országokba.

Ezen új szerzetes társulat, mely korának magasabb szellemi és miveltségi életére oly kiváló befolyást gyakorolt, a XI-dik század végén és a XII-dik elején Franciaországban a hanyatlásnak indult benedeki szerzet eredeti szabályainak szigorúbb helyreállításával a Citeauxi völgyben, honnét nevét vette, keletkezve, változó kezdemények után, mire korának egyik legnagyobb lángelméje és legszentebb életű férfia sz. Bernát a szerzetbe lépett, oly gyors elterjedésnek örvendett, hogy a század vége felé kolostorai száma az ezeret haladta.

Magyarországban azonban, hol a nemzet térítése és polgárosítása által annyira érdemesült benedekiek sürü terjedésnek örvendve, minden tért elfoglalva tarthattak, a zirczi új szerzet eleinte csak lassú léptekkel haladott, és csak a XII-dik század második felében kezdett mindinkább terjedni.

II. Béla király, mondják, meghatva sz. Bernátnak a boldogságos Szüzet dicsőitő magasztos hymnusai hallása által, írt volna a szentnek Clairvauxba, küldene szerzetesei közől országába is. De ezen első szerzetesek az ország szélén Zágráb mellett alapított topulszkói monostorban telepítettek meg. [2])

Hazánkba először sajátlag a Bécs melletti sz. kereszti apátságból jöttek volna be az első zirczieк 1142-ben a csikadóri monostorba. [3])

De még később, mintegy III. Béla uralkodása alatt kezd csak, úgy látszik, a szerzet nálunk is honosúlni. III. Béla király kiváló müveltségü s a kor magasb eszméitől lelkesülő fejedelem volt, s a szigorú erkölcsü, lángbuzgalmú, magas tudományú szerzet különös kegyeltje lőn. Udvarát egy időn a francziaországi főanyamonostornak Citeauxnak apátja is, Péter, a párisi apáttal, Vilmos perjellel és több társaival együtt meglátogatá. A király erre a szerzetet mindazon szabadalmakkal és kiváltságokkal felruházta, melyekkel Francziaországban bírt.[4]) S most már egyre szaporodnak a zirczieк házai honunkban is, egyenesen a franczia anyaházakból is telepítve, úgy, hogy a XII-dik század vége felé s a XIII. század elején már mintegy 25 monostoruk fenállhatott, midőn béli monostorunk Kilit egri püspök által alapíttatott.

A hely, melyen az apátság alapíttatott, a Bükkhegységnek, mint láttuk, Bélkői orma alatt, minden tekintetben alkalmas lehetett. Itt, hol jelenleg már a hegyhátak is kopaszon, vagy csak törpe cserjétől fedve merednek ki, akkor még sürü erdőségek lepték el a magaslatokat és völgyeket. [5]) A vadon kinézés, melyet a Bélkő sziklái a vidéknek köl-

---

[1]) A ciszterci névnek zirczivel magyarítására az analogiát a Zircz helynév szolgáltatja, mely nyilván nem más, mint Cisterciumnak magyarosítása. E szerint tehát a cistercinek régi magyarítása zirczi volna.

[2]) Rosenthal Actio Ord. Cist. prolog. 1. — Heimb. Notitia Ab. Ord. Cist. S. Gotthardi 31. 150. — Primordia Ord. Cisterciensis. in Hung. Schemat. Ord. Cist. 1848. 1.

[3]) Chronicon Ord. Cist. ad S. Crucem. 6.

[4]) Schmitth Episc. Agriens. I. 95. Katona Hist. Crit. R. Hung. IV. 288. Fejér Cod. Dipl. II. 202. — Fuxhoffer Czinár Monasteriol. Hung. II. 71. köv. lap.

[5]) Az apátság lejebb közlött határjárási okmányai ismételve emlitik itt Apátfalva körüli erdőségeket, hol azoknak jelenleg semmi nyoma.

csönöznek, akkor még jóval zordonabb volt. Sem Szarvaskőn nem állott még a püspöki vár [1]), sem másfelől Szilvás, Visnyó és Diósgyőr felé nem léteztek még akkor a gyümölcsös kertek, a királyi várdák és Pálosok későbbi monostorai. A nagygyőri várbirtok rengeteg erdőségeiben csak itt-ott voltak úgy látszik egyes vadászállomások, mint Upponyban és Dédésen a vadbivalyok és bölények vadászainak tanyái [2]).

Ily elhagyott zordon vidékeket kerestek a zirczíek, hol a magányban, távol a világ zajától, háboríthatlanúl folytathatták emelkedésnek s imádságnak szánt önmegtagadó szigorú éltöket, és másrészt munkálhatták, földmívelés alá fogták az addig műveletlenül hagyott vadon vidékeket [3]).

A hely megválasztásában azonban még más fontosabb tényezők és körülmények is fenforoghattak. Az egri egyház, melynek terjedt területén akkor a zirczieknek csupán Pásztón a Mátrában volt háza, itt Eger közelében is bírni óhajthatta az egyháznak ezen új vitézlő fiait, akkor, midőn épen szinte a sz. ferenczieket is Egerben megtelepítette volt. —

Ez időtájt a magyar egyház ugyanis még nevezetesen a hittérítésekkel is el volt foglalva. Az akkor még folyást előnyomúló és hazánkba vándorló magyar rokon népágak pogány nemzetségei, mint a bessenyők és kúnok, s az általok beszívárgó vagy újra feltámadt és elhatalmazó pogányság, úgylátszik, különösen az egri megye területén is új térítéseket tett szükségessé. IX. Gergely pápa 1236-ban II. Kilit egri püspökhöz intézett levelében az egri megyét is, mint olyat jelöli ki, a hol még pogányok laknak [4]).

Már 1228-ban történt, hogy egy, Erdély határán megállapodott kún csapat vezére fiát 12 kún kíséretében küldötte Róbert esztergomi érsekhez, midőn ez épen a keresztes haddal a szent földre indulóban volt, kérvén, adná fel hadának a keresztség szentségét. És a pápának az érseket fel kellett menteni a keresztes hadjárattól, hogy a kúnok megtérítését eszközölhesse [5]). Hasonlón menti fel később is 1231-ben nemcsak az érseket, de az egri és győri püspököket is, mivel, úgymond, otthon most az egyháznak hasznosabb szolgálatot tehetnek [6]).

Mert valóban a kereszténységre nézve itthon is mind újabb veszélyek merültek

---

[1]) Csak az 1248 okmányban (Cod. Dipl. N. 2. 19.) kapja Lambert egri püspök az engedélyt: castrum aedificandi vel in Tizenkü (Tűzkő?) vel in Kerekű (Kerekkő), melyek egyike lehetett a mai Szarvaskő; miután 1332-ben már a vár állott, Püspökvára név alatt: Subcastrum Episcopi, Püspökváralja lévén már neve a mai Szarvaskő helységnek. L. Regest. Decimarum Papalium Balassy i. h.

[2]) Lásd erről a fentebb idézett adatokat.

[3]) Hurter Geschichte P. Innocenz IV. köt. Cistercienser 116. lap (2. kiad.) mondja e szerint: Ihre Klöster legten sie an Stellen an, wo entweder die Natur am schwersten zu zähmen schien, oder menschlicher Fleiss bisher noch am wenigsten gethan hat. Lásd a földmivelésre nézve a sz. benedeki és zirczi szabályokat és rendelkezéseket Martene Commentarius in regulam S. Benedicti. (Paris. 1690) 617 s köv. lap. és Holsten Codex Regularum Monasticarum (August. Vindel. 1759.) II. köt. Statuta Ordinis Cisterc. 427.

[4]) Vobis — irja Gergely pápa, értve különösen az egri püspököt is, kihez levele külön megnevezésével szinte intézve volt — in quorum dioecesibus degunt pagani. Először közölve a levél Schmitth Episcopi Agriensis I. 146.

[5]) Magnum Chronicon Belgicum Pistoriusnál Scriptores rerum Germ. III. 242, s ezután Katonánál Hist. Crit. V. 508. Magister Robertus Archiepiscopus Strigoniensis cui cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurit filius principis de Cumania, et ait „domine baptisa me cum duodecim istis et pater meus veniet ad te ultra silvas in tali loco cum duobus millibus virorum, qui omnes desiderant de manu tua baptisari.— Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius, et ibi baptisati sunt Deo dante quindecim millia." L. Katona i. h. a pápa levelét is erről.

[6]) A pápa levele Schmitth Epis. Agriens. I. 143. Katona V. 589.

fel. Akkor történt, hogy a hazánkban már régebben beköltözött rokon Bessenyők közt is, kik folyvást szilárdul ragaszkodtak, úgylátszik félpogány, félmohamedán hitükhöz, a mint hatalomban növekedtek, úgy a köztök lakó keresztény alattvalóik és szolgáik közt is mind gyakoribb elesések a hittől és kitérések fordúltak elő. A püspökök panaszára Gergely pápa Jakab prenestei bibornokot küldötte, mint követet II. Andráshoz, hogy a kitéréseknek és csábításoknak elejét vegye. A pápa követe a királytól kieszközölte, hogy minden esztendőben hitvizsgálat tartassék a Bessenyők közt, a keresztény lakosoknak a hittőli elpártolástól való megóvására. Ezen hitvizsgálók és térítők munkája azonban oly hosszas volt s oly nehézségekkel járhatott a kitérés veszedelmében lévő keresztények nagy száma miatt, hogy majdnem folytonosan tartott több megyékben, s ezek közt nevezetesen az egri megye területén is; mint Gergely pápának még 1236-ban Kilit egri püspökhöz intézett leveléből látjuk. [1])

És lehet, hogy talán épen itt is apátságunk környékén a régi szokásaihoz és hagyományaihoz erősebben ragaszkodó s nyelvejtésében maig eredetiségét fentartott kúnpalócz népség közt is a pogányság még lappangott, vagy csak a pogány Bessenyő és Kún hadak által újra beszívárogva és felszitva gyakoroltatott egyes nyilatkozataiban és babonás szokásokban, melyek gyakorlata az ily elzárt vadon vidékeken, mint a Bélkő környéke, hová a kereszténységgel a polgárisodás is nehezebben hathatott be, legtovább tarthatták fen magukat. Maig a Bélkő alatt Áldozókő és Hamuhegy helynevek jönnek elő [2]), figyelmeztetve, hogy itt a bélkői szirtorom alatti három forrás közt hajdan talán nevezetes pogány áldozó hely lehetett, melyet a nép az új hit felvétele után is még ezerenkint kegyelettel látogathatott, s forrásai vizének, melyekben fürödve bajaiban orvoslást lelt, csodás erőt tulajdoníthatott; mint tulajdonít maig, miután e helyen monostor épült, és templomába s megszentelt kútforrásaihoz ezerenkint jár bucsút a környék népe. [3])

---

[1]) Katona V. 591. Schmitth I. 146.

[2]) Magyar- és Erdélyország képekben. IV. 89. Az apátfalvi határ helynevei közt közölve. Erre vonatkozólag mondhatja ugyanott a leirás (86. lap), hogy „midőn hőseink e hazát hóditólag elfoglalák, a Bélkő természeti helyzeténél és gazdag forrásainál fogva hihetőleg egyik főbb áldozó helyök, s akkori neve talán Bálvány vagy Bálkö.“ Mihez helyesen adja hozzá, hogy „ez azonban csak valószinü gyanitgatás.“ Szükségtelen itt azért a Bálvány és Baál istenre gondolni, hol a Bél név magában kifejezi értelmét, mit a Bakonybél név is, az illető erdőség, hegység belseje, közepe sat. eléggé magyarázna.

[3]) A három forrást illetőleg jól tajékozhat Szvorényi f. i. helyen (87) közlött következő leirása. „A három forrásról, melyektől az apátság czimének részét kölcsönözi, különböző hagyományos vélemények jutottak korunkra. Vannak, kik a három forrás alatt azokat értik, melyek a Bélkő aljában s az apátsági templomnak egészen közelében maig léteznek, malmokat hajtó gazdag vizet adnak, s melyek egyikét (képe a temploméval ott látható), Nagyasszony ünnepén, a templom bucsunapján, évenkint megszoktak szentelni. Ezen alacsony kőfallal és fákkal környezett főforrásnak gyógyerőt is tulajdonitanak és vize soha sem szokott befagyni. Mások ismét egyiknek ugyanezen főforrást, másiknak az éjszak felé, jó félórányi távolságra eső középbércz nevü hegy alatti forrást veszik föl, mely mai napig a Barátok kútjának mondatik; harmadikul pedig a templomtól délfelé egy óranegyednyire eső Rocskakút nevü forrást vallják. Sőt vannak, kik a három forrás egyikét a templom melletti főforrásban, másikát a szilvási szomszédos völgyek forrásában, harmadikát pedig a monosbéli (szomszéd helységi) gazdag forrásban keresik, mely regényes völgyzugban eredvén, vizeséssel jut le a nevezett völgyi falucskába, s azt adják egyszersmind e véleményökhöz: mikép a nevezett három helység (Szilvás, Apátfalva, Monosbél) mind a monostor birtokainak kiegészitő részét tették volna (Szilvásra nézve az okiratok ellenmondanak s részben Monosbélre nézve is.) Különösen Monosbélről (mely annyi mint Malmosbél s hol most is 9 malom áll), az a hagyomány él, hogy az a beeli monostorhoz tartozott majorság (villa) volt légyen. Mindezek azonban csak az ingatag hagyományok változataiban élnek fön, mig mi épen nem találjuk okát: miért kelljen a három czimes forrást egymástól távol eső helyeken keresnünk, mikor azok az apátsági templom töviben maiglan teljes számmal föllelhetők, s mint most, ugy hajdan is gazdag vizet szolgáltattak, miután az alattuk terülő széles mai Tófenéknek, mely a szerzetesek halastava volt, csak is azok adhaták a nagyobb mennyis égü sztükséges vizet.“ Mire megczáfolja azon véleményt, hogy az Apát külön Mónosbélen lakott volna.

Monostorunk itteni megalapítására azonban még közelebbi alkalmat szolgáltathatott a következő esemény.

A zirczi szerzet pilisi monostorában és a pásztóiban, mely a pilisiből származott, többféle rendetlenségek merültek fel ezen időtájt, melyek a szerzet szigorú figyelménél fogva fényítést vontak magok után. A vizsgálat alkalmával a gazdag monostor pénzbírsággal kiváltva magát vélt eleget tenni kihágásaiért. A pénzbeli váltságot el is fogadta az aceyi apát, kire a vizsgálat bízva volt [1]); miután a pilisi monostor a burgundiai aceyi monostorból telepíttetett meg, s ennélfogva a szerzet szabályai szerint az anyaház apátja gyakorolta felette a főbb hatóságot.

Tudnunk kell ugyanis a zirczi szerzet azon sajátságos intézményét, hogy minden apátsága alá volt vetve azon anyaház apátságának, a melyből származott. Újabb apátság csak úgy keletkezhetett, ha az más létező monostor tizenhárom egyéne által megtelepíttetett. Ezen anyaháznak apátja azután az újház felett mintegy felsőbb joghatóságot gyakorolt, s azért atya-apátnak, pater abbasnak neveztetett; kötelessége volt az új apátságot időről időre vizsgálni s ügyelni kellett a fegyelem fentartására.

E szerint az egész szerzetben sajátságos családi leágazási rendszer keletkezett. Cistercium (Citeaux) volt a törzsház, melyből az egész szerzet származott; apátja az egész szerzet főapátja volt. Az első négy apátság, mely Cistercből származott, úgymint Firmitas (La Ferté), Pontiniacum (Pontigni), Claravallis (Clairvaux) és Morimundum (Morimond), volt a törzsház négy főága, mely négy vonalból származott a többi ház, mintegy a négy ágnak hajtásai. Így a felhozott esetben, Pásztó származott a pilisi apátságból, a pilisi a Burgundbani aceyitól, az aceyi a champagnei Trium Fontium (Tres Fontaines) apátságtól, ez pedig a Claravallisból, azaz az első négy főház egyikéből. Ezen származás szerint a pásztói apátság felett a pilisi apát gyakorolta közvetlen az atyaapát, pater abbas főhatóságát; a pilisi felett az aceyi, s közvetve mindnyája felett a trium fontiumi és claravallisi eredeti törzs anyaházaik apátjai.

Így történt, hogy midőn az aceyi apátok a pilisi monostor vizsgálatában eljárva hivatali visszaélést követtek el, azzal vádoltatva, hogy a pilisi apátság által megvesztegetni engedték magokat [2]) a szerzet káptalana 1232-ben ujabb vizsgálatot rendelt mind az aceyi, mind a pilisi apát ellen, kiküldvén erre a trium fontiumi és claravallisi apátokat [3]), kik, mint láttuk, a leágazás szerint monostoraink törzsházainak apátjai, s közvetve atya-apátok, pater abbasok voltak. A vizsgálat következtében mind az aceyi, mind a pilisi apát leköszönt méltóságáról. De a szerzet káptalana ezzel meg nem elégedett. Mind a kettőt bűnhődésül a claravallisi monostorba küldötte, az apátra bízva, hogy őket belátása szerint monostorában tartsa vagy más házba küldje. Mindenütt bár hová küldetnek a házban az áldozó pap szerzetesek közt egy esztendeig utolsó helyen legyenek. Soha Magyarországba

---

[1]) Martene et Durand Thesaurus Anecdotorum IV. 1355. Statuta Capit. Gener. Ord. Cist. Statuta omni 1232. — — Domus de Pelis in Hungaria invisitationibus factis in ipsa suos saepe redemit excessus per pecuniam; statuitur, ut pater abbas ita se habeat — — in visitatione eiusdem domus ne ipse depositionem incurrat ex hac causa, et domus ipsius ius maternitatis quod habet in illa domo amittat.

[2]) U. ott 1357. lap. Statutum anni 1233. a vizsgálat után mondja: Quia vero probabile aut probatum, quod tam aliqui abbates, quam aliquae personae de Aceio per extorsiones quas fecerunt, in illa domo (t. i. Pilis) eum in muneribus iudicantes, etc.

[3]) Igy vélem értendőnek U. ott 1355 lap az 1232-dik évi Statutum 13 pontja szavait: Quia de excessibus illius domus (Pelisi) multa enormia audivimus (a szerzet szigorú figyelménél fogva ily nagy vétségeknek tartattak a szerzet szabályaitóli és fegyelmétőli kisebb eltérések is, mint a statumokból látni, mint bünhődnek azért is, ha a háló termeket fűteni merik stb.) iniungitur visitatoribus Claraevallis et Trium-fontium, quod inquirant et corrigant in domo de Pelisio et domo de Pazto tam in capitibus quam in membris. A mint hogy a következő évi statutum a claravallisi apátot bizza meg a büntetés végrehajtásával

vissza ne térhessenek és többé apátságra elő nem mozdíthatók. A claravalli és az aceyi új apát egyszersmind a pilisi ház megfenyítésével és reformálásával megbízatott. A monostorból a haszontalan egyének elbocsátása és helyökbe alkalmasabbak behozatala elrendeltetett. Ennek végrehajtásával a claravallisi és aceyi apátok megbízatván, az utóbbinak mint atya-apátnak főbb hatósága alá helyeztetett újra a monostor azon intéssel, hogy elődje hibáitól őrizkedjék, nehogy ellenkező esetben monostora a pilisi monostor feletti anyaházi jogától megfosztassék. [1])

Midőn így a claravalli és trium fontiumi apátok 1232-ben Pilisen és Pásztón az egri megyében, nehány órányira Egertől és Bél vidékétől, ottani monostorukat vizsgálva, fenyítve s újra szervezve eljárnak, s e mellett egyszerre azt halljuk, hogy ugyan csak 1232-ben Kilit püspök a Pásztótól alig nehány mérföldnyi távolságra fekvő Bélen egy új zirczi monostort alapít, mely a pilisi monostor szerzeteseivel telepíttetik meg [2]) — nyilván több mint valószinű, hogy ezen új monostornak alapítására az elbeszélt események s a szerzet főházai apátjainak jelenléte befolyással volt.

Egerben vagy a pásztói és pilisi monostorokban találkozhatott Kilit püspök a claravallisi, trium fontiumi és aceyi ott időző apátokkal. Ezek ajánlhatták neki az új zirczi ház alapítását, vagy csak az iránti szándékában megerősíték, s a kivitelben és létesítésében kezére járhattak. Ők szemelhették ki azon pilisi szerzeteseket, kikkel az új monostor megtelepíttetett, megtekintették talán a Pásztóhoz közel fekvő helyet, hol az új háznak felállíttatnia kellett. Így nyerhette nevét is a jelenlévő trium fontiumi apáttól a dús források mellett megtelepített monostor, hogy hasonlón Trium fontiumnak, három-kuti apátságnak neveztetett, miután máskép is egyenes vonalban, mint láttuk, a pilisi és aceyi monostoron át a trium fontium apátságból ágozott le.

Mindezekhez úgylátszik még egy további körülmény is járult.

Ugyanakkor midőn 1232-ben a béli apátság alapítása történt, érkezett Magyarországba a piacenzai, papiai származású Jakab bibornok és prenestei püspök, mint a pápa követe [3]), hogy azon bajokat meggátolja és sérelmeket orvosolja, melyeket II. András királynak annyira változékony, majd erélytelen gyenge, majd erőszakosan jogsértő kormánya egyrészt az ország s egyház szabadságán ejtett, másrészt az elhatalmazott pogány Bessenyő-Ismaeliták befolyása által terjedő hitetlenség okozott.

Jakab bibornok egyike volt a római udvar azon kitünő ügyviselt diplomatáinak, kiknek erélyes fellépte nagy befolyással volt az akkori eseményekre. Általa létesült a császár s Olaszország közt hosszas viszályok után kötött béke; [4]) s Magyarországban is minden irányban intézkedve, nagy sikerrel járt el. Még azon évben András az egyház s az ország szabadságait az arany bulla újabb kiadásával megerősítette. [5]) Majd az egyház ügyeit rendezte, letartóztatott javait visszatérítette, a hitetlenek befolyásának és hatalmának korlát vettetett, [6]) a hittőli elesések meggátlására évenkinti hitvizsgálat, inquisitio rendeltetett; [7]) s a király mindennek megtartására kormánya férfiaival együtt esküvel volt kénytelen magát lekötelezni a pápa követének [8])

---

[1]) U. o. Martene Thesaurus Anecdot. IV. 1357. és utánna Katona Hist. Crit. V. 679.

[2]) Lásd a béli monostor alapításáról szóló adatokat mindjárt lejebb, hol annak alapításáról tüzetesen szólok.

[3]) Ezen évben találkozunk vele először Magyarországban, mint a hozzá intézett pápai levelek mutatják L. Fejér Cod. Dipl. III. 2. 303. és köv. Katona Hist. V. 604.

[4]) Lásd Jakab bibornok jellemzését Sartori Cistercium bistertium 343.

[5]) Katonánál V. 634. ezen évre, 1232-re tétetik az arany bulla ujabb kiadása. Ellenben Fejér Cod. Dipl. III. 2. 261. És Endlicher Monum. Arpad. 433. lap szerint 1231-re teendő volna.

[6]) Lásd az okmányokat Fejérnél Cod. Dipl. III. 2. 303—315. és 319.

[7]) Schmitth Episcopi Agriens. I. 146.

[8]) Fejér Dipl. III. 2. 319.

E közt mellékesen értesülünk, hogy ugyanakkor újabb zirczi monostorok is alapíttatnak hazánkban [1]), úgymint: a posegai Vallis honesta czímü és béli monostorunk, és hogy a nagy tevékenységű bibornok egy harmadiknak is, a Bors monostori zirczi zárdának, újabb adományázásában személyesen is részt véve, jelen van az okmány kiadásánál [2]), ezenfelűl ugyan ő a bácsi megyében egy kórházat alapít a zirczi szerzetesek felügyelete alatt. [3])

Tudnunk kell ehhez, hogy Jakab bibornok maga is sajátlag zirczi szerzetes volt. Mint ravennai főesperes lépett a claravallisi monostorban a zirczi szerzetbe, majd a római Ad Tres Fontes monostor apátja lett. Csak 1231-ken neveztetett prenestei püspöknek és bibornoknak [4]) és a következő évben már magyarországi küldetésében volt.

Midőn azért halljuk, hogy ezen évben Magyarországban egyszerre ismét két zirczi monostor keletkezett, a béli-három-kúti Eger mellett és a Vallis Honesta, (Tisztes völgyi?) Pozsegában, a következő évben pedig épen Jakab bibornok közbejöttével és jelenlétében egy harmadik a Bors monostori adományoztatik; valamint ugyanazon időtájban a zirczi szerzet felügyelete alá helyezett ispotály is Bácsban általa alapíttatik, fel kell tennünk, hogy Jakab bibornoknak szerzete ezen új házai megalapításában is nem kis része lehetett.

Ugyanakkor találkoznia kellett Magyarországban szerzete törzsházai a claravallisi, (mely házban maga is mint szerzetes lakott) és trium fontiumi monostorok apátjaival; kik mint láttuk épen ekkor rendezték a pilisi és pásztói házak ügyeit, s valószínüleg a béli monostor, valamint Vallis Honesta új apátságok alapítására befolytak. Annál inkább, mert ezen utóbbi apátság a bakonyi monostorból telepítetett, mely szinte a claravallisi apátságból származott. [5]) Közvetve tehát a claravallisi apát joghatósága alatt állott, valamint a pilisinek s ebből telepített bél-három-kuti monostornak is az aceyi és trium fontiumi monostorokból ágazása szerint szinte Claravallis volt törzs anyaháza.

Szintúgy szorosabb viszonyban lehetett Jakab bibornok Kilit egri püspökkel is. A beregi gyűlésen, hol András király és kormánya férfiainak esküjét Jakab képviselője Cognoscens esztergomi kanonok fogadta, a veszprémi püspökön kivűl az ország többi püspökei közűl csak Kilit egri püspök volt jelen, ki mint a király egykori korlátnoka és udvari embere nyilván mint közvetítő járt el. [6]) Jakab pápai követnek gyakran kellett vele találkoznia s értekeznie az alatt, midőn Kilit épen a béli apátságot alapítá; mi valószínűvé teszi, hogy Jakab bibornoknak, mint még a mult évben a római Ad Tres Fontes (tehát szinte három-kúti) zirczi apátnak befolyása lehetett a béli-három-kúti apátság alapítására épen úgy, mint befolyása volt akkor a Bors monostori zirczi apátságnak újabb adományozására, melynél személyesen jelen volt, és mint maga is a zirczick gondviselése alatt Bácsban kórházat alapított. Csak hogy még ezen utóbbi körűlményeket a szerencsésebben megmaradt okmányok fentartották; addig monostorunk alapítólevele szerencsétlenül elenyészvén, alapítása körűlményeit csupán az egykorú történeti eseményekből lehetett sejtenünk.

---

[1]) Katona Hist. V. 627. Pázmán alább közlendő adata szerint Béli monostorunk, Timon és Kerchelich szerint, a pozsegai Vallis Honesta czímü a veszprémi vagy pécsi megyében. Lásd Fuxhoffer Czinár Monasteriol. II. 118.

[2]) Katona i. h. V. 677.

[3]) Fuxhoffer Czinár Monasteriologia II. 118.

[4]) Sartori Cistercium bistertium. Hist. Ord. Cisterc. 343. Téved azért a Magyar Encyclopaed. III. 456. az apátfalvi apátság leírásában midőn béli-három-kúti monostorunk apátjává teszi Jakab bibornokot, ő a római trium fontium s nem magyarországi e nevü monostorunk apátja volt 1231-ig, tehát előbb mintsem apátságunk alapíttatott.

[5]) Fuxhoffer, Czinár Monasteriol. II. 118.

[6]) Fejér Cod. Dipl. III. 2. 319.

De elveszett bár monostorunk alapító levele, későbbi okmányai és egyéb feljegyzések fentartották még alapításának esztendejét és helyét s alapítója nevét.

Pázmány Péter az 1629-ben Nagyszombatban tartott zsinat iratai kiadásához összeállítván régibb jegyzékekből és okmányokból az ország egykori monostorainak névsorát, a zirczi apátságok közt monostorunkat is előhozva mondja, hogy a Nagyboldogasszonyról nevezett béli-három-kúti apátság, vagy máskép a Kúnok béli-három-kúti apátsága az egri megyében 1232-ben alapíttatott. [1])

Más okmányok ezenfelül említik még monostorunknak II. Kilit egri püspök által történt azon adományoztatását, mely által a monostor sajátlag megalapíttatott. Telegdi Csanád egri püspök 1330-ban megerősítvén II. Kilit püspök adományát, [2]) előszámlálja ugyanis azon birtokok neveit, melyekkel Kilit a monostort adományozta. Ezek, úgymond, a monostor helye minden hozzá tartozandóival és a monostor előtt levő helység, (mai Apátfalva) mely akkor már, Telegdi Csanád püspök idejében 1330-ban, tehát a monostor alapítása után mintegy 100 év múlva, az Apát falvájának neveztetett. [3]) Eredeti neve azonban a helynek, mint fenebb láttuk s még alább elő fog kerülni, sajátlag Bél volt. A többi birtok neve az okmány szerint: Királd, Dochond, Ostoros, Pázmán, Medsa, Magy, Kis-Dukány, Ornolth, Vellin, Chen falvák és Velin mellett a Tiszánál három halastó. [4]) Ezzel együtt Kilit mindezen helységek dézsmáit és adóját az apátságnak adományozta, azon dézsmákkal és tartozásokkal együtt, melyek az egri püspökséget s egyházát illették. [5])

Az utóbb említett adományt, mely szerint a mondott helységekben az egri egyház és püspökséget illető dézsmákkal is adományoztatott a monostor, már előbb 1239-ben IX. Gergely pápa és utánna 1253-ban utódja IV. Incze pápa is megerősítvén, egyiránt említik, hogy az apátság Kilit egri püspök által káptalana megegyezésével adományoztatott. —

Nem nevezik bár ezen okmányok Kilitet a monostor alapítójának, csupán az általa tett adományzást említve, miután bennök sajátlag csak adományzása megerősítéséről van szó; nem lehet mégis aziránt kételkednünk, hogy ezen adományzás itt egyértelmű a monostor alapításával. Mert Telegdi Csanád okmánya szerint Kilit adományozta a monostornak magát azon helyet is, melyen állott, az előtte lévő faluval együtt. Ezen hely, mint láttuk s mint az alább felhozandó okiratok még tanusítják, előbb Bélnek neveztetett s a béli nemeseknek az egri püspökség jószágaival határos birtoka volt. Kilit püspök tehát a

---

[1]) Péterffy Concilia Hung. II. 275. De Beél Trium Fontium B. Mariae Virginis Assumptae (alias Trium Fontium de Beél Cumanorum) Agriensis Dioecesis fundata 1232.

[2]) Lásd ezen okiratot az apátság itt közlött okmánytárában II. szám alatt.

[3]) Az előbb idézett okiratban: Villam ante Monasterium, quae vulgariter Villa Abbatis nuncupatur, locum eiusdem monasterii, cum omnibus suis pertinentiis.

[4]) *Királd* maig is e névvel ismeretes helység s az apátság birtoka. *Dochond*, talán Dukány. de alább is Kis-Dukány elő jön, máskép Dochond helynév itt most ismeretlen. *Ostoros* jelenleg is e név alatt ismeretes falu Eger mellett, s az apátság mai birtokához is tartozik. *Pazman*, a mai Pázmándi puszta lehetne Kerecsend mellett Hevesben, jelenleg az egri érsekség birtoka. *Medsa*, talán Mező, Kis-Mező, Csokva mellett, maig az apátság birtoka. *Magy*, talán Mogyorós helység Apátfalva mellett. *Kis-Dukány*, *Ornolth* valószínüleg a mai Arnóth nevü helység Borsod megye ezen vidékén. *Horváth* jelenleg Bán-Horváth, az apátság birtoka. *Merchey*, jelenleg is Mercse itt az előbb említett Királd mellett. *Velyn* nehezen az itt Királd és Mercse melletti mai Velezd, miután lejebb ismételve említi az okirat, hogy ezen hely három halastóval a Tiszánál állott. *Chokva* a mai Csokva Kis-Mező mellett. *Chen*, talán a mai csehi Apátfalva mellett, vagy egy régibb elpusztult Csene helység, melyet az okiratok itt e tájt említenek, mint alább még elő jön.

[5]) U. ott az előbb idézett okirat szerint: item decimas villarum praedictarum et omnium possessionum in praescripto episcopatu nostro, ecclesiae praedictae pertinentium et tributa.

helyet a Béli nemesektől vagy megvette, vagy hogy azt más módon, csere útján-e vagy ajándékkép megszerezhette. Az utóbbira mutathatna, azon később, történetünk fonalán felmerülő körülmény, hogy a Béli nemesek, a Béli család az apátság feletti kegyuri jogot igényelték, melynek egyidőben úgylátszik csakugyan tettleg birtokában is voltak, mint alább adataink szólnak. [1])

Az apátságnak Kilit püspök által adományozott többi helységek fekvése is arra mutathat, hogy azokat Kilit püspök részint az egri püspökség és káptalan javaiból, melyekhez tartoztak és részben tartoznak maiglan, adományozta; részint úgylátszik a vidék birtokosaitól, talán a Bors családtól s a Béliektől szerezhette meg az apátságnak; míg egyetmást királyi adományban is nyerhetett meg számára.

Kilit püspök adományozása tehát, mint azt az okiratok említik, egyértelmű az alapítással. E szerint Kilit püspök méltán az apátság alapítójának tekinthető. A mennyire azután ezen alapítványt az egri káptalan is helyben hagyta és megerősítette, [2]) mint olyat, mely részben az egri egyház javaival adományoztatott, sőt azt a káptalan is saját birtokaival nevelte, [3]) s egyháza dézsmai egyrésze átengedésébe beleegyezett [4]), — helyesen vette észre a későbbi történetirás, hogy Kilit egri püspök káptalanával együtt volt a béli monostor alapítója. [5])

E mellett azután a Béli család is kegyuri jogot igényelhetett az apátságra, mintegy családja monostorára, a mennyire ősi birtoka helyén, sőt birtokából vett jószágokkal, bizonyára nem a család hozzájárulása nélkül, adományozva alapíttatott. [6])

Így alakult tehát s alapíttatott apátságunk 1232-ben II. Kilit egri püspök által s káptalana közbenjárásával, a Kún-Palócz népség által lakott s a Béli nemesek által bírt Bél nevű helyen, hol nem messze Egertől, Borsod és Hevesmegyék határán, az egri püspökség birtoka határos a béli nemesek földjével és hol maiglan a Bélkő hegyorom alatt, s a béli-három-kút folyásnál, Apátfalva és Monosbél mellett, az apátság műemlékszerű XIII. századi egyháza állott.

---

[1]) Lásd ezen okmányokat alább idézve.

[2]) Telegdy fennebb idézett megerősítő okmánya is egyenesen mondja Kilit adománylevéléről hogy az a káptalan által is megerősítve volt: Privilegium a venerabili praedecessore nostro bonae memoriae super praemissis confectum et sui sigilli atque ecclesiae nostrae Agriensis capituli sigillatum nobis ostendit.

[3]) Mint nevezetesen a csokvai és kis-mezői birtokrész Ostoros stb. mutatja, melyek nyilván az egri káptalannak maig is itt létező birtokából hasíttattak ki.

[4]) Az egri egyház dézsmái átengedését megerősítő pápai okmányok egyenesen a káptalan beleegyezését kiemelik: decimas — — de assensu capituli sui, monasterio vestro duxit concendendas. Lásd ezen pápai okmányokat alább idézve.

[5]) Így mondja Schmitth (Episcopi Agriens. I. 144.) Cletus cum suo sacerdotum collegio abbatiae trium fontium sive Beelensis apud Agriam initium fecit ac ordini cisterciensium tradidit.

[6]) Erre volna alapítható Fényes (Magyarország Geogr. Szótára I. 29.) állítása is: „hogy Cletus egri püspök megvevén, úgymond, a cisterci rend számára a kún vagy palócz eredetű Beél nemzetségtől az első osztálykor nyert megszállási, az úgynevezett prima-occupatiót, Beélföldének egy részét.“ Állításának, mint rendesen, úgy itt sem idézi forrását. Részben azonban már állítása alapjául szolgálhatott Bél (Notitia Hungariae Comit. Borsod. kéziratban maradt részleteiből, az esztergomi érseki könyvtár eredeti példányának 7. lapján) véleménye: a Cumanis religionem Christianam amplexis eam (t. i. a monostort) excitatam esse necesse est. Ki ezt ismét csupán Pázmán f. közlött feljegyzésére hivatkozva mondja. Ezek és Fényes után írja Czinár is (Monasteriologia Hung. II. 80.), miután állítását semmi más adattal sem támogatja: qui (Cletus) possessorium huius abbatiae a nobilibus de genere Beél, origine Cumanis, eius tunc Dominis emerat. Fuxhoffer a Monasteriologia Hung. első kiadója (II. 100.) erről még csak azt tudja felhozni, mit Kaprinay (Hungaria Diplomatica II. 269.) Schaji János, akkor az egri collegiumban levő Jézustársasági papnak leveléből idéz: Abbatia de Beel, Ordinis Cisterciensium est in comitatu Borsodiensi bis

III.

Az 1232-ben ekkép megalapított béli-három-kúti apátságnak egyik első teendője volt, hogy adományozott birtokaira nézve, a javakkal dúsabban ellátott más kitünőbb monostorok példája szerint, a pápának mint egyházfejének megerősítését kieszközölje.

A durva erőszak azon korában, midőn az egyház szellemi hatalma volt gyakran azon egyedüli eszköz, mely az erőszakoskodásoknak képes volt gátat vetni, az egyház fejének a római pápának tekintélye képezte a birtokjog azon teljét, mely különösen az egyházi birtok-adományzásoknál a nélkül is megkivántatott. Így történt, hogy az apátság Kilit egri püspöktől káptalana belegyezésével nyert azon dézsmák adományzásának, melyek birtokain az egri egyházat illették, megerősítéseért IX. Gergely pápához folyamodott; ki 1240-ben kiadott okmányával ezen dézsmák birtokában a monostort megerősítette. [1])

Ezen időtájban épülhetett már valószinűleg szinte nagyobbára, az alapító Kilit püspök által, a monostor azon monumentalis alkatu s műízlésü egyháza, mely mint maig fenálló kitünő hazai egyházi műemlékünk ezen leirásnak épen kiváló tárgyát képezi. Építészeti idoma, mint leirásában látni fogjuk, épen a hazánkban ezen korban divott építészeti műízlésre mutat.

---

mille passibus ab Agria in Aquilonem remota. Extat etiam nunc ecclesia horae ferme dimidio (?) ab Apatfalva seiuncta, Virginis beatae in coelos assumptae honoribus sacra, quam populus magno numero eo confluens institutis illo die supplicationibus, multa quot annis religione colit. Juxta hanc positum erat monasterium, cuius muri tricenos abhinc annos (ezer hétszáz hetvenegy előtt számítva), duas substructiones alti adhuc conspiciebantur. Ipse ego rudera vidi. Dicitur de Beél a loco cognomine, cuius nulla modo vestigia superant; habetur tamen eius memoria in diplomate Belae IV. Regis anno millesimo ducentesimo sexagesimo primo, quinto idus septembris edito, quod infra montem Beelkő dictum, qui e collegio nostro versus Felnémeth prospicientibus eleganter apparet, situm fuerit. Videntur cumani locum Beel olim insedisse, atque inde Abbatia de Beel cumanorum (ut habet Pazmanus) nomen accepisse. Trium fontium nuncupatur, quoniam dictum infra Beelkő montem tres fontes habentur, septis quondam monasterii inclusi. — A Schaji által itt idézett 1261-iki okirat ugyanaz, melyet már előbb felhoztam, s melyben IV. Béla az egri püspökség javait megerősítvén, mondatik (Cod. Dipl. N. 3. 35.): possessiones ecclesiae Agriensis episcopatus — — videlicet tota vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Beél. — Utaltam azonban már fentebb s utalok még alább felhozva apátságunk más okmányait, melyekből kiderül, hogy itt három Bél nevü helység állott, Bél vagy Felbél a mai Sz.-Márton, Bél vagy Középbél a mai Apátfalva, s Albél a mai Monosbél. — Mind a mellett a hely ismeretének hiánya miatt, nem csak az apátság helyére nézve kétségek merültek fel, de az nevezetesen a Bakonybéllel is összezavartatott. Így irja már a Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab A. 1687. usque 1738. (Kézirati ívrét két kötet az egri érseki levéltárban I. 7. lap), ezen Beélkői hegyről: Beél mons quondam divi Gerardi eremus; nyilván a Bakony-Béllel eltévesztve, hol sz. Gellért remete laka volt. Valószinüleg ezen vélemény után irja Bél Mátyás is (fentebb idézett Notitia Hung. kéziratban maradt Comit. Borsodiens részében), kinek a jezsuitákkali szoros irodalmi viszonya máskép is ismeretes: Ibidem (t. i. in summae altitudinis cacumine montis Bélkő (hol, úgymond, személyesen fent volt) muri rudera conspeximus, quem fudamenta eremi D. Gerardi dicebant, qui credebant divum isthunc antistitem olim et heic mansionem delegisse. Hasonló tévedés a Bél név miatt Béla királyra fogni a monostor alapitását, mint Katona (Hist. Crit. Hung. V. 627.) minden alap nélkül, nyilván csupán a névhasonlatosság miatt mondja: Bela videtur auctor fuisse, quod nomen indicat, abbatiae trium fontium, sive Beel; mely vélemény viszhangja ugy látszik a Magyar Encyclopaedia (III. 458.) leirásában azon állítás, hogy IV. Bélától neveztetett a hegy Bélahegynek vagy Bélakőnek, melyet Béla ellenségei elleni védelmére igen czélszerünek talált (!?), s melynek aljában az apátság feküdt. — Még feleslegesebb túlzás, mint mondók. e helynevet a Bál pogány istenség nevével és bálványkővel magyarázni, mint Vahot teszi (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86). A bél szó itt nyilván csupán az erdőség, hegység belsejét jelenti, úgy mint például a Bakonybél névben.

[1]) Először kiadva Schmitth Episcopi Agrienses I. 151. Azután Fejér Cod. Dipl. IV. I. 189. és Theiner: Monumenta Hist. S. Hung. I. 174.

Maga a monostor épülete már előbb, nagyobbára, kétségtelenül az alapítás esztendejében készülhetett el. A zirczi szerzet egyik szabálya volt, hogy az új apátságok telepítésére megkivánt 13 szerzetesnek bevezetése alkalmával már a monostornak lényegesb részei, úgymint a hálóterem, mely a földszint emelkedő káptalanház feletti első emeleten volt berendezve, készen legyenek. [1])

Midőn 1241-ben a tatárjárás érte az országot e szerint már a monostor és egyháza valószínüleg legalább nagygyából fenállott. Vajjon érte-e azt a tatárpusztítás vagy sem, adatok hiányában semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ámbár monostorunk eddigi rövid leirói más történeti adatok teljes hiányában rendesen azon feltevéssel élnek, hogy az országnak s Egernek a tatárok és törökök általi pusztítása alkalmával a pusztulást szinte el nem kerülhette. [2]) A történelmi birálat azonban már helyesebb mértékre szállította le azon általános felfogást, hogy nevezetesen a tatárjárás által minden emlékeink és egyházaink elpusztultak; miután részint a fenlévő műemlékek, részint az elenyészettekről szóló adatok majdnem az ellenkezőt látszanak tanusítani, hogy t. a tatárjárást a szilárd anyagból épült legtöbb műalkotmányunk túlélte; ez annak jele, hogy a tatárjárás sem műemlékeink nagyobb részét nem érte, sem azokat, melyeket ért egészen el nem pusztította. [3]) Kétségtelen, hogy ezek sorába tartozott a félreesőbb helyen fekvő béli monostor is, melynek a tatárjárás előtt épült egyháza maig is nagyobb részt eredeti ízlésében fenáll.

Ellenben elsodorta a tatárjárás vésze egy időre a monostor buzgó alapitóját, Kilit egri püspököt. — IV. Béla király kiséretében a tatárok elől a tengerpatra menekülve, miután hosszas távollét után 1243-ban visszatért Egerbe, nem sokára elhalt[4]). Helyébe még azon évben Lambert a Hont-Páznánok Csalomjai ágából [5]) lett egri püspök. Az azalatt kimúlt IX. Gergely pápa helyébe is IV. Incze pápa lépvén az egyház kormányára, a béli apátság az új püspök s az új pápa alatt ujonnan folyamodott a birtokaitól az egri egyháznak járó dézsmák adományzása megerősitéseért. Mit IV. Incze pápától 1253-ban kiadott oklevelével megis nyert. [6])

Kitünő virágzásnak örvendhetett ekkor már monostorunk, mint azt azon kor

---

[1]) Martene Durand Thesaurus Anecdot. IV. Statuta Cap. Ord. Cist. 1263. lap. Statuta A. 1189. c. 3. és Heider: Mittelalterliche Kuntsdenkmale d. Oester. Kaiserstaates I. 7. 12.

[2]) Így mondja Vahot (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86.): „úgy nem kerülheté ki a tatárromlást, mint szülőanyja az egri egyház és egyebek." De ez épen oly hibás, mint a mit előbb u. o. mond Fényes után (Geogr. szótár I. 29.), hogy IV. Béla 1261. kiadott oklevelében említést tesz az apátságról; vagy hogy Kilit annak alapitására IV. Béla engedélyét kinyerte. Mind erről nincs semmi okmányunk. Az idézett 1261. okmány, mint fentebb idéztem, csupán a béli nemeseknek az egri püspökkel határos birtokáról szól. —

[3]) Lásd ezt bővebb példákkal kimutatva Ipolyi: Az egri régi székesegyház 29.

[4]) Lásd Fejér Cod. Dipl. V. 1. 154. Cletus episcopus cum Bela rege maritimas fugae praesidio partes, Tartaris victoriam obtinentibus, attigisset et tribus annis (értsd harmadik esztendőre), cum eodem Bela rege residentiam exularem peregisset; posthoc Tartaris recedentibus remeasset. Schmitth (Episcopi Agr. I. 158.) ellenkező véleménye ellenében, ki ezen okiratot még nem ismerte.

[5]) Fejér Cod. Dipl. V. 3. 511.

[6]) Fejér u. o. IV. 2. 177. — Theiner Monumenta I. 217. Ugyanez előjön az Akademia álta kiadott Magyar Történeti Emlékek okmánytári osztályában VI. 99. lap, hol Kaprinay k. i. gyűjt. után, nyilván tévesen, 1208-ra téve III-dik Inczének tulajdoníttatik. De tudjuk, hogy ekkor még a béli apátság nem létezett, s így ez IV. Incze 1253-diki okmánya. Hibásan mondja szintén ezen adományozásról a Magyar Encycl. (III. 456.) Apátfalvi apátság czikk irója, hogy az egri megye tizedeinek ötvened részét adományozta Kilit a monostornak. Kilit a pápai megerősitő okmányok szerint a monostor birtokaitól járó egyházi tizedet adományozta, mely az okmány szerint, az egri egyház tizedeinek ötvened részét felül nem haladta.

monumentalis műízlésében épült fényes egyháza tanusíthatja ;— midőn egyszerre romlás és pusztítás érte.

Az országot alighogy helyreállított IV. Béla alatt már, és nevezetesen halála után V. István és IV. László uralkodása korában mind nagyobb hatalomra emelkedő kúnhadak dúlták ismét ekkor hazánkat. Ezen párthadak úgylátszik a Bél vidékét is különösen elárasztották, felszítva talán az itteni régebben megtelepedett kún-palócz népséget is a felkelésre. Csak annyit tudunk azonban bizonyosan, hogy az 1289 előtti belzavarokban a béli monostort a királyi hadak, valamint az ország nagyjai és a nemesség hadai ismételve megszállották, feldúlták, kirabolták és leégették. [1])

Az ez által okozott tetemes károk helyrehozására a béli monostor apátja szerzetes társaival IV. Lászlóhoz folyamodott az iránt, hogy a poroszlói tiszai vámon átvitt sókövek fuvarától vámadót, és pedig a rendes nagyobb szekerektől négy sókövet, a kisebb kocsiktól pedig két denárt a monostornak adományozzon. Ámbár pedig az utóbbi, úgylátszik 1289-diki országgyülésen mindazon vámok eltöröltettek, melyek V. István halála óta törvényellenesen behozattak, mind a mellett mégis tekintve azon károkat, melyeket a béli monostor az ország hadai által szenvedett, a király a kért poroszlói sóvámot, úgymond az erről kiadott okirat, az ország rendeinek beleegyezésével elődei és saját lelke üdveért az apátságnak adományozta. [2])

IV. László és III. Endre halála után az Árpádház férfiága kimultával bekövetkezett trónkövetelési belzavarok idejében, de sőt még azután is I. Károly uralkodása alatt, sokáig mitsem hallunk apátságunkról. Először merül fel ismét neve 1330-ban, midőn a nagynevű és fényes monumentalis építészeti tevékenységéről, valamint bőkezíi alapítványairól ismeretes Telegdi Csanád ült az egri főpásztori széken. A béli monostor akkori apátja Rikard folyamodott volt Csanád püspökhöz, hogy a Kilit püspök által az apátságnak adott birtokok adományzását megerősítse. Mit Telegdi Csanád püspök 1330-ban kiadott megerősítő okmányával teljesített. Ezen már fentebb említett okmány az, melyből Kilit püspök azon adományzását ismerjük, melylyel sajátlag a béli-három-kúti monostort alapította. [3]) Rikárd apát, kit az okmány említ, egyszersmind az első bél-három-kúti apát, kinek nevét ismerjük ; [4]) mert az eddigi okiratok s adatok, melyek az apátságot s annak apátjait említik, az utóbbiak nevét rendesen elhallgatják.

A következő években értesülünk némileg az apátság vagyoni állásáról is, mely számos birtoka mellett sem volt, úgylátszik ez időtájt jövedelmező. Az 1332-ben hazánkba behozott azon pápai tized fizetéseknek, melyek az egyháziak birtokaira rovattak, összeírásában találjuk több éven át feljegyezve, hogy Rikárd (kit ezen feljegyzések nyilván hibásan Sikard-nak is írnak) béli-három-kúti apát a monostor jövedelmeitől mikor mennyit fizetett a pápai tized fejében. A sorozatban először csak a tizedelés másod évében jön elő, hogy 1333-ban 40 és félgarast fizetett, melyet László esztergomi olvasó kanonok vett át. 1334-ben ismét 40 garast fizetett. A következő 1335-dik évre úgy látszik csak egy fizetési részlete van 20 garassal feljegyezve. [5])

---

[1]) Lásd az apátság levéltárában I. sz. a. okiratot: Monasterium Virginis gloriose de Beel sive tribus fontibus — vastus, dampna, spolia, destructiones et combustiones — quas et quidem a baronibus et nobilibus regni et per nos iugiter ac immiserabiliter est perpessum.

[2]) Lásd az előbb idézett okiratot az apátság okmánytárában I. sz.

[3]) Lásd az okiratot közölve itt az apátság okmánytárában II. sz. a.

[4]) Már előbb figyelmeztettem arra, hogy az Egyetemes Magyar Encyclopaediáb. (III. 456.) Az apátfalvi apátság irója téved, midőn Jakab prenestei bibornokot irja a béli-három-kúti apátság első apátjának, holott az a római Trium Fontium monostor apátja volt.

[5]) Balássy Regestr. Decimarum Papalium (kiadva a Schematismus Adioeces. Agriens. 1863.

Ezen jövedelmi tizedadó mutatja, hogy az apátság több helységekből álló bőkezű adományoztatása mellett is, az akkori egri megyei szegényebb apátságok sorába tartozott, miután halljuk, hogy ugyanekkor a pásztoi apátság 80 garast, a széplaki négy márkát, a mislei prépostság pedig hat markát fizetett a pápai tized fejében. [1])

E mellett azon körülmény, hogy az apátság a tizedet László esztergomi olvasó kanonoknak fizette, nem pedig az egri megye részére kirendelt Vitus János Mester, Domonkos János Mester, Gaspari János és Duen János pápai tizedszedőknek, arra mutat: hogy az apátság ekkor már talán ki volt véve az egri egyházmegyei hatóság alól, s az esztergomi főmegyének volt alárendelve; miről később határozottabb adatok is szólanak. [2]) Mind a mellett, hogy a zirczi szerzet eleinte szigorúan tiltakozott az ily kiváltságok ellen, melyek a rendes egyházi hatóság alól a kitünőbb monostorokat felmentették, mégis később ellen nem állhatott a számos kegyek közt, a melyekkel épen az egyház főpásztorai részéről elárasztatott, ezen kiváltságnak sem, melylyel kitünőbb monostoraik majd kegyelemkép, majd hathatósb pártfogolás és védelem érdekében részesíttettek. Nem tudjuk azonban ily kitünőbb állásánál fogva, vagy csak magasb védelem és pártfogolás szükségénél fogva jutott-e monostorunk ezen kiváltsághoz.

Ezen időtájt, mint ugyancsak ezen pápai tizedjegyzékből látjuk, bél-három-kúti monostorunk vidékén és birtokain mindenütt virágzó plebániai egyházak állottak, nagyobbára oly helységekben is, melyek jelenleg csak fiók-egyházakkal bírnak, sőt több közülök most még templommal sem bír. Igy plebániák voltak Szarvaskőn, Molnos-Bélen, Szilváson, Visnyón, Mikófalván, Szent-Mártonban, apátságunk tőszomszéd helységeiben, melyek egyikében sincs jelenleg plebánia. Hasonlón Dédesen, Bánhorváton, Upponyban, Ostoroson, Királdon, hol jelenleg csak a két első helyen találunk plebániát. [3])

Szinte ezen korból, 1340-ből, szóló töredékes feljegyzésnek, a monostorról s ahhoz tartozó birtokokról, némi nyoma maradt fen csupán; melynek azonban tartalmáról semmi bővebbet sem tudunk. [4])

Gyakrabban szólnak ez időtájt az apátság fenmaradt okmányai annak csokvai és kis-mezői birtokrészéről. — A monostor ezen kis birtoka, Borsodban, Lénárd-Darócz, Ómány és Csokva közt, beszögelve a Daróczi és Ómányi családok s az egri káptalan birtokai közé, mely utóbbiból a hegyes és vízárkos, bokrokkal és tövissel ellepett puszta kis mezőség [5]) úgylátszik eredetileg kiszakíttatott, ismételve többszörös peres határkérdésekre szolgáltatott okot. Már 1357 előtt tetemes idő óta húzódott egy ily határkérdési per az ország bíróságai előtt, midőn a mondott évben egyrészt a bél-három-kúti monostor ak-

---

és különnyomatban XL. lap): Nota quod Dominus abbas Sykardus trium fontium pro decimis secundi anni (azaz 1333.) juratus solvit 40 grossos et medium et dixit solvisse domino Ladislao Lectori Strigoniensi pro eodem anno. U. ott LV. lap. Nota quod dominus Abbas de Beél ratione solutionis decimarum papalium tertii anni pro medietate suorum proventuum jur. Solvit 3. grossos. És LXXX. lap: Abbas de Behel solvit 40 gros. és XC. lap. Abbas de Behel solvit 20.

[1]) Az előbb idézett helyen.

[2]) Magyar Encyclopaedia (III. 456.) Apátfalvi apátság czikke szerint az apátság 1400-ban rendeltetett volna csak az esztergomi érseki hatóság alá. Minek nyomát a czikkirója az ott idézett esztergomi levéltári adatok kivonataiban találhatta. De valószínübb, hogy ekkor az apátság ezen előbbi kiváltsága talán csak ujonnan megerősíttetett.

[3]) Lásd az előbb idézett pápai tizedjegyzék illető helyeit.

[4]) Fejér Codex Dipl. VIII. 7. 326. mondja: Fragmentum exiguum de Abbatia Trium Fontium deque possessionibus huc pertinentibus de anno MCCCXL. E MSS. Hevenesi sub B. p. 376. Hol azonban az idézet fel nem található. Máskép is feltünő, hogy azt Fejér már teljesen nem közölte.

[5]) Így irja le ezen vidéket, az 1362. okmány határjárása l. alább.

kori apátja István, másrészt az Örs nemzetségből származó Daróczi nemesek [1]), úgymint Daróczi máskép Szőke János, Pálnak fia, András és Márk fiai, valamint Márk fia Péter, és ennek fiai Bereczk és István közt azon egyesség jött létre, hogy a felek megszüntetve minden keresetet, az egri káptalan két küldöttjével és a felek részéről állítandó két vagy négy nemes férfival, a legközelebbi advent vasárnap után következő kedden kimennek a peres birtokrész helyszínére s magok közt határjárást tartva, a földet megbecsülik, s a mennyire lehet a királyi mértékkel felmérik. Mire az apátnak s a tanúkul állított nemeseknek esküt ajánlanak az általok kimutatott birtokrészre, mely szerint fogja azután a káptalani hiteles bizonyság a kérdéses földet a monostor birtokába bocsátani. Ellenben ha az apát az esküt megtagadná, a föld a Daróczi nemesek birtoka marad. Mely egyességről az egri káptalan a mondott 1357 évben sz. Katalin napján hiteles okmányt adott ki a feleknek. [2])

De ezzel meg nem elégedvén István apát, a csokvai birtokrész felett külön határjárást is tartatott, a váczi káptalan s erre kiküldött királyi ember által a földet apátságának birtokába átadatván.

Az apát ezen eljárása azonban azonnal új keresetet támasztott az apátság ellen. Mint előbb ugyanis megjegyeztem, a monostornak alapítója Kilit püspök s az egri káptalan által adományozott birtok nagyobb része, épen az egri püspökség és káptalan javaiból volt kihasítva. Ilyen volt nevezetesen a csokvai birtokrész is, mely egészen-e vagy csak részben, csupán ideiglenes használatul volt az apátságnak adva. Midőn azért István apát ezt az apátságnak örökös sajátjaul le akarta foglalni, az egri káptalan az ellen azonnal tiltakozott a budai káptalan előtt, felküldvén András deákot (literatus), Miklós akkori egri püspök szolgáját (famulus). Ki 1359-ben sz. Margit napja előtti kedden a budai káptalan előtt megjelenvén, ellenmondott annak, hogy az apát az egri káptalan tudtán kívül új határjárást tartatva, a jog ellenére tényleg elfoglalta azon csokvai földbirtokrészt, melyet a káptalan a monostornak régebben csupán ideiglenes használatul engedett volt át, a mint erről a káptalan hiteles levelei tanuskodnak, s azért az apátságot annak birtokától és használatától eltiltotta. [3])

Alighogy ezen ügy elintéztetett, már nehány év mulva 1362-ben, ismét újabb határkérdés merült fel a csokvai birtokon; most ugyan másfelől, az egri káptalan és az Ómányiak részéről. A káptalan az ügyet a nádori itélőszék elébe felebbezte. Konth Miklós az ország akkori nádorának a jászói prépostsághoz mint hiteles helyhez intézett parancsára, Miklós jászói prépost conventjével szerzetes társaik közül Jánost küldötték ki mint hites tanuságot a határjárás megtartására. Az egri káptalan részéről öt kanonok küldetett ki mint megbizott képviselő, és pedig a méltóságok, dignitariusok közől: Sándor patai és László zempléni főesperesek, a mester kanonokok közől Pál, Jakab és György, közülök az utóbbi egyszersmind jegyző, valószínűleg római apostoli jegyző volt. A béli monostort maga István apát képviselte. A határos szomszéd birtokosok közül több meghivottak voltak jelen; nevezetesen az Ómányiak családja részéről: Ómányi Lőrincznek fia Demeter és László fiának Demeternek fia János; kiknek jelenlétében a határjárás megtörténvén, a felek a kitüzött határokban közösen megegyeztek. [4])

Hasonló határkérdések az apátság ezen és más birtokain, mint alább még előke-

---

[1]) Már fentebb volt említve, hogy ezen Daróczi nemesek az Őrs vezéri nemzetség ivadékai voltak, s később a Tibold és Darócz nemzetség neveket vették fel. E szerint az elágazott család főszékhelye Tibold Darócz és Lénárd Darócz volt Borsodban. Mire az említett helyen az illető okirati adatokat előhoztam.

[2]) Ezen kiadatlan okmány közölve itt az apátság okmánytárában III. sz. a.

[3]) Lásd az apátság okmánytárában itt XXV. sz. a. közlött okiratot.

[4]) Először közölve ezen okmány itt az apátság okmánytárában IV. sz. a.

rülnek, gyakran merűltek fel. Nem kisebb gondot okozott szinte e mellett a monostornak itteni és más birtokai benépesítése.

Szerzeteseinknek s nevezetesen a benedeki szabályt követő szerzeteseknek, mint a zirczieknek, egyik kitünő feladata volt az a középkorban, hogy a gazdászat s földmívelés által igyekeztek a kietlen, rengeteg s mocsáros műveletlen vidékeket termékenyítve polgárosítani és megnépesíteni. Európa legműveltebb országai, mint Franczia, Angol és Németország, úgy hazánk is sokat köszön e tekintetben a benedekieknek. A zirczieknek ezen benedeki szabályt az által is magukévá tették, hogy rendesen kietlen, lakatlan vadon helyeket választottak megtelepedésül, melyeket idővel termékeny, virágzó s kies vidékekké változtattak.

Béli monostorunk szerzetesei ez irányban tevékenységének is nem csekély nyomaira akadunk még. Midőn a XIII. század elején e vidékre jöttek, nemcsak maga a hely Bél, melyen megtelepedtek, mint a Bükkhegység és erdőség belseje, lakatlan vadon volt, de ily rengeteg erdőség lepte el az egész vidéket. A mai kies Diós-Győr akkor még, mint fenebb a vidék leirásában hallottuk, Nagy-Győrnek neveztetett, hol a régi magyar várkún népségek ősmódjára alkotott földvár állott, kör- gyűrű-alakú sánczaival, mint maig tatár-ároknak nevezett régi földsáncz maradványai mutatják. Sűrű őserdeiben Dédesen s Upponyban a bölények és vadbivalok vadásztanyái voltak.

Mire azonban zirczi szerzeteseink itt megtelepedtek, a vidék rövid időn át más alakot nyert. Már a XIV. század elején nem csak azon vadon, a hol monostorukat építék s remekművü monumentalis egyházuk emelkedett, lett a vidék egyik legkeresettebb helye, melyet, mint maig bucsúk alkalmával, ezerek látogatták, de a monostor tövében is Apátfalva városka, mint már neve mutatja, nyilván az apátság által telepítve és népesítve, azontúl vásáraival a vidék központját képezte. Hasonló virágzásnak indúlt a vidék is, Nagy-Győr gyümölcsös-diós-kertjeivel Diós-Győrré lett, közötte és apátságunk közt szintén dús gyümölcsösök, szilvás és megygyes kertek terűltek el Visnyón (a név szláv jelentése mint már fentebb figyelmeztettem: megygy) és Szilváson. Mind ebben nem kis része lehetett szerzeteseinknek. Ismeretes, hogy másfelé is épen a szerzetesek által terjedtek el Európaszerte a legtöbb gyümölcs-, növény- és állatfajok, melyeket idegen országokból és vidékekről hoztak, hogy azokat ismét más vidékeken is meghonosítsák. *)

---

*) Caumont (Abec. Rudiment d' Archéologie. Architecture civile et militaire 128.) leirva a monostorok gazdasági épületeit, miután Seguin szavait idézte, hogy mily magas fokon állottak gazdasági intézkedéseik; felhozza Chavin de Mallan: Memoire sur l'agriculture dans les abbayes, ide vágó adatait érdekes példákban sorolva elő, mint tenyésztették és terjesztették a szerzetesek a kerti növények, gyümölcsök, vetemények s a gazdasági állatok mindenféle nemeit. „Les Moines — úgymond — ont creé les jardins potagers et perfectionné l' horticulture, ils avaient d' excellents legumes et de beaux vergers. Les arbres n'y étaient point mélangés au hasard, mais classés par espèces au Nord et au Midi, selon leur origine et leur nature. Quand une colonie sortait d'une abbaye, elle emportait avec elle des semences et des plantes de toutes sortes; ainsi en partant de Morimond pour fonder Aldcamp, près de Cologne, les moines emportèrent le pommier de reinette grise, que d'autres cénobites transportèrent de là en Thuringue, en Saxe, tandis que d'autres moines apportaient en Lorraine et en Champagne les espèces d' Allemagne. Du jardin du couvent, cette espèce nouvelle entrait dans celui du village voisin, et les climats échangeaient leurs productions par l'intermediaire des moines, que nous pouvons appeler les courtiers agricoles du moyen âge. On lit avec étonnement dans les Annales de Citeaux, les travaux agricoles des religieux dans les enclos des monastères."

„Les bois et les bruyères, fort étendu, fournissaient le moyen d'élever du bétail, presque sans frais, aux établissements qui avaient droit de pâture dans les forêts et même aux paysans usagers de ce parcours. Les abbayes avaient aussi dans les forêts le droit au gland et à la faine pour les pourceaux (jus ad glandem et faginam). Le porc est la moitié de la vie des classes agricoles. Les moines avaient compris toute l'importance de l'élevage des pourceaux dans l' intérêt des pauvres. Les us de Citeaux permettaient

Mire azután így a nagygyőri Földvár helyébe is a dióskertek közt a diós-győri királyi várlak, és Szilváson is királyi várda épült, gyakrabban itt találjuk már ez időtájt I. Lajos királyt időzni D.-Győrött; majd olykor Szilvásváradon is, béli monostorunk tőszomszédságában. Nevezetesen 1369. óta Diós-Győr Lajos királynak annyira kedvencz mulató helye volt, hogy ott nem csak évenkint gyakrabban megfordult, de hosszabban is mulatott, sőt a késő őszi időszakot, a vadászatok idejét s karácsonyi ünnepeket már rendesen itt töltötte. [1]) A Bükkhegységnek kies völgyei, vadas és gyümölcsös kertjei kellemein kivül egyébiránt magasb szellemi élvekkel is találkozhatott vidékén, hol akkor számos virágzó zárda és monostor állott mindenfelől. Egyfelől a diós-győri és Dédes feletti sz. léleki pálos zárdák, lejebb a zircziek béli monostora; másfelől Tapolczán és Kácson ismét a benedekiek régibb monostorai voltak: a buzgóság, jámbor és ájtatos élet, tudomány és művészet mindannyi menhelyei s oazjai, alig néhány órányi távolságra egymástól és Diós-Győrtől, bizonyára élénk, mozgalmas, vallásos és míveltségi életet gerjeszthettek körükben.

Mily szoros viszonyban volt maga Lajos király a vidék ezen monostoraival és nevezetesen béli-három-kúti monostorunkkal, mutatja azon körülmény, hogy béli monostorunk akkori apátja János, a királynak udvari káplánja volt [2]); sőt mennyire részt vett a király a béli monostor polgárosítási törekvéseiben, tanusítja a következő eset.

1377-ben a király, miután május 1-től fogva húzamosb ideig Diós-Győrött mulatott, s Beszterczére tett rövid kirándulásából ismét Diós-Győrre visszatért; [3]) május 28-dikán ott tartotta volt úrnapját is. Ott volt béli monostorunk apátja is János, mint a király említett udvari káplánja, s azon kegyelemért folyamodott a királyhoz, hogy őket az apátság Ostoros nevű birtoka megnépesítésében segélyje.

Eger tőszomszédságában keletre, termékeny szőlőhegyek s kopár halmok megett nyílik egy völgy, melyet Ostoros nevű patak áztat. A folyam és hely neve már a honfoglalás történetében előjön, [4]) mely szerint Árpád hadai itt a folyó mellett tábort ütve

---

d' avoir pour les pourceaux des écuries à 2 ou 3 lieues des granges et même plus loin. L' abbaye de Morimond (Haute-Marne) avait vingt porcheries disseminées dans les forêts du Bassigny, et chacune contenait pres de 300 porcs.

Les abbayes, qui possédaient presque toutes des droits d'usage fort étendus, élevaient aussi une grande quantité de chevaux, de bêtes bovines, de moutons: il suffit de lire quelques chartes pour s'en convaincre! Diverses abbayes entretenaient des étalons de choix pour la reproduction de l' espèce chevaline, et souvent un pallefroy provenant de leurs écuries formait une partie du prix des concessions de terre. De pareils présents étaient faits habituellement par les moines, lorsque les donateurs ou leurs fils confirmaient de precedentes donations.

J'ai cite ailleurs les abbayes de Troarn, d' Ardennes et de Fontenay près de Caen, comme possédant, au XIII-e siècle, des haras considérables; elles n' étaient pas moins riches en bétail de toute espèce (vaches, porcs, moutons), et elles avaient cela de commun avec nombre d'autres abbayes ou prieurés.

On attribue encore aujourd' hui aux moines de Saint Hubert (Ardennes) la race ardennoise de chevaux qui a des qualités particulières. Il n'est pas douteux que dans chaque contrée les abbayes étaient des fermes-modèles où l'on perfectionnait les races les meilleures, en même temps que l'on y cultivait les meilleures espèces de plantes et de céréales.

Les viviers pour la multiplication du poisson, étaient encore une des principales sources de production dans plusieurs abbayes; ainsi, a Morimond (Haute-Marne), les moines en formant des étangs, avaient admirablement calculé la pente nécessaire, l'impermeabilité des couches inferieures, le volume d'eau, le groupement des bassins, la masse des chaussées, le niveau necessaire à la salubrité. — A szerzetesek hazánkbani gyümölcsöseiről szóló hasonló érdekes adatokra figyelmeztettem már: A Deákmonostori XIII századi román basilika 12 és 34.

[1]) L. Ráth. A magy. királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 72—82. lap.

[2]) Lásd a következő kiadatlan okiratok idézését.

[3]) Ráth. A magy. királyok utazásai. i. h.

[4]) Anonymus Belae R. Not. c. XXXII. Ystoros fluvius.

vonúltak a Tisza felé. A hely később az egész egri völgygyel sz. Istvántól az egri egyháznak juthatott adományban. Ebből úgylátszik kiszakítva adományozta azt, mint láttuk, Kilit püspök káptalanával a béli apátságnak. A XIV. század elején népes hely lehetett, melynek, mint fentemlítők, 1333-ban plébániája volt. Lehet, hogy azóta elpusztúlt, vagy hogy a csekély lakosságú helységet újra kellett népesíteni és megtelepíteni, miután János apát újabb megtelepítésére a királytól különös kegyelmet eszközölt ki, mely szerint a letelepedő lakosok három évi adómentességet nyertek, s ezen királyi kegyelemnek mindenütt a közhelyeken és városokbani nyilvános kihirdetése elrendeltetett, hogy a megtelepedni kivánók szabadon s akadálytalanúl oda költözködhessenek. [1])

Ugyanezen évben Lajos király, mint 1370. óta hat év folytán rendesen, ismét itt Diós-Győrött töltvén a késő őszt a karácsonyi ünnepeket s újesztendőt, [2]) János béli apát, udvari káplánja s kedves híve, mint az okirat nevezi, szolgálatában az ünnepek alatt a királyi udvarnál időzve, újabb kegyelmet nyert; külön okmánynyal adván neki szabadságot a király arra, hogy miután előbbi időkben a monostornak több jószágai és jogai elidegeníttettek, ezek visszaszerzését az ország minden bíróságai előtt, kezdve a nádori s országbirói törvényszéktől, kereshesse. [3])

A következő évben ismét a csokvai birtokügyben látjuk eljárni az apátot. Alig hogy az előbbi két határkérdés: délfelől, Darócz-Lénárd felől, a béli apátság s a Darócziak közt, majd később az egri káptalan s apátság közt elintéztetett, most ismét éjszakfelől Csokva és Ómány, az egri káptalan s az ómányi nemesek birtoka közt új határkérdés keletkezett, mi végett János apátnak is a béli monostor csokvai és kis-mezei birtoka miatt megjelenni kellett.—1378-ban ugyanis Jakab Mester I. Lajos király országbirája [4]) itélete következtében a váczi káptalan, mint hiteles hely részéről, Mihály nógrádi főesperes és váczi kanonok káptalani bizonyságul, mint király embere pedig Belesyri Bakovnak fia, Mihály küldetvén ki a helyszínére határjárás tartására; s ott keresztelő sz. Jánosnak nyolczadában, az illető felek: úgymint az egri káptalan részéről János a káptalan prépostja, Miklós éneklő-, György őrkanonok, Miklós ungi főesperes, Tamás, Pataky Péter, Simon, János és Márton egri kanonokok; más részről pedig az Ómányiak közöl Demeternek fia János maga személyében és mint Domonkos fiának Miklósnak meghatalmazottja, valamint Lőrincz fiai György és Mihály, mindannyian az ómányi nemesek családjából megjelenvén: az összehívott összes szomszédok és határos birtokosok, úgymint János béli apát, Daróczi András, Csernei Péter, Sátai Antal fia Barleus és több más törvényesen összehívottak jelenlétében Ómány felől a határjárást véghezvitték, melynek eredménye az volt, hogy a peres birtokrész az egri káptalan birtokához visszacsatoltatott. Miről a váczi káptalan ugyanazon évi sz. János ünnepe 15-öd napján hiteles okmányt adott ki. [5])

Nagyobb baj érhette monostorunkat a közelebbi években, az apátság feletti kegyuraság joga miatt több oldalról felmerülő igényeknél fogva.

Már előbb volt érintve, hogy az apátság Kilit egri püspök általi alapításánál és helyezeténél fogva, valamint az egri egyházi megye joghatóságához tartozott, úgy valószínűleg az egri püspökök kegyurasága alatt is állott. Ámbár a kegyuri jogot a Béli család is igényelte, sőt annak gyakorlatában is volt, mint mindjárt alább látni fogjuk,

---

[1]) Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. V. sz. a.

[2]) A Ráth: királyok utazásai. 72—78.

[3]) Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. VI. sz. a.

[4]) Jakab országbiró és szepesi gróf Stefalvai Detre fia s a Görgey család rokona, előbb Széchy Miklós országbiró, utóbb Konth Miklós és László, magyarországi nádor s opuliai herczeg itélőmestere, 1372. óta pedig 1382-ig országbiró volt. L. Wagner Analecta Scepusii. III. 211.

[5]) Közölve itt először ez okmány az apátság okmánytárában. VII. sz. a.

miután az apátság, a Béli nemesek birtokán keletkezett s állott. — Lehet, hogy épen az apátság patronatusának az egri püspökség és a Béli nemesek közt fenforgó kérdése miatt azután az apátság valamint az egri egyházi megye joghatósága alól kivétetett s az esztergomi érsekségnek alárendeltetett; úgy patronatusa joga is az esztergomi érsekre átruháztatott. — Legalább az utóbbira mutatna I. Lajos királynak az apátság levéltárában átvételi másolatban fenlevő egy okirata, melyben 1381. martius 30-dikán Byeletinczi Albert választott fehérvári püspök és a király udvari alkorlátnoka kérelmére felmenti az esztergomi érsekség népeit az egri és dédesi királyi várak szolgálatai alól, s megerősíti az érsekség népei szabadságait és kiváltságait: adó és vámmentességét, mint ezen szabadságok II. vagy is Jeruzsalemi Andrásnak, úgy mond, azon aranypecsétes levelében foglaltattak, mely a királynak Jeruzsalem melletti táborában elveszett pecsétnyomójával volt megpecsételve. [1])

Hogy I. Lajos királynak ezen szabadságlevele, melylyel az esztergomi érsekség népeit és alattvalóit a dédesi és egri királyi várak szolgálatától felmentette, csakugyan a béli apátságnak az egri és dédesi várak alá tartozó népeire és alattvalóira vonatkozott, tanusítja Zsigmondnak egy későbbi, alább felhozandó okmánya, melyben Lajos királynak ezen okiratát átveszi s megerősíti Demeter béli apát kérelmére, különösen megjegyezvén, hogy az által következetesen a béli apátság népei is, mint az esztergomi érsekség alattvalói értetnek. [2]) Minélfogva a béli apátság alattvalói csak úgy tartózhattak az esztergomi érsekség népei közé, mivel az apátság az esztergomi érsekség kegyurasága alá tartozott.

Az esztergomi érsekségnek ezen kegyurasági igénye miatt keletkezett nyilván a Béli nemesek azon keresete és panasza, melyet még ugyanezen 1381 évben a béli apátság feletti kegyuri jogok iránt támasztottak.

Alig hogy ugyanis I. Lajos 1381. aprilis 3-dikán előbb említett okiratát kiadta, ugyanazon évben Gara Miklós nádor, ki ekkor egymás után Kraszna, Bihar, Abauj, Sáros és Gömör megyékben nádori gyűléseket tartott, [3]) — julius 15-dikén vagyis sz. Márgit napja után következő hétfőn kezdve Sajókazán, a helység melletti téren, Borsod megye rendjeivel is gyűlést tartván, a gyűlés egyik napján felállottak a Béli nemesek családjából: Balázs Ipolynak fia, Miklós Tidán bánnak fia, János Bekölczei Balkánnak fia, Miklós Pál fia, Béli Pál, János Béli Demeter fia, Booli András, Tamás Buken fia, Péter László fia, Miklós a Rátoldnak nevezett János fia, és László Csonka Péternek fia, mindannyian, úgymond az okirat, a Béliek családjából, előadván, hogy valamint elődeik, úgy következőleg ők is, a Boldogságos Szűzbéli monostorának mindíg és régi időktől fogva valóságos és igazi patronusai és védurai voltak, melynek azért is kegyurasága őket illetné, felhíván erre tanúságul az alispánt és szolgabírákat, valamint a gyűlés hites táblabíráit, mint a kiknek ez tudomásukra van, kérvén egyszersmind, hogy az utóbbiak az iránt a mi erről tudomásukra van, kihallgattassanak. A nádor, miután erre nézve az illető alispánt, szolgabírákat és táblabírákat Isten és a fejedelem, úgy a szent korona iránti köteles hűségökre felszólítva, a sz. keresztfára megesküdtette volna, mindannyian azt vallották, hogy valóban igaz s úgy volna, mint a nevezettek állítják, miszerint a Béli nemesek elődei és következőleg a család fenebb előszámlált ivadékai is tudomásukra a béli monostor kegyurai voltak s ennélfogva a monostor kegyurasága hozzájok tartozott. Miről a nádor a Béli nemesek kívánságára a gyűlés 15-ik napján pecsétes levelet adott. [4])

Ezen okmányon kívül semmi egyéb nyoma nem maradván fen a Béli család

---

[1]) Közölve ezen okmány itt először az apátság okmánytárában VIII. sz. a.

[2]) Közölve itt alább során az apátság okmánytárában.

[3]) Lásd ezen gyűlésekről Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 268, 269, 271.

[4]) Közölve először ezen okmány itt az apátság okmánytárában. IX. sz. a.

további kegyuri jogkeresetének, nem lehet semmi bizonyosat tudnunk, vajjon gyakorolták-e, vagy megnyerték-e továbbra is kegyuri jogukat. A támasztott kereset mindenesetre azt tanusítja, hogy ezen joguk kérdésbe vétetett; s miután nem sokára ismételve halljuk, hogy az apátság feletti patronatust az esztergomi érsek, sőt egy időben a király is gyakorlotta, valószínü, hogy a Béliek keresetének semmi vagy csak rövid ideig tartó eredménye volt.

A következő 1382. évben egy új jogkeresetben állott az akkori béli apát Konrád; miután János béli apát, I. Lajos király kedves udvari káplánja és híve — ki monostorának annyi királyi kedvezést kieszközölt — úgy látszik már elhúnyt volt, s őtet az apátságban mint utódja Konrád követte. — A kereset tárgyát nem ismerjük, csupán annak személyeit János mestert, Kazai Domonkos fivérét, és László mestert Kazai Istvánnak testvérét. A felek megidéztettek volt a mondott 1382. év Mihálynapi törvénykezés idejére Vissegrádra a nádori törvényszék elébe. Konrád apát megbizottja Zánthói András, Péternek fia, megjelent volt ugyan a kitűzött időben Vissegrádon s öt napig várta ellenfelét. De ezek sem meg nem jelenvén, sem mást magok helyett nem állítván, Kazai László ezenfelül a megitélt 3 marka bírságot sem fizetvén le, a meg nem jelenésért és Kazai László a bírság le nem fizetéseért is dupla bírságban elmarasztaltatnak, ha elmaradások elegendő okát nem képesek adni. [1])

De ekkor már I. Lajos király, a béli monostor nagy jótévője, nem volt többé az életben; még sept. 11-dikén ezen évben meghalálozván Nagyszombatban; még február végén Diósgyőrt és monostorunk tőszomszédságában Szilváson is találjuk, hol a farsang végnapjait, hamvazó szerdát és a bőjt kezdetét töltötte; valószínűleg ekkor a monostort is meglátogatta, vagy szomszéd várdájában kedves monostora szerzetes társaival találkozott.

IV.

I. Lajos halála után bekövetkezett zavaros időkben és fejetlenség alatt a béli monostor is újabb erőszakoskodásokat szenvedett.

1383-ban történt még, hogy az Apátfalvával határos Szent-Márton helységben birtokló Béli nemesek egyike Béli Péter, Istvánnak fia, a béli monostorhoz tartozó apátfalvi erdőből épületre való fákat vágatott ki erőszakosan, a monostor apátjának tiltakozása daczára. [2]) Az apát ez ellen panaszt emelt, úgylátszik személyesen az azon évben Egert máj. 21-kén meglátogatott Mária királynénál [3]). Ennek következtében történhetett, hogy János Vajda, mint akkor az apátságnak a királyt személyesítő védura [4]), az erdőben kivágott fát felfegyverzett apátfalvi jobbágyok által tizenhét szekéren behordotta az apátság egyházának építkezési szükségeire. [5])

---

[1]) Közölve először itt az apátság okmánytárában. X. sz. a. Megjegyzendő, hogy ugyanezen évről és törvénykezési időszakról, melyről a fenebbi okirat szól, a Codex Diplomat. X. 1. 57. lapján, Gara nádor más okmánya is előjön, melyben Pál béli apát említtetik. De ez nyilván a bakonybéli apátot érti, miután a bél-három kúti apát ezen évben s a következőkben Konrád vólt, mint a fenebbi s a következő okiratok tanusítják.

[2]) Lásd az apátság okmánytárában a XI. sz. a. Petrus (de Beel) — — ligna contra suam prohibitionem succidisset.

[3]) Hogy Mária királyné 1383. máj. 11. Egerben volt, lásd Ráth Magy. királyok utazásai. 84.

[4]) Joannes Vojvoda in persona Regia protector ipsius ecclesiae (L. az előbb idézett XI. sz. a. okmányt) t. i. a béli apátság egyházának, e szerint tehát az apátság ekkor királyi patronatus alatt állot, volna? — János vajda ez időből nem lehetne más, mint az 1383-ban előjövő erdélyi vice vajda János (Cod. Dipl. X. 1. 129. és Huszti Ó- és Új-Dacia 201.)

[5]) A f. i. okirat szerint: ligna pro aedificiis ecclesiae suae apta per jobbagyones suos in villa Apáthfalva residentes armatos super decem et septem curribus — — potentialiter deportari fecisset.

Béli Péter ez ellen ismét a királynéhoz folyamodott. A királyné az egri káptalannak meghagyta, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson és jelentést tegyen. A káptalan ugyan eljárt az ügyben, de a zavaros időkben a kereset egészen megakadt volt egy ideig.

Az alatt a szomszéd Sz.-Mártonban lakó Béli nemesek közől egy másik is, Szentmártoni Miklósnak hasonnevű fia Miklós, új erőszakot követett el az apátság birtokán. 1386-ban ugyanis sz. Barnabás, vagy mint az okirat más helye mondja Bertalan apostol napja táján az apátságnak Vincze nevíi szolgáját és jobbágyát Jakabot a réten találván, az elsőt megsebesítette, s az utóbbit állítólag halálos fenyegetéssel megszalasztani vagy megszöktetni (mert az okmány kifejezése nem ad világos értelmet) akarta. — Konrád apát ezen erőszakoskodás következtében elégtételt keresett; de csak a következő évben, midőn 1387-ben Zsigmond mart. 31-én megkoronáztatván, uralkodásra lépett, eszközölhette ki végre, hogy a király a következő hó 25-dikén szent Márk napján adott parancsolatával, a vizsgálatot és jelentéstételt az egri káptalannak meghagyta. A káptalan a király parancsa szerint kiküldvén a király emberével Miklós pankotai főesperest és kanonokot, ezek a helyszínén a vidékről meghívott számos nemesek és nem nemesek nyilványos és titkos meghallgatása után azon tényállásra jöttek, hogy Szentmártoni Miklós az apát szolgáját erőszakoskodva megsebesítette, de vajjon jobbágyát elakarta-e szöktetni halál fenyegetéssel, teljes bizonyossággal ki tudni nem lehet. Minek következtében a feleket sz. Tamás napján megidézték a király elébe, a vízkereszti törvénykezés nyolczadára. [1])

Ezen utóbbi ügy sem volt még bevégezve, mire az apátfalvi erdőbeni előbbeni hatalmaskodási eset hosszas és nevezetes ügyfolyamra adott okot.

Ugyanezen évben, 1387-ben, jun. 4-én ugyanis Mária királynő kiszabadúlván a novigradi fogságból, Zsigmond király, ki elébe sietett, Zágrábon, Kapronczán, Kőrösön, Nagyváradon és Debreczenen keresztül hozta őtet Diósgyőrbe, atyjának, mint láttuk, egykori kedvencz tartózkodási helyére, hol a királyi pár septemberhó másik felében udvari kiséretével megérkezett. [2])

Monostorunk szomszédságában Diósgyőr ez által egyszerre ismét nevezetes események látogatott színhelye lőn. Oda gyűlt az ország színe. Csáktornyai István, akkori nádoron kívül jelenvoltak az országnak egyházi és világi főurai is, kiknek jelenlétében a királyi pár sz. Mihály napja előtti kedd óta, mely az évben september 24-re esett, törvénykezést tartott, meghallgatva az elébe járulók panaszos ügyeit. [3])

Azon ügyek közt, melyeknek újabb meghallgatásával s elintézésével a királyi felségek által a nádor megbízatott, újra felmerült monostorunk előbbi ügye is. Béli Péter ugyanis személyesen lépett fel újra a béli apát Konrád ellen, előadva a fentebb elbeszélt eseményt, hogy az apát erdejéből erőszakosan vágatta ki a fát, s egyháza építkezésére behordatta; előmutatván egyszersmind a Mária királyné által ez ügyben megrendelt, s az egri káptalan által véghezvitt vizsgálatot, s igazságot és itéletet kért az apát ellen.

Konrád apát, ki akkor szintén jelen volt a diósgyőri királyi udvarnál, személyesen válaszolt a vádra, hogy sajátlag Béli Péter erőszakoskodott az apátság erdejében, benne tiltakozása daczára fákat kivágatva, s hogy az apátság egyháza számára az épületfát

---

[1]) Közölve itt az apátság okmánytárában XII. sz. a.

[2]) Ráth: Magy. királyok utazásai. 90—91.

[3]) Lásd az apátság okmánytárában XI. sz. a. kiadott okirat szavait: Nos Stephanus R. Hung. Palatinus — — nobis una cum Dominis nostris Rege et Regina, nec non praelatis ac baronibus feria tertia proxima ante festum beati Michaelis Archangeli proxime praeterita, in Diosgyeur existentibus, quaerelasque cunctorum, ipsis nostris Dominis supplicantium, ex eorundem commissione reaudientibus et easdem iusto iuris tramite dimetientibus etc.

nem ő, az apát, vágatta és hordatta be, de János Vajda, mint a királyt személyesítő egyház védnöke.

A kérdés tehát sajátlag az levén, hogy kinek tulajdona az illető erdőrész, az apátságé-e vagy Béli Péteré? a nádor a felektől annak határjárási okmánynyali kimutatását kivánta. Egyik félnek sem lévén ily okmánya, a nádor határjárást rendelt, kiküldvén erre Gemházy Antal mestert, Gemházy László fiát, a nádori curia jegyzőjét, mint királyi embert; meghagyván egyszersmind az egri káptalannak, hogy kebeléből két káptalanbélit küldjön ki az alperes és felperes részére, mint hiteles bizonyságot, kik sz. Mihály utáni hétfőn a helyszínére kimenvén, az ország törvénye szerint határjárást tartsanak, a kérdéses birtokrészt a hol lehet felmérjék és megbecsüljék, s eljárásukról jelentést tegyenek.

Az egri káptalan a kitűzött határnapon, mely az évben september 30-dikára esett, kiküldvén tagjai közül Zeechi János mestert és kanonokot a felperes, és András mestert és kanonokot az alperes Konrád béli apát részére hiteles bizonyságul, ezek a nádori emberrel a helyszínén Szent-Márton és Apátfalva helységek határain megjelentek, s a felek, valamint a törvényesen meghívott szomszéd és határos birtokosok jelenlétében a kérdéses határokat a felek kimutatása szerint körüljárták és megvizsgálták; de melyekre nézve a felek sehol sem egyeztek meg egymással; mindenki más határvonalt és jelet állítván sajátjának. A kiküldöttek a helyesebbnek s igazabbnak mutatkozó határokat erre kijelölvén, a kérdéses erdő, szántóföld és rét birtokrészleteket megbecsülték, úgy találván egyszersmind, hogy az apát által kimutatott határjelek helyesebbeknek bizonyúltak be, valamint hogy a kérdéses terület akkor is az apátság birtokában volt. Miről a nádornak jelentést tettek, a feleket sz. Mihály utáni péntekre, mely akkor október 5-dikére esett, a nádor itélőszéke elébe idézve.

Feltűnő itt a pontos és gyors eljárás, midőn látjuk, hogy a bonyodalmas és körülményes vizsgálatot igénylő ügy, mintegy 12 nap alatt lefolyt. Nyilván tanusága akkori régi nemzeti törvénykezésünk gyakorlatiasságának.

A felek, Béli Péter és Konrád béli apát, a mondott határnapon október 5-dikén Diósgyőrött, hol még akkor a király és királyné a nádorral és országnagyjaival mintegy október közepéig időztek, a nádor törvényszéke előtt személyesen megjelenvén a káptalan határjárási jelentésével, végzést kértek.

A nádor, miután a vizsgálatból kiderült, hogy a béli apátság határjelei biztosabbak, s az a kérdéses területnek folytonos birtokában is van: az ország törvényes gyakorlata szerint az esküt az apátnak itélte oda; a peres birtok a becslés szerint 15 ½ márka értékre tétetvén. Az eskütételre megrendelte a nádor, hogy a felperes Béli Péter részére Béli Miklós vagy Béli Fehér László, Chene Péter vagy Demeter, az alperes részére pedig Modus Miklós vagy László, Sényi Balázs vagy János, Felbéli Mihály vagy Osli Beke, Ómányi Demeter fia János vagy Horti Bálint, Szederkényi János vagy Mogyorósdi Tamás mint királyi emberek legyenek jelen az egri káptalan hites tanuságával, s az apát az erre meghivott szomszéd birtokosok előtt más tizenhatod magával, kik nemes személyek, vagy szerzetes társai közől felsőbb rendekben levők, az az miséspapok legyenek, tegye le az esküt az általa kimutatott határjelek egyike felett, az országosan bevett törvényes földeskü szerint. Mit ha az apát teljesített, úgy a kérdéses föld törvényes birtokába bevezettessék. Ellenben ha az esküt letenni nem merné vagy nem akarná, úgy a birtok a felperes Béli Péter tulajdona legyen. Az eskünek a helyszínén letételére a jövő évi hamvazó szerda nyolczadát rendelvén meg. [1])

---

[1]) Lásd az előbb idézett XI. sz. a. okmányt.

De mielőtt még ez véghez ment volna, közben ismét arról értesülünk, mint fáradoznak szerzeteseink birtokaiknak népesítés általi polgárosításán.

A csokvai kis mezői puszta birtok, mely már eddig is annyi gondot és pert okozott az apátságnak, úgylátszik azonban megtelepítési minden törekvéseiknek ellenállott. Miután Konrád apátnak a helyet ekkép megtelepíteni nem sikerült, s egyébkint is házilag kezelve gazdasága nem sok hasznot hajthatott, elhatározta azt haszonbérbe adni Pásztói Kakas László mesternek, ki akkor számos birtokokat szerezgetett össze [1]); s kivel a fejedelmek őszi diós-győri mulatása alkalmával találkozhatott Konrád apát a királyi udvarban, melynek Kakas László mester kedves embere volt.

Lehet, hogy már ekkor értekezhetett vele Konrád apát a birtok bérbeadása iránt; a szerződés létrehozatala azonban későbbre maradt. Miután a király és királyné már október közepe után Budára visszamentek [2]), Konrád apát is a királyi udvart követve, vagy hogy Kakas Lászlóval a királyi udvarnál a fejedelem által is szerződését megerősítesse, felment Budára.

Mire azért a király Visegrádról, hova a királynéval nehány napra rándult volt, nem sokára Budára visszatért, sz. Erzsébet utáni napon, azaz november 20-dikán, Konrád apát és Kakas László mester a király személye elébe járulva, szóval előadták, hogy az apátság csokvai birtoka iránt akkép szerződtek, miszerint Konrád apát azt László mesternek haszonbérbe adja hat évre, oly feltétel alatt, hogy László mester évenkint Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének nyolczadában 35 forintot, egy forintra száz dénárt számítva, tartozzék fizetni az apátnak s monostorának. Mit ha a határidőre tenni elmulasztana, tartozni fog a mondott összeget kétszeresen lefizetni. László mester magát a király előtt önkényesen lekötelezte; hozáadván, hogy ha az apát a haszonbérleti hat év után a birtokot vissza kívánja venni, azt László, bármily javításokat tett is benne, minden kereset és törvénykezés nélkül visszaadni tartozzék. [3]).

A következő 1388-dik évben hamvazó szerda nyolczadára lévén kitűzve az apát által a sz.-mártoni és apátfalvi határkérdésben Béli Péter ellenében teendő eskü, az egri káptalan a kirendelt királyi emberrel, Sényi Jánossal, Mihály deákot (Michael Literatus), a káptalan egyik karpapját Béli Péter részére, András mestert és kanonokot pedig Konrád apát részére, mint káptalani hites bizonyságot kiküldvén, a mondott időben a helyszinén megjelentek, s a határjárást a szomszédok és határos birtokosok jelenlétében ismét megtartván, miután azt bevégezték, Konrád apát az általa kimutatott határjelek egyikének helyén állva, tizenhatod magával és pedig a béli monostorból Henrik és Móricz, a pásztói monostorból Henrik, János és Tamás, az ercsi monostorból János, Henrik, Frigyes és Konrád iró, a pilisiből végre Gusztáv, Miklós, Caesar, János és Márton szerzetesekkel, kik mind a 16-an felfelszentelt papok voltak, — mezitelen lábbal, feloldott övvel és fejök felett földet tartva, elmondotta az ország szokása szerinti föld- és határ-esküt [4]) a felett, hogy a Konrád apát által kimutatott határok a monostor birtokának igazi határai, és hogy az apátság a kérdé-

---

[1]) Fejér Cod. Diplom. X. 3. 64, 65. stb.

[2]) Ráth királyok utazásai. 91.

[3]) Fejér Cod. Diplom. X. 1. 361. és X. 3. 65.

[4]) Érdekes jelenet itt ezen föld- és határeskü e nemü régi nemzeti jogszokásunkra nézve, melyet, valamint az esküszövegét a magyar törvénykönyvből s Corpus Jurisból ismerjük, hol a juramentum in metali reambulatione praestandum s a Forma juramenti tempore Ludovici regis lingua Ungarica (Corpus Jur. Hung. decr. Lud. I.) olvasható. Ezeknek s e nemü szertartásainknak magyarázatát összeállítottam már a Magyar Mythologiában 210—211. lap. Nevezetesen jön még itt elő okiratunkban ezenfelül azon vonás, hogy nem csak saruikat, de öveiket is megoldják az esküvők, mit törvénykönyvünk a földeskü szertartásai közt nem említ.

ses erdő, rét, szántóföld folytonos régi birtokában van és volt. Mire e szerint a határok megerősítettek, s a béli apátság a birtokba „Reminiscere" vasárnap előtti szombaton, mely azon évben febr. 23-ra esett, bevezettetett; miről az egri káptalan a nádornak jelentést tett. A nádor ennek értelmében a Visegrádon tartott középbőjti octavalis törvénykezés alatt az ügyet végre a béli apátság részére döntötte el, a törvénykezési nyolczad 16-dik napján függő pecsét alatt kiadott privelegialis levelével. [1])

Ezen alkalommal hallunk először az apátokon kívül a monostor szerzetesei közűl is kettőt névszerint említtetni: Henrik és Móricz szerzeteseket, kik 1388-ban a béli monostor tagjai voltak; de kikről üres nevökön kívül csupán azon körülmény maradt ismeretünkre, hogy felszentelt papok voltak. E körülmény azonban majdnem úgy tűnik fel, mintha akkor az apáton s a két említett szerzetesen kívül a kolostor többi szerzetesei nem voltak volna áldozó papok, de csupán úgynevezett laicus professusok vagy conversusok. Máskép aligha lett volna szükséges több más kolostorból összehívni az áldozár szerzeteseknek ezen eskütételre megkivánt számát. Ezen szerzetesek, mint halljuk, a pilisi, pásztói, és ercsi monostorból valók voltak. Nevezetesen feltűnik itt a két első monostor. A pilisi, mint láttuk, a pásztóinak és bélinek anyaháza volt, melynek szerzetesei által telepíttetett meg a két utóbbi monostor. Azon előbb tárgyalt szoros viszonynál, sőt függésnél fogva, mely a zircziek anya-kolostoraiból telepített leány-kolostorok között létezett, oly annyira, hogy az utóbbiaknak birtokváltozási és más lényegesebb tényei többnyire az anya-kolostor beleegyezését is kivánták, annál érdekesb itt e nevezetes béli esemény alkalmával találkoznunk a pilisi és pásztói monostorok szerzeteseivel. Míg ellenben a harmadik kolostornak: az ercsinek, mely a topulszkai házból eredt, szerzetesei ide küldetése ismeretlenebb opportunitási tekintetekből történhetett, miután a Fehér várrmegyében fekvő ercsi zárda nem volt az előbb említett pilisin és pásztóin kívül még talán a legközelebbi sem béli monostorunkhoz.

De érdekesen tűnik fel szinte, hogy az ercsi szerzetesek egyike Konrád irónak „*scriba*" neveztetik. A kifejezés ugyan egyszerűn irászt is, irnokot is jelenthet. Ámbár azon korban rendesen ez volt egyszerűn az irók neve is. [2]) S e szerint azon kori névleg ismert iróink csekély száma, ím egy hazai iró: Konrád szerzetesünk nevével szaporodnék. De ha csupán leiró, irász volt is, így is érdekes azon leiróink, könyvmásolóink egyikének nevét megtudnunk, kik akkori kézirati könyveinket, többnyire festett miniaturökkel diszített codexeinket készítették. Ím az apátfalvi, bél-három-kúti monostor története ezek köréből felszínre hoz egy ismeretlen nevet, erre is szolgáltat még egy adatot.

Még ugyanezen 1388-dik évben érte végét azon kereset is, melyet a béli apát kénytelen volt Szentmártoni Miklós ellen a szolgáján és jobbágyán, mint fentebb hallottuk, elkövetett erőszakoskodás miatt a mult 1387. esztendőben indítani. [3])

Miután ugyanis Szentmártoni Miklós a királyi itélőszék elébe idézve, a határnapon meg nem jelent, a bíróságnak s az ellenfélnek, Konrád béli apátnak, fizetendő 15 márka bírságban elitéltetett; az itélet egyszersmind az egri káptalannak kihirdetésül megküldetett. Ennek következtében a káptalan a kiküldött királyi emberrel Ómányi Jánossal,

---

[1]) Lásd az okiratot egész terjedelmében az apátság okmánytárában XI. sz. alatt itt először kiadva. —

[2]) Így jön elő általában a scriba vagy scriptor név a középkori irók által használva, majd szerző, majd leiró jelentéssel. A híres benedeki szerzetes Reginbert így irja könyvgyüjteményéről: Incipit brevis librorum, quos ego Reginbertus indignus monachus atque scriba scripsi etc. (Lásd Hurter: Geschichte Innoc.III. másod. kiad. IV. 17.) Hasonlón szólnak a királyi jegyzők czímei. (Cod. Diplom. XI. 575—6.) Notator Saulus, Scriptor Zachaeus és Scriba regis Becerus.

[3]) Lásd az okmánytár XII. sz. a. okiratát.

Demeternek fiával, kiküldötte a káptalan egyik karpapját Pál deákot (Paulus literatus) az itéletnek kihirdetésére; kik is előbb sz. Mihály napján Eger városában, mindjárt következő nap szerdán Dédesen és csütörtökön Putnokon kihirdették, a feleket a jövő sz. Mihályi octavalis törvényszék 15 napjára megidézve, hogy akkor az itéletnek elég tétessék, ellenkező esetben az itélet a törvény útján foganatosítandó lévén. [1])

1390-ben affelől értesülünk, hogy a monostor csokvai birtoka még folyvást Kazai Kakas László mesternél volt haszonbérben kiadva, ki addig pontosan fizette a bérletet, mi iránt őtet Konrád apát ezen évben is irásilag nyugtatja. [2])

1393-ban Pünkösd előtti szombaton, mi ezen évben május 24-kére esett, Konrád apátot Egerben találjuk, hol a káptalanban megjelenvén, előmutatja egykori nádor Csáktornyai Istvánnak fentebb közlött okmányát az apátfalvi határjárásról, s kéri annak hiteles átirását, mivel az eredetit ellenségei s az útak veszélyessége miatt nem meri ügyeiben magával hordani és meghatalmazottjainak megküldeni. Mire a káptalan az okmányt két példányban, függő pecsétje alatt, privilegialis alakban kiadta, Tamás prépost, György őrkanonok, János zemplényi, Mihály borsodi, János újvári, János patai, Miklós pankotai, Tamás tarczafői, János szabolcsi, Bereczk ungi, László hevesi főesperesek és több székes egyházi papok jelenlétében. [3])

E közben úgy látszik az apátság kegyurasági joga is, mely mint fentebb láttuk három részről is, a Béli nemesek, az esztergomi érsekség és a királyt személyesítő János Vajda részéről igényeltetett és gyakoroltatott, elintéztetett, és pedig az esztergomi érsekség részére. Erre mutat legalább az apátság levéltárában Zsigmond király egyik privilegiuma átvételének töredéke, melyből a teljes szöveg és év hiánya miatt csak annyit lehet kivenni, hogy Zsigmond király valamely évben, még a nikápolyi ütközet, tehát 1396. előtt, egy okmányt adott ki, mely a nikápolyi csatában elveszett kisebb pecsétjével volt megerősítve, s melyben mondja, hogy Eberhard az ország primása és esztergomi érsek teljhatalmú megbízottja János mester, Bresthonczy (? a hibás leirásban a név helyesen nem olvasható) Lászlónak fia előmutatta neki, Lajos királynak fentebbi, 1381. april 3-dikáról szóló azon okmányát, melyet itt előbb helyén közöltünk, és mely szerint az esztergomi érsekség népei és alattvalói az egri és dédesi várak szolgálata alól kivétetnek; a mondott Bresthonczy János mester kérvén az érsek nevében Zsigmond királyt, hogy Lajos király ezen szabadságlevelét megerősítené, s az érseki összes alattvalókra, e szerint következésképen, úgymond, a bél-monostori egyház helységeinek lakosaira is, polgárai és jobbágyaira kiterjesztené. Mit is Zsigmond minden részeiben megerősített. [4])

Ezzel úgy látszik nem sokára *Konrád* apát is eseménydús apátságának korszakát életével együtt bevégezte; miután az apátságot, mint monostora jogainak hű és erélyes védője, 1382. óta, több mint tíz éven át viselte.

Utána közvetlen *László* apát következett, mint hivatali utódja, kinek nevét 1398-ban találjuk először említve.

Ekkor történt, hogy az apátság egyik birtokának szomszédai ismét erőszakoskodást követtek el. Királdon, Sajó-Németi közelében, a szomszéd németi birtokosok: Németi Belen András, ennek fia János és nagybátyja Miklós, Nagyboldogasszony előtti napon 1393-ban Királdra, az apátság jószágára betörve, annak ott lakó jobbágyát Barnabást

---

[1]) Lásd erről az okiratot itt az apátság okmánytárában XIII. sz. a. először kiadva.

[1]) L. Fejér Codex Diplom. X. 3. 110.

[3]) L. ezen okmányt az apátság okmánytárában, itt a XI. sz. alatti után közölve bevezetésével és záradékával.

[4]) L. ezen okmányt itt az apátság okmánytárában XIV. sz. a.

megtámadták s megverték, terméssel megrakott szekerét öt lovával s a terhes szekeret vonó két ökrével együtt elvették.

Az ország akkori nádora Bubek Detre épen akkor az ide nem messze fekvő Edelényben volt Borsodban, és László apát használva az alkalmat, azonnal hozzá sietett, előadva panaszát, úgy, hogy a nádor már a következő napon, úgymint Nagyboldogasszony napján rendeletet adott Borsodmegye alispánjának, Tornalyai Miklósnak s a megye szolgabiráinak, hogy azonnal vizsgálatot és jelentést tegyenek.

A vizsgálatra az alispán Járdanházy György szolgabirót kiküldvén, ez nagyboldogasszony utáni kedden, mely azon évben augustus 20-kán volt, a helyszínére kiment s mindazokat, kiket kellett, nemeseket és parasztokat nyilván és titkon kikérdezett; nevezetesen nagyságos Pataki Jánost, Patak urának fiát, ki Királd helységét nyolczvan évig zálogban bírta. Mindannyian azonban azt vallották, hogy a vádlott Balan András és nagybátyja Miklós soha sem voltak Királd birtokában. Mire a szolgabiró visszakívánta az elvett szekeret a gabonával, öt lóval és két ökörrel. Mit is a tettesek, bevallva a tényt, László apátnak visszatérítettek. Miről is az alispán és szolgabirák Kisasszony nap előtti pénteken, mely az évben September hatodikán volt, Sajó-Szent-Péterről a nádornak Edelénybe jelentést tettek. [1])

1400-ban újra kérdés támadhatott az apátságnak az egri egyházmegyei hatóság alóli kivétele s az esztergomi érsekségnek alárendelése iránt, mint bizonyos nyomok által erről értesülünk [2]); ámbár az esztergomi érsekség alá tartozásának nyoma már előbbi korból is fentebb felmerült.

László apát idejéből ezután többet nem hallunk, és csupán arról értesülünk, hogy 1409-ben már *Márton* volt béli apát. [3])

1411-ben, Márton apát idejében történhetett azért, hogy Hensel nevű rozsnyói származású és Rudobányán lakó polgárnak szolgája András, a béli apátságnak Bán-Horváton lakó Dénes nevű jobbágyát halászva találván, ura meghagyásából megtámadta, illetlen szavakkal becsmérelte, megverte, megsebesítette, tőle a hálót a halakkal együtt elvette; s még azonfelől is Hensel egy új árok felásatása által az apátnak birtokán 100 forint kárt is okozott.

Az apát ez iránt panaszt emelt Gömörmegye hatóságánál. De Hensel szolgája erőszakoskodását tagadta, állítván, hogy szolgája se meg nem verte, sem meg nem sebesítette, sem hálójától és a halaktól meg nem fosztotta az apátság említett jobbágyát. Mire Mahthai Pál Borsod vármegye alispánja és Palóczi Mátyás szolgabiró Henselt 1411. sz. Magdolna előtti pénteken Sajó-Sz.-Péteren kelt megidéző levéllel a törvényszék előtti 15 nap alatti megjelenésre itélte; mely előtt állítását saját, sőt más nemesek hitletétele által

---

[1]) L. itt az apátság okmánytárában XV. sz. a. okmányt.

[2]) Egyetemes Magy. Encyclopaediában III. 456. Az apátság leirásában, nyilván az idézett esztergomi káptalani levéltár adatai szerint fordulna elő ennek nyoma.

[3]) Fejérváry C. Tabulae Seriem Praepositorum Abbatum, Priorum, Abbatissarum, et Priorissarum in Reg. Hung. ab olim existentium exhibentes. A nemzeti Muzeum kézirata 2029. fol. lat. Ezen igen hiányos összeirás az itt eddig előhozott bél-három-kúti apátok, úgy mint Rikárd, István, János, Konrád és László közül csak az egyiket Konrádot ismeri csupán ugyan. És lehet, hogy az itt általa fenhozott Márton, kit máshonnét eddig nem ismerünk, talán más hasonnevű apátságnak, például a Bakonybélinek, (mely apátság röviden szinte bélinek iratott) lehetett apátja; miután Czinár Monaster. I. 161. szinte említ a XV. század elejéről egy Márton nevü Bakonybéli apátot. Ámbár azon körülmény, hogy Fejérváry egyenesen Abbates de Apáttalva, nem pedig de Bél sorozat alatt említi, mégis arra mutatna, miszerint ő a két béli apátság közötti különbséget szemelőtt tartotta.

bebizonyítsa. Ellenben az árok által tett kárra nézve, Hensel az ügyet a királyhoz felebbezte, azt állítván, hogy az árkot a király kívánságára ásatta. [1])

Mint végződött ezen ügy és mikor? Márton vagy más apát által, nem tudjuk. Csak annyit tudunk ezentúl, hogy Márton apátot *Demeter* követhette, kinek nevével 1412-ben találkozunk.

Ugyanezen évben Zsigmond király ismét Diósgyőrt és Egerben megfordúlván [2]), ez alkalmat adhatott a béli monostornak régibb kiváltsága újabb megerősítésére. Zsigmond királynak ugyan is azon rendelete következtében, hogy mindazon oklevelek, melyek Lajos királynak, Erzsébet és Mária királynéknak, valamint saját elveszett és összetört pecsétjei alatt kiadattak, a biztosság végett 1412. évi sz. György napjától a jövő évi sz. György napig megvizsgálás és újabb pecsét alatti kiadás végett előmutassanak; Demeter béli apát nevében Pulyai Márton és Monay Sandrin személyesen megjelenvén Zsigmond király előtt, előmutatták neki azon fentebb említett privilegiumát, melyet a nikápoli csata előtt használt s a csatában elveszett pecsétjével adott ki a bélmonostori apátság polgárainak és jobbágyainak, a királyi várszolgálattóli, valamint minden adók és vámoktóli mentessége iránt. Mire a király ezen év junius 16-dikán kiadott új okiratával megerősítette I. Lajos királynak az esztergomi érsek népei számára, s ennek nyomán a bélmonostori apátság alattvalói számára is kiadott s fentebb tárgyalt kiváltságát. [3])

Nehány év mulva Demeter helyett *Keresztélyt* találjuk apátnak, kinek nevével okmányilag 1415-ben találkozunk.

Ekkor ugyanis az apátság tőszomszéd helységének Molnos-Bélnek birtokosai, Molnosbéli Gergely, Gál és János, Pálnak fiai, valamint László és György az előbbi Gergely fiai és András, György és János, Miklósnak, Pál fiának fiai, nyilván mindannyian a Béli nemesek családjából, közszükségeik fedezésére Keresztély béli apáttól kikölcsönöztek 33 forintot, forintját 100 új dénárral számítva, s ezen kölcsönfejében zálogkép lekötötték mindaddig, míg az összeget lefizethetik, hogy mind a béli apátság, mind pedig annak apátfalvi jobbágyai marháikat és nyájaikat a monosbéli mezőkön, tallókon és erdőkben legeltethetik. Mi iránt említett monosbéli birtokosok az egri káptalan előtt megjelenvén, a mondott évi sz. György nap előtti kedden bevallást tettek. [4])

A következő években ismét monostorunknak helységei megtelepítési törekvéseiről értesülünk. Nem tudjuk ugyan hol szándékozhattak újabban megtelepíteni-e pusztáikat, vagy csak erősebben népesíteni helységeiket, csak annyit tudunk, hogy 1422-ben több jobbágyot szereztek volt, kikért eleget téve földesuraiknak és megfizetve nekik a terragiumot, mégis midőn azok az apátság helységeibe elakartak költözni, uraik által erőszakosan visszatartóztattak. A monostor akkori apátja *Frigyes*, ki úgylátszik, az előbbinek, Keresztélynek halála után következhetett, e miatt személyesen Zsigmond király elébe vitte panaszát, ki akkor a német birodalmi gyűlésből visszatérve, még Pozsonyban tartózkodott. A király kihallgatva az apát panaszát, azonnal boldogs. Szűz fogantatása utáni pénteken, mi azon évben december 11-kére esett, rendeletet adott ki, hogy mindenki jobbágyait és népeit a mint eleget tettek tartozásuknak, szabadon engedje átköltözni az apátság helységei-

---

[1]) Lásd a XVI. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

[2]) Ráth, Királyok utazásai 114.

[3]) Lásd á XIV. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

[4]) Lásd a XVII. sz. a. okmmányt itt az apátság okmánytárában. Hasonlón a Magyar Encyclopaed. III. 427. az apátság leirásában szinte említi ezen Keresztély nevü apátot, — ámbár máskép az általam eddig okmányilag felhozott apátok közül Jánost, Lászlót, Mártont, Demetert és a következő Frigyest nem ismeri. Valószínűleg az ott idézett esztergomi kápt. levéltár okirati adatai is szólhatnak felőle.

be; valaminthogy az ország határozata szerint a szabad költözés, mind a királyi, mind az egyházi, mind világi jobbágyokra nézve kimondva van. Minélfogva meghagyja a király a főispánoknak, alispánoknak, szolgabiráknak, hogy a mennyire ezen királyi rendeleteket az illetők meg nem tartanák, azokat a törvény és királyi tekintély elismerésére kényszerítsék. [1])

V.

Bél-három-kúti monostorunk ez időtájt, a XIV. század vége felé és a XV-dik század elején, elérte már, úgylátszik virágzása kitünő korát.

Nemcsak anyagilag gyarapodni látjuk, mint birtokai telepítései és népesítései, birtok- és zálogszerzései, kiváltságai s erélyes jogkeresetei mutatják; de a monostornak híre és apátjai tekintélye is növekedőben volt; az utóbbiak, mint már előbb láttuk, nem csak a királyi udvarnál, mint királyi káplányok jönnek elő, de a pápák által is megkeresetve, mint pápai biztosok különös kiküldetésekben jártak el.

Így történt, hogy midőn 1429-ben Rozgonyi Péter egri püspök az egri várban általa alapított vagy helyreállított s a B. Szűzről nevezett egervári prépostságnak megerősítését Rómában a pápai széknél szorgalmazná, az akkor uralkodó V. Márton pápa ugyanazon évben december 18-dikán kiadott bullájával, *Miklóst*, a béli monostornak akkori apátját, ki valószínűleg az előbbi Frigyest követhette, pápai biztosul rendelte, meghagyván neki, hogy a Rozgonyi püspök által alapított prépostságnak előadott körülményei iránt vizsgálatot tegyen, és ha azokat úgy találta, a mint a pápai székhez tett előadásban foglaltatnak, úgy a prépostság alapítását a neki erre adott pápai hatalommal megerősítse.

Rozgonyi püspök ezen pápai bulla vétele után azonnal kiküldötte Egerből Bélre püspöki helynökét Miklós egyházi jogtudort, s általa a béli apátot illő tisztelettel, úgymond az okmány, felkérette, hogy az apostoli meghagyás következtében a rábízott ügyben eljárjon. Miklós apát ennélfogva pápai biztosi minőségben Egerbe jövén, a prépostság alapításának körülményei és feltételei iránt vizsgálatot tartott, s miután mindent úgy talált, a mint annak a pápai bulla előadása szerint lennie kelletett; Istennek segítségül hívásával apostoli hatalmánál fogva az egri székesegyház egyik kápolnájában a Boldogs. Szűz tiszteletére alapított prépostságot felállította és megerősítette: s ezen eljárásáról az egri székesegyházzal összekötött sz. Mihály kápolnájában 1430. julius 23-dikán, Iglói Jakab olmüczi pap és császári közjegyző által nyilt hites levelet készíttetett, melynek kiadásánál jelenvoltak Miklós egyházi jogtudor, dionysiai felszentelt püspök s egri püspöki

---

[2]) Ezen okirat ki van adva Fejér Codex Diplomat. X. 6. 481. Frigyes apátot egyszerűn béli apátnak — mint legtöbbször más okirataink is — nevezvén, kétség támadhat, vajjon nem a Bakonybéli apátságról szól-e az okirat. Annál inkább, mivel ezen okirat eredetije Ráth. (Magy. királyok hadjáratai 133.) szerint a pannonhalmi házi levéltárban is megvolna, hová a bekeblezett Bakonybéli apátság levéltára is jutott; ámbár Fejér, idézete szerint, azt az országos levéltárból irta le. Pedig az okirat szavainál fogva is: praesentes post eorum lecturam reddi volumus, csak egy példányban lehetett kiadva. Mind a mellett Czinár, ki szinte a pannonhalmi levéltárból dolgozta ki a bakonybéli apátság történetét (Monasteriologia Hung. I. 161.) nem említ 1422-ben Frigyes nevű bakonybéli apátot. Sőt ellenkezőleg 1415 óta szerinte Mihály volt bakonybéli apát egész 1449-ig, mint a kinek neve a zirczi apáttal ezen egész idő alatt folytatott birtokperben folyvást elő jön. Ezelőtt pedig András spalatói érsek, mint az apátság birtokosa volt annak kormányzója egész Mihály apát idejéig. Míg azután 1450-től kezdve az apátság ismét György milkói püspök birtokában és kormányzósága alatt volt. E szerint tehát a fentebbi Frigyes 1422-ben csak s bél-három-kúti apát lehetett, s az okirat is apátságunkat érintheti.

helynök, Baudisseni Péter, a három szent király altariájának rectora és Kassai István áldozárok és székesegyházi káplánok, sok más erre meghívott hiteles tanúkkal együtt. [1])

A következő években megint csak arról értesülünk, hogy igyekeztek szerzeteseink birtokaikat népesíteni és művelni.

Nevezetesen Ostoroson Eger mellett a szőlőmívelést meghonosítani törekedvén a szerzet, a vidék szőlőmíveseinek azon ajánlatot tette, hogy a kik a helységekben szőlő ültetésre vállalkoznak, azok Ostoroson csupán tizedet tartoznak fizetni, az uri kilenczed elengedésével. Ennek azon következése lett, hogy nevezetesen a határos Tihamér (Eger tőszomszédságában létezett, most már elenyészett) helység szőlőgazdái, Tihamérről átköltözködtek Ostorosra, az egri káptalannak, mint Tihamér földesurának nem csekély kárára. Hogy az egri káptalan ennek elejét vegye, 1446-ban, szent Tamás apostol napja előtti pénteken külön kiváltságos levelet adott arról tihaméri jobbágyainak, hogy mindazoknak, a kik Tihaméren is új szőlőket ültetnek, a kilenczedet elengedi és tőlök csupán a tizedet fogja szedni. Kivéve mégis azon esetet, ha mostani szőlőiket elhagynák, s ezek helyett művelnének újabbakat, mely esetben ezen mentességtől elesnének, megvétetvén a régi szőlőktől egyiránt a tized és kilenczed. [2])

Eger és vidéke egyházi szőlőbirtokosai ezen szőlőtermesztési versenyében, a mint egyik a másikát felülhaladván kedvezésekkel, igyekszenek a szőlőmívelést előmozdítani, nyilván egyik, habár csak véletlen nyoma maradt fel ama érdekes gazdászati törekvéseknek, melyeket főleg az egri káptalan és később a béli monostor is kifejtett az egri dús szőlőhegyek beültetésében, és melyeknek nyilván Eger híres borát köszönheti.

Nem sokára ismét szüksége lehetett a monostornak I. Lajos és Zsigmon dtól nyert azon nevezetes kiváltságát, melylyel jobbágyai adó- és vámmentességet nyertek, a következő fejedelmek által is megerősíttetni. Alkalmat adhatott rá ismét I. Mátyás királynak Diósgyőrött a monostor szomszédságábani gyakoribb mulatása, hol Zsigmond óta ritkábban vagy épen már régóta nem tartózkodtak volt királyaink. Mátyás ellenben uralkodása első éveiben mindjárt, mintegy 1460 óta többször megfordúlt Diósgyőrt, s a következő évben ott hosszabb ideig is tartózkodva, Eger városában is keresztül menet tovább mulatott [3]); midőn valószínüleg béli monostorunk szerzetesei hódolatát is fogadta. Mire 1463-ban a török elleni hadjárattal elfoglalva, Dunamelléki táborából rövid időre Budára az ország dolgai elintézésére felrándulván, junius 19-kén [4]) az apátság ezen kiváltságlevelét újra megerősítette. [5])

A monostor kegyúri joga is, talán ismét újra kérdésbe véve, ez időtájt 1471-ben az esztergomi érsekség javára újra megerősíttetett. [6])

De ekkor már apátságunk is elérhette volt virágzásának délpontját. Közben ér-

---

[1]) Kiadva először ezen okirat Kaprinay Hung. Diplomat. II. 263. és azután Fejér Codex Diplomat. X. 7. 279.

[2]) Lásd az apátság okmánytárában itt XVIII. sz. a. okmányt.

[3]) Ráth Magy. kir. 213—214.

[4]) Helyesen mondhatja Ráth e. i. munkájában 216. l., hogy Mátyás ezen táborozásából ismételve augusztusban és septemberben Budára felrándult, ámbár nem hoz fel erre a nevezett hónapokból adatokat. De a következő jegyzetben idézett s okmánytárunkban itt a XIX. sz. a. kiadott okiratunk mutatja, hogy juniusban is egy időre Budán volt; miszerint Ráth adatai pótolhatók.

[5]) Lásd a XIX. sz. alatt itt az apátság okmánytárában közölve ezen okiratot.

[6]) A magyar Encyclopaedia t. i. h. Az apátság leirásában említvén, hogy 1471-ben jutott a béli monostor az esztergomi érsekség kegyurasága alá, holott mint láttuk ez, okmányaink szerint, majdnem egy századdal előbb, 1381 körül történhetett, valószínü, ha itt az esztendő százasában nem lappang a hiba, hogy ekkor csak újabban megerősíttetett, vagy újra érvényesíttetett az esztergomi érsekség patronatusi joga.

tesülünk ugyanis még újabb szerzeményes birtokairól, mint a kis-bárczai és poroszlói birtokrészről Borsodban és Hevesben [1]), melyek az eredetileg adományozott birtokok közt nem említtetvén, valószínűleg az apátságnak későbbi szerzeményei voltak, úgymint a zálogos Molnosbél is.

De mire apátságunkat így tekintélye, kiváltságai és birtokai növekvésével mintegy culminatiója pontján látjuk; egyszerre majdnem észrevétlenül már hanyatlásban is és mulófélben találjuk.

Közös sorsa volt ezen hanyatlás a XIV. században legnevezetesebb és legvirágzóbb monostorainknak, mely még a reformatio és a török hódítás által a jövő században bekövetkezett teljes feloszlásukat megelőzte volt.

Midőn ugyanis monostoraink majd a létezésökért vívott százados küzdelmek után, majd a szorgalmas munka s előrelátó gazdálkodás által birtokaikat jövedelmezővé, kiváltságok által állásukat tekintélyessé téve, a jólét és hatalom bizonyos fokára emelkedtek, ez által egyszersmind a világ hatalmasai s különösen az azon kor mindenhatón uralkodó oligarchiájának bírvágyát magok ellen felgerjesztették. Ezen állapot akkor Európaszerte feltalálható, s nálunk rajta Mátyás királynak az oligarchiát visszatartó személyes erélye sem változtathatott e részben. A dús vagy csak jómódú apátságok és monostori javadalmak a nagy házak és családok ifjabb szülöttei ellátására adományoztattak. Azon szerzetes házak, melyek eddig istenfélő előkelő családok által jámbor és szentéletű szerzetes gyermekeik számára, vagy mint családi és temetkezési monostorok lelkök nyugalma és üdveért alapíttattak, most birtokukban gyarapodva úgy tekintettek, mint a család gyermekeinek javai.

Hasonlón kezdették már előbb a fejedelmek udvari papjaiknak, cancellarjaiknak, követeiknek stb. érdemeit, fáradságait, vagy költségeit az apátságok és más monostori javadalmak adományozásával jutalmazni vagy kárpótolni. Hasztalan tiltakoztak ellene elein-

te az egyházi hatóságok. Utóbb, legalább hogy megmentsék az egyháznak a mi még megmenthető, magok a püspökök is ezen javadalmakat egyházi czélokra lefoglalták, velök saját vagy más egyházi javadalmaikat bővíték. Természetes, hogy a szerzetesek s egyes egyházi rendelkezések tiltakozásai ily körülmények közt a fejedelmek s egyháznagyok ellenében semmi érvényre sem emelkedhettek.

Az ily idegen, nem a szerzetesek közül s által választott, más egyházi és világi állással, hivatalokkal és méltóságokkal elfoglalt apátok és főnökök alatt azután természetesen a szerzetesi fenyíték is tágulni kezdett, s azzal a monostorok is hanyatlásnak indúltak, a javadalmak birtokai elidegeníttettek, bitoroltattak, több mások által, kik hozzájok hasonló igényt véltek tarthatni, lefoglaltattak.

Ezen stadiumban, sőt már egészen is világiasítva, secularisálva találta számos ily monostori javainkat azon zavaros korszak, mely Mátyás király halála után bekövetkezett, és mely a mohácsi csatával és reformatióval még a többi fenlétezetteket is végpusztulásra vitte.

Így találjuk szinte, hogy az ország főmonostorát, Pannonhalmát a XIV. század vége óta ily királyi udvari papok vagy oligarchák bírják egyre, majd mind helyettes apátok s úgynevezett kormányzók (Gubernatorok) vagy mint commandatariusok, administratorok. Ez az eset fordul elő a bakonybéli apátságnál, mely elhagyatva csak idegen névleges apátok alatt állott már; vagy a tihanyinál, melynek az egész XV-dik századon át a szerzetből csak két rendes apátja volt. Ugyanezt tudjuk a zircziek kitünőbb apátságairól is, mint például a sz. grótiról és pilisiről. [2])

---

[1]) Lásd a XXIII. sz. a. okiratot, melyben ezen birtokok neveztetnek.

[2]) Lásd ezen apátságokat Fuxhoffer-Czinár Monasteriologia illető helyein.

Nem csoda azért, ha a XV. század vége felé hasonló sors érte bél-három-kúti apátságunkat is. Több jószágát ugyanis elidegenítve találjuk már, míg apátjáról halljuk, hogy 1479—1485 körül Péter nógrádi főesperes volt. [1]) A nógrádi főesperesség a váczi káptalanban kanonoksággal összekötött hivatal és méltóság volt. A bél-monostori ez időbeli apát Péter tehát sajátlag már váczi kanonok, s ennélfogva valószínüleg nem többé a szerzetből választott apát volt, hanem inkább csupán a javadalom birtokosa.

Az idegen apát mellett azonban, mint mondók, a monostorok jószágai is több felé elidegeníttettek, és Péter apátnak is visszaszerzésök miatt számos keresetet kellett már indítania.

Legelől is úgylátszik a béli monostornak Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok által adott vám és adómentességi kiváltság-levelének újabb átvételére volt szükség, melyet Péter apát az ipolysági premontrei conventtel, mint hiteles helylyel, átiratott és magának kiadatott. [2])

Azután az apátság birtokháborgatói és bitorlói ellen indított kereseteket. Mi végett 1483. sz. Imre napján Péter apát az egri káptalan előtt megjelenve, számos ügyei keresetének vitelére több felhatalmazottat vallott. Nevezetesen Pétert a béli monostor perjelét, Albertet és Kelement,a monostor szerzeteseit, Seraphin apátfalvi plébánost és Mihályt doprai papot, erdeugfalvi Erdeug Gergelyt, Ómányi Mátét, sajó-németi Ugfy Jánost, Sátai Andrást, Daróczi Andrást, Daróczi Benedeket, Apátfalvi Benedeket, Belèni Pált, Mályi Péter deákot (Literatus), Bedei Csypó Andrást, Csicseri Orosz Jánost, Bódi Lászlót, Heechi (Keerchi ?) Kiliánt, Tholdi Lászlót, Beeli Györgyöt, Choltói Tamás deákot, Baasthi Györgyöt, Solymosi Lászlót, Keerchi Vitalist, Dobrai Miklós deákot, szomolyai Nagy Györgyöt, Ragokzi (?) Lászlót, Keerchi Futó Andrást. [3])

Ezen körülmény, hogy Péter apát ügyeiben monostora perjelét Pétert, Albert és Kelemen szerzeteseit annyi másokkal szükségesnek tartotta felhatalmazni, szinte arra mutathat, hogy ő maga már talán nem is lakott többé a monostorban; de mutat arra is, mennyi peres ügye és keresete volt már akkor az apátságnak mások által elfoglalt javai, bitorlott jogai, s a határos birtokosok által jószágain elkövetett erőszakoskodások miatt.

Mily számosak és gyakoriak lehettek ezen esetek, tanusítja azon nehány is, melynek emléke a fentartott okmányokban ránk maradt.

Így történt már mintegy 1470 körül, hogy az egri káptalan az apátság azon Megy nevü helységét, melyet adományzási okmányában már említve találunk, elfoglalta és számos éveken át letartóztatta. Hasonlón már régebben lefoglalták volt Kis-Bárcza nevü helységét Zóláthi István mester egri kanonok testvérével Bálinttal, Mathochi Pállal és Mihállyal. Az apátság poroszlói birtokrészéről szóló okmányokat megint Zalóki Antal testvérével Jánossal tartóztatta vissza. Péter apát ezek iránti kereseteit az ország birája Bátori István gróf elébe vitte, ki is az illető felek ellen vizsgálatot rendelt, s azok megidézését meghagyta a jászói conventnek 1448-ban sz. Tamás napján kelt birói levelével, királyi emberül a konvent kiküldemdő tagja mellé rendelve Chehi Pált vagy Szomolyai Nagy Györgyöt vagy Béli Györgyöt vagy Bay Gergelyt és Tamást, vagy Eördegfalvi Eördeg Gergelyt és Mátyást.

A jászói konvent Bay Gergelylyel mint királyi emberrel kiküldvén Kelemen szerzetes papját 1448-ban új év előtti szerdán a vizsgálatra, az apát panaszát igazságosnak ta-

---

[1]) Lásd az apátság okmánytárában a XX. sz. a. okiratot: Dominus Petrus Archidiaconus Neogradiensis et Abbas ecclesiae Trium fontium de Beél.

[2]) L. az előbb idézett XX. sz. a. okiratot itt az apátság okmánytárában.

[3]) L. az apátság okmánytárában itt XXI. sz. a. közlött okiratot.

lálta, s e szerint az országbirói meghagyásnál fogva a feleket 1495-diki három királyi törvénykezés nyolczadára megidézte [1])

Hasonló más erőszakoskodások, melyek a szomszéd birtokosok által az apátság jobbágyain elkövettek említtetnek még szinte. Igy 1481-ben Jethői Pethő Györgynek fia Mihály, s ennek fia Gergely és György, Benoz Antalt az apátság upponyi jobbágyát az apátság saját upponyi erdejében elfogták, s mindaddig míg nekik tetszett fogva tartották. Ugyanazon évben karácsonkor a bánhorváti Bodófölde nevű erdőben Bevégel Antal és Harnócz Démény jobbágyukat elfogták. 1483-ban sz. Háromság ünnepén ugyanazok megint Koos Ambrus upponyi jobbágyot elfogva vérig verték. Pünkösd táján Bánfalva; Barius László és Benedek, Jánosnak fia, szinte fegyveresen Upponyba rontva Sógor István nevű jobbágyot fenyegetésekkel megszalasztották. —

Mindezen erőszakoskodások miatt Péter apát panaszt emelt az országbirónál Bátori Istvánnál, ki aziránt 1483-ban sz. Lucza ünnepén kelt birói levelével meghagyta Borsod megye alispánjának és szolgabiráinak a törvényes vizsgálatot; mire Papiai Albert borsodmegyei alispán kiküldvén a szolgabirák közül Barthi Jánost, 1484-ben sz. Ilona napján jelentést tett az országbirónak, hogy a vizsgáló szolgabíró az apát panaszát igazságosnak találta. Ugyanazon 1843-diki sz. Lucza napról azonban az országbiró külön birói-rendeletet intézett ezen ügyekben az egri káptalanhoz, melyben meghagyatik ennek is, hogy kiküldve hiteles bizonyságát Béli Tamással vagy Erdeögfalvi Erdeög Gergelylyel vagy Mihálylyal, vagy sajó-németi Ugffi Jánossal, mint királyi emberrel, az említett ügyekben vizsgálatot tegyenek s az illető feleket a jövő Vizkereszti törvénykezési nyolczadra a királyi itélőszék elébe idézzék. A káptalan ezen rendelet következtében sajó-németi Ugfi Jánossal, mint királyi emberrel kiküldötte Egri András áldozárt és a székesegyházbani szi Imre altariajának Rectorát, kik azon évi sz. Tamás napján a vizsgálatot megtéve, miután az előadott panaszt igazságosnak találták a feleket a jövő Vizkereszti törvénykezési nyolczadra a Király elébe idézték. [2]).

De az apátság birtokainak és jogainak ezen erélyesebb védelme sem menthette meg többé apátságunkat a véghanyatlástól.

Péter apátnak ügyan utódja *János* apát — ki elődjét nem sokára követhette, miután nevével már 1486-ban találkozunk (lásd az alább idézendő okmányt) — úgylátszik ismét a szerzetből való volt, s így alatta az apátság a szerzetre megint visszatért volna (erre mutatna legalább az okmányban János apát szerzetes czíme: venerabilis religiosus frater [3]) ámbár ez az apátsággal járó bevett czíme is lehetett az apátoknak, mert az előbbi okmányokból látjuk, hogy Péter apát is nógrádi főesperes és váczi kanonok létére így czimeztetik. Egyébiránt is ez időben a szerzetes papoknak kitünőbb egyházi méltóságokra átmenete gyakori volt s így Péter apát is lehet, hogy eredetileg szerzetes volt.) — Sőt János apát valószínűleg ismét helyben is lakott a monostorban, mit abból vehetünk észre, hogy egy szomszéd határjáráson Bánfalván és Sátán személyesen jelen van, mint a fentebb idézett okirat beszéli. [4])

Azonban ha az apátság ekkor János apát alatt csakugyan szerzetbéli apátokra, került ismét vissza, nem soká maradhatott mégis a szerzet kezében.

Alig nehány év múlva ugyanis halljuk immár, hogy az apátság akkori birtoko-

---

[1]) L. az apátság okmánytárában itt a XXII. sz. a. közlött okiratokat.
[2]) L. az apátság okmánytárában itt XXIII. sz. a. közlött okiratot.
[3]) L. az apátság okmánytárában itt XXIV. sz. a. közlött okiratot.
[4]) L. az előbbi jegyzetben idézett okiratot, a XXIV. sz. a.

sa, *Verebély Pál* mester apát 1495-ben a bél-három-kúti apátságot Bakács, Tamás akkori egri püspöknek, ki szinte a panonhalmi apátságot is bírta, átengedte volt s a püspök e helyett neki egri kanonokságot és sz. András altariajának rectorságát adta. [1])

Azóta az apátság úgylátszik folytonosan az egri püspökök birtokában volt s a monostort is még szerzetesek lakták mintegy 1530-ig [2]) vagy inkább 1534-ig, midőn a pártvezér Perényi Péter az egri püspökség és káptalan jószágait erőszakosan elfoglalgatta és a hitujitást Eger vidékére behozta. [3]) A monostor zaklatott szerzetesei végre kénytelenek voltak elhagyni házukat. A hagyomány szerint az utolsó szerzetes az Apátfalváról Egerbe vezető országúton öletett meg Kis-Szoros nevű helyen, hol ezen eset emlékére maig kőrakás emelkedik, melyet a nép az által tart fen, hogy a vidéki szokás szerint az arra menő utas a helyre követ vagy fagalyat hány. [4])

Az egri egyház javainak Perényitőli visszavétele alkalmával az apátság javai is visszakerültek ugyan; de a szarvaskői vár püspöki uradalmához csatolva ezzel együtt egy ideig a királyi kincstár kezelése alatt voltak, s egyes részei másoknak elzálogolva vagy adományozva elidegenitettek. [5])

Mindamellett a béli monostor apátiait 1557 óta ismét említtetni halljuk. Az említett évben ugyanis a béli apát is Oláh Miklós esztergomi érsek által tartott nagyszombati zsinatra meghivott azon egyházi javadalmasok sorában előjön, kik annak igazolására idéztettek meg az egyházi biróság elébe, hogy mutassák ki, mily czimen bírják javadalmaikat. [6])

A jövő 1558 évben Oláh Miklós esztergomi érsek Lászlót igtatja be apátnak. [7])

1562-ben a béli apát jelen van a nagyszombati zsinaton. [8])

1563-ban Torday Péter jön elő mint béli apát. [9])

1603-ban Habardi László egri kanonoknak adományoztatott az apátság. [10])

---

[1]) Ennyit mond a magy. kir. kamara levéltárában egyik okiratnak következő regestája, melyet csak e szerint ismerek: 1495. Magistro Paulo de Verebély hactenus abbati in Bél, in hujus Abbatiae concambium Thomas episcopus Agriensis canonicatum Agriensem et rectoratum altariae. S. Andreae contulit. Eccles. Cameral. fasc. 53. n. 8.

[2]) Fényes Geogr. Szótár I. 29.

[3]) Nováky Memoria dignitatum ecclesiae Agriensis 63. l. (kézirat az egri érseki levéltárban), Szirmay Notit. hist. cot. Zemplin. 65. s az 1537-diki XIX. törv. cz. a Corpus Juris későbbi kiadásaiban. péld a nagy-szombati 1751-dikében, ezen törv. cz. glossája.—Lásd szinte: Az egri régi székesegyház kül. kiad. 71. l.

[4])Így beszéli ezt Fényes Geogr. Szótár I. 29. Hol ezen érdekes népszokásra, hasonlón több példát hoz fel Hevesből és Szepességből. Lásd már erről szinte régibb szokásainkat felhozva Ipolyi Magy. Mythologia 567. mint ez már sz. István legendájában is elő jön (Hartvicus Vita S. Stephani ed. Podhraczky 94.) Hasonlón a székelyeknél az utóbbi hadjáratban elesettek sírja felett. Vasárn. Ujs. 1860. 29. sz.

[5]) Fényes Geogr. Szót. I. 29. — Egyet. Magy. Encycl. III. 456. szerint a királyi fiscus eladta volna az apátság javait a Rákóczi családnak; de ez csak később, részben vagy csak ideiglenesen történhetett. Miután mindjárt alább látjuk, hogy az újabb apátok nevezései által felélesztett apátságnak birtokai egyre visszaszereztetnek.

[6]) Péterffy Concilia Hung. II. 22.

[7]) Magy. Encyclopaed. i. h. III. 457.

[8]) Péterffy Concilia II. 149, de mind az itt felhozott béli apát, mind az előbb a Magy. Encyclopaedia czikkében állitott László, lehet hogy Bakonybéli apát volt, miután Bakonybélben 1563 előtt Pécsváradi László. 1582-ben pedig Bikoli László volt szinte az apát. Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. I, 162.

[9]) Fejérváry Tabulae seriem Praep. Abbat. Prior. etc. in R. Hung. olim existent. exhibent. MS. a Nemzeti Muzeumban 2029. fol. latin. Abbates de Apátfalva sorozat szerint.

[10]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 25. 1603 Donatio Rudolphi Regis Ladislao Habardy Abbati Triumfontium de Bél super bonis abbatialibus.

1621-ben az előbbi halála után Maurovicz Mihály egri kanonok és nagyprépost. [1])

1638-ban Czeglédy Albert egri kanonok és nagyprépost. [2])

1643-ban Ajtay János egri kanonok. [3])

1670—74-ig Szászy János esztergomi kanonok. [4])

1674-ben Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi püspök. [5])

1678-ban az apátság javai az egri káptalannak adományoztatnak. [6])

1700-ban az egri káptalan átadja az I. Leopold által az egri papneveldének adományozott apátság javait, melynek eddig is alapját képezve birtokában vannak. [7])

Azóta, hogy az apátság javai az egri káptalannak adományoztattak, csak czimzetes apátok neveztettek ki. Ezek névsora 1776 Pinka János kisutczahelyi plebános, 1794. Edelsbacher Miklós nagyváradi kanonok, 1806 Gulik József, pozsonyi kanonok, 1818 Szentiványi József losonczi plebános, 1825 Pavich Károly vinkovi plebános. — Ezután Iványi János esztergomi kanonok 1831-ig. 1832 óta Egernek jelenlegi nagy nevü érseke *kisapponyi Fartakovics Béla*, kinek az apátság ezen leirása is létrejöttét köszönheti. Utánna Mogyorósy Pál győri és jelenleg Bokcha veszprémi kanonok. — [8])

Kiegészitem itt még ezen sorozatot az apátságnak az XV-dik század végeig létezett sajátlagi régibb ismeretes apátjainak névsorával.

A XIII-dik századiak közül névleg egyet sem találunk emlitve; [9]) első a ki neveztetik:

Rikard, máskép, de talán csak hibásan, mint láttuk, Sikardnak is irva 1330—37 körül.

István 1357 körül.

János. 1378 körül. I. Lajos királynak egyszersmind udvari káplánja. Eddig ismeretlen.

Konrád az okmányokban Conrardusnak is irva, 1382—1393 körül.

Ennek korából az apátság más két szerzetes papját is ismerjük: *Henrike* és *Móriczot*.

László 1398 körül. Eddig ismeretlen.

---

[1]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 27 Collatio Abbatiae Trium fontium de Beél per mortem Ladislai Habardi Michaeli Mauroviczy per Ferdinandum II. facta.

[2]) Fejérváry f. idézett sorozatában ezen évre ugyan Fransisci Andrást teszi. De az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 38 alatt 1638-dik évről található II. Ferdinánd parancsa Czeglédy Albert részére, hogy az apátság elzálogositott birtokait 5000 fton megválthassa. Ugyanott ugy ezen évről Fasc. B. Nro 42 alatt 1638-dik évről előjön Contradictio Abbatis Trium Fontium de Béel, Andrae Francisci ac aliorum More Istvánnak apátfalváni statutiója ellen. E szerint Francisci András az apáttól megkülönböztetnék.

[3]) A m. kir. kamara levéltárában több okmány előjön u. m. 1643 Fassio Joannis Ajtay Abbatis Trium Fontium de Bél. Acta Colleg. Cassov. S. J. fasc. 15 Nro 41. Az apátság levéltárában két okiraton saját kezével feljegyezve, hogy 1645-ben az okiratok mását vétette.

[4]) Szászy Jánost a Magy. Encycl. i. h. 457 lap mondja béli apátnak. Az apátság levéltárában nyomát nem találom; valószinü azonban, miután, mint a következő jegyzet mutatja, az apátság okmányai az esztergomi káptalannál voltak, melynek Szászy kanonokja volt.

[5]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 56. Requisitoriae Georgii Szelepcsényi ad capit. Strigoniense super resignatione document. abbat. Trium Fontium de Beél pro parte c. Ferdinandi Pálffy. 1674.

[6]) Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 59: Collatio Leopoldina Capitulo Agriensi super abbatiae bonis jure temporaneo facta 1678. és Fasc. C. Nro 64. Temporanea Collatio et translatio bonorum abbatiae de Bél post resignationem Abbatiae per C. Pálffy facta Capit. Agriensi. 1693.

[7]) Az apátság levéltárában Fasc. C. Nro 67: Litterae Capit. Agrienssis, super resignatione bonorum abbatiae Trium Fontium de Beel Seminario Agriensi per idem Capitulum facta. 1700.

[8]) Egyetemes Magy. Encyclopaed. III. 457.

[9]) Mert hogy az Egyetemes Magy. Encyclopaedia által III. 457 emlitett Jakab bibornok nem volt béli monostorunk apátja már ismételve kimutattuk.

Márton? 1409 körül.
Demeter 1412 körül. Eddig ismeretlen.
Keresztély 1415 körül.
Frigyes 1422 körül. Eddig ismeretlen.
Miklós 1430 körül.
Péter 1483 körül. Ennek korából ismerjük a monostornak perjelét is *Pétert*, és *Albert* és *Kelemen* nevü szerzeteseit.
II-dik *János* 1486 körül. Eddig ismeretlen.
Verebélyi Pál 1495-ben. Eddig ismeretlen.

VI.

Az apátság elbeszélt történeténél, melyet ugyis csupán egyes mozzanataiban és nagyobbára fenmaradt birtokjogi okmányai nyomán szakadozottan lehetett csak összefüznöm, jóval érdekesebb ránk nézve itt maig fenálló műemlékszerü egyházának leirása.

Azon monumentalis épitészeti művek közt, melyeket a középkor épitészeti művészete alkotott, az ugynevezett román és átmeneti sőt némileg a gót izlésben is ezeknek egy sajátságos mintegy külön nemét képezte a cisterci szerzet egyházépitészetének külön iránya; melynek művei közül jelenleg hazánkban mint egyetlen példány maradt fel a bél-három-kuti, máskép apátfalvi monostornak temploma.

Tudnunk kell azt, mire itt ismételve figyelmeztetek, hogy midőn a X-ik század óta a szerzetesi intézmény Európában mind magasabb virágzásnak indult, a befolyás és hatalom, a birtok és gazdagság, a tudomány és müvészet tulkapó magaslataira emelkedve, nem kerülhette el dús hajtásai kinövéseit. Ennek önként következései lőnek, a vallásos kor szigorú önmegtagadási szelleménél fogva is, azon ismételt törekvések, melyek a szerzetesi életet eredeti egyszerüségére visszaállítani igyekeztek. Igy keletkeztek nevezetesen a benedeki szerzetesi szabály szigorúbb megtartását és visszaállitását czélzó camalduli, carthausi és cisterci szerzetek ujabb intézményei.

Minket itt ezen törekvések tárgyunknál fogva annyiban érdekelnek, a mennyire általok a müvészetben és nevezetesen az épitészetben is a zirczieki által egy ujabb szigorúbb és egyszerűbb műízlés keletkezett, melynek épen egyik kitünőbb, és hazánkban, mint mondók, egyetlen fenmaradt példánya béli műemlékünk.

Az egyháziak és nevezetesen a benedeki szerzetesek által kitünőleg gyakorlott középkori egyházépitészeti művészet azon időtájt elérte volt már culminatiója, virágzása főpontját a román félkörü épitészetben. Mind az egyházak szervezésében, mind ékitményi részleteiben, a dispositióban egyaránt s az ornamentatióban bizonyos keresettség s áradozás kezdett már uralkodni. Az alaptervezetben az egyszerü eredeti keresztalak mellett oly dús mellékformák keletkeztek és váltakoztak, nevezetesen a nagyobb alkotmányoknál, melyek között a keresztalak beléjök olvadva, felismerhetlenül elenyészett; mig a szobrászati ékitményekkel még a kisebb egyházak is kivül és belől tulterhelve voltak. Ez utóbbi tekintetben a szerzetes művészek mintegy feladatukul tartották már a népnek a művészet által is a vallás magasztos eszméit magyarázni, s alkotmányaik, egyházaik mintegy képeskönyv szóltak a néphez, mint a melyeknek minden lapja tele volt irva megragadó ábrákkal. Monostoraik és templomaik kapuzatain, párkányzatain, oszlopfőin és falain faragványban és festvényben elő állítva voltak a bibliai sz. történetek, a szentek legendai, hit és erkölcsi igazságok allegoriai, képes ábrázolásai. Az utóbbiak gyakran azután leginkább jelvies és symbolikus képekben ugynevezett physiologusi és bestiariusi ábrákban: ábrándos emberi és állati torz és szörnyalakzatokban; melyeknek utóbb egész a szélsőségig és a kor-

látlan phantasia kicsanpongásaig vitt, értelmetlen túláradozása és egymásra halmozása egész a visszásig és a fonákságig elburjánozott. Ehhez a decorativus alakítások emberi, állati és növényzeti egymásba átmenő képleteikkel ezen műzavart s ízetlenséget még inkább nevelték, s a képleteket az által mindinkább érthetetlenné tették.

Elég lehet mind erre példáúl csak az egy félig-meddig épebben fentartott e nemű emlékünket, a jáki monostori remek egyházat felhoznom; mely a szobrászati előállítás minden nemében oly dús, hogy maig, midőn ezen ékítményeinek már több mint fele része is elenyészhetett, még fenmaradt alakzatai nagy számával mutatja, mily pazar előállítással voltak túlhalmozva a benedeki szerzeteseknek még kisebbszerű monostori egyházaik is.

Ezen túláradozás okozta, hogy miután már előbb is a szigorúabb nézetűek az egyházban ellene kikeltek és tiltakoztak; [1]) a XII. és XIII-dik században, midőn ezen műképzés tetőpontját elérte, a tisztább nézetek s végre a kor ízlése is tőle lassankint elfordúltak.

Teljes következetességgel és határozottsággal lép fel mindjárt ellene a cisterci szerzet, mely a mint a szerzetesi élet kinövései ellen szigorral jár el, úgy feladatának tekinti azonnal az egyházi szerzetesi művészet túlcsapongásai ellenében a szigorú egyszerűséget érvényesíteni.

A cistercirend és szabály legbefolyásosabb tekintélye sz. Bernát, korának ezen legnagyobb és leghódítóbb szelleme nemcsak élesen felszóllal, de erélyesen lép fel e műirány ellen, roszalva az épitészetben a túlzófényt, a czélszerűtlen nagyszerű alkotásokat: „minek, úgymond, templomainkban e megmérhetlen magaslat, a mérséktelen hosszaság, a felesleges szélesség, a költséges simaság, a furcsa festések az aranyba foglalt drágakövek és a drágakövektől inkább mintsem a világtól ragyogó csillárok, a mi a székesegyházakban még megengedhető volna, de nem a szerzeteseknél.“ Valamint kikelve a képek és faragványok tulárodozása és előállitásai ellen, mondja: „minek a szentek s angyalok képei az egyház talaján is, melyet lábainkkal tiprunk s hová köpünk; tiszteltetnek-e ez által a szentek? mit keresnek itt a buja majmok, a vad oroszlánok, a centauri szörnyek, mit a félemberek, a viaskodó hadak, a kürtölő vadászok? Itt egy négylábú állat kigyófarkkal végződik, vagy haltesttel bír, amott elől ló félig, hátul kecske, szarvasmarha lóval egyesítve; több fejű test, vagy több testű fő, mily számtalan különféle és csodás alakzatok, szégyenletes haszontalanságok“ [2]).

---

[1]) Már a VI-dik századból birjuk sz. Nilus ily értelmű nyilatkozatát, ki az egyházban, nyilván már a keresztény katakombai és sarkophagi festmények és faragványok óta folyvást divatozó symbolikus, jelvies és decorativus képletek ellen ekkép kel ki: Sciscitatis a me, cum templum permagnum tibi in animo et in Sanctorum Martyrum honorem — — consentaneum sit imagines in sacrario apponere et omnium generum animalium venatione muros opprimere, — — adeo ut in solo terreno conspiciantur extensa retia, lepores et capreae et reliqua animalia fuga sibi salutem petentia, venatores vero desudantes et laborantes in illis captandis et ope catellorum avide insectandis intentissimi: — — genus omne piscium — ad haec ex gypso figmenta, quae utique sunt, ad oculorum voluptatem in domo Domini. Imo etiam in domo omnibus patente innumeras cruces exstruere et volatilium et pecudum et repentium et germinum omne genus appingere. Ego ad haec scripta responderim: Puerile hoc esse et infantulis peculiare rebus iam expositis fidelium oculos eludere (Maxima bibliotheca vet. patrum. T. XXVII. p. 323. Epist. 656. Olympiadoro Eparcho.)

[2]) Közlöm itt eredetiben Sz. Bernard ezen érdekes szavait (mert a szövegben összefüggésben szabadon adom) amint Apologia ad Guillelmum S. Theodórici Abbatem czimü munkájában előjön (kiadásom: Migne Patrologiae cursus completus. Patrolog. Lat. T. CLXXXII. pag. 914.) Veniam ad maiora — omitto oratoriorum immensas altitudines, immoderatas longitudines, supervacuas latitudines, sumptuosas depolitiones, curiosas depictiones — — — Ponuntur dehinc in ecclesia gemmatae non coronae, sed rotae circumseptae lampadibus, sed non minus fulgentes insertis lapidibus. Cernimus et pro candelabris arbores

Ezen nézetekből s ily elvekből keletkezett a zirczi új egyházműízlés, mely szigorú egyszerűségnek hódolva, az egyházépitészetben némileg új eltérő irányt alkotott.

Ennek kivitele, ugylátszik, mindjárt tervszerűleg vétetett foganatba.

Eleinte ugyan a szerzet első egyházai csupán az első szükségre emelt kápolnák lehettek, melyek mint szükségleti épületek a műizlés tekintetéből semmi jelentékenységgel sem bírtak. De már a szerzet első kihatóbb rendezése és szervezése alkalmával sz. Bernárd s apáttársai által állítólag egyházaik épületére nézve is a legnagyobb egyszerűség hozatott határozatba : a festvények és faragványok, a színes üvegű ablakok és tornyok eltiltattak

---

quasdam erectas, multo aeris pondere, miro artificis opere fabricatas, nec magis corruscantes superpositis lucernis quam suis gemmis. — — — Sanctorum imagines — — quibus ipsum, quod pedibus conculcatur scatet pavimentum ? saepe spuitur in ore angeli, saepe alicuius sanctorum facies calcibus tunditur transeuntium. Et si non sacris imaginibus, cur vel non parcitur pulchris coloribus? cur decoras quod mox faedandum est? cur depingis quod necesse est conculcari? (érti az egyházak szinesen kirakott képekkel diszitett talaját) — — In Claustris quid facit illa ridicula monstruositas, mira quaedam deformis formositas ac formosa deformitas ? Quid ibi immundae simiae ? quid feri leones ? quid monstruosi centauri ? quid semi homines ? quid maculosae tigrides, quid milites pugnantes, quid venatores tubicinantes ? Videas sub uno capite multa corpora, et rursus in uno corpore capita multa. Cernitur hinc in quadrupede cauda serpentis, illinc in pisce caput quadrupedis. Ibi bestia praefert equum, capram trahens retro dimidiam ; hic cornutum animal equum gestat posterius. Tam multa denique, tamque mira diversarum formarum ubique varietas apparet, ut magis legere libeat in marmoribus quam in codicibus, totumque diem occupare singula ista mirando — — Proh Deo! si non pudet ineptiarum, cur vel non piget expensarum ?

Mindezzel természetesen a visszaélések és kinövések ostoroztatnak inkább s részint ezen értelemben veszi ezt a műtörténet (L. Martin Melanges d'Archeologie I. 120. Mely Das Westportele des Domes v. Wien 60. Heider Romanische Kirche zu Schöngrabern 114) — részint Sz. Bernát tulszigorának tulajdonitják az irók (Hist. lit. de la France XIII. 247. Hurter Innocenz 2 kiad. IV. 129.) — E mellett azért természetesen megmarad azután a benedeki művészetnek is magasabb jogosultsága. Szépen kiemeli azt, épen szent Bernard nézetei ellenében is Viollet-le-Duc (Dictionnaire Raisonné de l' Architecture Francais du XI. au XII. siécle. Architecture Monastique I. 278. lap) : Cluny (benedekiek) avait bien compris cette mission, (hogy tudnillik a népet a művészet által is kell a vallás magaslatára felemelni); ses monuments, ses eglises, etaient un livre ouvert pour la foule ; les sculptures et les peintures dont elle ornait ses portes, ses frises, ses chapiteaux, et qui retraçaient les histoires sacrées, les legendes populaires, la punition de mechants et la recompense des bons, attiraient certainement plus l' attention du vulgaire que les eloquentes predications de saint Bernard. (Ki, úgy mond, szelleme fensőbbségével inkább a magasabb osztályra, a nagyokra és papságra hatott). Mais en s' elevant par sa haute raison au dessus des arts plastiques, en les proscrivant comme une montrueuse et barbare interpretation des textes sacrés, il se mettait en dehors de son temps, il dechirait les livres du peuple ; et si sa parole émouvante, lui vivant, pouvait remplacer ces images materielles, apré lui l'ordre monastique eut perdu un de ses plus puissants moyens d'influence, s'il eut tout entier adopté les principes d l'abbé de Clairvaux. Il en fut pas ainsi, et le XIII-e siecle commencait a peine, que les cisterciens eux memes, oubliant la régle sevére de leur ordre, appelaient la peinture et la sculpture pour parer leurs edifices. — Cette constitution si forte des deux plus importantes abbayes de l' occident Cluny et Citeaux, tous deux Bourguignonnes, donne á toute l' architecture de cette province un caractere particuliere, un aspect robuste et noble etc. — — — Les clunistes avaient formé une ecole d'artistes et des artisans trés-avancée dans l'etude de la construction et des combinaisons architectoniques, des sculpteurs habiles, dont les oeuvres sont empreintes d'un styl remarquable; c'est quelque chose de grand, d'élevé, de vrai, qui frappe vivement l'imagination et se grave dans le souvenir. L'école de statuaire clunistes posside un superioreté incontestable sur les écoles contemporaines — — — — l'architecture de Cluny riche déjá des le XI-e siécle, fine dans ses details. — — A mily helyesen jellemzi ezen felfogás a benedeki és cisterci épitészetet általában, úgy kevésbbé helyes azonban az, mit folytatólag erre nézve a szerző mond, ezen épitészeti irányoknak csupán vidéki provincialismusi érvényét illetőleg, mit az épitészeti anyag sajátságaival akar magyarázni ; s mit azért itt elhagyhatok.

Helyesebben mondja erre nézve egyszerün Lenoir Architecture Monastique (Collection de Documents inédits sur l' Histoire de France. Troisieme serie. Archeologie) II. 45. La régle de Citeaux etait opposée au luxe qui se déployait dans les eglises des Bénédictins et des autres ordres religieux ; en

volna [1]). Bizonyosabb az, hogy sz. Bernát meghagyásából apátsága novitiatusának mestere Achard készítette magok a szerzetesek által épitett azon számos franczia és német monostorok tervezetét, melyek sz. Bernát befolyása által oly nagy számban keletkeztek egyszerre.[2]) S ezen egymást kiegészítő adat megfejti azon öszhangzást és hasonlatosságot, mely a szerzet legtöbb monostorainak épitészeti idomát és műízlését jellemzi; melyeknek példánya szerint és mintájára épült Bél-három-kúti monostori egyházunk is.

Ezen jellemző vonások, mind az épület alaptervezetére és belső rendszerére, a constructió- és dispositióra nézve, mind pedig az ékitményi, ornamentikai részletekre, mintegy a következőkben foglalhatók össze.

A templom alaptervezetében a cisterciek épitészetében mindjárt az egyházépületnek régi, hagyományos keresztalakja a leghatározottabban kifejezve található. Ezen

---

suppriment toute décoration superflue, elle doi aussi conduire les cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permissent de simplifier les moyens employés generalement alors — — stb. l. alább, hol ezt részletezi, miért alkalmasabban a részleteknél idézem.

[1]) Így mondja legalább Violet-le-Duc (Dict. de l'Architect. Architectur Monastique. 269.) La constitution de l'ordre, qui avait été redigée definitivement en 1119, dans une assemblée qui prit le nom de premier chapitre general de Citeaux, par Hugues de Mâçon, saint Bernard et dix autres abbés de l'ordre, et qui est un veritable chef-d'-oeuvre d'organisation, en s' occupant des batiments dit: „Le monastére sera construit (si faire se peut) de telle facon qu'il reunisse dans son enceinte toutes les choses necaisseres, savoir: l'eau, un moulin, un jardin, des ateliers pour divers metiérs, afin d'eviter que les moines n'aillent au dehors." L'eglise doit étre d'une grand simplicité les sculptures et les peintures en seront exclues; les vitraux uniquemens de couleur blanche sans croix, ni ornements. (Il existe encor, en effet, dans la grande eglise abbatiale de Pontigny, de vitraux blancs de l'epoque de sa constructions, dont les plombs seul forment des dessins d'un beau style, et comme le ferait un simple trait sur une surface incolore). Il ne devra point étre élevé de tours de pierre, ni de bois pour les cloches d'une hauteur immoderée, et par cela mème en désaccord avec la simplicité de l'ordre. — Tous les Monastéres de Citeaux seront placés sous l'invocation de la Sainte Vierge.

Ámbár a mondottak sajátlag állanak, mind a mellett a kitünő irót itt a franczia felületesség utolérte, (mint részben ezt már észre vette Feil is: Heiligenkreutz. Hist. Einleitung. Mittelalterliche Kunstdenkmale des Oester. Kaiserstaates. Herausgegeben v. Heider, Eitelberger I. 19). a mennyire itt a sz. Benedek által alkotott szabályokat (Regula S. Benedicti l. kiadva Martene Commentarius in Reg. S. Bened. Parisiis 1690), melyeket a cisterciek átvettek, azután ezen utóbbi szerzetnek sz. Bernard s apát társai által szerkesztett alkotmányát (úgynevezett Charta Caritatis l. Holsten Codex regul. Monasticarum II. 392), melyek egyikében sincs szó egyházaik fenebb vázolt egyszerüségéről, egymással összezavarta, valamint a szerzetnek későbbi úgynevezett statumaival is, melyekben azonban ezen határozatok a mint elöjönnek, ugy a szerzetnek előbbi hasonló, most ismeretlen alapszabályaira látszanak vonatkozni. Igy az egyház egyszerüségére vonatkozik az 1192-dik Statutum (Martene Thesarus Anecdotorum IV. 1274 és Holstenii Codex Regularum Monasticarum II. 414) Aedificium ecclesiae quod sumtuosum nimis est et superfluum — — emendent, quod ecclesiae aedificium male et contra ordinis simplicitatem actum est. Hasonlón tiltatnak a tornyok (Statut. 1157. 16. Martene i. h. 1247. Holsten i. h. 395): Turres lapideae ad campanas non fiant. A festmények, faragványok és diszítmények. (Stat. 1213. 1, és 1231. 4. Martene i. h. 1312 és 1353): Auctoritate capituli — inhibetur, ne fiant picturae, sculpturae, praeterquam imaginem Salvatoris Christi, neque varietates pavimentorum, nec superfluitates aedificiorum. És: districte praecipitur ut novitates et superfluitates in picturis, in sculpturis aedificii, quae deformant antiquam ordinis honestatem, ab omnibus domibus ordinis penitus evellantur. (Statut. 1157. 12 és 15): Portas vel ostia ecclesiae suae albo colore, qui voluerit poterit colorare. Cruces cum auro non habeantur, neque magnae. Festett üveg ablakok ellen (1134 Cat. 82): Vitreae albae fiant et sine crucibus et picturis. Más rendeletek ismét az egyházbútorzat, az edények, ruhák egyszerüségére vonatkoznak, mint 1134. C. 10. Stat. 1185. 20 stb.

[2]) S. Bernardi Vita. Fragmenta ex Herberti libris (Migne Patrologiae Cursus complet. S. Bernardi Opera omnia IV. 454): In eodem monasterio exstitit religiosus quidam monachus nomine Acardus Hic beato Bernardo abbate suo jubente atque mittente, plurimorum Coenobiorum initiator atque exstructor fuit. — Ezen értelemben vonatkozik erre szinte Otte, Geschichte der Deutschen Baukunst. 289.

kereszt alakzat, mely más egyházaknál már gyakran elhagyatott (mint nevezetesen hazánkban is, s rendesen a nagyobbszerű három hajós székes- és monostori benedeki egyházaknál is); nem csak szorosan megtartatik; de az által is határozottabban tűnik ki, hogy ezen ciszterci egyházak végfalazata mindenfelől egyenes oldallal és szöglettel záródik.

Ismeretes ugyanis, hogy már a sajátlagi ókeresztény basilikai valamint a román épitészetben az egyház zárfala félkörű hajlékkal, az úgynevezett apsissal, félkörű oltárhelylyel végződik. Ezen félkörű záródás, mely mintegy jellemző ismertető jele a basilikai ízlésnek, mindinkább oly dús és változatos alkalmazást nyert, hogy a szentélyen kivül a mellékhajók is rendesen külön félkörü hajlékokkal zárodtak. Némely nagyobbszerű domokon, nevezetesen Németországban az egyháznak valamint felső úgy alsó oldala is, a keleti és nyugati egyiránt, ily félkörü apsissal végződött; néhol a kereszthajókhoz is ily félkörű kápolnahajlékok alkalmaztattak; míg a franczia szokás szerint a szentély egészen ily kápolna koszorúval vétetett körül : öt, hét sőt több ily felkörű vagy a gótízlésben többszögű, polygon kápolna hajlék, úgynevezett súgárkápolnák ragasztatván az egyház szentélyének záródásához.[1]) De a mily kecses és változatos bel s kül tekintetet adott ez az egyháznak, úgy ezen játszi formák által az egyház egyszerű szabályos keresztalakjából nagyobbára kivétetett; míg az egyenes záródás mellett a kereszt alak határozottabban megtartatott.

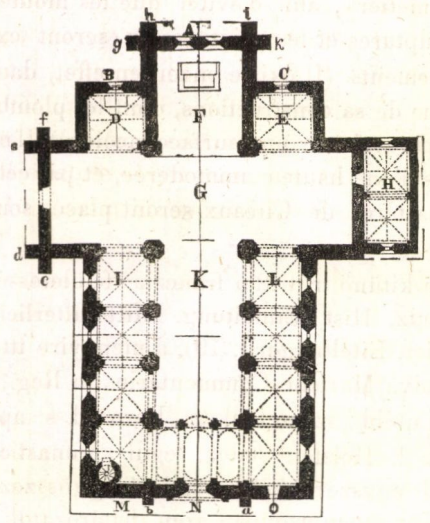

1. sz. A béli egyház alaprajza.

Azért a cisterci egyházak szabályos alaptervezetében a határozott keresztalakzat mellett az épület záródása rendesen egyenes oldallal történik. (Lásd 1. sz. a. itt egyházunk alaprajzán A. B. C.); s ennélfogva a basilikai és román ízlésben rendes félkörű oltárhajlékok, apsisok elhagyatnak; mi által egyszersmind a szigorúbb egyszerűségnek egyházaik megfelelnek.[2]).

De mivel másrészt Franciaországban, hol a cisterci szerzet és épitészet keletkezett, divó ezen apsidalis súgárkápolnáknak megtartása kivánatos lehetett ily monostori egyházakban, hol a szerzetes papoknak külön magán isteni tiszteleteik, csendes miséik miatt ily oltárhajlék-kápolnákra szükségük volt,[3]) látjuk, hogy ily négyszőgü kápolnák bevonva az egyház egyenes zárvonalaiba a szentélyben a főoltár körül, vagy a kereszthajó felett alkalmazásban maradtak (Lásd a 2. sz. a. alaprajzot a- h, az 1. sz. a. D. E. a 3. sz. a. a b c d).

---

[1]) Lásd ezen sugárkápolnák alakitását bővebben magyarázva: Ipolyi Egri székesegyház (külön nyomat Bartakovics Emlékönyvből) 46 és 59. lap.

[2]) Igy mondja Lenoir Architecture Monastique II. 45. La regle de Citeaux en suppriment toute decoration superflue, elle dut aussi conduire les Cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permissent de simplifier les moyens employes generalement alors, *et ce serait vers l' abside et le pourtour du choeur, ou les formes multiples, les courbes nombreuses, les voutes habilement combinées, entrainaient a des depenses considerables, qu'ils cherchérent un simplification en harmonie avec leur régle sévére.* Hasonlón Otte Geschichte der Deutschen Baukunst. I. 293. Sehr eigenthümlich hat sich die Chorparthie der Kirche bei den Cisterziensen gestaltet, indem der Schlichte Sinn des Ordens durch Weglassung der Absidenvorlage zu einer Vereinfachung des Grundplanes geführt hat.

[3]) Andererseits — mond Otte e. i. h. — das Bedürfniss kleiner abgesonderter Kapellen für die

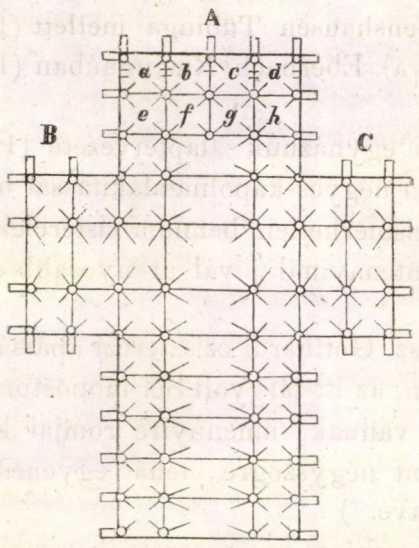

2. sz. Egy cisterci egyház alaprajza
Villard de Honnecourt vázlata szerint.

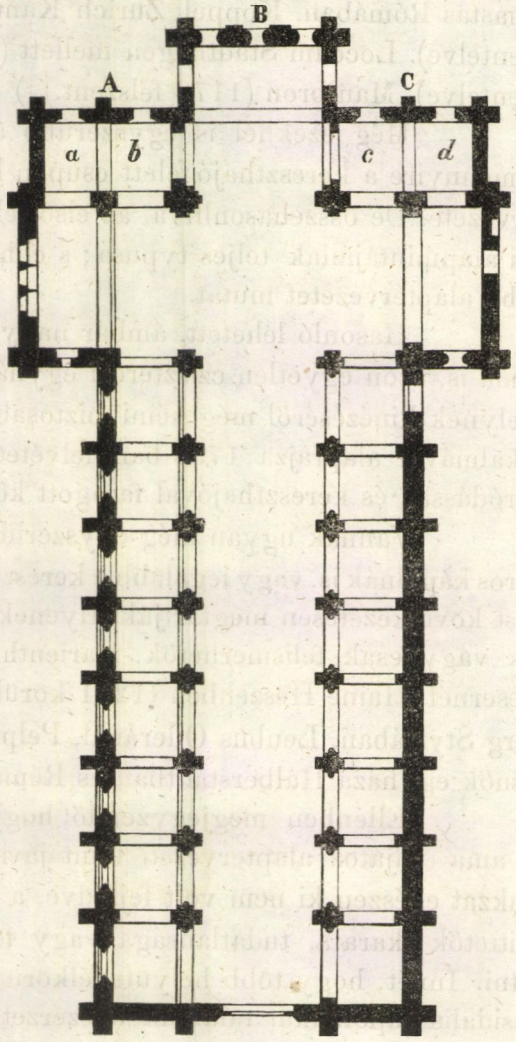

3. sz. A fontenayi cisterci egyház alaprajza.

A dúsabb tervezetü egyházaknál (minőt a 2 sz. alatti alaprajz mutat) ezen kápolnák azután mint látjuk nagy számban alkalmaztattak, a folyosókint körülfutó oszlop-csarnokba beosztva. Így említett alaprajzunkon 10, Riddagshausenban például 14, Ebrachban 12 ily kápolna látható.[1]) Mig egyszerűbb alkotmányoknál a kereszthajó felett alkalmazva arányosan és párosan majd négy (mint a 3 sz. alaprajzon), majd kettő jön elő, mint béli egyházunkon. (1. sz. a.)

E szerint találjuk tervezve már nagyobbrészt a szerzet régibb s nevezetesebb monostorai egyházait, a szerzetnek első eredeti anyaháza Citeaux (ma már csak rajzban ismeretes) egyházának mintájára, melynek egyenes záródásu szentélyében kettős kápolna sor (mint a 2. sz. alapterven) van alkalmazva.[2]). Ezt követték Németországban is a már említett Riddagshausi Braunschweigban (1267 felszentelve), Ebrachi Bamberg mellett (1385 körül), a Lilienfeldi Ausztriában (1202 alap.), sat., melyek kettős kápolna-sorral alakítva, mind hasonlítanak a 2. sz. a. alaprajzunkhoz. E nemű alakítások szintén, csakhogy egy kápolna-sorral, az Arnsbergi Vetterauban (1174 alapitva), a Marienfeldi Guttersloch mellett (1222 felszent.) [3]).

Az egyszerűbb, gyakoribb és mondhatnók, a legrendesebb mintát szolgáltatja azonban a cisterci egyházak alaptervezetére a francziaországi Fontenay (1119 alapítva) monostori egyház (lásd alaprajzát itt a 3· sz. a), melyet ezentúl a szerzet legtöbb egyháza

---

Privat-exercitien der Mönche zur reicherer Entfaltung des Grundplanes geführt hat, keineswegs aber nach Stereotypen Schema, sondern in den mannichfaltigsten Veränderungen, jedoch mit einer gewissen überall durchscheinenden Familienänlichkeit.

[1]) Lásd alaprajzaikat Otte: Gesch. d. Deutschen Baukunst. I. 291.

[2]) Viollet-le-Duc. Dict. de l'Architecture. Architect. Monastique I. 273. Toujors les chapelles ouvertes a l' est dans le transept, et comme a Citeaux un abside carrée.

[3]) Jarbuch d. Central-Com. f. E. E. d. Baudenkmale II. 110. Otte G. d. D. Baukunst I. 293.

követ. [1]). Mint például Sylvacan, Berri, Noirtac sat. Francziaországban; sz. Vincze és Anastas Rómában, Koppel Zürich Kantonban, Bebenshausen Tübinga mellett (1227 felszentelve). Loccum Stadthagen mellett (1143 alapítva). Eberbach Rheingauban (1186 felszentelve), Maulbron (1178 felszent.) [2])

Még ezeknél is egyszerűbb azonban béli egyházunk alaptervezete (1. sz. a), a mennyire a kereszthajó felett csupán kettős és nem négyes kápolna-alakitással bír, alaptervezete. De összehasonlítva, az első tekintetre félreismerhetlen benne a cisterciek egyházai alapmintájának teljes typusa; s ehhez még a fontenayinál jóval arányosabb és ízletesebb alaptervezetet mutat.

Hasonló lehetett, ámbár nagyobbszerű a sz. Gotthardi cziszterczi apátság temploma is, azon egyetlen cziszterczi egyház hazánkban, az itt tárgyalt Bél monostorin kivül, melynek kinézéséről még némi biztosabb adataink vannak, amennyire romjai kiásatása alkalmával alaprajza 1738-ban felvétetett. E szerint négyszögre, tehát egyenes vonalú záródással, és kereszthajóval faragott kőből volt épitve. [3])

Vannak ugyan még egyszerűbb alakításu egyházai is a szerzetnek, a melyeken a páros kápolnák is, vagy legalább a kereszthajó elmaradtak. De ezek is a jellemző egyenes záródást következetesen megtartják. Ilyenek, a mennyire még eredeti részleteikben fennmaradtak vagy csak felismerhetők: Marienthal Helmstädt mellett (1138 alap.), Amelunxhorn a Vesernél, Haine Heszenben (1221 körül), Hude Oldenburgban, Salem Bodenseenél, Neuberg Styriában, Leubus Oderánál, Pelplin Poroszországban. Hasonlón a cisterczi szerzetesnők egyháza Halberstadtban és Rómában. [4])

Ellenben megjegyzendő, hogy a szerzet egyházépitészete nem mindenütt hatott át ama sajátos alaptervezeti mintájával. Lehet hogy néhol még a kezdetben, mig ezen alakzat egészen ki nem volt fejlődve, a megszokott épitészeti irány, másutt az épitészek s épittetők akarata, tudatlansága vagy tehetsége azzal ellenkezve, nem engedték érvényre jutni. Innét, hogy több helyütt félkörü vagy a gót ízlésben többszögü, polygon záródást s apsidalis kápolnákat találunk a szerzet egyházain. Ez az eset nevezetesen már a szerzet néhány első anyaegyházánál is, mint Clairvauxban, Pontignyben, Morimondban, St. Germain de Présben; Németországban a Heisterbachi, Bronbach Wertheim melletti (1157 körül), Lechnin Brandenburgbani (1180 alap.) Zinna Juterborg melletti (1170 kör.), Colbatz Pomernbeni, Altenkampi, Otlerberg Kaiserslautern melletti , Marienstadt Nassaubani, Tisnovic Morvaországbani, Zwetl és Heiligenkreuz Austriábani (régibb eredeti alakjában)

---

[1]) Violet-le-Duc i. h. I. 275 mondja Fontenayról: l'eglise est d'une extrême simplicité comme construction: son abside est carrée, sans chapelles, et quatre chapelles carrées s' ouvrent seulement sur le transsept; cette disposition apparait toujours comme on le voit, dans l'eglises de la régle de Citeaux, ainsi que la porche fermé en avant de la nef. De ezen utóbbi t. i. a zárt előcsarnok ritkábban jön elő. Hazánkban épen csak egy premontrei egyházon, a bényin ismerjük. L. Archaeologiai közlemények III. 12. Henszlmann Kis-bényi egyház. Hasonlón mondja Otte i. h. 293: Am häufigsten wurde die Anlage der Abtei zu Fontenay im Sprengel von Autun in und ausser Frankreich nachgeahmt: das Altarhaus schliesst rechteckig, und den Kreuzarmen sind je zwei niedrige, gleichfalls rechteckige Kapellen östlich vorgelegt, wo sie äusserlich als Abseite des Querschiffes erscheinen. Az egyháznak itt, 3. sz. a. közlött alaprajzát Caumont Ab. Rud. D' Archeologie. Architect. religieuse (3 edit) 75 l. után adom.

[2]) Otte i. h. 293. Lenoir (Arch. Monast. II. 42—47) idézve többeket, és nevezetesen Sylvacant, melynek a fontenayihoz hasonló alaprajzát is közli, mondja: Et pour demontrer qu'en pays étranger la même penseé présidait á la disposition des églises de l'ordre de Citeaux, nous donnons ici le plan de celle du monastére Cisterciens de Saint-Vincent, Saint-Anastase auprés de Rome, dans lequel on retrouve la même forme qu'aux eglises précedemments notées.

[3]) Heimb. Notitia Abbat. ad S. Gotthardum 37.

[4]) Otte i. h. 294.

monostorok egyházain. [1]). De ezen egyházakon is észrevehetni itt ott a kereszthajók felett a páros kápolnák alkalmazását, mint a szerzet épitészete egyik legjellemzőbb vonását; mint épen nevezetesen a szerzet anya-monostorai egyházain: a Clairvauxi, Pontignyi- és Morimondi templomokon. [2])

Ha már a zircziek egyházépitészetéről előadatokkal saját béli egyházunk itt közlött alaprajzát (1 sz. a. ábra) összehasonlitjuk, látjuk, hogy a szerzet egyházépitészetészetének teljes jellegével bír; és pedig az e nembeni egyszerűbb, szigorubb és szabályosabb alakitásokhoz tartozik.

Igy összehasonlítva a 2. sz. a. rajzzal, mely a szerzet nagyobbszerű, több hajós oszlopcsarnokokkal képzett szentélyű egyházai alaprajzát adja, s a 3. sz. alattival, mely mint mondók a szerzet egyházainak rendes mintája volt, észrevesszük, hogy egyházunk tervezete velök azonos, a mennyiben hasonlón szabályos kereszthajóval (1. sz. G.) alakult; a szentély és oltár hajlékok egyenesen záródnak (A. B. C.); a szentélyt a kereszthajóból nyíló kápolna pár veszi körül (D. E.), és három rendes hajóval (I. K. L.) alakul az egyházteste, melyek közül a két szélső, együtt véve a középsőnek, mint rendesen, egész szélességét teszi. A különbséget egyházunknál, mint mondók, csupán a nagyobb egyszerűség képezi, a mennyire a négyes vagy többes kápolnapár helyett, csupán kettős kápolnával alakíttatott, és hajója jóval rövidebb az aránytalanul hosszúra nyujtott fontenayiénál. (Egyébiránt a hajók ezen aránytalan hossza, szinte a zirczieк egyházai egyik sajátsága volna. (Lásd lejebb erről a jegyzetben). E felett egyházunkat épen mérsékelt arányainál fogva, alaprajzán első tekintetre feltünő arány s öszhangzás jellemzi; mit csupán a kereszthajóhoz csatlakozó sekrestye (H) hozzáépitése zavar némileg.

A zirczi egyházépitészet további azon jellemző sajátságához képest, hogy a torony épületeket is rendesen elhagyta, a béli egyházunkon sem találunk tornyot. Épen ellenkezőleg a benedekiek apátságai egyházaival, melyeknek egyik kitünő ismertető jele, különösen hazánkban is, a homlokzatnak kettős toronynyali nagyobbszerű alakítása. Mig a ciszterczi szabály szigorú egyszerűségénél fogva a tornyok egészen elmaradnak! s legfelebb a kereszthajó közepe fölött emelkedik az egyház fedelére alkalmazott úgynevezett tetőtoronyka (Dachreiter), rendesen fából alkotva és pléhlemezzel bevonva, [3]) — melynek az

---

[1]) Lenoir Architecture Monastique II. 47. Quelques rares abbatiales de Citeaux présentent des exceptions á cette régle (T. i. a szerzet fennebb jellemzett egyházai alaptervezetére nézve) M. M. de Montalembert et T. de Verneilh en notent plusieurs. Bulletin Monument. XVII. 130. Archit. Byzantine en France. 213. — Ezen francziaországi példákon kivül a németországi hasonló eltéréseket felhozza Otte: Gesch. d. D. Baukunst I. 294—5. Der rechteckige Schluss war indess durchaus nicht allgemeine Regel, in dem in vielen Cisterzienserkirchen die gewönhliche Apsidenvorlage vorkommt, und zwar nicht bloss an dem Altarhause selbst, sondern auch an den parallel an demselben angebrachten besonders characteristischen Kapellenpaaren. A többi példákra lásd Organ für Christ. Kunst. X. 217. — Heider Eitelberger Mittelalt. Kunstdenkmale I. 42. II. 46. — Jahrbuch d. Centralcom. f. E. u. E. d. Baudenkmale III. 260.

[2]) Otte i. h. 394—5. — Die parallel angebrachten besonders characteristischen Kapellenpaare; — — überhaupt sind gerade diese Kapellen für die Kirchen des Ordens besonders bezeichnend und finden sich auch oft noch in späterer Zeit. Valamint elöjönnek már, mint mondók, a clairvauxi, pontigny és morimondi anyaházak egyházain (Lásd Caumont. Abc. Rud. d'Archeologie 276. Otte i. h. 295). Azért helyesen mondja Viollet-le-Duc f. i. h. cette disposition apparait toujours dans les eglises de la régle de Citeaux.

[3]) Sur l'église — (mond Viollet-le-Duc. i. h. 270.) — une seule fléche de modeste apparence, elevée au centre ou transept, suffisait au petit nombre de cloches necessaires au monastére. S Otte szerint (i. h. 296.): die Cisterzienser ersetzten den grundsätzlichen Mangel besonderer Thurmanlagen, durch einen über der Kreuzung der Schiffe errichteten insgemein hölzernen Dachreiter, welcher weil ihnen grössere Glocken nicht gestattet waren, für ihr kleineres Geläute ausreichend war. — Megjegyzendő itt ismét, hogy valamint a szerzet egyházai közt elöjönnek olyanok is, melyek egyenesen nem záródnak,

egy-két kisebb harang számára, miután a szerzet szigorú szabálya a nagyobb harangokat úgy is tiltotta, elegendő helye volt. [1])

Ehhez képest hiányzik egyházunkon is, mint mondók, a torony; valószínü azonban szinte e szerint, hogy az egyház kereszthajójának közepe (1. sz. G.) felett emelkedett a tetőtoronyka (Dachreiter) a fedélzeten, de melynek jelenleg természetesen semmi nyoma, miután a tető ismételt újításai alkalmával elenyészhetett.

Hasonlón hiányzik egyházunkban, mint általában a cisterciek egyházaiban, a román basilikai építészetben máskép annyira divó altemplom, az úgynevezett catacomba, crypta a szentély alatt, [2]) minők hazánkban is nem csak régi székesegyházainkban léteztek, mint Pécsett, Veszprémben, Esztergomban, (hol még a régi részletek t. i. fenmaradtak vagy csak ismeretesek), de régibb monostori egyházainkban is, mint Pannonhalmán, Tihanyban, Fel-Debrőn, előjönnek.

Ezen sajátságokkal bír emlékünk mint zirczi egyház alaptervezetére nézve, melyek szerint azután a felépület (Oberbau) sajátságosan alakul. Ennek szerkezetére nézve leginkább jellemző az, hogy a szerzet egyházai, az előhaladt korhoz képest, melyben azok épültek, már is az átmeneti ízlés szerint alakulnak. E szerint a beboltozás már általános lévén, rendesen előjön a középső tágasabb hajó felett is, mely a román basilikai benedeki építészetben még gyakran lapos feleppel volt alakítva.

---

kereszthajóval és páros kápolnákkal nem bírnak, úgy találtatnak hasonlón oly egyházai is, melyek tornyokkal épültek. Ezen kivételes esetek miatt a műtörténetirók közül többen kétségbe akarták vonni a cisterci épitészet ezen sajátságait: mintha az egyenes vonalú záródás, a páros kápolnák, a túlhosszúra nyújtott hajó, s a tornyok elhagyása: csupán a szerzet egyházai jellemző vonása volna, miután ezen sajátságok többször más egyházakon is elő jönnek, míg ellenben a szerzetnek több egyházai azt nélkülözik. Már fentebb is idéztünk példákat a félkörű záródásra. Így hoz fel Rein: Anzeiger für Kunde Deutscher Vorzeit, folyóirat 1863. folyam 1. számában, tagadva a zirczi épitészet ezen sajátságait, egy-két példát hasonlón a tornyok létezésére, nevezve Altenkampot, Eisenachot, Ichterhausent, hol zirczi szerzetesek és apáczák egyházain eredetileg román ízlésben épült tornyok jönnek elő.

De helyesen jegyzi meg már ennek ellenében a Mittheilungen d. Central-commission f. E. u. E. d. Baudenkmale VIII. 111, hogy az ily esetek a szabálytól eltérő kivételeknek tekinthetők, miután a szerzet fentebb idézett 1157-diki statutuma egyenesen tiltja a tornyok épitését: Turres lapideae ad campanas non fiant. (Így például a Statutum 1274. 24. szerint kivételkép megengedtetik egy apátságnak, hogy a nagy szelek miatt a fa-toronyka helyett, kőből épithessen tornyot, de az egyszerü legyen.) Így van az a szerzet egyházainak más épitészeti sajátságaival, hogy azok nem mindenütt alkalmaztattak szabályszerüleg. Sok helyütt ez az épitők s épittetők önkényétől függhetett, mint mondók, másutt még a szerzet egyházépitészeti modora nem jutott volt általános érvényességre; vagy a későbbi újitások eltértek az eredeti szigortól, valamint felhagytak az egyszerüséggel, például az eleinte szigorún tiltott festéssel, s utóbb a faragványok is szokásba jöttek, s rendesen használtattak egyházaik diszitéseül.

Ellenben a szerzet egyházépitészete ezen sajátos formáival, mint például az egyenes vonalú záródás, a torony nélküli homlokzat stb. gyakran találkozunk ismét a közönséges egyház épitészetben is. Nevezetes sajátsága például az előbbi az angol domoknak; míg az utóbbi rendesen az olasz nagy egyházakon is észlelhető. Ámbár kérdés, vajjon ezek vették át a ciszterciektől ezen formákat, vagy inkább a cisterciek tőlök. Úgy emlékezem, hogy Viollet-le-Duc vagy Otte mondja, hogy ezen alakzatokat nevezetesen az Angolországban divó szokástól vette át a szerzet. Lenoir ismét mondja, hogy a későbbi olasz egyházak épültek a szerzet egyházai szerint: Des nombreuses eglises de Florence et Rome, construites au XV et au XVI-e siécle, furent disposées comme celles de l'ordre de Citeaux, bien qu'elles n'eussent rien de commun avec lui; ce fut sans doute aussi par économie que les architectes firent l'emploi de cette distribution simple. (Architecture Monastique II. 47).

[1]) A szerzet 1157-diki Statutuma 21-dik pontja szerint (Holsten Codex Regul. Monast. Statuta Ord. Cisterc. II. 395.) Campanae nostri ordinis non excedant pondus quingentarum librarum: ita ut unus pulset, et nunquam duo simul pulsent.

[2]) Otte i. h. 296. der regelmässige Wegfall der Krypta in den Kirchen dieses Ordens.

Az átívezés, beboltozás rendszerének teljes átvitele mellett, megszünnek a mellékhajók árkádainak oszlopai is, melyek eddig még legalább vegyesen váltakoztak a támokkal, és helyökbe a támrendszer lép. Az átmeneti korhoz képest is a román fél-körív helyett a gót csucsívbe megy át, s ennek megfelelőleg erősben kiszökő külső faltámok is alkalmazásba jönnek.

Bél monostori egyházunk is mindezen sajátságokat tünteti előnkbe. Benső rendszerében már is átvive látjuk a csúcsívet (mint a II. és III. Tábla felrajzi átmetszetein látni). Míg másrészt megfelelőleg az átmeneti ízlésnek a decorativus kapuívezet s az ablaknyílások a román félkörívben vannak tartva. Hasonlón az oszlopok helyett, mindenütt támokat találunk alkalmazva, melyeknek előszökő tagjai is ritkábban fejlődnek ki csak féloszloptagokká is (mint VI. Tábla 2 fig. és II. Tábla az átmetszetben látni); de többnyire erőteljes vállköveket bocsátva ki, ezekre ereszkednek le az ívgerinczek (mint a VI. Tábla 5. fig.). Ily vállkövek egyébiránt egyszerűn is előszöknek az oldalfalakból az ívszárak tartására (mint a III. Tábla átmetszetén látni)

A csúcsívnek megfelelő külső faltámok is ámbár már is tetemes előszökéssel és többszörös tagozással jönnek elő (l. a IV. III. és II. Táblán), mind a mellett még csak egyes helyeken vannak alkalmazva (l. a szövegb. 1 sz. ábrán a b c d e f g h i k), s e szerint a faltám-rendszer még nincs egészen kiképezve.

A legjellemzőbb vonása volna azonban még a zirczi építészetnek az ornamentatióban, az ékítményezésben feltünő szigorú purismus. A szerzetnek fennebb közlött szabályai és sz. Bernát szavaiban kifejezett nézete szerint kerülnie kellett a festői és szobrászi diszítést, melyekkel a késő román egyházak annyira túlterhelve voltak. S ezt a zirczi építészet eleinte szigorúan megtartotta; lassan azonban előbb a festészethez, utóbb a szobrászathoz is fordult. Mindamellett mégis oly mérsékelten él vele, hogy az utóbbit legfelebb is a legelkerülhetlenebbül szükséges tagozásoknál használja, s itt is mennél egyszerűbb vonalzatok vagy növényi alakzatokat alkalmaz; míg gót építészetében a rendes mérműevezeti (Maaswerk) diszítmények is, a fialák, mennyezetkék, rózsák, levélcsomók sat. elmaradnak. [1])

Hű képét adja ezen szigorú purismusi iránynak béli egyházunk is. Meztelen falain sehol sem találkozunk a véső domborműveivel, s ezek csupán architektonikai tagozásokra szorítkoznak az oszlopfőkön és consolokon, melyeken szinte a lehető legegyszerűbb formák mutatkoznak. A nagyobbára egyszerű vonal alakzatokat képező erőteljes tagozásokon kívül, melyek a támtöveken, talapzatokon és vállköveken előjönnek (VI. VII. Tábla) és melyeken már szinte újítottak és rontottak a későbbi restauratiók, — csak itt-ott tűnik fel egy-egy díszesebb növényzeti fejezet faragványa a támokon, — vagy előszökő féloszlopaikon, s ezek is mindössze csupán egy-két alakzatot mutatnak. Leggyakoriabbak az ismeretes erős levélcsomók, a mint elválva az oszlop főtestétől kifelé hajolnak végükön becsavarodva (VI. Tábla 2 fig), mint ezen oszlopfői alakzatok az átmeneti és kora-gót építészetben rendesen előjönnek.

Ezen conventionalis, hagyományos és modoros levélalakzatokon kivül látunk azonban itt még szabadabban és izletesebben képezett növényzeti alakzatokat is, csinosan rajzolt tollazott (gefiedert) alakú levélfüzérekben (mint VI. Tábla 1. fig. s a portalén); melyek már azon növényzeti faragvány alakzatok hivebb és kecsesebb nemeihez tartoznak, melyek műemlékeink faragványai ezen korszakában az oly dús flora muralist kezdik

---

[1]) Mint például a máskép fényes alkotású Marienstädti gót egyházon. L. Organ. f. Christ. Kunst 1860. 19. sz.

képezni, az elhagyott állatképletek faragványai, a kimuló félben levő zoologia muralis helyébe; melynek kimulását épen a ciszterci építészet ezen purismusi iránya okozta. [1])

Legdúsabban látjuk még ezen oszlopfőfaragványokat a főkapuzaton; mely egyházunknak kétségtelenül legfényesebb műfaragványi részlete. Megfelelőn az átmeneti ízlésnek, az egészen át nem vitt csúcsívrendszer mellett a portale itt is, mint rendesen, még a román ízlés félkörívével és oszlopzattal van alakítva. Mint ilyen méltón csatlakozik azon fényes portalék sorához, melyeket hazánkban a román styl oly dísszel s annyi ízléssel alkotott Jákon, Horpácson, Pannonhalmán, Esztergomban stb. [2])

Mint az V. Táblán látjuk, a kapufél mindkét oldalán három egész és három féloszlop váltakozik. Fejezeteik szinte az előbb leírt kettős levélalakzatot mutatják. Csakhogy a természetes levél-fűzérekkel alakított oszlopfőkön itt ezen levélzet még dúsabb és változatosabb; az akanthus-féle levél mellett hármas lóher levelkéket is előtüntetve. E felett nemcsak az oszlopok, de a kapubél tagozások is oszlopfőkkel vannak diszítve, valamint a kapuzat mellett két oldalt látható faltámok is. Az oszloplábak a közönséges attikai minta szerint képeztettek, azon változásokkal, melyek az átmeneti ízlést jellemzik, a mennyire a henger, horony és szalagtagok majd vékonyabb, majd vastagabb mérvekben váltakoznak.

Ezen oszlopzat azután felül, mint rendesen, hengerekben folytatva az egyenes záródásu ajtó feletti ívezet tagozatába megy át. Az ez által az ajtó felett képezett ívtérben, az úgynevezett tympanumban, nem találunk ugyan domborművet, mint az rendesen a román egyházak kapuzata tympanumában elő jön. Meglehet. hogy talán csak festvény volt rajta, mint a Pannonhalmin, de melynek itt most semmi nyoma sem látszik. E helyett azonban kapuzatunk ívterét igen ízletes, szép és e mellett feltűnő eredetiséggel stylizált levél- s virág-fűzért képző dombormű köríti (Lásd V. Táblán). E diszítmény inventiója és kivitele által már is az ízlés legfejlődöttebb és legkecsesebb e nemű alakzatai közé tartozik, sőt eredetiségére nézve páratlan és a szokottnál laposabb domborúsága mellett is finom kezelésre és szobrászati technikára mutat s egyiránt formaszépsége, valamint műkezelése által valóban meglep.

Ez mutatja, mint már más alkalommal is megjegyeztem, hogy mestere egyaránt ízléssel bírt s ügyes művész volt, ki ezen részleten is kimutatta mire volt képes s mit tudott volna alkotni, ha a cisterci épitészet sajátsága, a szigorú egyszerűség, el nem tiltja vala őt művészete bővebb alkalmazásától.

A kapuzat feletti homlokzatnak egy más kitünő díszét képezhette azon fokozatosan felfelé emelkedő oszlopárkádok sora, melyeknek a homlokzat csúcsán a restauratiói rajz szerint a IV. Tábla képét adja. Ezen alakítás valószínűnek látszik, nem csak azért, mert a homlokcsúcs későbbi újjítás nyomait mutatja; de mivel hasonló kis árkádokkal alakítva csatlakoznék hasonló más ily egyház homlokzatokhoz hazánkban, melyeken a franczia, olasz s dalmatiai hasonló alakítások nyomát még észlelhetjük. Így látjuk első fejlődése kezdetleges nyomait az őri román ízlésű egyházon, kifejlettebb alakját a jákin; teljes kifejlődését a karcsain. [3])

Díszesen csatlakozik azután a homlokzat ezen részleteihez a fényes és ízletes kerek ablak, vagyis ablakrózsa (IV. Tábla). Központjából súgárszerűleg felosztva, a díszmérműivezet benne hármas félkörü alakzatok mellett apróbb úgynevezett orrműivezetet (Nasen) mutat. Hasonló kerek ablakokat találunk még az egyház kereszthajóján (III.

---

[1]) Ipolyi. A középkori Emlékszerü Épitészet Magyarországon 17, és „A középkori szobrászat Magyarországon“ 26. l.

[2]) Ipolyi. A középkori épitészet Magyarországon e. i. h.

[3]) Előbb idézett h. 17.

Tábla s a szentély zárodáson II-ik Tábla). Az előbbi félkörökből képezett csínos művezetet mutat; mig az utóbbin csak a keret dús tagozása tűnik fel.

Érdekesen jön elő azonban itt ezen kerekablak, két más ablak fölé alkalmazva, (II. Tábla), nyilván jelvies symbolikus jelentésénél fogva is. Ismeretes, hogy a román ízlés egyházaiban az oltár-hajlék három ablaka rendesen a sz. Háromságot jelentette. [1]) Máshol felhoztam már erre példákat hazánkból is, mikép a jáki, lébényi, pannonhalmi, tihanyi, deáki monostorok egyházain mindenütt e három ablak jelzi a szent háromságot. [2]) Hasonló jelentéssel jön ez elő kétségtelenül béli egyházunk szentélye zárfalán is, még feltűnőbben kifejezve az által, hogy a két közönséges ablak közepére alkalmaztatott felül a kerek ablak.

A szentély ezen ablakai jóval nagyobbak az egyház többi ablakainál, melyek rendesen még az átmeneti ízlésben is hasonlón, mint a románban félkörrel záródva az egyház arányaihoz képest feltűnőleg kicsinyek. Oka leginkább az üvegnek azon korban nagy drágasága volt. Mind a mellett azonban, hogy egyházunk ablakai aránytalanul kicsinyek; mégis az ezen kor s ízlésbeli nagyobb ablakokhoz tartoznak, valamint eléggé bőven és rendszeresen vannak alkalmazva a hajók ívholdjai rendes felosztása szerint; és csak itt ott tünik fel egy-egy hiány vagy aránytalanság, mint például a homlokzaton, hol az arány által megkivánt mellékkapuzatot s ablakokat a IV. Tábla rajzán kimutatva látjuk.

Egyházunk ízletes homlokzatát egyetlenné és páratlanná teszi azonban hazánkban a kapuzat polichrom diszítése, a mennyire t. i. változó vörös és zöldes színü faragott kövekből rétegesen rakatott. [3]) Ámbár ez sincs egészen tisztán kivíve s nem is terjeszkedik ki rendszeresen tovább; mindamellett ezen részletben is meglepő hatású. Nevezetesen a vörös kő maig élénk gyönyörű tiszta színezeténél fogva, mely hasonlíthatlanul szebb és élénkebb színű, de még úgylátszik jobb és tartósabb is közönséges vörös márványunknál, nagy hatást gyakorol. De a zöldes kőanyag is, melynek négyszögű faragott lapjai képezik á falakat, igen alkalmasnak mutatkozik monumentalis építészetre. Mind a kettő nyilván a Bükkhegység dús, s eddig még rendszeresen nem ismeretes kőrétegei bányaiban töretett. Hajdan úgylátszik, hogy különösen ezen szép s alkalmas vörös kő gyakrabban használtatott ily monumentalis művek dísz részleteire. Így mindjárt béli monostorunk megett egy vonalban a Bükkhegység másik oldalán fekvő K á c s o n, — hol mint ezen leirás történelmi részében említem az Örs vezéri család ős megszállási székében a benedekiek régi monostora volt — maig is fenálló román egyház (melyet talán máskor lesz majd alkalman megismertetni) melletti romokból rakott harangláb falán ily vörös kőanyagból faragott csinos oszlopfőket és párkányzatokat találni még, melyek stylje béli egyházunkkéval azonos korra is mutat, a midőn tehát ezen vörös kőanyag általános használatban lehetett, mint mondók, nemcsak ily decorativus részletekre, de polychrom hatásra is. Maig egyébiránt a vidéken, mind a Bükk, mind a Mátra hegység tövében egy és más helyütt az épületeken is látható ezen kőanyag.

Ismeretes archeologiai észlelet, hogy a műemlékek anyaga nemcsak az egésznek valamint a részleteknek alakítására és hatására nézve lényeges befolyással van, de egy-

---

[1]) Crosnier Iconographie Chrétienne. Etudes des Sculptures, Peintures etc. 74. lap, hol számos franczia, nevezetesen benedeki egyházat hoz fel, melyeken mindenütt a hármas ablak ezen jelentéssel elő jön. Egész terjedelmében közlöm ezen érdekes helyet, hasonló hazai példáink felvilágosításául „A Deák monostori román basilika“ czimü munkámban 106—7. lap.

[2]) Ipolyi Deák monostori román basilika f. i. h. 107.

[3]) Ily polychrom részletek észlelhetők még némileg az esztergomi és egri basilikák rom részletein, hol sárga és fehér kőlapok váltakoztak volna, míg a pannonhalmi monostori egyházban ismét különféle színü márvány oszlopok. (Lásd Az egri régi székesegyház 67.).

szersmind színezete által is bizonyos jellemző színhangulatot kölcsönöz. Ez az eset nevezetesen egyházunknál is, melynek élénk kőszínezete mind a zöldes-, mind a vörös kőanyagban némi elevenséget ad emlékünknek, mi által szigorú egyszerűsége mellett is derült kinézést mutat.

Ezen szigorú egyszerűségét egyiránt mérséklik emelkedett ízletes mérvei és harmonicus arányai, melyek által megragad s kedvező benyomást gyakorol, s azon nehézkesség helyett, mely a román ízlés műveit jellemzi, s mit az ékítményi túlterheltség még inkább nevel, emlékünkön némi könnyedség s elegantia uralkodik. Elmondható valóban róla is, mit egy újabb franczia iró a zirczieki építészetét jellemezve mond:

Elle porte la double empreinte de la grace et de la severité, embleme du fils de Citeaux, toujours joyeux et toujours fort; elle est digne d'eux, oeuvre du genie vraiment chretien!

* * *

Építészeti arányait tűzetesen fejtegeti a leirásunkhoz mellékelt értekezés; s itt csak egyszerün feljegyzendők még egyházunk közönséges mérvei.

Az egyház egész hossza belső világában mintegy 120'.

Legnagyobb szélessége a kereszthajóban 80'.

A középső hajó szélessége a támok között 24'.

A mellék hajók szélessége az előbbinek, mint rendesen fele 12'.

A boltozat ugyan nagyobbrészt újabb, de megmaradtak még a réginek hevederei.

* * *

Végzem a műemlékünkre vonatkozó nehány történetadat összeállításával.

Sem azt ugyan hogy mikor, sem hogy ki által épült emlékünk nem említi tudomásunkra eddig egy adat sem. Mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a monostor alapítója a nagylelkű II. Kilit egri püspök, ki ezen apátságot bőven adományozva felállítá, volt templomának is építtetője. Annál inkább, mert az egyház átmeneti ízlése, más történetadatok hijában is kétségen kivül helyezi: hogy a XIII-dik század derekán kellett épülnie, midőn épen ezen ízlés csak alig egy rövid századon át dívott Magyarországban; miről hasonló ízlésben épült több egyházunk, mint a pannonhalmi, lébényi, jáki stb. tanuskodik.

Monostorunk egész történetén át azután csupán egy adat merül fel, mely az egyház épületére vonatkozik, azt beszélve, hogy ott 1383 körül Konrád akkori béli apát a monostor erdőségében az egyháznak épületére, kétségen kivül a már is javítást vagy újítását igénylő fedelére, alkalmas épületfát vágatott, és azt 17 szekeren behozatta. [1])

Ezután a további adatok nem építéséről, de csak lerontásáról s újabbkori helyreállításáról szólanak. S e közt is ismét egykét érdekes adat merül fel egyházunk nevezetes építészeti részleteire nézve.

Midőn t. i. a XVI. század elején a szerzetesek kénytelenek voltak a monostort elhagyni, — mint a történelmi leirásban előadtam, — az egyház is nem sokára pusztulásnak indult. A mint sok évig tető nélkül állott, úgy ívezete is bedőlt. A feljegyzett hagyo-

---

[1]) Lásd az apátság okmánytárában itt XI. sz. a. közölve: Dominus Abbas (Conrardus) feria tertia proxima post festum beati Galli confessoris — quaedam ligna pro haedificiis ecclesiae suae apta per jobbagones suos in villa Apathfalva residentes, — super decem et septem curribus ad praedictam possessionem — deportari fecisset.

mány szerint ekkor annyira elpusztult, hogy benne már hatalmas nagy fák nőtek fel. [1])

S a mint az egyház ezen pusztulását más feljegyzések leírják, úgy nevezetesen megemlékeznek az egyház épület nehány érdekes részleteiről is, melyek akkor elenyésztek. Így szól Fényesnél [2]) egy feljegyzés, mely után írja: „Hajdan, úgymond, a templom magas boltozatú keresztalakját, mely a sanctuariumot kivéve, magas gót íveken állott [3]), többszínü faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legszebb s legnagyszerűbb faragványok diszesíték. Mozaik színt (?) játszott az egész."

Ezen adat műtörténeti kiváló érdekénél fogva a szakértőnek első tekintetre feltűnik. Nem ismerjük bár annak eredeti kútfejét s hitelességét, nem tudván honnan meríté azt az említett iró [4]); mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a tudósítás valódi alappal bír, mit leginkább az tanusít, hogy az idézett közlés azt, mint látszik, csupán utánirta, a nélkül, hogy átértette volna.

A középkor román vagy gótízlésü egyházaibau ugyanis, midőn még a mai sajátlagi zenekarzatok (úgynevezett chorusok) nem voltak szokásban, egy ily karzat, mely faragott kövekből alkotva az egyház hajófalain körül futott, nem lehetett más, mint az úgynevezett *triforium*.

Triforiumnak neveztettek pedig a középkori épitészetben azon erkélyes karzatokkal képezett folyosószerü nyílások, melyek a több hajójú egyházak középső hajójának azon oldalfalaiba voltak alkalmazva, melyek a középső hajót a mellékhajóktól elválasztá, s ezen közfalakban mintegy fülke vagy ablak nyílásokat képeztek. Ezen nyílások ívei azután közbe helyezett oszlopocskák által egymással összekötve voltak. Röviden: a triforium a középső hajó falvastagságában alkotott folyosó volt, melynek nyílásai mintegy karzatot képeztek. És míg ez által egyrészt imahelyek, oratoriumok voltak a falzatban alakítva, másrészt ezen nyílások a tömör és csupasz falazatnak egyszersmind könnyítésére és tagositására, díszítésére szolgáltak.

Ily triforiumok számos példáit ismerjük még a külföld nagyobbszerü román és gótízlésü egyházaiban. Ellenben hazánk régi egyházaiban sehol sem maradt fel nyoma. Csupán ezen leírás szerint vélhetjük nyomát bél monostori egyházunkban feltalálhatni.

---

[1]) Az apátfalvi plebaniai egyház vizsgálati jegyzőkönyvében találom: Ecclesia per religiosos hincinde dispersos derelicta, multis annis tecto et fornitura destituta, in tanta fuit desolatione, ut juxta traditionem actu vigentem, vivae in illa percrassaeque arbores prostiterint, in hoc desolatu Statu mansit haec Ecclesia usque ad annum 1745, quo per—Episcopum, Comitem Gabrielem Erdödy penitus restaurata est.

[2]) Magyarország Geographiai Szótára I. 30, s utánna a Magy. Encyclopaed. többször i. h.

[3]) A leirás vagy annak itt úgy látszik hibás fordításbani közlése nem jól fejezi ki magát, a mennyire azt mondja, hogy a szentélyt kivéve a többi egyháznak gót ívezete volt. Valószinüleg azt akarta mondani, mint a következő sorok mutatják, hogy a sancturiumot kivéve karzat köríté a hajót. Máskép az előbbi értelmetlenül áll, miután a szentélynek csak olyan boltozata volt, mint a többi egyháznak.

[4]) Fényes a mint fenebb idézett helyen ezen adatot közli, ugy szokása szerint kútfejét nem idézi. Úgy látszik azonban, mintha Bél munkáira és a Fodor család levéltárára akarna hivatkozni a következő szavakkal: „Bővebb ismertetést tartalmaznak ez apátságról és viszontagságairól a sankfalvi Fodor családnak levéltára és Beél Mátyás iratai." —

Bélnek azonban itt nem lehet más iratait érteni, mint Notitiájának kéziratban maradt azon részét, hol Borsod megyéről, s így Apátfalváról is szól. Ebben azonban, melyet, mint a történeti részben látható, ezen leirásomban többször használtam, a felhozott adatok nem jönnek elő. — A Fodor-féle családi levéltár az illető helyeni keresés után sem volt többé fellelhető. A keresés eredménye azon válasz volt, hogy a forradalom után elenyészett. — Ellenben, mint értesülök, az apátfalvi plebanián volt egykor az egyháznak egy bővebb külön leirása kéziratban; melyre jelenleg azonban szinte nem lehet többé akadni. De lehet, hogy Fényes tudósítása adatait innét vette, ha talán közvetve másod kéz által is.

Mert a nem szakértő leirás szavai: „hogy a templom keresztalakját többszínü faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legnagyszerűbb faragványok diszesíték, valamint hogy az egész mozaik színt játszott," csupán csak erre magyarázhatók. — Faragott kövekből alakított falkarzatkép néztek ki ugyanis a triforiumok; míg a további kitételek, hogy az egészet legnagyszerübb faragványok diszesíték, csak arra vonatkozhatnak, hogy ezen nyilások ívkeretei és hevederei, a gerinczek és párkányzatok, nevezetesen az ívnyílások közt alkalmazott ívtartó oszlopok faragott művek voltak; melyeknek állítólagos mozaik színjátszása arra értendő, hogy mint a tudósítás mondja, különféle színü kövek voltak alkalmazva, valamint ez maig az egyház kapuzatán látható, mint fentebb leírtam, mely szintén több színü, faragott kövekből, polychrom hatásra van alkotva.

Jelenleg azonban ezen triforiumi karzatnak az épületen hasztalan keressük nyomát; a mint hogy a fentebbi leirás is úgy említi s emeli ki: mint az egyház egykori s már lerontott diszét. Szorgosabb vizsgálat után is azonban a középső hajó falai nyílásainak befalazása alig fedezhető fel, ha azoknak a mellékhajók fedele alatt látható bevakolatlan részleteit is vizsgáljuk; ámbár a falak újabb rakata mindenfelé észrevehető. — S valószínüleg ez az oka, hogy a nyílások befalazása egy könnyen ki nem vehető, mivel, mint a fentebbi adat is mondja, akkor midőn az egyház újra helyreállíttatott, ezen megrongált karzat letöretvén, a roskadozó falak is részben leszedve újonnan rakattak fel az új átboltozás végett. Az idézett leirás erről ugyanis következőleg szól:

„Az egyház megroncsolva bár, ugymond, eredetiségében állott, midőn 1744-ben a repedésektőli félelem miatt az egyháznak és Erdődy Gábor egri püspöknek költségén újjá alakítása czélba vétetett. Leromboltattak a pompás faragványok, (mondók, hogy ezek csak a triforium-féle karzat, oszlop és párkányzat faragványai lehettek); a faragott kövek síma lapjait durva csákány lyukgatá át, hogy a ragaszt magokra vegyék. A *nagyszerü karzat merész ívei homokkövel rakattak be*, a boltozatok leszedettek, (természetesen, mert a mi még fenmaradt roskadozó állapotban lehetett) s a XIII-dik század remekművét téglarakás váltá fel. A karzat alatti rész szintén téglával boltoztatott ki, s hitvány zsindely-tető borul most ott, honnan az orgona hangja s a szerzetesek éneke zengett (!? ez csupán auxesis, eredetileg sem orgona, sem ének e karzatról nem zengett; a szerzetesek karzata, hol éneküket zengett, egészen máshol volt alkalmazva). A pompás faragványok letörve, a csákányok és vésü alatt belyukgatott faragott kőfal símára vakolva, az egész kívül-belül sárga-veres hamuszínre befestett és néhol, mint a zsidók konyhája, ocsmány petyekkel elzordoníttatott (ennek most alig látszik már csak a külsején valami nyoma) és hajdani diszét csak a megmaradt nehány góth (?) ablak s ajtó-felek (mint láttuk épen ezek nem csúcsívüek, de román ízlésben tartva félkörívvel záródnak) s a vakolat alatti falak mutatják."

Az egyház épületnek sajátlag romlását kiemelni szándékozó ezen leirásban öntudatlanul is fenmaradt egyik középkori egyházunk művészi alakításu triforiumának emléke. Mi által a középkori egyházépitészeti műalakzatok ezen nálunk eddig ismeretlen neme divatozásának is ismeretére jutottunk; s pedig épen béli egyházunkban, melynek kiemelt egyszerű architektonikai ízletességét és diszét ezen triforiumi alakítás még inkább nevelte.

Szerencsére az annyira érdekes egyház jelenlegi állapota sem épen oly elhagyott, mint a minőnek a fentebbi tudósítás után vélnők. Nem mintha kellő fentartása vagy épen eredeti ízlésébeni helyreállítása, (mely utóbbi számos ezreket igényelhetne) nem volna kivánatos. De mivel legtöbb azonkori hasonló egyház épitészeti emlékünknél, mint például Ják, Karcsa stb. jóval jobb karban van mind kívül, mind belül fentartva, a minthogy jelenleg is isteni tiszteletek rendes helyeül szolgál.

A templom egyébiránt, a fentebbi tudósítás szerint, már 1720-ban vétetett újo-

lag tető alá Barányi István remete buzdítására; mire 1744-ben gr. Erdődy Gábor püspök által újabban átalakíttatott.

A kolostorról is még annyit említ ezen feljegyzés, hogy a templom mellett állott, s lejebb a nagyszerű apátlak, melynek kertje az időben egy volt a legszebbek közül (mi ismét fentebbi feltevésünkre utal, szerzeteseink itteni nagyszerű gyümölcs tenyésztésére nézve); sötét lugosait úgymond, itt-ott több mint 10 öl magasra felszökő tiszta források vize csörgé át. Az apátsági *várkastély* [1]) alatt, mintegy 300 ölnyire a völgy hosszában tükrözött a halastó, ma is látszó három részint erős kőfal, részint földgátakkal felfogva."

Jelenleg és már régóta a kolostornak semmi nyoma. Már 1808-ban pinczéjének, melyet ásatások által kerestek, sem tudtak helyére akadni. [2]) E szerint leirásába sem ereszkedhetünk. Kétségtelenül hasonló volt az a benedeki szabály által parancsolt kolostorok szerkezetéhez, melyet az ugyanezen szabályt követő zircziek is szigorún követtek. Mily alak és részletekkel, felosztással és lakokkal bírtak s voltak berendezve ezen középkori monostorok általában, már minap alkalmilag tárgyaltam a Deák monostori basilika leírásában, mely tekintetben az olvasót szabad legyen ezennel oda utalnom.

---

[1]) Ezen erődszerü kolostori *várkastélyokra*, minő tehát béli monostorunk is volt, figyelmeztettem már másutt is: Deákmonostori Basilika 93 lap, s melyek tárgyalására reménylem lesz még máskor bővebb alkalmam.

[2]) Így tudósít egy hivatalos tiszti levél az Apátság levéltárában Fasc. 9. N. 18. Melynek kelte 1808. maj. 5-dikéről szól: Hétfőn — u. m. — felmentem a klastromhoz, a hol kirendelt embereim a pinczét keresvén áskáltak, nem az utban már, hanem más helyen átalellenben, a hol mutattam, ugyanott leásván magokat, mintegy övedzésig, egyszer a többi között, midőn ortó kapával felvágták volna újra a földjét, ki fordúlt régi moneta, melyből itten két papirosba betakarva küldöm; a nagyobb féléből találtatott 26, az apróbból mintegy 2000 darabocska, egyébiránt *régi pinczének semmi nyomára nem akadtunk.* Minthogy pedig azon régiség nem folyó, másképen nem is használható, ha csak meg nem *olvasztatja az ember (!)* az okáért térdeiről esedezik csókolván kezeit a feleségem, hogy méltóztatna ide engedni, kitelne talán vagy két kanál belőle. (!) Melynek alázatos jelentésével stb. Pap Mihály kasznár! — A levél mellől a küldött pénzpéldányok már hiányzanak.

* * *

Pótlólag megjegyzem itt még, hogy a 8-dik lapon említvén a Bél családot, az apátság okmánytárában itt közlött IX. számú okmány nyomán kiemeltem, hogy a család ősei között bánokat is számitott. Azóta egy okiratban még közelebbről találom megjelelve a Bél családbóli bánt s annak ivadékait egy 1379-diki okmányban ezen kifejezéssel: Nicolaus filius Stephani filii Bani de Bèel (Az okirat a Jászói convent határlevele Csokva és Sáta felett (az egri káptalan magán levéltárában.)

A

BEL-HÁROM-KÚTI

MÁSKÉP

APÁTFALVI EGYHÁZNAK

ÉPITÉSZETI ARÁNYAI,

HENSZLMANN IMRÉTÓL.

A bényi templom monografiáját a mult évi archaeologiai közlemények első füzete hozta, ott a rendszeres arányok keletkezését bővebben fejtegetvén, jelenleg e fejtegetésre hivatkozom. Ha már most, mint ezt a következőkben teszem, a bényi és apátfalvi templomok arányait egymáshoz hasonlítjuk, valamint a korszaki épitészeti fejlődés általában, úgy nevezetesen azon mód is feltűnend, miszerint a középkorban a régibb tömörebb és nehézkesebb arányokat mind inkább karcsúbb és magasabb arányokra változtatták át.

Ha mind ezt a bényi templom monografiájában a régi mesterek útmutatása szerint tettük, az apátfalvi arányok magyarázatánál is mindenek előtt az egységet keressük: ezt a középhajó szélességében, az északi pillérek középpontjától, a déli pillérek középpontjáig mérve, fogjuk találni. Ezen egység 333‴ hüvelyknyi, mi a régi római láb arányát a bécsihez mint 1309° az 1401l-hez véve, mintegy 357 régi római hüvelyk, vagyis $29\,^3/_4$ régi római láb, és e nagyság az apátfalvi templom épitésénél mint az egység nagysága használtatott. Az apátfalvi egység a bényihez, mely 269‴ majdnem úgy áll mint $\sqrt{^3/_2}$ az egyhez; mert ha 269‴-et sokszorozzuk 1,224-el nyerendünk 329,256‴, tehát csak 3,744‴-el kevesebbet, mint 333 hüvelyket.

Ezen egységből az a, b, c, d) négyszeget alakítván, (lásd I. táblánk 1-ső ábráját), és annak diagonálját a) c)-et vagy b) d)-et átvivén c) e) b)-be, végre e) pontot összekötvén b) ponttal, nyerendünk:

a) b)=b) c)=c) d)= d) a)-ban az egységet 𝔘'-val jelelve.

c) e)-ben a négyszeg diagonálját 𝔇'-vel jelelve,

e) b)-ben a köb diagonalját 𝔇''-vel jelelve; a kisebb háromszögbe pedig:

f) d)-ben e háromszög kisoldalát 𝔎'-val jelelve;

d) e)-ben e háromszög nagy oldalát 𝔎'-val jelelve;

e) f)-ben e háromszög hypothenusáját 𝔍'-val jelelve.

A hat vonalnak értéke, mint azt bényi monographiám 26-ik és k. lapjain kifejfejtettem a következő:

elvileg		*apátfalvi egység*		*Apátfalván alkalmazott mérték*
𝔇''= 1,732,050	×	333‴	=	576,756‴ bécsi hüvelyk
𝔇' = 1,414,213	×	„	=	470,928 „ „
𝔘' = 1,000,000	×	„	=	333,000 „ „
𝔍' = 0,507,305	×	„	=	168,930 „ „
𝔎' = 0,414,213	×	„	=	137,928 „ „
𝔎' = 0,282,893	×	„	=	97,532 „ „

A következőkben e hat mérték alkalmazását az apátfalvi arányozásra fogom kimutatni és egyúttal a bényi és apátfalvi templomok arányait egymással hasonlítani.

Tekintsük legelőre is a templom hoszszát. Ezt Bényben az eredeti terv szerint négy egységre határozva láttuk, mihez még az épitkezés közben az előcsarnoknak második osztálya hozzájárult. *)

---

*) A bényi templom monographiájának megjelenése óta, hosszának általam adott felosztását újra meg újra átvizsgálván, úgy találtam, hogy a közlött felosztásnál jobbat adhatni. A változás egyedül

A bényi négy egység e második osztály hozzáadásával a két, keleti és nyugati zárfal betudásával majdnem négy és fél egységnyi hosszaságra szaporodott, és e mértékével befolyást gyakorolt az apátfalvi hosszúság határozására mert az utóbbi templom, de csak keleti, és nem egyszersmind nyugoti zárfalát betudva, e hosszat bir, mint az I. táblánk 2-dik ábrája mutatja. Ezen egész hosszaság áll következő részletekből:

	mérve	*elméletileg*
α) keleti zárfal vastagsága	42,″	41,954″
β) a szentély hossza	333, 𝔘″	= 333,000
γ) a kereszthajó hossza	352, $_2$𝔊	= 337,860
δ) a hosszhajó 1-ső osztályának hossza	189,^{0} $_2$𝔎′	= 338,860
ε) a „ 2-ik „ „	184,^{0} $^4/_3$𝔎′	= 183,882
φ) „ 3-ik „ „	184,^{0} $^4/_3$𝔎′	= 183,882
η) „ 4-ik „ „	229,^{0} $^3/_3$𝔊′	= 225,240
ϑ) az egész templom hossza	1503,$^{0\prime\prime}$	1500,882″.

az első csarnokot illeti, melyet túlhosszúnak tartottam mindig, és e túlhosszát egyedül a templom csekély területéből magyarázhatni; természetesnek tetszik tehát, hogy az első tervezésnél az előcsarnoknak csak egyetlen osztály adatott, de a mester később észrevévén, miként így csak kevés tért nyerne az alkalmasint megszaporodott község számára, még az építkezés alatt az előcsarnokot még egy másik osztállyal megtoldotta. E nézetből következnék új felosztás, melyet itt a réginek kiséretében adom:

régibb felosztás:

α) a szentély apsis-falának vastagsága	32″	9‴	
β) a szentély apsisának vastagsága	111	—	
γ) a hajó első osztályának hossza	211	—	
δ) a hajó 2-ik „ „	212	9	
ε) a hajó 3-ik „ „	155	—	
ξ) a torony-csarnok keleti hevederének vastagsága . .	52	4	
η) a torony csarnoknak hossza	100	—	
ϑ) a nyugati hevederének vastagsága	32	—	
ι) a kapuzatnak egész mélysége	38	10)	142″ 1‴
$\varkappa$) az előcsarnok 1-ső osztályának hossza	103	3)	
χ) 2-ik azaz pótló osztályának hossza	113	11	
μ) az előcsarnok zárfalának vastagsága.	32	6	
ν) az egész épületnek hossza	1196″	4‴	

új felosztás:

α) az apsis falának vastagsága	32,750
β) az apsisnak fentője	𝔎′ = 111,366
γ) a hajó első osztály hossza	$^8/_3$𝔎′ = 210,096
δ) a hajó 2-ik „ „	$^8/_3$𝔎′ = 210,096
ε) a hajó 3-ik „ „	$_2$𝔎′ = 157,574
ξ) a torony-csarnok hevedere	52,333
η) a torony-csarnok hossza	$^8/_9$𝔎′ = 98,992
ϑ) a torony-csarnok hevedere	32,000
ι) az előcsarnok egyetlen osztályának hossza .	𝔓′ = 136,383
$\varkappa$) az előcsarnok zárfalának vastagsága . . .	32,750
λ) az eredetileg tervezett épület hossza . . .	1074,340″.

A ι) betüig a két felosztás ugyanazonos; de innen a régi felosztásnak ι) és $\varkappa$) betüi egybevonatnak és az λ) betüs mennyiség, mint nem eredeti pótlék, elhagyatik, az előcsarnok zárfalának vastagsága ugyan az lévén mind két felosztásban. Ezen újabb felosztás által eléretnék a négy egységnyi hosszaság, mert 269″, a bényi egység, sokszorozva négygyel, ád 1076 hüvelyket. A különbség itt tehát nem is két egész hüvelyk, míg a régi felosztásnak összege sokkal messzebbre elesik a négy és fél egységtől.

Négy és fél egység $333^0 \times 45 = 1498{,}5''$ a különbség tehát e szám és az elméleti számok összege közt nem is 3 egész hüvelyk, de vannak más nevezetes különbségek, a miért is az általam adott elméleti nagyságok közt, így nevezetesen a δ) és γ) pontokban úgy hiszem, hogy itt a különbség oka a pillérnek nem elég pontos elhelyezésében keresendő; mert ha a két osztály hosszát összeadjuk a különbség csekély, az az

	mérve	*elméletileg*
γ)	342″	337,860″
δ)	189	195,064
összesen	531″	532,924″

nem is egészen két hüvelyk; hasonlítva a bényi hossz-arányokat az apátfalviakkal, találjuk, hogy az apátfalvi hajó első osztályának hossza (δ) aránylag ugyanazonos a bényi hajó utolsó osztályának hosszával, azaz $_2\mathfrak{K}$, mely Apátfalván 195,064″-et Bényben 157,574″ ád. Bényben a hajó első és második osztálya egyaránt $^5/_3\mathfrak{K}'$ ha vétetett (bényi monographiám szövegének 29-dik lapja, alulról 13-dik sorában a $\mathfrak{K}'$ nyolczharmada helyett hibásan áll), míg Apátfalván a második és harmadik hajó osztály hossza ε) és ξ) $^4/_3\mathfrak{B}'$-et mér, azaz úgy áll a bényihez mint 1 a $\sqrt{2}$-hez; mert ha az apátfalvi $\mathfrak{K}'$-nak $^6/_3$-át felosztjuk $\sqrt{_2}$-al nyerendünk $\frac{97{,}532''}{3} = 32{,}510'' \times 8 = \frac{260{,}080''}{1{,}4142} = 183{,}88''$, mi az ε) és ξ) betük számára talált $^4/_3\mathfrak{K}'$. A bényi két osztály tehát sokkal hosszabb a két apátfalvinál, minek oka az, hogy az utóbbinak pillérei valóban hordják nem csak a középhajó boltozatát és falát, hanem a mellékhajó boltozata felét is, míg Bényben a gyönge féloszlopok tiszte (a templom csak egy hajós levén) egyedül a boltgerinczek támasztása, a boltok hordozása az erős zárfalaknak feladata lévén. Apátfalván az utolsó hajó osztályának ι) elméleti mértéke $^4/_3\mathfrak{H}'$ lévén, ez úgy áll ε) és ξ)-hoz mint $\sqrt{_3} : \sqrt{_2}$-hoz.

A bényi templomban a szentély hossza, sokkal csekélyebb mint Apátfalván, mert ez csak a $\mathfrak{K}'$ mértékü apsisának fentőjéből áll, míg ez Apátfalván egész egységbe vétetett, miből az $\sqrt{2}-1$: 1-hez arány következik, számokban 0,414: 1,000-hez. A bényi szentélynek ezen csekély hossza pótoltatik karzata által, melyen a szerzet tagjai helyet foglaltak, míg Apátfalván ily karzat hiányában a szerzeteseknek magában a szentélyben kellett helyet foglalniok. Bényben a szentélytől nyugat felé a templomban csak három osztály létezik, míg Apátfalván öt osztályt találunk. A bényi templomban mi a rövidebb szentély és kevesebb osztály által nyerve volt, a tornyok közti csarnok két osztályának alkotására használtatott, s így terjeszték a bényi templomot csaknem tökéletesen ép oly hosszaságra, minő az apátfalvi, t. i. majdnem 4, 5 egységre.

Az apátfalvi szentély *szélessége* az egység, levonva attól minden oldalán a zárfal fél vastagságát, vagy is egészben az egész fal vastagságát, tehát $333''-36'' = 297.''$ Bényben e szélesség az apsis kettős fentője, azaz $_2\mathfrak{K}$, mi Apátfalván 275,856″ volna; tehát az apátfalvi szentély hosszabb és szélesebb mint a bényi még legnagyobb szélességében is.

A *kereszthajó szélessége* Apátfalván a következő tételekből áll:

	mérve	*elméletileg*
α) éjszaki szárnya	$94{,}5'' + 207'' + 18'' = 319{,}5''$	$\frac{_1\mathfrak{K}'}{\sqrt{3}} = 318{,}946''$
β) középosztálya	$= 333{,}0$	$\mathfrak{U}' = 333{,}000$
γ) déli szárnya	$18{,}0$	$18{,}000$
δ)	$+ 207{,}0$	$^3/_2\mathfrak{K}' = 206{,}892$
ε)	$+ 130{,}0$	$^1/_3\mathfrak{k}' = 130{,}036$
ξ) összesen	$1007{,}5$	$1006{,}874''$

A kereszthajó szélessége rendetlen, mert déli szárnya $\gamma) + \delta) + \varepsilon) = 355''$ szélesebb 35,5″-el mint északi szárnya, mely $\alpha)$ csak 319,5″-et mér. E rendetlenség oka annak is, hogy az egész szélesség nem határoztatott meg rendszeresen, egyébiránt, hogy az egész szélességet is összehasonlíthassuk a bényi kereszthajó szélességével, ezt közelítőleg három egységbe = 999″ vesszük, mi a talált összegtől mintegy 8″ és 7″-el különbözik. Bényben a kereszthajó két szárnya ugyanazon mérték nemünek, még pedig ez az apátfalvi szélesség felének vétetett; feljegyeztem t. i. a bényi déli kereszthajó szélességének ürét 130″-re, ha már most két bényi 𝔎′-at azaz 111,366″ × 2=222,732 √3-al felosztjuk, nyerendünk $\frac{222,732''}{1,732} = 128,583''$-et; tehát itt is a bényi templom úgy szolgált mintául, hogy az éjszaki kereszt-szárny szélessége a bényinek kettejére vétetett.

Az apátfalvi három *hosszhajó szélességét* a bényihez hasonlítani nem lehet; mert Bényben csak egy hajó létezik. Apátfalván a mérték a következő:

	mérve		*elméletileg*
α) az északi mellékhajó szélessége	184″	$^1{}_3$𝔎′	= 183,882″
β) a középhajó szélessége	333	𝔘′	= 333,000
γ) a déli mellékhajó szélessége	184	$^1{}_3$𝔎′	= 183,882
δ) a hosszhajó egész szélessége . . .	701″		700,764″

A hosszhajó szélessége, mint ez másutt is történik, nem határoztatott meg egészben, hanem mint az egyes határozott szélességü hajók összege tűnik fel. Nevezetes, hogy a hajók 2-dik és 3-dik osztálya tökéletes négyszeget képeznek, így bír ván alakjukban a legczélszerűbb arányt a boltok hordozására.

A *hosszhajónak falvastagsága* mintegy 48″-re méretett, minek megfelel $^1{}_2$ 𝔨′ = 48,766″. Ugyanezen vastagság a főhomlokzat faláé is, a szentélyben ellenben 42″-nyi és 36″-nyi vastag falat találunk.

Az *épület magasságaival* II-dik, III-dik és IV-dik táblánkon ismerkedendünk meg, ugyanis a II-dik tábla a *közép- és kereszthajó* magasságát a talap fölött egy egész mértékben adja, mihez még hozzá kell csatolni a közös talap párkányzatát, tehát 565″ + 9,25″ = 574,25″, mely mértéknek megfelel a köb diagonálja $\sqrt{3}$ = 𝔇″ = 576,756″, Bényben az egész magasságát találtuk, $\sqrt{2}$=𝔇′-be; áll tehát az apátfalvi magasság a bényihez mint $\sqrt{3} : \sqrt{2}$, vagyis mint 1,7320 : 1,4142-hez. Igazolják e mértéket a III-dik és IV-dik tábla is, hol a következő számokkal találkozunk, melyek összege az egész magasságát teszi:

II-dik Tábla.	*III-dik Tábla.*	*IV-dik Tábla.*
		17.00″
		9,00
		30,00
		100,00
	132,00″	12,00
	18,00	199,00
	161,00	14,00
565,00″	254,00	184,00
9,25	9,25	9,25
574,25″	574,25″	574,25″

A *mellékhajók magassága* jelöltetik a II-dik táblán 263″-re a köztalaj párkányzatával együtt, és a III-dik táblán 254″-re a nélkül, az előbbi összeg megfelel a kisebb köbháromszög 𝔨′ $^8{}_3$-nak = 260,08.″ E magasság Bényben a mellékhajók hiánya miatt nem

létezik, némikép helyére tehetni a szentély magasságát, mely egész egységi magasságával sokkal nagyobb. Apátfalván a mellékhajók azért alacsonyabbak, mert azoknak tetejök felett a középhajót ablakokkal kellett világítani.

A középhajó nagy pilléreinek magassága (II-dik és III-dik táblánk) vétetett a boltozat kezdetétől lefelé azon pontig, miről sarkukon a kis fél pyramisok emelkedenek, ez lévén a pillér testének kezdete, a 345″ talált összegből tehát le kell vonnunk 7″-et, és a fennmaradó 338″-nyi magasság megfelelend a kisebb köb háromszög 2 hypothenusájának, azaz $_2$𝔥′ = 337,860″ ha ezen öszveghez hozzáadjuk a 7,14″nyi magas felső talapzatot, és a párkányzatával 25″-nyi alsó talapzatot, leend az egész pillér magassága 338″+7″ +25″ = 370.″

Valamint a bényi és az apátfalvi egész magasság közt a $\sqrt{2} : \sqrt{3}$-hez arányt találtak, úgy a két rendbeli pillérek közt is épen ezen arány létezik; mert Bényben a templom magas, vagyis inkább féloszlopa $_2$𝔨′-át mér, az apátfalvinak $_2$𝔥′-hoz.

A kisebb *mellékhajói pillérek és tövek* magassága Apátfalván (II-dik és III-dik táblánk) szintúgy nem egészben vétetett, itt az irányt az oldalfalból kiszökő oszlopok adták, az oszlop lévén általán az építészetnek legdíszesebb és legjelentékenyebb tagja: ezen oszlopok, betudva vállkövüket és lábukat, 130″-re méretvék, mely nagyságnak megfelel $^4/_5$ 𝔨′ = 130,04″ s így ezen oszlop magassága a mellékhajó egész magasságának épen felét teszi. Hozzáadván (lásd VI-dik táblánk 4-dik ábráját) a kettős talap 20″-nyi magasságát, nyerendünk 150″-et vagyis $^8/_9$ 𝔥′-et = 150,16″-et.

Ámbár a *támak rendszere* csak a csúcsíves stylben fejlődvén, Apátfalván tökéletes támakkal még nem találkozhatunk, mind a mellett egyes osztályuknak mértékei már itt is ugyanazon elv szerint határoztattak, mely a többi tagoknál is alkalmaztatott, minek bizonyítványául a következő nagyobb osztályok mértékeit és megfelelő elvi nagyságaikat felhozom.

A szentély és a kereszthajó támjaik alsó osztálya (l. II. III. és IV-dik táblánkat) 184″ méretett, azaz ugyan a második és harmadik templom osztály hosszába és a mellékhajók szélességére vagyis $^4/_5$ 𝔨′-ba = 183,882.″ Úgy szinte a főhomlokzat támai alsó osztálya (l. IV-dik táblánkat) 140″-re méretett, minek megfelel 𝔨′ = 237,928″ ha ehez hozzáadunk mintegy 2″-et a rézsút alatt levő szalagtag számára.

A *boltozat* ugyan egészben új, de egyes hevederei még a régi boltozásból megmaradtak, innen van, hogy ez utóbbiak fentőjök szintén elméletileg meghatározhatók.

A *kereszthajó* didadalívnek nevezett hevederének fentője 150″-nyi hosszal bír, s így nem egyéb mint $_2$𝔨′ felosztva $\sqrt{3}$-et = 159,47.″

A *mellékhajó hevederei* pedig $^1/_2$ 𝔥′ = 84,465″-nyi nagyságba vétettek.

Az ablak.

Nemcsak a román styl kezdetén, hanem egész folytán át az ablak megtartja félkörü tetejét, de még az átmenet korszakában is, midőn már a boltozatok és hevederek általánosan csúcsívben szerkesztvék, az ablak még mindig körívü marad, sőt ez az eset még némely kora csúcsíves építményekben is, mint p. o. a noyoni templom több ablakain.

Az ablak világa a román styl nem csak kezdetén, de majdnem egész lefolyása alatt feltünőleg kicsiny: ennek oka leginkább az üvegtáblák még ki nem fejlődött gyártásában keresendő, miből megint az üveg drágasága következett. Kevesebbet nyom itt a vallási szertartásnak rejtélyesebb volta, miszerint p. a misét a hívektől elrekesztett, kárpitok zárfalával elrejtett szentélyben, gyertya és lámpa-világnál ünnepelték; mert habár itt nem is volt szükség nagyobb világításra, ilyen mindenesetre, ha ezt könnyü szerrel elérhették volna, a lakházakban kellett, de az ablak világa itt is általánosan igen csekély. A lakhá-

zakban még más körülmény is tételezte fel az ablakok kicsinységét, t. i. a szobák melegítése télen. A kályha a középkornak csak későbbi találmánya levén, mai tisztét eleinte általánosan a kandalló pótolta, de a kandalló tüze kevesebb és kevésbbé tartós meleget ád mint a kályháé; tehát szükséges volt minden nyílást, melyen át vagy a benső meleg kipárologhatott, vagy a külső hideg és szél a szobába hathatott, a lehetőségig kicsinyre szabni.

A csúcsíves styl, (és ily ellenzések a művészet történetében gyakran előfordulnak) már korán a homlokegyenest ellenkező útat választá, midőn t. i. a tám rendszert oly annyira kifejleszté, hogy a zárfalakat egészen nélkülözhette, az utóbbiak helyén roppant ablakokat alkalmazott; de csakis a templomokban, kápolnákban és nagy dísztermekben, míg a lakházban e korszakon át is az ablak általában a meleg tartás miatt kicsiny maradt. Az első rendü épületekben a kevésbbé fejlődött üveggyártás nehézségeit az ablakban vaskeretek által történt apró táblákra osztása segítségével legyőzték; és még ezen már magában meglehetős kicsiny osztályok is újra feldaraboltattak ólom szélekkel, melyek az ablakra festett tárgyak rajzát körülfogván, az egyes színeket egymástól elkülönözték. Ha a csúcsíves styl roppant ablakai fehér üvegtáblákkal záratnak, a templomok belsejében majdnem oly világosság uralkodik, mint künn; de mivel a tábla be van festve, még pedig gyakran nem igen világos színnel, szükséges, hogy a mit az ablak átlátszóságában veszít, azt kiterjedésének nagyságával pótolja, és onnan van, hogy mihelyt ezt az épitési rendszernek kifejlődése engedte, a boltozatok súlya és oldalnyomása kevés csomó pontokra átvitetvén, a többi tér egészen az ablakok kiterjedésének engedtetett át.

Másképen áll ez a lakháznál; itt a középület ablakainak szerkezetének és festésének költségessége, hasonlót alkalmazni nem engedvén, és különben is, mint mondva volt, a mesterséges melegnek a szobában megtartása szükséges levén, az ablak is általánosan sokkal kisebb, mint a minőhez a mai kor szokott; de másrészt már a középkorban is kivánatos, sőt szükséges volt a szobákat lehetőleg jól világítani. E kivánat a középkort tanítá a csekély terjedésü ablak világát rézsúttal körülvenni, melyen át lehetőleg sok világosság súgárai behatnak a benső térbe, a nélkül, hogy a külső légnyomásának vagy a szél rohamának nagy tért engedjen a csekély kiterjedésü üvegtáblával zárt ablak világ. E rézsút kettős, külső és belső, mindketteje közbefoglalván a falnak függőleges áttörését, mely az ablak tulajdonképi világát képezi. Az áttörést közvetlenül kivülről és belülről épszögü szalagtag körülveszi, melynek belsejére az üvegtáblának az áttöréshez támaszkodó fa vagy vaskerete helyeztetik. A román stylü ablak kifejlett alkotása tehát a kettős rézsút; találkozunk ugyan rézsúttal már a régi épitészetben, de annak alkalmazása nem oly rendszeres, és nem oly kifejlődött mint a román stylben, és leginkább csak rendkivül vastag falak ablak áttöréseinél használtatik, melyeknek (p. várbastionoknál vagy tömlöczöknél) a rézsútos ablakot jelenleg is használják.

A byzanti styl, ablak áttöréseinél a rézsútot még vagy épen nem, vagy csak kevésbbé fejlődött állapotában használta, az első az eset a konstantinápolyi Zsófia templom, a második a velenczei sz. Márk templom ablakainál. *A rézsút rendszeres kifejlesztése, kivált a kettös egyenlö rézsút általános alkalmazása tehát a román styl érdeme, és ezen alkalmazás átmegy a csúcsíves stylre, kivált lakházai ablakaira.* A rendszer tökéletes kifejlődésében minden ablaknak van négy-négy rézsuta, két külső és két belső. E rézsut egyenszárú háromszög hypothenusájának tekinthető úgy, hogy az egyik szár vagy a külső vagy a belső rézsut mélységét, a másik szár pedig szélességét képezi, a háromszög hypothenusája magának a fal rézsutjának vonala. A belső rézsut későbben valamivel rövidebb a külsőnél, mert annak egy részét az ablak keretének helye, az ereszték (németül Falz-nak nevezik) veszi igénybe. A rézsut alakzásának törvénye ez: *minél hosszabb az azt alkotó háromszög hypothenusája, annál több külső világosság sugárai juthatnak a szoba vagy terem belsejébe.* Innen van,

hogy minél vastagabb a fal, vagy minél csekélyebb az ablak tulajdonképi világának kiterjedése, annál hosszabbra szokták az érintett hypothenusát szabni; midőn tehát a tulajdonképi ür a román styl kezdete korában legkisebb, és későbben is csak fokonkint nagyobbodik, a rézsút megfordítva régenten legnagyobb, és csak később és fokonként kisebbedik, megfordított arányban az ablak ürének nagyobbodásával. Ezen arány eleinte úgy áll, hogy az egész ablak kiterjedése majdnem háromszor akkora mint a belvilág szélessége, azaz minden rézsútnak szélessége alább száll ugyan, de a román styl korszakában alig kevesebbre sem, hogy az ablak üréhez másképen álljon aránya mint sem 1 a $\sqrt{2}$-hez vagyis 1 az 1,414-hez. A rézsút, mint az ablak ürének kerete, ezt nem csak oldalain, de felül és alól is körülfogja a román stylben, a franczia csúcsíves styl első korában az alsó rézsútos keretet elhagyta, de ez a német építészetben és később Franczia országban is régi helyét újra visszafoglalta (németül ezen alsó rézsútot Wasserschlagnak nevezik).

Az ablak világának szélessége határoztatik o rendszeres sorozat egyik vagy másik, de mindig csak egy mennyisége után; mig magassága össze van téve egyenes magasságából, több fél szélességéből, mely utóbbi félkörü záradékának fentöjét képezi. A szélességnek a magassághozi aránya igen változékony, eleinte az ablakok feltünőleg magasak; így szándékozván pótolni az építészek ablakaik csekély szélességi kiterjedését, később a magasság megfordított arányban a szélességi kiterjedésnek nagyobbodásánál, és egyenes arányban a rézsútos keretnek keskenyedésével alább száll. Magyarországon alkalmasint a bényi és a deáki templom apsis-ablakai legkeskenyebbek és legmagasabbak, és egyszersmind a leghosszabb rézsúttal ellátvák, mig az apátfalvi és sz. Mártoni ablakok átalában már kifejlettebb rendszerhez tartozván, szélességök is aránylag magasságokhoz nagyobb és rézsútok is rövidebb.

A templom ablakok elhelyezésének törvénye ez: *minden oszlop vagy pillér osztálynak* (Arkadenjochtravée) *egy-egy ablak felel meg*, úgy alant a mellékhajóban, mint fent a középhajóban; s így az ablak száma annál nagyobb, minél több holdja van a hajónak, minél hosszabb az; s ezt azért szükséges megjegyeznem, mert a csúcsíves stylben, mely a szervezés legnagyobb nehézségeit legyőzte, lehetséges, hogy hosszabb templom kevesebb ablakkal bír, mint rövidebb román hajó, ha t. i. az elsőben a főosztályok sokkal tágasabbak az utóbbiéinél; ily nagyobb különbség azonban a román stylben csak az egy és három hajós templomok közt fordúl elő, mert emezekben az egyetlen egy hajó minden felosztás nélkül is képzelhető, de ha már még is felosztatik, az osztályok sokkal tágasabbak lehetnek mint a három hajós templomokban, hol az osztályok hevederein a középhajónak fala emelkedik. Például véve a bényi és az apátfalvi holdak különbségét, mivel Bényben csak egy hajó van, az osztályok hossza a kis háromszög kisebb oldalának $^{8}/_{3}$-ra terjedhetett, míg Apátfalvának leghosszabb holdja ugyan e háromszög hypothenusájának csak $^{4}/_{3}$-val bír, mi számokban kijelentve: a 0,780-nyi a 0,676 hozi aránya, az apátfalvi templom leghosszabb osztálya majdnem $^{1}/_{7}$-el rövidebb a bényinek ellenében. Második törvény: *a hajó holdaknál szélesebb falak nem egy, hanem két egymás mellett levö ablakkal töretnek át*, ez az eset azon falakkal, melyeknek szélessége ugyanazonos az egységgel, vagy annál nem sokkal kisebb vagy nagyobb, ily falak a keresztkar és a középhajó zárfalai. *Kivételt* tesz a főapsis zárfala, mely rendesen a sz. háromságnak hármas számú ablakát foglalja magában. Azonban a constructiv okok még a középkorban is nyomatékosabbak a jelképeseknél, ily eset az egyenes zárfallal ellátott főapsisoknál, jelesen Apátfalván is, fordul elő; mikor e zárfal aránya vagy ugyanazonos a középhajó és a kereszt kar zárfalával, vagy azoktól csak kevéssel különböző, a főapsis is három helyett csak két ablakot kap. A mellék apsisok szélességökkel megfelelvén a mellékhajó szélességének, mely ritka esetben nagyobb a félegységnél, a tér csak egy ablakot kiván. A mellékhajók nyugoti zárfala, ha ez egé-

szen zárva nincsen, vagy mellékajtóval vagy ablakkal töretik át. Ha a kereszthajó karjai nevezetesen túlszöknek a mellékhajókon, felső részökben minden oldalon egy-egy ablakot nyernek, ritkább esetben ezen ablak alant is ismételtetik.

Általában a középkor azon magasságot, melyben az ablak kezdödik a templom belsejének egyik kitünö pontjától, fölfelé úgy határozta, hogy e ponttól a tér egész az ablak alsó rézsút kezdetéig méretett. Az alsó határozó pont, vagy a templomnak benső talapzata, vagy általános kőpadozata, vagy annak lépcsők által létrehozott emelkedése, p. o. a szentélyben, vagy pedig a pillérek vagy oszlopok egyik főmagassága, néha egész magassága, néha testének magassága, ha ez utóbbinak lába alatt még külön talapzata van, a mérték néha e talapzat felső vonalától vétetik, s így a pillér vagy oszlop lába is beletudatik. Az utóbbi esetekben az ablak kezdetét könnyen megtudhatni, mi azért nehezebben sikerül az első esetben, mert legtöbb régi templomokban az eredeti padozat később felemeltetett. Magyarországon a feladat ez esetben is könnyebb, mint másutt; mert általános művészi hanyagságunk többnyire a régi padozatot nem emeltette velünk; kivételt teszen itt a kassai templom, melynél két régibb padozat a mostani alatt eltemetve van, még pedig úgy, hogy az eredeti padozat 1′ 7″-el mélyebben fekszik a mainál. Gyakran az ablakok kezdetének magassága a homlokzatokon nem valamely benső ponttól határoztatik, hanem a köz vagy a kapuzat-talapzat egyik főpontjától méretik; így jelesen Bényben, (lásd 1862-ki első füzet II-dik tábláját) a főapsis ablak rézsúta 90″-el van emelve a talapzat párkányzata felett, és e 90″ nem egyéb, a kisebb háromszög hypothenusájának $^2/_3$-nál; azaz 136,382″-nek $^2/_3$-da = 90,922″.

Apátfalván ellenben a főapsis ablakai magassága benső ponttól méretett, míg a kereszthajóig és a főhomlokzaton ez külső ponttól történt.

Az ablakok gazdagabb és sokkal inkább tagozott nemét a román stylben a *kerék ablakok*, az úgynevezett *rózsák* képezik (rosace, Rosen oder Radfenster.)

Ezen ablakok rendesen a főhomlokzaton a kapuzatok felett fordulnak elő, e helyen kivül a rózsákat még a kereszthajó két homlokzatán, kivételképen pedig, mint Apátfalván, a főapsis zárfalában, sőt, mint Jákon, még a torony falaiban is alkalmazták. A rózsáknál a közönséges ablak egyenes rézsútja különféle tagokra oszlik fel, melyek közt eleinte az épszögü szalagtag játsza a főszerepet, később a szalagtagokhoz a pálczatagok is járulnak, a styl legújabb idejében pedig a horony is. *Azon kérdésre: honnan eredt a rózsáknak dúsabb tagozása vagy arczszelvénye? a felelet: a kapuzat tagozásának utánzásából.* A rózsák kiváló helyök utáni nagyobb jelentékenységök miatt, már keletkezésökben is gazdagabb tagozást igényelvén, a mesterek ilyent a főkapuzat tagozásában feltalálhatni véltek; innen van, hogy a rózsákban a szalagtagok szintúgy mint a kapuzatokon az épszögü fokozatok, eleinte nagy szerepet játszanak, és valamint később a kapuzatokon a fokozatok szögeibe több és több oszlopok vagy féloszlopok helyeztetnek, úgy a rózsákban is a szalagtagok mellé és azokkal felváltva több és több a féloszlopoknak megfelelő pálczatagok, (a német Halb- vagy Viertelstabnak, a franczia épen kolbásznak, boudin nevezi) alkalmaztattak. A horony mint külön tag valamint a román kapuzatok csak legkésőbbjein, úgy a rózsák csak legújabbjain fordul elő; a horonyali tagozást csak a csúcsíves styl fejlesztvén ki tökéletesen. A főkapuzat és rózsák alakjai rokonságát e két épitészeti rész czéljának vagy jelentőségének rokonságából is magyarázhatni; mert valamint a főkapuzat a legelső helyet foglalja el a többi kisebb kapuk és ajtók közt, valamint nagyobb tágasságával, vagy díszesebb voltánál fogva, úgy a rózsák is mint hasonló faláttörések, a kisebb közönséges ablakokon túlemelkednek nagyságukkal és dúsabb tagozásukkal; és valóban a román templomokban a legnagyobb világosság mindíg a rózsákon, vagy a nyugati homlokzat rózsáján keresztül, ha ez egyedül van, jut a templomba, szintúgy mint a nyugati fő-

kapu a hívek legnagyobb tömegét bocsátja be a templomba. Az előbbit számokkal bizonyíthatjuk, ha p. o. az apátfalvi nagy rózsa fentőjét a rózsa világ körvonalával sokszorozzuk, leend 50″×3,14 a körvonal 157, mely összeg sokszorozva a fentőnek felével, adand 3925″ a rózsa négyeg üre számára. Hasonlítsuk most ehez a mellékhajók ablaknyílásai térségét, a paralellogramm négyeg tere leend: 80,5′×27″=2173,5″ ehez hozzáadván a záróféłkör térségét $^{27}/_{2}$×3,14=42,39″×13,5″=572,26″ leend a mellékhajók ablakainak világtére 2173,5″ + 572,26=2745,76″ a főhomlokzat rózsájának 3925″ négyeg területéhez. Igaz, hogy Apátfalván a kereszthajó és a főapsis rózsái sokkal kisebbek a főhomlokzat rózsájánál, de mindhármukban a közép pálczázatok hibázván, ez által a világ területe nevezetesen nyer. A román rózsák rendesen nyolcz osztályra osztatnak fel, ritkábban csak hatra, és ezen osztályozással később áttétetnek a csúcsíves styl nagy ablakai csúcsíveibe, valamint ez utóbbiak gazdagabb tagozása nem a román közönséges egyenes rézsúti, hanem a rózsák gazdagabb tagozásától veszi eredetét.

a) *Az apátfalvi főapsisának ablakai.*

A főapsisnak, mint érintve volt, egyenes vonalú záradéka miatt kivételképen csak két ablaka vagyon. (lásd a II-dik táblát)

Rézsútok a 7″-nyi szentély kőlépcső felett 169″-nyi magasságban kezdődik,mely mérték megfelel a kisebb köb háromszög (lásd I. táblánkat) hypothenusájának, mert $\frac{1}{1}$′= 168,93″

A rézsútnak magassága	20,0″
A szalag tagé	3,5
Az ablak ür egyenes magassága	88,5

Szélessége 27″

Ha a szélességet a magassággal sokszorozzuk, leend a paralellogram négyeg térsége 88,5×27″=2389,5″, ehez hozzáadván a záró félkör 572.26″-nyi négyeg területet, az egész ablak világterülete leend, 2961,76 □″; és ezzel az apátfalvi egységhez képest ezen ablakok a román styl legnagyobb ablakai közé tartoznak.

A szélességnek aránya az egyenes magassághoz úgy találtatik, ha a négyszeres szélesség $\sqrt{^3/_2}$-el felosztatik; mert a szélesség lévén 27″, annak négyszerese 108″ és a $\sqrt{^3{}_2}$=1,224″ ha 108″ felosztjuk 1,224-el, nyerendünk 88,23-ot, mely az egyenes magasságnak megfelel.

A bényi apsis három ablakainál egészen különböző arányokat találunk; mert itt a szélesség csak 5,8″ az egyenes magasság pedig 102,2″. Apátfalván a szélesség valamivel többször mint háromszor találtatik az egyenes magasságban, Bényben ellenkezőleg többször még mint 17-szer, s így alig létezik keskenyebb ablak mint a bényi, és avlóban a világosság, mely ezen három ablakon a főapsisba hat, egészen elhomályosul a templom nyugatfelé fekvő részei világossága előtt.

b) *A mellék apsis ablaka.* (II. tábla.)

A mellék apsisokban az ablak rézsútjának kezdete a templom közpadozata feletti 112″-nyi magasságában kezdődik; miből következtetni lehet, hogy az apsisok mostani, egy lépcsőveli emelkedése, talán nem eredeti. A 112″-nyi ablak magasságának megfelelvén, a kisebb köb háromszög hypothenusája $^2/_3$-nak,a mellék apsis ablaknak emelkedése úgy áll a főapsis ablakai emelkedéséhez, mely azonos az érintett hypothenusa egészével, mint $^2/_5$ az 1-hez.

A rézsút magassága itt csak	14″
Az ablakür egyenes magassága	52″

Szélessége 21″.

A szélességnek arányát az egyenes magassághoz úgy találjuk, ha az előbbinek kettesét $\sqrt{3}/_2$-el sokszorozzuk, azaz: $42 \times 1{,}224$-el $= 51{,}40''$.

c) *A mellékhajó ablaka* (II-dik és III-dik tábla.)

A középhajó minden pillérholdnak a mellékhajókban egy-egy ablak felel meg.

Az ablak rézsútja a közpadozat feletti mintegy 91," egészen 92"-nyi magasságban kezdődik, mely mérték megfelel a kisebb köb háromszög nagyobb oldala $^2/_3$-nak, s így ezen ablak emelkedéséhez úgy áll mint $\sqrt{2}$ a $\sqrt{3}$-hoz; mert az utóbbi ugyan e háromszög hypothenusájának $^2/_3$-da.

A rézsút magassága	19,0"
A szalag tag magassága	3,5"
Az ür egyenes magassága	80,5"

Az ür szélessége 27"

Az ablak ür szélessége ugyanazonos a főapsis ablak ür szélességével, de egyenes magassága 8"-kel csekélyebb, miért is a szélességet egynek tekintve, az egyenes magassághozi aránya mint háromhoz sokkal közelebb jár, mint a főapsis ablak ürénél, mert $27'' + 3 = 81''$ tehát csak $^1/_2$ hüvelykkel több mint a 80,5"-nyire mért magasság.

d) *A szentélynek oldalablakai*. (III. tábla 2-dik ábra)

Ezen két ablak alsó rézsútja nevezetes magosságban kezdődik épen ott, hol a középhajó magas vállkövei végződnek, vagy is hol a középhajó bolt hevedere és boltja, kezdődnek. A III-dik táblánk első ábrájának vállköveitől a második ábrája szentély ablakához vitt fekirányos vonal, mely által az ablak emelkedési helye határoztatik, a következő számításon alapszik.

A középhajó pilléreinek magasságát, betudva vállköveik magasságát, de láb és talpazat nélkül mérve, áll . . . . . 345" $_2\mathfrak{H}' = 337{,}860''$

$+ \quad 7{,}172$

a talpazatnak magassága pedig . . . . . 25 $\quad 25{,}024$

$370'' \quad 370{,}056''$.

E mértéket találjuk a III-dik tábla (a templomnak egyik pillérosztályát előadó) első ábráján, mint a pillérek egész magasságát. A 2-dik ábra adja a szentély oldalablaknak külsejében vett mértékeit. A templomnak egész magassága, talpazatától lefelé, betudva a talpazat párkányzatát és a korona párkányzatot 574" vagyis az I. táblán előadott nagy köb háromszögnek hypothenusája vagyis a köb diagonálja, $\mathfrak{D}'' = 576{,}756.''$ Az 574"-nyi összegből le kell vonni 3"-et, melyel a benső padozat magasabb a külső talapzat párkányzatának alsó vonalánál; maradt tehát 571,0, ezen összegből le kell vonni a korona párkányzattól az ablak üréig érő mértéket; azaz . . . . . 92,0"

az ablak világ magasságának mértékét: azaz				. . . .	90,0
a szalagtag	„	„	„	. . . .	3,5
végre a rézsút	„	„	„	. . . .	14,0
			marad	. . . .	371,5".

A különbség ezen és a fentebb talált 370"-nyi szám közt tehát csak 1,5", mely onnan eredt, hogy itt a rézsút magassága, aránylag a többi ablak részeihez, tévedésből csekélyebbre ütött ki a kivitelben; a rézsút magassága most csak a b) alatt adott ablak rézsútja magasságának felel meg, ha e 14"-nyi magassághoz hozzáadjuk az 1,5"-nyi különbséget és a $\mathfrak{D}''$ 576,75" elméleti és a kisebb mérés által talált 574" közti = 2,75" különbséget, a rézsút magasságát $14'' + 1{,}5'' + 2.75'' = 18{,}25''$-re fogjuk találni, mely magasság megfelelend a 19"-re tett mellékhajó c) betü alatt adott rézsút magasságának, mi a két ablak közti többi arányaival is megegyezik.

Az ablak ür egész 90″-re mért magasságából levonva 12″-re szabott fél szélességét, marad 78″ az egyenes magasság számára; a szélesség lévén 24″. az ür szélességének magassága egyenes magasságához úgy áll: mint 1 a 3-hoz, kevesebb 6″, mi megint közel jár ama arányhoz, melyet e két rész közt a c) betüs ablakon találtunk.

e) *A kereszthajó homlokzatának ablakai.* (III. tábla, 2-ik ábra.)

Ezen ablakok arányai ugyanazonosak a szentély alsó ablakai arányaival: azaz, a szélesség itt is mint amott 27″, az egyenes magasság pedig 88,5″; tehát mint a) betüben, itt is az egyenes magasságot úgy találjuk, ha a szélesség négyszeresét $\sqrt{}^{3}/_{2}$-ével felosztjuk.

A III-ik tábla 2-ik ábrája a rézsút külső emelkedését adja 195″+9″=204″-re, miből levonván a padozat 3″-nyi emelkedését, marad a benső magasság számára 203″, ebből levonván a szalagtag 3,5″-nyi és a rézsút 20″-nyi magasságát, marad 203″—23,5″ =179,5″. Ezen összeget az elméleti sorozatban semmi szám elégítőleg meg nem közelíti; meg kell tehát kisérteni, vajjon a rézsút emelkedése itt nem határoztatott-e külsőleg; vonjuk tehát le a 195″-nyi külső mértékből a 23,5″ rézsúti és szalagtagi magasságot, leend 195″—23,5″=171.5″, mely összegnek mintegy 2,53″-nyi különbséggel megfelel a kisebb köb háromszög hypothenusájának 168,928″-nyi mértéke; és hogy ez vétetett itt czélba, annál valószinűbb, mert az a) betü hasonló helyen levő és ugyanazon arányokkal biró szentély-ablakok rézsútai szintén egy $\frac{1}{3}$′ mértéknyi emelkedéssel birnak a szentély padozata felett.

f) *A főhajó magas ablakai.* (II. és III-ik tábla, 2-ik ábra.)

A főhajó magas ablakai rézsútjának emelkedése a pillérek talpazatától felfelé mérve határoztatott, ép úgy, mint a szentély rézsútjának középpontja; mely ugyan egy színvonalon fekszik, a mérés a pillérek talpának párkányzata és a rézsút közti tért 413,5″-nyinek találta, mely mérték a kisebb köb háromszög nagyobb oldala hármasának megfelel, mert $3\frac{1}{3}$′ 413,784″.

Ezen ablakok szélessége =18″ úgy áll egyenes magasságához =52″-hez mint az 1 a $2\sqrt{}2$-hez; mert 18″×2,828=50,9″.

g) *A szentély rózsája.* (II. s VII-ik tábla, 3-ik ábra.)

A főapsis rózsájának központja fekszik a szentély kőlépcsője felett 438,5″-nyi magasságban; mert

a rózsa, központjától a két szentély ablak ürének legmagasabb pontjáig van	150,5″
az ablak ür egyenes magassága	88,5
a szalagtagnak magassága	3,5
a rézsútnak magassága.	20,0
a rézsúttól lefelé egész a kőlépcső felületéig	169,0
a kőlépcsőnek magassága	7,0
összesen egész a templom közpadozatáig	438,5″
ebből levonva a pillértalap és párkányzat magasságát.	25,0″
marad mint fentebb az f) betü alatt	413,5″

vagyis $3\frac{1}{3}$′=413,784″; a rózsa központjának emelkedése tehát sem a templom köz- sem szentély padozatától felfelé nem határoztatott, hanem méretett felfelé a pillérek test kezdetétől.

Tekintvén a rózsa világának átmérőjét, ezt VII-ik táblánk 3-ik ábrája 54,47″-re adja, mihez, hogy az egész átmérőt nyerhessük, minden oldalról 20,97″-et, tehát kétszer hozzá kell adnunk, s akkor leend 96,41″ mi elég közel jár a kisebb köb háromszög kisebb

oldalához, mert $\mathfrak{k}' = 97{,}532''$. Úgy hiszem, hogy a mester az utóbbi mértéket akarta használni; mert akkor a rózsa központjának fenn talált emelkedése úgy álland egész szélességhez mint $3 \sqrt{2}$ az egyhez; mert $1{,}414 \times 3 = 4{,}242 \times 97{,}532'' = 413{,}730''$.

Ha ezen arány a magasság és az egész szélesség közt áll, akkor a rózsa-ür átmérője valamivel nagyobbodik és teend $97{,}53'' - 41{,}94'' = 55{,}59''$ a mért $54{,}47''$ helyett; akkor az ürnek szélessége az egész szélességhez közelítőleg úgy álland, mint a 3-el felosztott egy az egész egyhez, mert $\frac{97{,}532}{1{,}732\text{-el}} = 56.31''$.

Rózsánknak arczszelvénye (VII-ik tábla 3-ik ábra) következőleg készült: felosztatott a falnak mintegy $42''$-nyi vastagsága három részre, a külső és belső résznek adatott egyaránt $14{,}81''$-nyi mélység, és így maradt a középső két egyenes vonalu rész számára $42'' - 29{,}62'' = 12.38''$. A külső és belső rész igen hasonló arczszelvényt kapott, csak hogy a belső résznek a rózsa világa szomszédjában fekvő szélső tagja valamivel rövidebbre ütött ki, mint az annak megfelelő külső rész tagja; mert itt az üvegtáblának kerete számára eresztéket kellett készíteni.

Ha a külső és belső $14{,}81''$-nyi részének mélységét egységnek tekintvén, ezen egységből köbháromszöget készítünk, leend a $14{,}81''$ kis oldala, nagy oldala $14{,}81 \times 1.414 = 20{,}97''$. és hypothenusája $14{,}81'' \times 1{,}732 = 25{,}64''$. Ha ezen köbháromszöget már most úgy helyezzük, hogy kis oldala a rózsa keret mélységének, nagy oldala pedig szélességének felelend meg, úgy e keretnek tagozása a köbháromszög $25{,}64''$-nyi hypothenusáján fog fejlődni, akként hogy a keret tagjai az alkotó háromszögbe nyulandnak, és hypothenusája azon vonal leend, melyből az egyes tagok kiindulnak és melyre visszatérnek, vagy melynek irányát, ha rézsútosak, követik. Felosztván e hypothenusát négy egyenlő részre, az első felosztás pontján kivülről be felé indulván, végződik a külső pálczatag, a második ponton áll az épszögü tag derékszöge, a két pont közt fejlődik a hypothenusa vonalát követő rézsút és az épszögü fok, a harmadik osztó pontnak a hypothenusával épszögü hosszabbításán kellene találkoznunk a belső pálczatag központjával, a negyedik pont pedig azon határ pont, melyen a középső rész a külső vagy belső kerettel összeforr.

A szentély rózsájának tagozása, hasonlítva a többi rózsák tagozásához, a legegyszerübb; innen joggal következtethetni, hogy Apátfalván is, mint rendesen, az építkezés a szentélyen kezdődött, és hogy az épitész képessége az épitkezés folytával fejlődött; különben a legdúsabb tagozást épen a szentély rózsáján kellett vala alkalmaznia, mert a középkor a szentélyt, a templom főrészének tekintvén, rendesen azt szokta leggazdagabban kidiszíteni.

h) *Az éjszaki kereszthajó rózsája.* (III-ik tábla és VII-ik t. 1-sö ábra.)

Ezen rózsa középpontjának emelkedése kivülről határoztatott. A középső párkányzat emelkedése úgy áll: a talpazat párkányzatától egész

az ablak világa kezdetéig	195,0'')	$\frac{1}{2}\mathfrak{D}'' = 288\,378''$
az ablak ürnek egyenes magassága	88,5)	
a rózsa középpontjáig	172,9	$\mathfrak{h}' = 168{,}930$
összesen	$456{,}4\,\frac{1}{2}\mathfrak{D}'' + \mathfrak{h}' = 457{,}308''$	

A rózsa üre átmérőjének aránya a keretteli átmérőjéhez majdnem ugyanazonos a g) betüs rózsa hasonnemü arányaival, csak hogy a mélység valamivel kisebb lévén, a keretnek szélessége is valamivel kisebb, nevezetesen a mélység, vagyis a köb háromszög kis oldala $14{,}43''$ levén, leend nagy oldala $20{,}41''$ és hypothenusájának hossza $25{,}02''$. Ezen arány igazolná a g) betüs rózsa leirásánál érintett feltevést, miszerint az apátfalvi

építész a rózsa egész átmérőjét a kisebb köb háromszög kis oldala mértékével határozta meg, és a valamiben elütő valódi mértékek csak a kivitelben előfordult tévedésnek eredményei; amott t i ily feltétel mellett a rózsa világa átmérőjét 56 31"-nyinek találtuk, itt ezen átmérő pedig találtatik $h' = 97{,}53 \quad 20{,}41''$ és $20{,}41' = 56{,}70''$-nyinek.

A keret tagozása itt is, mint g) betünél úgy szerkesztetett, hogy az alakító köb háromszög hypothenusájának hossza négy egyenlő részre osztatott; az első ponton kivülről felfelé indulván, találjuk a külső pálczatag középpontját; a másodikon a kettős horony találkozási pontját, a harmadikon a belső pálczatag középpontját, a negyedik ponton a keret végét és a középső fal-rész kezdetét. E tagozásban a tagok elosztása rendesebb mint a g) betüben és itt már két horony is fordúl elő.

A föhomlokzat rózsája. (IV-dik tábla és VII-dik tábla 2-ik ábra.)

Valamint a templom egész magassága a talpazat párkányzata alatti ponttól határoztatott, úgy ezen rózsa középpontjának emelkedése is a kapuzat egyenes talpazata felett 413,5"-nyi magasságban fekszik, vagyis azon magasságban, mely a szentély rózsa középpontjáé, mérve a pillértest kezdetétől, elméletileg $3\,h' = 413{,}784.''$

Az ürnek átmérője itt 100" a keretnek szélessége pedig 21" levén, az ürnek átmérőjének aránya az egész átmérőhez 100" a 142"-hez vagyis 1 az $\sqrt{2}$-hez; mert $100'' \times 1{,}414'' = 141{,}4.''$

A keretnek tagozása más módon szerkeztetett mint a két előbbi rózsánál; az építész t. i. a falat, melyet a rózsa áttör, egészben tagozni akarván, keretét nem a köbháromszög útján, hanem az egyenszárú háromszög alapján szerkeztette azért, mert a többi rózsáknál alkalmazott keret szélessége nagyobb volt mélységénél, s így itt a mélység a fal mindkét oldalán szaporodván, a fal középső egyenvonalú része nevezetesen megkeskenyült. Ha t. i. a falnak 42"-ről levonunk kétszer 21"-et, marad 0, s így az egyenes, mintegy 1,5"-nyi fal részét, melyhez az üvegtábla támaszkodik és az eresztéknek, melyben a tábla áll, felét az egyik, a külső alkotó háromszögbe kellett foglalni, az eresztéknek másik falrészét pedig a belső eresztékbe; a többi falvastagság a keret által egészen tagozva van, sőt a tagozás a fal két felületén túl is terjeszkedik a külső pálczatag félkörével. Az alkotó egyenszárú háromszög itt nem osztatik, mint ez az eset a templom más rózsainál négy, hanem három egyenlő részre: és itt nem a külső tagozás a határozó, hanem a benső, azért, mert ennek kifejlődésére hosszabb tér adatott. A benső hypothenusa első osztás pontján találjuk tehát a harmadik pálczatag középpontját, és a második ponton a negyedik pálczatag végét, mig a harmadikat vagy végosztó pontot, azért mert ez az eresztéken túl megy, semmi tag már nem éri. Ezen tagozásban az egyenes vonalú részek már igen csekély szerepet játszanak, a főhely jutván négy pálcza idomú tagnak, egy kicsiny hanem mély horonynak, egy nagyobb, hanem sekélyebb horonynak, melyből a harmadik pálczatag kinyúl, végre egy kettős horonynak, a minőt már a h) betüs rózsa keretben láttunk, csak hogy ott a horony mélyebb volt.

A főhomlokzaton e rózsán kivül semmi más ablak nem fordul elő; azonban mivel a homlokzat ily ablak nélkül igen csupasz volna, kiegészítésemben templomunk kereszthajójának északi homlokzata útmutatásán két ablakot helyeztem a nagy rózsa alá, és más példák nyomán egy ablakot minden mellékhajó kapuja fölött.

A két középső ablak rézsútjának emelkedését meghatároztam a kisebb háromszög hypothenusája $^4/_3$-val: azaz $^4/_5\, h' = 225{,}25''$-re, a mértéket vevén felfelé a kapuzat egész talapzatától, betudva ide még oszlopai lábának magasságát is. Az ablak arányai ugyanazonosak a középhajó felső részének ablakai arányaikkal. A kereszthajó homlokza-

tának ablakai arányait itt azért nem lehetett alkalmazni, mert ezt a felnyuló kapuzat magassága nem engedte.

A mellékhajók ablakai rézsútjának emelkedését meghatároztam a kisebb köbháromszög kis oldalának $\sqrt{3}/_2$-eli sokszorozásában, miből lett $97{,}532'' \times 1{,}224 = 119{,}44''$

Az ablak arányai ugyanazonosak a homlokzat közép testének ablak arányaival; s így az egész homlokzaton, hozzá véve a IV-dik táblán látható kereszthajó magasan fekvő ablakait is, az ablakok mindnyája egyenlő.

Kapuzat. (V. tábla.)

Az apátfalvi templomnak három kapuja közt a nyugati főkapu a román styl egyik legdíszesebb példánya. A kapubéllet mindegyik oldalán három egész és három féloszlop áll, mely mint pálczatag átmegy az egyenes záradéku ajtó feletti archivoltba. A tympanumot igen diszes és eredeti alaku virág guirland veszi körül, de ez alatt a tér üres. Nem tudni többé azt sem, vajjon itt eredetileg falkép létezett-e; mert a szinek semmi nyomára nem akadhatni.

Hasonlítván az apátfalvi főkapuzatot a bényi kapuhoz, az elsőnek az utóbbi feletti gazdagsága első pillanatra feltünik; a bényi kapu minden oldalán csak két féloszlop találkozván, és egész elrendezése nem ütvén el a szokott román fokonkénti felosztásától, mely egyenszáru háromszög hypothenusáján szerveztetik, és azért nem nagy oldalfejlődéssel bir.

Az apátfalvi kapuzatnál a szervezési háromszög ugyan nem köb háromszög, de mégis ilyenhez oly közel áll, hogy a különbséget csak kiviteli tévedésnek kell tekintenünk. Általában a szabálytalanság V-ik táblánk bal alaprajzának, mely a valódi, a jobb oldalival, mely az elméleti, hasonlítása után első megtekintésre szembeszökő. Ha a baloldali, valódi alaprajzon a rézsút vonalát, melyen az oszlopok középpontjai vannak, befelé egész a kapu nyilásáig, egész a) pontig, és kifelé egész b) pontig, a legnagyobb kiszökés vonaláig hosszabbítjuk, és a végpontokat egyenes szög által összekötjük, oly a b c háromszögöt nyerendünk, melynek kis függőleges oldala 34″-et és nagyobb fekirányos oldala 43″-et mér. Ebből világos, hogy a háromszög sem egyenszárú, sem köb háromszög, hanem hogy az mégis sokkal közelebb áll a köb-háromszöghöz, mintsem az egyenszárúhoz; ha köb háromszög volna, nagy oldalának $34'' \times \sqrt{2} = 48''$-et kellene mérnie, a különbség tehát itt $48'' - 43'' = 5''$, mig a különbség 43″ és 34″ közt 9″. De másrészt is a pontos kivitelü középkori kapuzatoknál úgy találtam, hogy alaprajzuk szervező háromszöge vagy egyenszárú vagy köb háromszög, miből joggal következtettem, hogy Apátfalván szabálytalanság történt; de egyébként is látván, hogy a használt háromszög kis oldalának mértéke, $^1/_{10}$ egység $=$ 33,3″ oly mérték, mely más középkoru kapuzatnál is e helyen alkalmaztatott, és hogy e $33{,}3'' \sqrt{2}$-al sokszorozott $= 47''$ mértéke is használtatott azon a háromszög kis oldalától vett távolság meghatározására, melyen a kapuzat rézsútja az egyenes felszínbe átmegy, meggyőződtem, hogy e helyütt a köb háromszögnek alkalmazása a szervezésre valóban czéloztatott; miből azután a táblánk jobb alján adott alaprajzi restauratio önként következett. Feltünő, hogy a bényi kapuzaton a kiszökés sokkal nagyobb mint Apátfalván, hogy t. i. Bényben még nagyobb mérték vétetett a kapubéllet mélységének meghatározására, vagyis a szervező háromszög egy-egy szárának, mely Apátfalván a kapubéllet szélességére használtatott, t. i. a kisebb háromszög kisebb oldalának fele, mely Apátfalván $\frac{97{,}532}{2} =$ 48,766″, tehát mintegy 2″-el többet adna, mint a mostani mennyiséget, azaz 47 hüvelyket.

Miután a köbháromszögnek oldalértékei meg vannak határozva, szükséges hypothenusájának helyét kijelelni. Ezen vonalnak, mely $33{,}3'' \times \sqrt{3} = 57{,}74''$-et mér, he-

lye csak egy lehet, t. i. az, melyen az oszlopok középpontjai állanak; mert ha helyét a kapubéllet fal- vagy talp-rézsútján keressük, akkor az első esetben a hypothenusa hosszabb, a másodikban rövidebb levén, elvesztjük a köbháromszög rendszeres $^1/_{10}$ egységnyi mélységét, másrészt a hypothenusa érintett elhelyezésének és nagyságának meghatározásával végpontjai számára is kitünő pontokat nyerendünk, a bensőt a kapunyítás egyenes oldal fala kellő közepén, a külsőt az egész kapu tagozás kiszökési vonalán, elvégre a valódi alapterven is, mint azt baloldali rajzunk mutatja, az így talált elméleti kiszökés is majdnem ugyanazonos a valódival, az egész külömbség csak 0,8″ lévén. Az előnyök, melyek szabályos szervezésemmel együtt járnak, igen világosak, mert az egész tagozás rendesebb kifejlődést nyervén és az oszlop közti térek szaporodván, amazok szabadabb tekintet alatt jelennek meg, a nélkül, hogy az oldal tagok a miatt keskenyebb térre szorulnának; más részt ezen szervezés által a kapunyilás kerete természetesen úgy szükül meg, hogy nemcsak külső tagjai, mint ez a mostani állapotban történik, a legbensőbb oszlop által elfedetnek, hanem még oly tér is marad, mely a legbensőbb oszlopot ezen kerettől elválasztja, mi azért szükséges, mert a középkor jó kivitelü építmények takarékosságának és müvészeti tekintetöknek egyik főtörvénye: *tartózkodni a feleslegestől*, minek természetesen be kell állnia ott, hol a tagok egymást fedik. Ez utóbbi igazítás által az ajtónyilás keretének szélessége a valódi 12″-ről 11″-re összeszorúl, a kapunyilás 62,5″-től 64,50″-re tágul. E tágulása által a nyilás a kisebb köbháromszög kis oldalának $^2/_5$-ba állapítatik meg, mert $\mathfrak{k}' =$ 97,532″-nek $^2/_5$-da $= 65{,}928$;″ és midőn ez történik, a nyilás szélességének magasságához rendes aránya áll be; mert többre mint 112″-re méretvén, nem egyébb a kisebb háromszög hypothenusájának $^2/_3$-dánál, $\mathfrak{h}' = 168{,}93$,″ két harmada lévén 112.62″-nek; miből világos, hogy a kapunyilás magassága ugy áll szélességéhez: mint $\sqrt{3}$ az egyhez, mit akkor is láthatni, ha 65″-et 1,632″-kel sokszorozván: eredménynek 112,62″-et kapunk. A bényi templomnál, mely a nehezebb és alacsonyabb régibb példák mintájára terveztetett, a kapu magassága szélességéhez úgy áll, mint 5 a 4-hez; miért is a bényi kapunyilás igen alacsony és nyomott tekintettel bir, mig az apátfalvi karcsubbnak és magasabbnak mutatkozik.

A portal bélletének (Gewände) szervezése az a b c háromszögnek (l. táblánk jobb oldalát) a b hypothenusáján úgy történik, ha az 21 egyenlő részre osztatik, egy ily résznek leszen $\frac{57{,}742}{21} = 2{,}75''$; kezdvén az a) pontttól a hetedik ponton lesz a legbensőbb oszlopnak középpontja. E szerint az oszlopok középpontjai a hypothenusán, ennek $^4/_{21}$-nyi távolságában állanak egymástól, vagyis $2{,}75'' \times 4 = 11{,}00$ hüvelyknyi távolságban, mely távolságot a mérés adta, mint ezt táblánk bal oldalán láthatjuk; de ezen felosztással az oszlopok átmérője is határoztatik $^2/_{21}$-re, vagyis $2{,}75'' \times 2 = 5{,}50$ hüvelykre. E felosztásból következik a hypothenusán:

A belső oszlop középpontjának távolsága a) ponttól a hypothenusának	$^7/_{21}$ dc $= 19{,}25''$
a középső oszlop középpontjának távolsága . . .	$^4/_{21}$ dc $= 11{,}00$
a külső oszlop középpontjának távolsága	$^4/_{21}$ dc $= 11{,}00$
innen a b) pontig a távolság	$^6/_{21}$ dc $= 16{,}50$
összesen	$57{,}75''$

A nagy a b c szervezési háromszög mellett kifelé, és állva ugyan az előbbi alapvonalán van egy kisebb köb háromszög, melynek hosszu oldala 6,75″, kis oldala $\frac{6{,}75}{1{,}414} =$ 4,62″, és melynek hypothenusáján a legkisebb féloszlop, az arra következő horony és a külső középnagyságú féloszlop fele fejlődnek, végre a közönséges alapvonal még 6,75″-el hosszabbíttatik, hosszabbított vonalán a portálnak utolsó tagjait fogadván.

Ezek szerint a portal déli bélletének egész szélessége áll:

a nagy szervezési háromszög nagy oldalából = 47,00″
a kis szervezési „ „ „ = 6,75
a közös alapvonal hosszabbításából . . . = 6,75
összesen . . . . . 60,50″
Ehez véve a kapunyílást . . . . . 65,00″
és a portál északi bélletének szélességét . . 60,50
leend az egész portál szélessége. . . . . 186,00″

Lássuk most a kapuzat magasságát. Az oszlopnak magassága áll:

az oszlopfő magasságából, mely . . . . . = 14,5″
az oszloptő „ „ . . . . . = 84,5 *)
az oszlopláb „ „ . . . . . = 3.5
az oszlop magassága tehát összesen . . . . . 102,5″
ehez hozzá vevén a kapuzat talapzatát, mely . . . 28,0
és a templom talapzata párkányzatát, mely . . . 9,25
az oszlop a templom talapzata fölött emelkedik . . 139,30
hüvelykkel, minek megfelel a kisebb háromszög . . 137,928″nyi nagyobb oldala.

Ennél aránylag magasabb a bényi kapuzat oszlopa; mert azt 115″-re mértem, holott a kisebb köb háromszög nagyobb oldala csak 111,366 hüvelyknyi. És mégis ha e két kapuzat főrajzát egymás mellé helyezzük, valamint az apátfalvi oszlopok, úgy egész alsó egyenes vonalú része sokkal magasabbnak fog tetszeni, mint a hasonnemü részek Bényben, mi onnan van, hogy az apátfalvi oszlopok feltűnőleg gyengébbek mint a bényiek, és onnan, hogy az apátfalvi kapunyílás feltűnőleg keskenyebb mint a bényi. E két kapuzat egymással összehasonlítása mutatja tehát világosan, miképen az épitészetben legis legelső dolog az arány és az arányozás, ez szerezvén meg a műnek mindenek felett a hatást, mely szerint magasságát, emelkedését és szélességbeni kiterjedését megitéljük.

Hasonlítsuk most kapuzatunk egész szélességét, egész magasságával. Hogy az utóbbit kitudhassuk, az oszlop magasságának 139,30 hüvelykéhez hozzá kell adnunk az archivolt fentőjét, mely áll a kapu fél nyílásából és az egyik kapubél szélességéből, azaz $139{,}30'' + 32{,}50'' + 60{,}50'' = 232{,}30''$.

Hogy áll már most Apátfalván a kapu egész magassága, egész szélességéhez, amaz 232,30″, emez 186″.

Sokszorozván 186″$\sqrt{5/2}$-el, azaz 1,224-el, leend 227,66″, tehát nem is 5″ hiányával a szélesség a magassághoz úgy áll, mint 1 :$\sqrt{5/2}$-hez.

Tegyük fel, hogy, mint sejtem, az egész szélesség nem épen mint jelenleg van, hanem csekély különbséggel a köb diagonáljának egyharmadára terveztetett, azaz $\frac{576{,}75''}{3} = 192{,}27''$-re, akkor ezen összeg sokszorozva $\sqrt{5/2}$-el, azaz $192{,}27'' \times 1{,}224 =$ 235,33″ leend a négyeg diagonáljának fele; mert ez $\frac{470{,}92''}{2} = 235{,}46''$; miből világos, hogy 1: $\sqrt{5/2} = 1/5\ \sqrt{3} : 1/2\ \sqrt{2}$.

E föltett eset annál valószinűbb, mert így valamint az egész szélesség, úgy az egész magasság számára meghatározott rendszeres összegeket nyerünk. Ezen esetben a ki-

*) Az oszloptő magasságának megfelel a kisebb köbháromszög hypothenusájának fele; mert, $\mathfrak{H}' = 168{,}930''$, felosztva 2-vel adand 84,465″; és mivel a kapunyílás magassága 112,5″, ugyan e hypothenusának 2/3-da, azaz 112,62″, az oszloptő magassága úgy áll a kapunyílásának magasságához, mint 3 a 4-hez.

sebb szervezési háromszöget és annak folytatását hosszabbítani kellett volna, most mindegyikét 6,75″-re találtuk, ha ezt a helyett 8,33″ tesszük, leend:

a kapuzat északi béllete	északi hosszabbítás	8,31″
	a kisebb szervezési háromszög nagy oldalának hossza	8,31
	a nagyobb „ „ „ „ „ .	47,00
	a kapu nyílás	65,00
a kapuzat déli béllete	a nagyobb szervezési háromszög nagy oldalának h.	47,00
	a kisebb „ „ „ „ „ .	8,31
	a déli hosszabbítás	8,31
	a kapuzat összes szélessége	192,24″

úgy szinte nyerendünk a magasságra nézve:

az egyenes magasság számára a vett mérték után	139,30″
az archivolt fentő számára $\frac{192,240''}{2} =$ . . .	96,12
a kapuzat összes magassága	235,42″
$\frac{1}{2}$ D′	235,46″.

Hasonlítsuk most a bényi kapuzat egész szélességét és egész magasságát az apátfalvi kapuzat egész szélességéhez és egész magasságához.

A bényi kapuzat fél szélességét következőleg találjuk: éjszaki kapubél szervezési háromszög válaszvonalának hosszabbítása (lásd bényi monografiánk

V-ik tábláját)	15,8″
a szervezési háromszög egyik szára	38,10
a külső kapunyílás.	81,2
a déli szervezési háromszög szára	38,10
e háromszög alapvonalának hosszabbítása	15,8
az egész kapuzat szélessége .	190,2″
vagyis	190,166″.

Ezen összegnek megfelel a bényi nagy köb háromszögnek, azaz a négyeg diagonáljának fele; mert $\frac{380,366''}{2} = 190,183''$.

Ugyanezen mérték Apátfalván nem az egész szélesség, hanem az egész magasság meghatározására alkalmaztatott, a bényi szélesség tehát sokkal nagyobb az apátfalvinál, mert ha ugyan akkora volna, csak a köb diagonáljának harmada lehetne, azaz $\frac{465,908''}{3} = 155,302''$.

Ellenben a bényi egész magasság szélességéhez mérve sokkal kisebb az apátfalvinál; találjuk pedig ezt, ha a kapunyílás magasságához, melyet 115″ 8‴ mértem, hozzáadjuk az archivolt fentőjét, ez teszen valódilag 80″ 3‴ (lásd a tábla jobb oldalát), rendszeresen pedig (mérd azt a tábla baloldalán) mintegy 89″-et; tehát rendszeresen leend az egész magasság 115,666+89″=204,666″, mely összegnek megfelel a bényi kis köb háromszög hypothenusájának három kettede, mert 136,383″-nek $\frac{3}{2}$-de=204,528″. A bényi egész szélességének aránya, egész magasságához leend tehát $\frac{1}{2}\sqrt{2} : \frac{3}{2}(\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{3}{2}}$, *) míg az apátfalvi kapuzaté $\frac{1}{5}\sqrt{3} : \frac{1}{2}\sqrt{2}$-hez, ha a bényi kapuzat egész magasságát úgy

*) E két aránynak meghatározott rendszeressége kezeskedik azért, hogy a bényi kapuzat szélessége és magassága, valamint ez Apátfalván is történt, egy tagban határoztatott, és nem tekintetett egy több összeadott részletből álló összegnek; miért is p. a kapuzat 115″ 8‴-ból álló kapunyilás és oszlop magasságának megfelelő rendszeres mértéket nem találhatni, e magasság levén épen a póttag a 204″-nyi összegben.

akarjuk arányozni szélességéhez, mint az Apátfalván történt, akkor az előbbit nyerjük, midőn szélességét, azaz 190,166″ $\sqrt{}^{5}/_{2}$, azaz 1,224″-el sokszorozzuk, mely műtétből 232,763″ következik.

Az arányozásra nézve tehát a két templomban nevezetes különbség létezik, e különbséget az apátfalvi templom fejlettebb stylü korának tulajdoníthatni, mely a szélességhez mért nagyobb magasságokat mindinkább megkedvelte és alkalmazta; de mind a mellett még a későbbi kor is nem átallott a régiebbektől tanulni, mit abból láthatunk, hogy a bényi egész magasság a $^{1}/_{2}$ D′ vagyis $^{1}/_{2}$ $\sqrt{}2$ Apátfalván egész magasságnak vétetett, és hogy innen határoztatott azután a szélesség, midőn e magasság azt $\sqrt{}^{5}/_{2}$-el felosztván, kisebbítetett.

Hasonlítván már most az apátfalvi kapuzat szobrászatát a bényiéhez, itt az előbbiben szintoly haladást találunk az utóbbi felett mint az arányozásban. Először is az archivolt sokkal dúsabban van tagozva, ámbár a horony ritka alkalmazása, kivált ha azt az apátfalvi rózsák horonyaihoz hasonlítjuk, és azon körülmény, miszerint Apátfalván nem mint Bényben az archivolt nem különbözik az alsó tagozástól, hanem azzal ugyanazonos, ámbár, mondom, e két körülmény az archivoltot még nem helyezi a legjobban kifejlődöttek közé.

Továbbá a bényi kapuzat *tympánuma* egészen üres maradt, mig Apátfalván a tympanum felső részén egy félkörü levél és virág füzér diszlik, mely mind feltalálásra. mint kivitélre nézve párját ritkítja. E füzérnek alakjai feltünőleg eredetiek, bár más részt a román styl legfejlődöttebb korjellegét hordozzák magukon. Jellemzetes abban a dombor mű alapja fölötti igen csekély emelkedése, miben a parthenon friesreliefjeire emlékeztet, és egészen elüt nemcsak a román styl legtöbb egykoru munkáitól, hanem még az e dombor mű alatti nevezetesen kiszökő oszlopfők diszeitől is.

A nagy levelek és virágok száma hét, melyek körülök futó szárai tojásdad alaku kereteikbe foglalvák, a fenmaradt apróbb térek kisebb román stylü levelekkel betöltetvén. A virág és levélszárak sokkal gyengébbek, mint a minőkhöz a román styl többségének szemléletéből szoktatva vagyunk, és még e szárak is többnyire két középső, azokon végig futó vonalokkal mintegy vonalozvák. Azonban meg kell érintenem, hogy a felosztás el van tévesztve, mert a nagylevelek és virágok hetes száma kivánta volna, mint azt ramjzomban is láthatni, hogy a negyedik nagyobb test épen a tympanum közepét foglalja el, mig a valóságban ez jobbra esik, úgy hogy az egyik oldalon három, a másikon négy levél látható, és a közepén, a virág helyett, virág köz áll. Különben a dombormü kidolgozása finomságával jeles szobrászati technikát tanusít. A tympanum füzér alatti tér üres, és soha falképet nem foglalt magában.

Az oszlopfők egészen más rendszerhez tartoznak mint a bényiek, mert Bényben a másod és harmad kezü korinthizáló oszlopfőre akadunk, mig az apátfalvi oszlopfők már tökéletesen az átmeneti korszak oszlopfejei, sőt hasonló oszlopfők a kora csúcsíves stylt jellemzik; itt nemcsak, mint Bényben, a levélcsomók elválnak a fő testétől, hanem az egész levél már származása helyétől fogva kifelé nyúl, a kapitaelt kitünő könnyüséggel felruházván, mely az igen karcsu oszloptőknek tökéletesen megfelel. Más különbség a bényi és apátfalvi oszlopfők közt az, hogy Apátfalván nem egyedül mint Bényben, az oszlop van ellátva kapitaellel, hanem ilyent a többi felfutó kapubéllet tagjai is hordoznak. Az oszlop-fő vállkövei Apátfalván hasonlólag vannak tagozva mint Bényben, de midőn az oszlopok egész könnyüségével öszhangzatban finomabb izléssel mintázvák, a bényiek tömörsége helyett már is azon egész élénkséget mutatják, mely az ebbeli épitészeti tagot később a csúcsíves stylben jellemzi. Ugyszinte az oszlopfő alatti gyürütag is többé nem oly nehézkes mint Bényben, sőt ellenkezőleg apró levelekre fel van osztva.

Bényben az *oszloptö* átmérőjének arányát magasságához közelítőleg mint 1-et vehetni a 9-hez, Apátfalván az átmérő 5,50″-re határoztatván, a $\frac{1}{2}$ ℔′-hoz = 84,465″ úgy áll, mint 1 : 15,35 . . innen világos, hogy az apátfalvi oszlopzatnak sokkal karcsúbb tekintettel kell birnia. Ezen oszloptövek mindnyája elveszett ugyan, de midőn lábaik és fejeik megmaradtak, és előbbieken még az oszloptő körvonala is, azokat rajzban restaurálni, úgy átmérőjöket és magasságokat is lehetett meghatározni.

Az *oszloplábak* alakzata az attikai lábak ama módosítványa, melylyel a csúcsíves stylbe átmeneti korszakban igen gyakran találkozunk, a felső igen vékony torus (pálczatag) horonynyal válik el az oszlop tövétől, alatta látunk szalagtagot, melyre a nagyobb horony következik, ezt az alsó, aránylag igen nagy torustól megint szalagtag választja el, melyre az alsó csúcsíves idomban szervezett nagy torus következik.

Az oszlopláb alatt Bényben csak az egyenes területü talap létezik, míg Apátfalván először is a kapuzat talapja párkányzatával, és az alatt a templom köztalapja újolag külön párkányzattal következik.

A kapuzat talapjának párkányzata öt tagból áll, t. i. felső pálczatagból, fél horonyból, szalagtagból, félhoronyból és pálczatagból. Az oszloplábat és a kapuzat talapja párkányzatát nagyobb mértékben VII-ik táblánk 5-dik ábrája adja.

A miben az apátfalvi kapuzat Magyarországban egyedül áll, ez polychrom szerkezete. A kövek, t. i. melyek azt szerkezik, két színűek, az egyik tömeg sötétvörös, a másik világos-zöldes. Az oszloptövek hét kőrétegből állanak, a legalsóbb vörös, erre következik zöldes, és így tovább; azonban itt észre kell vennem, hogy ezen színfelosztás nem tökéletesen rendszeres, mert például a kapuzat éjszaki szélének alján a vörösös kő nem csak a legalsóbb, hanem az a fölötti réteget is elfoglalja. Úgy tetszik, mintha épités közben a zöldes színü kőnek nem lettek volna bőviben; másrészt a színes kődarabok nem találkoztak kellő nagyságban; különben nem lett volna szükséges az archivoltot annyira eldarabolni, úgy, hogy az először is öt félkörre osztatik, és ezen öt félkörnek legbensőbbje megint tiz boltkőre, a második tizenötre, a harmadik 17-re, a negyedik 19-re, és az ötödik, a külső, 21-re. Az épitői anyagnak sokszínüsége igen kivánatos, főkép ott, hol terjedt lapos falszíneket egyhanguságukból kivetkeztetni kivánunk; ily helyen még a sok mezőféle felosztás és tarkítás is megengedhető, de tagozott részeken kivánatos a külön és egyszínü tagoknak kiemelkedése a külön és egyszínü alap fölött, így jelesen az apátfalvi kapuzaton e nézet szerint az oszlopok és az oszlopféle tagokat egészen vörös-színü kőből kellett volna készíteni, és a zöldös követ az oszlop mögötti fal számára meghagyni, a helyett, hogy most az oszlop és a fal egyaránt szalagozva tűnik fel, és így az oszlop nem emelkedik ki kellőleg színe által a mögötte levő ugyanazon színü fal háttérén.

A középső főkapu *jobbján egy* kisebb kapu vezet a déli mellékhajóba; az északi mellékhajóba vezető kapu, melyet a IV-dik táblán a homlokzat restauratiójában adtam hibázik; a déli mellékhajóba vezető kapu, ámbár egyszerű, még sem dísztelen, fődísze keretében áll, melyet a köztalap párkányzatának a kapu körüli vezetése teszi; hasonló motiv a roman stylben gyakran fordul elő.

E párkányzatot VII-ik táblánk 4-ik ábrája nagyobb mértékben adja; alakja a két torus, egy horony és két szalagtagból álló attikai oszlop láb, mint ezt a román styl módosította; a módosítás főképen az aránynyal történt, mely szélességére magasságához úgy áll, mint négy a kilenczhez; azaz mint a zenészeti kettős quinte; ha t. i. egy hurt, melynek két hüvely hossza van, három hüvelyknyi hosszaságra kiterjesztjük, akkor |második állapotában adott hangja úgy fog állani első állapota hangjához, mint az alsó quinte a felső primhez, mit számban $\frac{3}{2}$-el kifejezhetni, és ha $\frac{3}{2}$ sokszorozzuk $\frac{3}{2}$, leend $\frac{9}{4}$, a párkányzat szélessége, vagyis kiszökése 4, magassága pedig 9, vagyis az előbbi 4,11″ az utóbbi

9,25." Összekötvén a magasság és kiszökés végpontjait, oly szervezési háromszöget nyerünk, melynek hypothenusáján az egyes tagok úgy állanak, mint ezt ábránk mutatja. Az egész kapu arányai a következők. Egyenes magassága 71"-nyi, mihez a félkör mintegy 41"-nyi fentőjét hozzáadva, leend egész magassága 71"+41"=112"; egész szélessége pedig a kettős fentő, azaz 42"×2=84". Ezen aránynyal a mellékkapu karcsúbb tekintettel bír, mint a főkapu; mert az utóbbiban az egész magasság az egész szélességhez csak úgy áll, mint $\sqrt{}^{5}/_{2} : 1$, azaz mint állana a mellékkapuban ha 84"-et 1,224-el sokszoroznánk, s úgy egész magasságát 103,81"-re tennők.

E két kapun kivül van az apátfalvi templomnak még egy harmadik kapuja, *mely éjszakról vezet a kereszthajóba*, és mely nem mint a többi kettő félkörrel, hanem egyenes vonallal záratik (lásd e kaput III-ik táblánkon.) E kapu a legegyszerűbb. Egész magassága a köztalpazattól, ez utóbbinak párkányzatát beletudva, mérve 120" egész szélessége pedig 87".

A *fö* vagy *koronázó párkányzat* (lásd VII-ik táblánk 8-ik ábráját) csekély különbséggel az egynevű bényivel egyenlő, a bényinek legfelsőbb tagja az egyszerű szalagtag, a középső a horony, az alsó a pálczatag. Apátfalván a felső tag kettős szalagtag, a középső tag nagy horony, és a bényi pálczatagra itt még egy kis szalagtag következik.

E párkányzaton kivül találunk Apátfalván még két más *román aláku párkányzatot*, az elsőt (VII-ik tábla 6-ik ábra) az éjszaki kereszthajó szárnyhomlokzatán (III-dik tábla 2-ik ábra), hol e párkányzat a két ablakot bekereti és folytatása a két szélső támban végződik, a másikat (VII-ik tábla, 7-ik ábra), a kereszthajó déli szárnyának nyugati falán (II-ik tábla), hol e párkányzat félkört képez. E félkörnek jelenleg semmi czélja nincsen, de úgy tetszik, mintha itt eredetileg kaput vagy ajtót terveztek volna, melynek zárását e párkányzatnak kellett volna körülvennie.

Az apátfalvi templom arányainak fentebbi vizsgálatából és azoknak összehasonlításából a bényi temploméival kiderül: *hogy az apátfalvi mester a bényi templomot ismerte és tanulmányozta; mert templomának ugyanazon hosszúságot adta, mely a bényié; megint kitetszik, hogy a bényinek már eredetileg is 4, 5 egység hossza volt, elöcsarnoka tehát egykoru a templommal; továbbá, mert az apátfalvi mester épületét fejlödöttebb kora kivánatához képest magosabbra emelkedni szándékozván, öntudattal a $\sqrt{}3$ arányt választotta, a bényi templom $\sqrt{}2$ féle arányai helyett, és ezen magasabb $\sqrt{}3$-nyi arányt következetesen a fömagasságokban, t. i. a magas keresztjében és a középhajó pillérjeiben megtartotta. Azonban meg kell érinteni, hogy arányaihoz nem oly következetességgel ragaszkodhatott mint a bényi mester, ki két-két oszlopai magasságánál mindig a $\sqrt{}2$ az egyhezi arányt alkalmazta, mondom nem ragaszkodhatott ily következetes arányhoz, mert Bényben az oszlopok általában inkább a diszítésre használt tagok, mig Apátfalván minden támnak constructiv tiszte van; és azért az utóbbi helyen csak három rendbeli pillért vagy oszlopot látunk, mig Bényben e tagok különbfélesége sokkal nagyobb. Általában az arányokra nézve is az apátfalvi templom kifejledtebb kornak szüleménye, mint a bényi.*

BUDÁNAK ÉS KÖRNYÉKÉNEK
HELYIRATI VISZONYA A KÖZÉPKORBAN

IRTA

RUPP JAKAB.

IV. Közlemény.

Ó-Buda korona-mezőváros.

Oly térre lépünk, mely — nem tekintvén ezen, észak felé közvetlenül a *budai* határt érő helyhez kötött történelmi visszaemlékezéseket — a kutató elé térleirási szempontból nem csekély nehézségeket gördít.

Köztudomásu dolog, hogy *Ó-Buda* öt vizétől a rómaiak alatt *Aquincumnak* neveztetvén, kezdetben municipium volt, később Septimius Severus császártól gyarmattá, *coloniává*, emeltetett; hogy a második *segéd-legiónak* (Legio II. adiutrix pia felix) Vespasian idejétől fogva itt álló-tábora volt; hogy a birodalom hanyatlása előtt, annak seregei a túl a Dunán letelepedett barbar népekre gyakran rohantak, innen a számos lakóhelyek, állótáborok, erődítések, és hídfők nyomai, mely utóbbiak *Szobbtól* az *Ördögmalomig* *) (Transaquincum) a Duna partjain jelenleg is láthatók; hogy a *puskaporos malomtól* a városig vízvezetés állott, mely *aquaeductus romanus* egyes pillérfalai mai nap is szemlélhetők; hogy a rettegett hún király, Attila alatt, az V-dik században elfoglaltatván e hely: *Buda-vár*nak, a németektől *Etzelburg*nak neveztetett; hogy e neveken kivül, alkalmasint a közel levő *Sican* hegységtől *Sicambria* név alatt is gyakran fordul elő a második korszak okmányaiban; végre, hogy a X-dik század elején a magyarok fővezére *Árpád* itt lakott; és itt el is temettetett.

Míg itt a rómaiak korából számtalan műemlék jött napfényre, és még több a föld gyomrában rejlik, addig azon időszaktól fogva, melyben a magyarok itt letelepedtek, alig birunk a *Margit-szigeten* kivül valami műemlékszerűt fölmutatni.

Azon tévállítmányok, miket egész mai napig oly biztossággal, mintha kétségnek helye sem volna, hoznak a világ elé, és azon tétovázás, mely az iróknál uralkodik, midőn az *ó-budai várnak* s a környékén létezett templomok- és kolostoroknak fekvését és eredetét kellene meghatározniok, mind két *Buda* nevü helynek összezavarása mellett, leginkább onnan származik: mert mig Budán mégis némi emlékszerű építmények maradtak fenn a magyar korból, addig Ó-Budán ezeknekmég nyomaira sem akadhattunk.

Távol legyen tőlem, hogy e helyen magamnak a döntő szavazatot igényeljem; itt csak az lehet feladatom, hogy a tévállítmányokra olvasóimat figyelmetessé tegyem, azokat biztos kútfők nyomán lehetőleg kiigazítsam, a hol pedig a kétségtelen források hiányzanak, legalább *valószínüleges* fekvéseit jeleljem ki azon nevezetesebb építményeknek és intézeteknek, melyek hajdan Ó-Buda területén létezének.

---

*) Ezen mind a két parton létező erődítményeknek romjait fölfelé már Szőnyig, lefelé pedig Ercsiig kutattam, s remélem, hogy kutatásaim folytán Pannonia területén, egész Duna mentében fogom bebizonyithatni. Römer.

A szláv *Woda* és *Ethel* „*víz*“ értelmű szóktól alkalmasint *Budának* nevezett nagy népes és erősített helynek kiterjedése a *Fölhévíznél* (*Császár-fürdő*) vette kezdetét, és az *újlaki* hegyláncz irányában a *békásmegyeri* határnál végződött. Ezen helység az ó-budai szigettel együttvéve egy részét tevé a *prépostsági területnek*, melyet a *pilisi* hegy határolt.

Egyikét azon főtárgyaknak, melyeknek meghatározásában az irók nem képesek megegyezni, teszi

1. a régi királyi vár,

mely hajdan mint maga a hely: *Budvár*, *Buduvár*, *Budavár*, *Etelvár*; és az okmányokban *Castrum* (vagy Palatium) regium Budense, és *de vetere Buda* neveztetett.

A kik azt hiszik, hogy *Budavár* és *Etelvár* — később Ó-Buda — nem ugyan egy hely, hogy tehát *Budavár* alatt *Buda-Ujlakot*, *Etelvár* alatt pedig Ó-Budát kell érteni, nagyon tévednek; mert nem csak hogy Anonymus világos bizonyítványával és a többi krónikáknak, melyekben szóról szóra ez áll: „quae per lingvam hungaricam dicitur nunc *Budavár*, et a Teutonicis *Ecilburgum* vocatur;“ állításaival is ellenvéleménybe jőnek, hanem ezen föltevésnek épen semmi alapos ok nem szolgál védelmül.

A még eddig el nem döntött kérdésre, hogy ki volt ezen várnak építője? egyik rész azt a *királyok*nak tulajdonítja, a másik az *ó-budai prépostnak*; az az egy bizonyos, hogy az okmányokban *Castrum regium* név alatt fordul elő, (a honnan 1305-ben: Comes Ivan Castellanus Palatii Regii de vetere Buda — 1354-ben: Thomas Castellanus Vetero — Budensis), és ezen Castrum évenkint egy marka aranyt fizetett az ó-budai prépostnak, vagy káptalannak földbirtokosi elismerésül.

Ezen adat arra látszik utalni bennünket, hogy ezen várt a királyok építményének tartsuk, a hol ellenben más irók a prépostnak tulajdonítják annak emelését; mivel egyrészt egy régi mondára támaszkodnak, vagy I. Lajos király 1355-iki okmányára (Millernél), hol ezek olvashatók: „Caeterum quia Castrum in ipsius Civitatis seu oppidi constitutum territorio a *dicta Ecclesia Budensi* olim aedificatum fuerat,“ — Podhraczkynál ellenben más olvasás áll: „Caeterum, quia *Castrum nostrum* in ipsius Civitatis seu oppidi latere constitutum in territorio iam dictae Ecclesiae Budensis aedificatum fuerat.“

Én ezen utóbbi olvasást tartom helyesebbnek és azt vélem, hogy ezen vár eredeti épitése az első királyoknak tulajdonítandó, és olyan időszakba helyezendő, melyben a vár területe még a prépostsági birtokhoz nem tartozott.

Hasonlóan eltérők a nézetek a vár fekvésére nézve is. Némelyek *Budavárt* vagy *Etzelburgot* épen a mai *Buda-Újlak* tájára helyezik; mások, kik *Ó-Budának* mint *Etelvárnak* tartják, még egy másikat vesznek föl, melyet állítólag I. Lajos Buda-Újlakon épített és benne lakott, s ez lenne a *Budavár*; még mások annyira mennek, hogy minden jelesebb tényt, mely a pesti hegy (mai budai várban) várában történt, Lajos király előtt és utána is, az említett két várnak egyikére alkalmazzák.

Így látjuk a nézetek sokféleségét; a bebizonyítások pedig vagy épen semmi, vagy legalább nem hiteles adatokon alapszanak.

Hogy az egészet mind inkább értsük, hírneves történészünk Horváth Istvánnak -erre vonatkozó véleményét hozzuk fel: *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevéről* 1810; ki miután az ó-budai prépostnak és káptalannak tulajdonít egy várépítést a buda-újlaki területen, így nyilatkozik: „És valóban III. (?) Béla és V. István uralkodóink alatt már oly téres is volt a régi Budának kiterjedése, hogy sz. Margit Biografusának és a Diplomák bizonyság tételök (?) szerint *három* nevezetesebb részekből állana (?). Egyiket ezek közül tevé a mai *Ó-Budaváros*; a másikat tevé az *Új-Buda* más néven *Nagy-Buda* (?)

Ó-Budavár, vagyis magányos névvel *Budavár*, mely régiségek szerint *Ó-Budánál* kezdődvén, és a mai *Neustiftnek* (most is nova Budának helyét elfödvén) a harmadik részig terjedett, és eredetét a már mondottak szerint az ó-budai prépositól és káptalantól nyerte volt, (régi Buda, Ó-Buda); — harmadik részét pedig tevé a *Szentháromság* városa (?) más névvel *Fölhévíz*, mely Új-Budától fogva a mai Landstrassennak némely részét lepte fel alá felé."

Nem csoda, hogy ezen új nézet épen azért, mivel új volt és tekintélyes történetirótól származott, csakhamar követőkre talált. *A bebizonyítások teljes hiánya senkinek sem tünt fel*, sőt ezen futólagosan odavetett állítások alapul szolgáltak ismét más újabb, szintén minden alapnélküli adalékoknak, melyekkel ezen tér gazdagíttatott.

Horvát állítmányai következő tételekben összefoglalhatók:

1-ör, hogy a budai prépost *Buda-Újlak területén* várt épített;

2-or, hogy ezen terület a sz. háromsági mezővárossal *az Új- és Nagy-Budát képezé.* —

Minthogy az első tételre semmiféle kétségtelen adatot fel nem hozhatunk, meg kell elégednünk azon véleménynyel, hogy a prépost által valahol épített vár hírének még is valamely régiebb szájhagyományból kell erednie, sőt valószínü, hogy az eredetileg a *királyok által épített ó-budai várt* — melynek valósága történelmileg van bebizonyítva — az idők lefolytával, midőn e terület a budai prépostság kezébe került, vagy ismét újra fölépítette, vagy megerősítette.

De hol állt azon királyi vár, melyet *Budavár* vagy *Etzelburgnak* nevezzünk?

Ezen ügyben Haeufler véleményéhez csatlakozunk, ki azt az úgynevezett kisczelli domb tájára helyezi. Ezen fekvés mellett harczol nemcsak az egész vidéken uralkodó emelkedettség és a már idézett hely: „Caeterum quia castrum nostrum *in ipsius Civitatis seu Oppidi latere* constitutum stb." hanem ezen kifejezés is: „*domus nostra supra veterem Budam*" melyet I. Károly király egyik okmányban 1315-ik évben használ; azonkivül még a kamarai levéltárban létező, 1363-ik és 1504-ik évben kelt, okmányok, melyek arról tanuskodnak, hogy azon nagy szántóföld- és rétterület, mely jobbra az esztergomi pósta út mellett a kis-czelli szőllőhegy alatt elnyúlik, *közvetlenül a királyi várhoz* (Castrum regium és curia reginalis) *mint hozzá közel fekvő* tartozott.

Ezen várban (ezt *II. András* egyik okmánya 1215-ből „*Regia domus*"-nak hija) néha-néha már első királyaink laktak. *IV-ik Béla* rendesen itt tölté a 40 napi bőjtöt, *Agnes* királyné pedig, *III-ik András* király özvegye, itt élé özvegységi idejét. Mielőtt várát a budai várfokon elfoglalná *I. Lajos* ezen ó-budai várt 1343-ban anyjának *Erzsébet* királynénak adományozá, ez pedig halála évén, 1380-ban ifjabb *Erzsébet* királynénak, I. *Lajos* feleségének hagyományozta. Ezen idő óta az ó-budai vár a magyar királyi özvegyeknek, özvegységi székük maradt. Így lakta e várt *Szilágyi Erzsébet Mátyás* király anyja, s végre *Mária* királyné, a szerencsétlen II. *Lajosnak* özvegye. — A vár kápolnája *sz. Erzsébetnek* volt ajánlva.

2) *I. Lajos király vára a buda-újlaki dombon.*

Tudós *Horváth* Istvánnak véleménye felbátorítja *Haeuflert* arra, hogy még egy második, I. Lajos által épített és általa lakott várt felállítson, mely a hajdani préposti területen, és pedig a *temetö-dombon*, *a mostani buda-ujlaki templom* fölött létezett volna.

Érvényei azon körülményre támaszkodnak, hogy állítása szerint, ugyanott Buda vára visszafoglalásáig tekintélyes romok állottak, és hogy ezen maradványok rajza *Tollius „Epistolae itinerariae"* czímü munka 200. lapján láthatók.

Kár, hogy Haeufler további adatokkal adós maradt; mert nem elég, hogy romokra hivatkozunk, melyekről a történelmi adatok hiányában épen semmi mást nem vagyunk képesek állítani, mint hogy romok voltak, a hol mi azon szűk helyen mást, mint szikladuczokat és kőbányákat nem vagyunk képesek fölfedezni ; a mi pedig Tollius-t illeti, lehetetlen, hogy rajzaiból, melyek a buda-újlaki hegység fekvésének semmiképen meg nem felelnek és inkább a császárfürdő fölötti volt *dervis kolostorra* vonatkozhatók, a királyi palota vagy vár romjait feltaláljuk. Megjegyzendő még az is, hogy ezen várnak hajdani létéről, vagy várkapitányairól egyetlen egy okmány sem teszen említést.

Meglehet azonban, ámbár bebizonyítva nincsen, hogy I. Lajosnak is, valamint elődeinek úgy utódainak, *Etzelburg* várához közel, palotájuk vala, de ennek fekvéséről, a hiteles adatok teljes hiányában, még véleményt sem merünk felállítani.

3. *Új- és Nagy-Buda.*

Horváth István állítására támaszkodván, mondják némelyek, hogy azon terület, melyen *Buda-Ujlak* (Neustift, villa S. Jakobi) és *sz. Háromság* mezővárosa (Felhévíz, Oppidum SS. Trinitatis) léteztek, *Új-* és *Nagy-Buda* nevek alatt előfordult. Hogy ezt Horváth bebizonyítsa, sz. Margit legendájának azon helyére hivatkozik, a hol 1249-ik évnél ez olvasható: „Károly vala Béla király képében való byro az *Nagy- avagy Új-Budában*“ mert azon hibás véleményben volt, hogy a mai Budának azon időben, midőn ezen legenda iratott, sokkal csekélyebb tekintete volt, mint sem hogy ezen név, tudniillik *Nagy-Buda* illethette volna.

Az ó-budai prépostsági területnek osztása a második korszakban, I. Lajos alatt, 1355-ben történt, és olyan módon történt az említett okmány nyomán, hogy: a terület a nyúlszigeti apácza kolostor irányában, az újlaki templom tájáig, innen az úgynevezett *Szépvölgyen* keresztül egészen a *Kecskehegy* mögé, és ismét az esztergomi póstaúton át a *békásmegyeri* határig, végre ettől délnek a *római vizvezetés* irányában, Ó-Budát átszelvén visszafelé a királyi várral (*Etzelburggal*) a királynéé maradt; *Ó-Budának* többi a Dunánál elterülő része pedig a prépostság birtokát továbbra is tevé.

Innen van, hogy a király Ó-Budának ama nyugati részét, a királyi várhoz tartozó *Jakabfalvával*, (a mai Neustift — Újlakkal) együtt, a *királyné városának* „Civitas reginalis“-nak hívta.

Ó-Budának ezen részét óhajtják tehát némelyek, érvekkel, melyeknek megczáfolása kevés nehézséggel jár, *Új-* és *Nagy-Budának* megnyerni, azt is állítván, hogy ehhez a *sz. háromsági mezőváros*, és a *nyulak-szigete* (Insula leporum, nem pedig: „*Insula magna regis*“) tartozott.

Föl sem említvén azt, hogy Ó-Budának ezen része semmiféle okmányban *Új-* és *Nagy-Buda* neve alatt elő nem fordul, minek ellenében *Ó-Buda* neve már *IV. Béla* idejében említtetik; a sz. *Háromság* mezővárosa soha az ó-budai prépostság birtokához nem számíttatott, hanem mindig a mai Buda külvárosának (Suburbium) tekintetett, mi okból az ottani plébánia templom, mely sz. *Tamást* tiszteli védszentjének, a buda-várbeli főtemplomnak volt alárendelve; a *Nyulak-szigete* pedig az ottani apáczák kizárólagos tulajdona volt, miért is az ó-budai prépostsági területnek déli és nyugati része, az *Új-* és *Nagy-Buda* nevekre semmi igényeket nem tarthatott.

Új-Budának nem lehetett híni, mert a prépostsági birtok déli részének, melyet egyedül ezen czim illethette volna, már IV. Béla korában „*Jakabfalva*“ nevét viselte, és mostani neve t. i. *Ujlak* azon új gyarmatosítástól eredt, melyet ezen rész, a törökök általi pusztítás után, a vár visszafoglalásakor nyert.

Nagy-Buda neve sem illethette ezen város-részt; mert a talán ott állott királyi palota még nem elégséges azon névnek alapos bebizonyítására; de még azért sem, mert az Ó-Budának nyugati része igaz ugyan, hogy Jakabfalvával együtt I. Lajostól várossá emeltetett, de mindazonáltal nem hihető, hogy már olyan kiterjedéssel és népességgel birt volna, mint a milyennel IV. Béla idejében a mai Buda birhatott.

Hasonlóan téves állítás az, hogy ezen (itt világosan a mostani Budával összezavart) városrésznek már 1241-ik év előtt tulajdon birája és rendezett községe lett volna, minthogy már az ifjabb Béla királynak okmányában, melyet 1227-ben kiadott (Cod. dipl. III. 2. 117) a „Comes Budensis" mint budai városbiró említtetik. — Ez ellen csak azon észrevétellel felelünk, hogy a bizonyságnak felhozott tisztelet czím „*Comes*" nem mindig adatott a budai biráknak, és hogy az idézett okmányban a jövendőbeli budai biráktól „Co mites Budenses"ekről tétetik említés. Hogy azonban a „Civitas reginalis-nak, valamint az ó-budai káptalanbeli városnak, saját törvénykezésök volt, azt kétségbe sem akarjuk vonni.

Vegyük már most szemügyre Buda az ősrégi sz. Gellért hegyétől a császárfürdőig terjedő határainak kiterjedését; lehetetlen, hogy fel ne tegyük azt, hogy még a tatárpusztítás előtt a várhegyen kivül a külvárosoknak egy részének is kellett lakókkal bírnia.

Mind első telepítők a *szászok* jellennek meg *Kis-Pesten* (minus Pest) vagy *Kelemföldön*, még sz. István király előtt, kiről állíttatik, a *b. Szüz* tiszteletére templomot épített. Ezen templom alkalmasint ugyanaz, melylyel a jezsuiták a nekik 1687-ben átengedett *Mária főtemplomot* a várban fölcserélték, és alapítójának ezen sz. királyt hibásan hitték.

Továbbá előfordul meglehet már I. András király idejében épült, sz. *Gellért* plébánia temploma, és sz. *Erzsébetfalva.*

Ezen legdéliebb részen kivül természetes, hogy a kereskedés és forgalomra nézve igen alkalmas északi fekvésű *vizi-* vagy *zsidóváros*, valamint *Logoth* és *Tótfalu*, már korán megnépesedtek. Erről bizonyságúl szolgálhat a kereskedőknek legtávolabbról való ide tódulása, és azon perpatvarkodás, mely a régibb időben a polgárok és prépostság, valamint azok és az apáczák közt a hajó és piaczi vám miatt támadt; azonkivül még 1253. körül, vagy nemsokára utána, már a sz. *Péterről* czímzett plébánia templomot, és később sz. *Anna* templomát is találjuk, mely utóbbiban később a kármelita atyák letelepedtek.

Még sokkal régiebbnek látszik lenni a sz. *Háromság* külvárosa, (Suburbium Montis Pestiensis, és Castri Budensis is), mely a *hévizek* mellett feküdt és már a rómaiak alatt is ismeretes volt. Eredetileg *„forum Gejsae"*-nek hivatott alkalmasint alapítójától II-ik *Geyza* királytól (1141—1161). Valószinű, hogy ezen városrész plébánia temploma sz. *Tamás* egyháza, nem messze a *Lukácsfürdö* alatt a Duna közelében állott, a hol a körülötte elterülő temetőjének nyomait találták.

Fenn a várhegyen már a tatárpusztítás előtt (l. az I. közleményt) az első német gyarmatosok a *Mária-plébania* templomot építették, melylyel ha nem egyidejüleg, de nem sokkal később a magyarok sz. *Magdolnáról* nevezett templomukat alapítottak. Nem messze ettől esik építtetésére nézve sz. *Miklós* templom és kolostora. Az *olaszok* Róbert Károly, a *csehek* pedig Zsigmond király alatt telepedtek le a budai várban.

Ha tehát ezek után a tekintélyes kiterjedést és népszámot, melylyel Buda városának már IV-ik Béla király kormánya alatt bírnia kellett, azon csekély területtel összehasonlítjuk, melyet a gyéren népesített préposti birtok ezen szakban foglaltatott, sőt még akkor is, midőn a királyok állandó székhelyüket a *pesti hegyre* áttették, a „Civitas reginalis" felmutathatott, nem szabad többé kételkednünk, hogy a Horváth István által sz. Margit legendájából az ó-budai birtok dicsőitésére felhozott idézetet, nem másról, mint a *mai Budáról* lehet és szabad értenünk.

Az előre bocsátottakból magától következik, hogy ezen kifejezések alatt: „Új-Buda, Buda apud calidas aquas“ stb. mindig a mai Budát kell értenünk, és hogy mindazon történetek, melyek Buda egyéb részeire az irók által feszegen tólatnak, a várhegyen, melyen az új pesti vár és a királyi széknek állott („Castrum novum, Curia regalis, kamarai udvar és domus domini Regis“) történtek.

Ide számítandó azon szomorú jelenet is, mely durazzói Károlylyal, mint már koronázott királylyal 1386-ban I. Lajos palotájában, nyilvánosan a budai várban (nem pedig az ujlaki várban) Erzsébet és Mária királynék beleegyezésével történt; (Thuróczy, descriptió Miser: casus etc. VIII.); mert ott ezt olvassuk „Eadem et Palatinus Garensis hora — *Castrum regale* intravit — ipse ad *palatium* quod Regem et Reginam simul tenebat — intravit — Palatinus vero munimina Castri intrepidus aggreditur; portasque simul et arces Hungaricis reparat armis — Italici vero — Castrum egressi totam percurrunt civitatem — Irrumpentes domos Italorum“ (a mostani uri utczában) és végre: „Et nisi ille Horvathii banus in forti suorum Croacorum manu *portam Sabbati* (a mostani bécsi kapu) cruento certamine sibi vendicasset, ibidem graves sui demeriti poenas luisset.“

4. *Sz. Péter prépostsága.*
(„Capitulum Ecclesiae Budensis.“)

A Kronikákból valamint az okmányokból is kitűnik, hogy első sz. királynak 1022-ban sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére ezen prépostságot alapítá, I. László és II. Géza királyok pedig az épületet bevégzék és jogait megerősítették és kiterjesztették.

1148-ban II. Géza király az ó- és új-pesti vásár-, hajó-, és sóvámokat adományozá, a mikből a prépostság egy harmadrészt kapott; továbbá a dézsmát és halászati jogot a *megyeri* révtől *Csepel* szigeteig, és a helybeli birósági jogot, melyeket II. András a királyi vár őreire is („Custodes regiae domus“) és a prépostság területén tartózkodó grófok- és főpapokra is kiterjeszté. Valamint a királyok, úgy magánosak jószággal is gazdagon megajándékozták.

Imre király a prépostság birtokát egész a pilisi hegyig kiterjeszté és meghatározá. A prépostság maga mint hiteles hely folyvást ezen czímmel élt: Praepositus et Capitulum Budense, vagy Ecclesiae Budensis.

1330-iki év után, mely Zach Felician merénye által a királyi családra nézve oly veszélyes volt, az ajtatos és bűnbánó királyné Erzsébet, a sz. Péter tiszteletének szentelt prépostsági egyházat ujonnan és fényesen fölépítteté.

Ezen templomban a főoltáron kivül, még ezen oltárok állottak: a *boldogságos szüzé*, *sz. Endréé*; *Krisztus testeé*; a *sz. keresztté* és *sz. Kataliné*. Az altemplomban pedig *sz. Péter* apostol és *sz. Miklósé*. A mostani ó-budai plébánia templom szintén sz. Péter és Pál apostolok tiszteletének van szentelve, és az akkori birtokos gróf *Zichy* által, a község hozzájárultával 1749—1756-ig többnyire római kövekből építtetett.

A prépostság hajdani helyét még mai napig sem birták meghatározni; mindenesetre szükséges, hogy a helység keleti részén feküdt légyen, minthogy az 1355-ben végbevitt felosztásnál, ezen rész a prépostságnak megmaradt, s igy annak helyét körülbelől ott kellene keresni, hol jelenleg a katholikus plébánia temploma áll, vagy a reformatus templom táján, vagy talán e kettő közé eső térnek valamely pontján.

A törökök ezen hírneves prépostságnak is, melyből több befolyásos főpap vagy királyi korlátnok vagy püspök gyanánt kijött, okozák végelenyésztét, mig 1648-ban a káptalan eltöröltetett, jószága pedig a nagy-szombati egyetemes papnöveldének adományoztatott.

5. *A boldogságos szüzről czímzett Klarissza-zárda.*

A kolostort és templomot fogadás következtében 1334 körül Erzsébet királyné alapítá. A szükséges területet magánosoktól vásárolta össze. Ezen fényes építmény („mirifici operis structura") 1346-ban már egészen készen állott.

Az alapítás alkalmával a királyné a kolostornak több helységet, mint: *Ürömöt, Czeglédet*, továbbá Duna melletti *fürdőjét*, egy házat, mely *gyógyszertárul* volt fölszerelve, továbbá a határos jakabfalvai *ut-vámot*, és ennek helyébe később a dunai *vizi-vámot* ajándékozá. Ezekhez járult még a *sz. lélek ispotály* melletti malom, melyet a királyné Kunigunde (Kynge) nővérének, László, apuliai herczeg és nádor leányának, mint ezen kolostor apáczájának adományozott.

Mária királynétól, I. Lajos király leányától 1389-ben az apáczák nyerék azon patakot (Krumhelt fürdője), mely a *fehér templomtól* „Alba Ecclesia" a zárda felé folyt; Borbála királynétól pedig, Zsigmond nejétől 1421-ben ajándékul vevék azon malmot, mely az említett templom előtt állott, és ezen malomban az ó-budai királyi vár várnagyai minden dij nélkül őrlethettek.

Fekvő jószágban még igen sok adományt nyert ezen zárda magánosoktól is. Azon telkeken kivül, melyek a kolostor és a királyi vár körül feküdtek, több helység adományozása fölemlítendő, főleg *Tinnye* helysége sz. *Jakab* templomával, melyet az ezen kolostorban eltemetkező *Magyar* családtól nyert ajándékul.

Új-Budán is volt ezen kolostornak több háza, az ó-budai hegységben pedig több szőlője; úgy szintén birá a *dézsmát* és *hegyvámot*; egyedül a maga helybeli bírósságának volt alávetve, és alattvalóival együtt ment mindennemü adótól. *Fáját* a visegrádi erdőből vevé, valamint a mészárosok kötelesek valának bizonyos mennyiségü *faggyut* a kolostornak dij nélkül átengedni.

A templom belsejében a többi közt *sz. Háromság* oltára volt, a királyi alapítónő pedig a *Corporis Christi* nevü kápolnában volt eltemetve.

A kolostor fekvésére nézve az okmányokból csak annyit tudtunk kipuhatolni, hogy a helység nyugati felében feküdt; tehát az úgynevezett *civitas reginalis*ban, nem nagy távolban a királyi vártól, és alkalmasint szemközt vele. — Innen következik, hogy Haeufler véleménye, ki azt a Duna partjára, a mostani gőzhajói állomás közelébe helyezi, tévedésen alapszik.

A mohácsi csata után az apáczák Pozsonyba futottak, hol a saját szerzetükbeli kolostorban menhelyet találtak.

6. *A sz. Margit plébánia templomnak*

keletkezte bizonytalan; úgy látszik hogy 1355 után plébánia templomul emeltetett, mint ezt ezen évi, többször említett, okmányból kivenni lehet. E templom a préposti területnek nyugati felében állott, abban t. i. mely az osztásnál a királynak jutott. A plébános fölterjesztése (praesenta) a király által történt, a választás a prépostot illette, ki fölötte a papi hatalmat is gyakorolta. Úgy látszik, hogy ezen templom 1451 után megújíttatott, a mint ezt egy magános jótevő hagyományából kibetüzhetjük.

7. *A minorita kolostor.*
(Claustrum S. Francisci Confessoris.)

Valószínüleg 1301-ben a lakosok kegyeletes ajándékaiból emeltetett, és mivel benne gyakrabban a tartomány káptalanjai tartattak, a tekintélyesebbek közé számíttatott.

Közel e kolostorhoz állott sz. Katalin kápolnája, melyben az atyák az alapított miséket szolgálni köteleztettek, mi okból viszont élelmet és pénzbeli adományokat nyer-

tek. Ugyan ők végzék az egyházi szolgálatot a Klarisszák templomában, miért is ő nékik viszont megengedtetett, hogy saját temető hiányában, az apáczák temetőjében temetkezhessenek.

A kolostor alkalmasint a királyi városrész északi végén feküdt, minthogy a külső kolostorfal, vagy Clausura kapuja, a *fehér Mária* templomának portájával épen szemközt állott.

Ezen barátok is elhagyák a mohácsi csata után régi lakhelyüket és Pozsonyban telepedtek le, a nélkül, hogy valamikor többé visszatértek volna. Egyedül egy gyóntatóatyát és egy segédet hagytak hátra veszélyeztetett ősi fészkükben.

V. Közlemény.

Ó-Budának legközelebbi környéke.

Hogy a képet, a mostani mezőváros — és a hajdani Buda városról, mely IV-ik Béla király idejétől fogva Ó-Budának neveztetik, befejezzük, miután annak műemlékeit bővebben tárgyaltuk, szükségesnek tartjuk, hogy a helység külső viszonyairól, és körülötte a középkorban előfordult nevezetességeiről is némi jelentést tegyünk.

Keletre határát a Duna és ennek szigetei tevék, délre *Jakabfalváig* (ma Újlak) terjedt, ez pedig a *hévizekkel* (vagy *sz. Háromság* mezővárosával) volt határos, nyugati határát tevék a mostani újlaki és tovább az ó-budai szőlőhegyek a háttéren emelkedő kopár csúcsokkal, úgymint a *Mátyás*-hegygyel, mely alatt a hajdani *keresztesek* kolostora — Kis-Czell — és tovább a magas *Kecskehegység*, hajdan *Monyoros* vagy *Sican* nevű orom elterül, és a *hidegkúti* hegységgel egyesül.

Ezen hegylánczolat alján az *esztergomi* postaút „via magna Strigoniensis“ húzódik, melytől a Dunáig elég tág síkság terül el; ennek keleti részét teszi azon lapály, melyet a remek római teleknek kell tekintenünk.

A nyugati részt a középkorban *Árpád völgyének* „vallis Arpadi“ vagy *vértmezőnek* (Campus vért, Schildfeld-nek) nevezték. A mint az első elnevezés az itten eltemettetett első magyar vezértől vette eredetét; úgy a másik Anonymus bizonyítása szerint onnan származik, mivel a Péter király segítségére jött, de a magyarok által legyőzött III. Henrik császár népei, futásuk alatt a hegyek közt vértjeiket eldobták, és honnan az Esztergomtól Moorig terjedő hegységnek *Vértes* neve még mai napig is megmaradt.

Azon völgyet két patak hasítja; egyiknek forrása az úgynevezett *Radlwirthshaus* alatt van, hol jelenleg egy festő mühely áll, közel az esztergomi országuthoz; ennek régi elnevezése *Banyaháza* volt; a másik azonban északra Vörösvártól ered, és a hajdani *örsi* praediumot (ezt Ó-Buda-Őrsnek is híták) és az ó-budai határral összejövő *pazanduki* praediumot keresztül folyta, és *Kántorfokának* hivatott. Mind a két patak a városhoz legközelebb álló római vízvezetéki pillér alatt a Dunába ömlik.

A már említett nyugati szőlőhegyek, melyek észak fele huzódnak, és Ujlakhoz valamint Ó-Budához is számíttatnak, régi időben különféle nevek alatt fordulnak elő. Igy a jakabfalvi hegy *Ujmálnak* hivatott, ezt követi *Peterman*, *Chutul*, *Kereked*, *Zekmal*, *Elömal*; a vörösvári utnál előfordul a *Papmal*, vagy *Püspökmal*, *Jenömal*; s innen jobbra befelé hajolván *Megyeri* és *Fejéregyház*.

Az utóbbinak, melyet ma *Péterhegynek* hínak, és az *Aranyheggyel* határos levén, mindketten jeles borukról hirnevesek, aljánál, az ottan fakadozó forrásnál állott *Mária fehér egyháza*.

Békás-Megyernek, mint legközelebbi falunak határát elérvén, észak felé közel a

Duna partjához egy templomromot pillantunk meg, hol hajdan *Keresztelö sz. János révi* („S. Joannis bapt. de Rév") prépostsága állottnak mondatik, s melynek czíme még mai napon is adományoztatik.

Fehéregyháztól délkeletre a süppedékes vidéken több langyos forrás találtatik, melyek tóba egyesíttetvén, arra használtatnak, hogy egy puskaporos malmot mozgásba hozzanak. Itt hol hajdan a *sz. Lélekről* nevezett ispotály állott, kezdetét vette a *római vizvezetés*, mely később határnak vétetett a királyi és ó-budai prépostság birtoka között; mert az 1355-iki határjárási okmányban ez áll: „abinde versus meridiem per *murum dirutum cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis assignati.*

Az említett forrásoktól délre elérjük a Duna parton hajdan elterülő *római gyarmat helyére*. Ennek egyik erődítménye, mely még később is várnak szolgált, az úgynevezett *Schneckenhügel*; de a földnek minősége azt is hagyja gyanítanunk, hogy ezenkivül még két más váracs is létezett ezen területen, az egyik keletre a Dunaparton fekhetett, az ó-budai sziget északi végének irányában, a másik pedig bellebb a földek között, az egykori selyemgombolyító épület táján. Ezen erődítési háromszög (Marsili munkájában csak két váracsat vesz föl) tökéletesen alkalmas volt, hogy a barbar népek berohanásait gátolja.

1) *Sz. Jakabfalva.*
(Villa Sancti Jacobi.)

Ezen falu, mely Ó-Buda legdéliebb külvárosát képezé, és jelenleg mint Új-Budának legészakibb része *Ujlak* nevét viseli, a *hévíztől* (mai császárfürdő) körülbelül a mostani plébánia templomig terjedt, mint az 1355-iki határjárásból kitűnik, mely szerint nyúlszigeti apácza kolostor szögletétől, a Dunán keresztül és továbbá a mostani Szépvölgy (Schönthal) torkalatánál fekvő sz. Jakab templomának húzott vonal, a határt tevé Ó-Buda és Jakabfalva között.

Ezen falunak területe tehát már Imre király idejében, mint ez II-ik András király határjárási okmányából 1212-ről kitetszik, kisebb volt, mint jelenleg, midőn tudniillik az úgynevezett *hóhérdomb* (Schinderhügel) Ó-Budának nyugati részén, a hol hajdan *római szinkör* (Amphitheatrum) állott, melyre most 28 ház középponttoni irányban épült, teszi Ó-Buda és Ujlak közt a határpontot.

E tájon állott a régi *Curzan* nevü vár, melyről Anonymusunk a 4-ik fejezetben így emlékezik: „Dux Arpad — Cadunek Patri Curzan dedit terram a Civitate Attylae Regis usque ad centum montes et usque ad Gyog, et filio suo dedit *unum castrum* ad custodiam populi sui. Tunc *Curzan* castrum illud sub suo proprio nomine jussit appellari." Ezt valamely régi okmány 1363-ból *régi Kurchani* várnak nevezi, mely a királyné palotájától, az esztergomi országuttól és az apácza kolostortól délre állott, és ugyanazonos látszik lenni avval, mely a gyakran felemlített határozási okmányban 1355-ből: a romlott vár (Castrum dirutum) elnevezés alatt előfordul.

Hogy sz. *Jakabfalva* az ó-budai várterületnek egy része volt, tehát később a *civitas reginalishoz* tartozott; úgy szintén, hogy a hajdan az ó-budai apáczákhoz tartozó jakabfalvi *utivám*, ezen városnak adományoztatott: kitetszik azon okmányokból, melyek 1339-ik 1366-ik és 1507-ik évben kiadattak.

Sz. Jakabfalva temploma, mely a mai templom táján állhatott, már IV. Béla király idejében állott, és 1269-ben az udvari papságtól plébaniává emeltetett, mely minden budai, vagy Budára behozandó hordó (tunella) bortól egy *pondusnyi* (egy markának 48-ik része) *vámot* kapott.

Minthogy a törökök uralma alatt ezen templom eltünt, az ujonnan népesített helység 1705-ben épült *„segélyzö Mária"* templomával ékesíttetett, és miután ez többé

elégséges nem volt, egy másikat nyert 1746-ban, mely „*Mária látogatása*“ tiszteletére emeltetvén, 1749-ben fölszenteltetett, és mai napig is fenáll.

2. *A keresztes barátok* (Trinitariusok) *templomát és kolostorát*

1724-ben Ó-Budának akkori földes ura, gróf Zichy Péter, a *Mátyáshegy* keleti lejtőjén, a boldogságos sz. szűz tiszteletére, Kis-Mária-Czell név alatt alapítá; ez halála után özvegye Susanna, született székesi Bercsényi grófnő és Miklós fia által palotaszerűleg két toronynyal építtetett, és az alapítás értelmében 1738-ban a sz. *Háromságról* czimzett *keresztes szerzeteseknek* adatott át.

Ugyanazon atyáknak ajándékozá a nevezett gróf 1747-ben régi kastélyát, mely mai nap is a cs. kir. katonai ruhatári-épületben áll; és a budakeszi erdő területén egy másik fiók-egyházat is emelt, melyet a tölgyes erdőtől *Mária Eichel-nek* nevezett.

A szerzet feloszlatása után, 1783. óta, a még mai nap is álló épületek, melyek sirboltjában az alapítók tetemei nyugszanak, katonai czélokra szolgálnak, miután a fából faragott *Mária-szobrot* Kis-Czellből az ó-budai plébania templomba, a tölgyi Máriáét pedig a budakeszi templomba átvitték.

3. *Az úgynevezett „fehér Mária“ temploma.*

Általánosan elfogadtatott azon vélemény, hogy ez volt az első keresztény templom, melyet a magyarok mindjárt megtérésük után, tehát a IX-ik század kezdetén vagy folytán építettek, ugyanazon időben, midőn *Bribin* szláv fejedelem délnyugati Magyarországban szintén a kereszténységet terjesztette. Az isteni szolgálatot világi papok végzék, melyre a vidékről nagy számú ajtatóskodó hivek zarándokoltak.

Ezen templom eredetéről és helyéről már sokat írtak, itéltek és fürkésztek; így némelyek, kik az 1015-ben kiadott pécsváradi alapítványi okmányt balul értették, sz. Istvánt tarták ezen templom alapítójának; a hírből valamint az ujabb irók kutatásiból pedig kitűnik, hogy ezen sz. helyet, mely az ó-budai határnak északnyugati végén állott, egy szőlődomb alján, a hol egy forrás fakad, kell keresni, és hogy e forrás fölött, Anonymusnak egyedüli bizonyítványa szerint, a magyarok első vezére és királyaink törzsatyja Árpád, Krisztus szül. utáni 907. évben, eltemettetett.

Ezen sírkutatása alkalmával azt találták, hogy a szőlődomb, melyet jelenleg „*Péterhegynek*“ neveznek, hajdan „Fejéregyház“ nevet viselt, hogy ennek alján több forrásból tó származik, melynek lefolyása malmot hajt és patakot ereszt *Krempelmalomig*, innen pedig a *római vízvezeték* által a városba vezettetett. Ezen tó és patak tehát ugyanaz, melyről az említett Anonymus (I. II. fejezetben) igy szól: „dux Arpad migravit de hoc saeculo, qui honorifice sepultus est *supra caput unius parvi fluminis*, qui descendit per *alveum lapideum* in Civitatem Athilae regis, ubi etiam post Conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur *Alba* sub honore beatae *Mariae Virginis.*“

Ezen forrást II. Ulászlónak egy 1505-ben keltezett okmánya: „*fons sub Claustro existens*“-nek hija, és Hevenesynél (M. SS. Tom. 4. 407. lapon.) „*Fehér egyházfok*“ név alatt említtetik. — A malomról pedig, melyet Bél alig 30 lépésnyi távolra tesz, de jelenleg még közelebb áll, Sigmond királynak egy 1421-ki okmányában ez mondatik: „*Molendinum ante fores Albae Ecclesiae*“ Schiernél pedig: „*Templum B. M. V. ist unweit von der Franckl Pölchen (Pölkl) mill, allwo rechter Hand auch ein Closter gestanden.*“ Ezen malom Borbála királyné tulajdona volt; és az ó-budai apáczáknak ajándékul adta; innen egy patak az apácza kolostor felé folyt, melynek neve *Krumheld-fördö* vala, és 1389-ben ugyanazon apáczáknak adományoztatott.

Ha már most a történetirók állításait a fenmaradt okmányok szavaival összehasonlítjuk, következik: hogy a templom a kolostorral és Árpád sírjával az említett szőlőhegy keleti lejtőjénél, a lapályban, és pedig a *templom*, még látható alapfalainál fogva, körülbelül 70—80 lépésnyire a tótól, állottak; hogy a templomtól északi irányban a *kolostor* volt hozzá csatolva, mint ezt a területnek nagy egyenetlensége miatt gyanítanunk szabad; *Árpád sírját* pedig Anonymus idézete szerint: „*supra caput unius parvi fluminis*“ nem messze a forrás fölött északra, nevezetesen a kolostortól bal felé kellene keresni. Ebből könnyen az is átlátható, hogy Haeufler állítását, ki a *fehér egyházat*, *Árpád sirjával* együtt a puskaporos-malom tájékára teszi, tévesnek kell nyilvánítanunk.

Mátyás király kivánságára IV. Sixtus pápa 1484-ben a *fehér egyházba*, mely az ó-budai prépostsági birtokhoz tartozott, és lelkiekben világi papok által volt ellátva, ezeknek rendetlen életmódjuk miatt *pálos szerzeteseket* vezettetett be.

Ezek kolostora királyi adomány gyanánt a közel fekvő *Békás megyert* nyeré, más egyéb javakkal, valamint az esztergomi országút mellett fekvő *Banyaháza* nevezetű forrást; magánosak által pedig ó-budai házakat, telkeket Sz.-Endrén és sz. misékre való alapítványokat.

A törökök betörése után 1540 körül a szerzetesek Ecsedre futottak Heves megyébe, mely birtokot zálogban tarták. Hogy visszakerültek volna, semmi tudomásunk nincsen.

A törökök visszavonulása után a romba dőlt templom és kolostor-épületek lassankint eltűntek, mert a köveket az ó-budaiak és békásmegyeriek elhurczolták; de a tó és a patak még mai nap is meg vannak és támpontokul szolgálnak a középkori istenesség ezen tiszteletre méltó maradványinak kutatásánál. Az igen regényesen fekvő tó alatt a a mostani tulajdonos *Schwanfelder*, ki előtt Pölkl és Glup e területet birták, csinos nyaralót és kertet készített, a patak pedig részletenkint süppedékes rétek közt enyészik el.

4. *A sz. Lélekről nevezett keresztesek kórodája.*

Egykorú irók állítása és az okmányok bizonysága szerint a melegfürdők forrásánál, Ó-Budán kivül állott azon szerzetnek kórodája, mely Jeruzsálemben a sz. sírnál 1012-ik évben alapíttatván, *keresztes vitézek* vagy *János lovagok* nevei alatt ismeretes. Régi időben, valamint a felső- úgy az alsó héviznél is, azaz: a császár- és rudas-fürdőnél is állottak ilyes kórodák.

A *sz. Lélekről* való elnevezés az eredeti alapítványtól származik, melyet III. Incze pápa *Sassiában* Róma területén (1198—1216), nem pedig mint Schier mondja *Saxiában*, a szegény betegek oltalmára és gyógyítására, valamint a szegény kitett gyerekekről való gondoskodására is rendelt. — IV. Eugen pápa (1431—1447.) megerősíté ezen intézetet, és *sz. lélek társulatának* nevezé; és ettől a többi ugyanazon nevű ausztriai és magyarországi kórodák függőkké tétettek.

A Buda mellettit „hospitale S. Spiritus de Buda“ és „in Suburbio Civitatis Buda“ (Történ. tár IV. 235—239.) név alatt ismerjük; ezek után gyanitani lehet, hogy későbbi időben a János lovagok kórodája a sz. Háromsághoz, a budai külvárosban is ilyenféle társulatot vett fel kebelébe.

Ha a térviszonyokat kissé figyelmesebben vizsgáljuk, alig fog nehézséggel járni, hogy a *sz. lélek* kórodáját a templommal együtt Ó-Buda fölött találhassuk.

Azon az úton, mely Ó-Budán kivül, a régi római vízvezetés romjai mellett vezet, az ó-budai apáczák hajdani birtokához, a *Krempl*-malomhoz érünk. Ez vizét, melyet a puskaporos malomtól nyert, a közel fekvő *Klingelmayer*-féle malomhoz bocsátja. — Bal-

ra a *Csigadombot* látjuk, mely alakja szerint, egy fenebb említett *római váracs* *) (Castellum) biztos nyomaival bír, és egyszersmind a római gyarmatnak határát tevé.

A *csiga dombon* túl nagy terjedelmű, lápos rétséget kell áthatolnunk, melyről épen nem lehet föltennünk, hogy az érintett malomtól kezdve egészen a látható berekig, melyben a hajdani puskaporos malom épületjei állanak, és hová legalább 1000 lépést kell a malom-patak mellett tennünk, akármilyen építmény állhatott volna.

A berekben nevezetes a *tó*, mint a langyos vízeknek medenczéje, melyek valamint a puskaporos kallókat úgy a közel-távol levő malmokat is mozgásba hozzák.

Hogy ezen hévízben sürüen felbugyogó gazdag források már a rómaiak alatt is használtattak, arról tanuskodik nem csak az: hogy a többször említett vízvezetés közelükben veszi kezdetét, hanem azon nagyobb terjedelmű a víztükre alatt látható tömör falak, melyek a vízet felfogván, a tónak nagyobb kiterjedést engedének, mint milyennel mai napon bír.

Ezen tónak tehát, melyet a régi okmányok a *hévíz fejének és eredetijének* neveznek, és hol jelenleg vendéglő áll a puskapor készítéshez szükséges épületekkel, kell a sz. *Lélekről* czímzett korodát és a *Jánoslovagok* templomát keresnünk

Erre vonatkozólag mondja 1536-ban Oláh Miklós: „supra hoc Oppidum (Ó-Buda) ex eodem tractu est *Xenodochium Sancti Spiritus, in quo Thermae salutares erumpunt.*“ Mi a koroda kertjében létezett malmot illeti, melyet Erzsébet királyné, Róbert Károly özvegye az ó-budai apáczáknak adományozott, az 1337-ben és 1347-ben kiadott okmányokban ez áll: „Molendinum *in Capite aquarum calidarum, in vicinitate Ecclesiae Sancti Spiritus*“; úgyszintén egy másikban 1367-ről: „Molendinum *in ortu seu Capite aquae Calidae penes residentiam et ecclesiam hospitalem Sancti Spiritus.*“

Mindezekből a különben oly alapos tanulmányu történésze Haeuflernek azon nézetét, mintha a sz. lélek korodája a Duna délkeleti partján, az ó-budai sziget északi végének ellenében, hol egy második római váracs állott, létezett volna, határozottan kell visszautasítanunk.

A koroda említett területén kivül, melynek közelében egy *hideg forrás* is fakadott, és lefolyással bírt, bírtak e keresztes lovagok *sz. Endrén* is egy malmot, valamint szántóföldeket és réteket az ó-budai kerületben.

5. *A közel fekvö Duna-szigetek.*

A Duna jobb partjának hosszában több szigetcsoportozat nyúlik el, különösen a Visegrádnál kezdő és Békásmegyerig terjedő *sz. Endrei*, máskép *Rozsnak* is nevezett, szigetet; továbbá a Pestnek végén kezdetét vevő és Adonyig nyúló *Csepel* szigete „Insula magna Regis“; itt egyedül arról szólunk, mely közel Ó-Budától délre, Ó- és Új-Budának ellenében fekszik és *sz. Margit* neve alatt ismeretes.

Az előbbit hajdan *Kenczel* vagy *Radvan* szigetének hítták, ez az ó-budai prépostság tulajdonához tartozott.

A rómaiak alatt a hajógyári szigettel együtt, mint az a falak, emlékkövek, szobrok, és különféle készletek bizonyítják, nyaralókkal és fürdőkkel díszeskedtek, mely útóbbiak közt igen érdekes alapok ásatták ki.

A középkorban úgy látszik e helyeken némely kolostor és templom állott, vala-

---

*) Azon alakban, melyben jelenleg áll ezen erőd, aligha római eredetű; mert a római erődítések, melyeknél a hegység nem kényszeríté saját alapjánál fogva az építőket, a rómaiak a négyszög változatait használták; a *csigadombi* váracs pedig polygon falai bajjal római művezetüek, meglehet azonban, hogy itt régi római épületeknek alapjain később egy váracs, vagy erődített kolostor állott. Römer.

mint *sz. Pál* falu is, melyet plébaniájával együtt a régiebb irók *sz. Margit szigetére* helyeznek. Ide kell valószinűleg a ciszterciták *sz. Mihály* nevű apátságát is tennünk, melyet Pázmán bibornok, mint még 1302-ben fenállottat sz. Margit szigetén említ; ámbár tüzetesb vizsgálkodás után kitűnik, hogy ezen állítás hibás, és alkalmasint a prémontreiek ugyanazon nevü prépostságával való összezavarásából származott.

Sokkal biztosabb és körülményesebb hireink vannak a másik, tudniillik a *nyúl* — később *Mária* — majd ismét *sz. Margit* szigetéről.

Úgy látszik, hogy ezen hely már a rómaiak alatt bírt lakókkal, ha az ottani talált műemlékről szabad erre következtetést vonni. — Királyainknak vadászati mulatóul szolgált, és általuk a nálunk a XII-ik század végével behozott prémontreiek birtokául szolgált; hírnevét azonban csak IV. Béla király alatt itten felépített *domonkosi* apáczák klastroma által nyeré.

A prémontrei zárdának birtokaihoz tartozott az Ó-Budától észak-nyugatra fekvő *Pazanduk* nevű praedium, a *Kántorfok* patak-malommal; továbbá a *Pardeu* faluban, ez szintén Ó-Budán felül feküdt, és a *Boros-Jenöben* levő földek; és a pesti oldalon *Jenön*, hol *Mindenszentek* temploma állott; és *Új-Jenön*, valamint a *Rákos* folyónál is, hol egy malmuk is volt.

Ezen zárdának és *Sz.-Mihály* templomának helyén fennállnak mai nap is a romok, melyekhez a boldogult József nádor nyaralóját hozzá építette.

IV. Béla király *Margit* nevű leánya kedveért 1250—1254. körül építette a *domonkosi apáczák* hírneves kolostorát a *szüz Máriának* szentelt templommal együtt; és a gazdagon ellátott zárdában való felvigyázatot, és a lelkiekben való gondoskodást, ugyanazon rendü szerzetesekre bízta.

Hogy azon czivódásoknak, melyek a *szüz Mária* kolostora, és a többi e szigetben fekvő zárdák közt támadtak véget vessen, Kún László király *Erzsébet* nővérének, sz. domokosi apáczának s ez által kolostorának az egész szigetet adá ajándékul, kivevén a többi kolostor birtokát, a kastélyokat, palotákat és tornyokat.

A birtok, melyet az apáczák valamint a királyoktól, úgy magánosoktól is kaptak tekintélyes volt; ehhez számítandó: *Csolnok*, *Sóskút*, *Solmár*, *Pilis-Csaba*, *Pómáz*, *Tököl* és *Sz.-Miklós*, a csepeli szigeten, *Taksony*, *Haraszti*, *Tordács* stb.

A budai várban is bírtak néhány házat; a sz. háromsági mezővárosban a felsőhévíznél több palotájuk és curialis-földjük volt; három *malom*, és egy *fürdö* is tartozott hozzájuk, ezen utóbbit a budavári főtemplom plébánusa átengedi nekik 1355-ben, mivel a főtemplomi adományokra és egyéb jövedelmekre, melyekhez joguk volt, a plébános javára lemondtak.

A jövedelmeknek egyik kitünőbbike volt, IV. Béla által adományoztatott és utódaitól megújított *hely-* és *vásárpénz* Budán és Pesten, melyet a p lgárok nem csekély hátrányára a *révpénzre* is kiterjesztettek. Ide tartoztak még az *Erzsébetfalvi*, *Buda* város falán kivüli, és *Jenö* falu *vámai*.

Mindezekkel még nem volt a kegyeletes nagylelküségnek határa elérve. 1255-ben kegyúri jogot nyertek a budavári Mária főtemplom fölött, az esztergomi érsek, nádor és főispány hatóságától való fölmentést, a *menedék jogot*; minden adótól, tizedtől és *kamarai nyereségtöl* való felszabadítást, stb. és minthogy a domonkosiak némi ügyekben adott hatalmukat átlépték, 1458-ban a szigeten alkalmazott szerzetesek tartományi kormányzó uralma és felügyelete alól is kivétettek.

Hogy kihágásait szabadabban folytathassa, Kún László király nejét, *Izabellát* e zárdában letartóztatta.

A szentség hírében itt holt meg Margit király-leány, január 18-án 1271-ben itt

költözött át a jobb életre, és valószínüleg a káptalan-házban lett eltemetve. A koporsó fából volt, és vaspántokkal bírt; ezen koporsó egy másikba tétetett, mely vörös márványból állott. 1523-ban a szent testet felemelték és a templom főoltára elé temették.

Sz. Margitnak testvére V. István király is itt lelé nyugalma helyét. Ennek csontjait az 1838-ban tett ásatások alkalmával megtaláltak, úgymint leánya *Erzsébet* apácza- és más magán személyek hulláit is.

Sz. Margit halála után ezen sziget, mely mint mondók eddig a boldogságos szűztől *Mária* szigetnek hivatott, *Margit szigetének* neveztetett. Sírja látogatóinak bucsúk adattak; ezen szigetnek későbbi birtokosnői, a budai Klarissza apáczák pedig a prémontrei kolostor romjaihoz egy *sz. Margit* kápolnát csatoltak, melynek nyomait még most is látni lehet.

Félvén a törököktől még a mohácsi csata előtt elhagyá a 70 főnyi sz. csoport zárdáját, de távoztuk után ismét visszatértek, míg 1536-ban Buda városának elfoglalása előtt a sz. Jánosról czímzett *nagyváradi Klarissza* zárdát menhelyül választván, ugyanott 1567-ig megmaradtak, de később Nagy-Szombatba, végre pedig Pozsonyba költözködtek.

A hajdani *Mária temploma*, melyben a boldogságos szűznek szentelt főoltáron kivül, még a *sz. Kereszt* és *s. Erzséb t* oltárai álltak, és a kolostorral együtt sz. Margit imolája (oratoriuma) is volt, körülbelül a sziget közepén, a Duna keleti partján terült el. Ottan jelenleg sürü cserjéktől elrejtve hevernek terjedelmes romjai, melyek 1838-ban egészen kiásattak, és a toronynak valamint a templomnak és zárdafalaknak messze terjedő alapfalai, néhol magasabbra és emelkedő falazattal láthatók. A régiség barátját ezen tiszteletre méltó kép a földi mulandóság komoly észlelésére szólítja fel. Alaprajzát és egyes építészeti részleteik leirását az Archaeologiai Közlemények II. köt. 1—20 lapjain lehet feltalálni.

A *domonkosi* barátokat IV. Béla 1259-ben azért hozta be a szigetre, hogy a szerzetükbeli apáczákat vezessék, tanítsák („Coenobium monialium gubernandum regimine, doctrinis ac salutaribus consiliis informandum.“) és a kolostor ügyét szervezzék.

A szerzeteseknek nem volt saját templomuk, hanem perjelükkel, ki tulajdonképen az ápacza kolostornak *priorja* volt („Priores *Sororum de Insula*“) gyóntatójukkal és az egyházi szónokkal együtt, közel levő székházukra voltak szorítva. Ide tartozott még a rend generalis vagy provincialis príorja, tartományi főnöke, ki a felügyelettel levén megbízva, 1458-ig időről időre itt tartózkodott, míg az atyák II. Pius pápa által a szigetről egészen eltávolíttattak.

A *szent-ferenczieк* (frates minores *reformati Ordinis S. Francisci*) kolostorát a templommal együtt e szigeten IV. Béla és V. István 1270—1272-ig alapíták és építették fel. Már 1288-ban tartatott itt, Magyarhonban valószinűleg az első, rendkáptalan, mi 1308-ban ismét történt.

Nemsokára határviszályok támadtak a prémontréiek és apáczák kolostoraival, az illető területek kiterjesztése miatt; 1278-ban és 1288-ban kiegyenlítetett ezen baj békés úton az által, hogy némely földrészeket a ferenczieknek engedtek át temetőhelyük kiterjesztésére, továbbá a szónoklatokra való helynek és a kertnek kijelölése által.

Még most is ott áll a sziget déli részén a kolostor külső vagy is északi fala félig romba dőlt állapotban, valamint a tágas alapfalak nyomai is fellelhetők.

A templomnak szentélye déli irányban terjedvén el, a kolostorral együtt közel állhatott a Duna nyugati pártjához; ezek faltól körülvéve a belső zárdát tevék, a külsőhöz tartoztak az észak felé fekvő temető, a szónoklati tér, és a délnek dülő kolostori kert, mely keletnek egész a közönséges útig terjedt, és szintén fallal volt körülépítve.

Valószinű, hogy a domonkosi atyák távolítása után az apáczáknál a lelki kor-

mányt ezen atyák vevék át, míg ők maguk is Budának a törökök általi elfoglalása után kényszerülve voltak, hogy biztosabb helyre meneküljenek.

Ezen kolostorok és templomokon kivül szükséges, hogy *IV. Béla király palotáját* fölemlítsük; ezt ő a Mária kolostor közelében építette, és benne 1270-ben május 5-én meg is halt.

A sziget északi csúcsát az *esztergomi érsek* bírta. Itt állott ízletes nyaralója, várral és toronynyal, és ezek messzeterjedő alapfalait a földön elterjedve, mai nap is szemlélhetjük. Meglehet, hogy Lodomér érsek (1279—1299.) mint ezen épületeknek, állítólagos alapítója, csak lakházát tágítá, és szépítteté; de azt tartjuk, hogy kezdetük régiebb időkben keresendő, — 1285-ben Tamás, a váczi püspök tartá ezeket haszonbérben Lodomér érsektől, 1294-ben pedig ugyanez a kastélyt és tornyot a *Tengurdi* nemesekkel cserélte föl a *Bulchu*-i birtokért, hogy itt vagyonukat biztosan eltarthassák.

Még említenem kell a János-lovagok, vagy kóroda-keresztesek várát, mely 1278—1291-ig kiadott okmányok bizonysága szerint e szigeten állt; e várról azonban nem tudjuk, vajjon a budai János-lovagok valamelyik zárdájához tartozott-e vagy az esztergomiakhoz, valamint helyét sem vagyunk képesek meghatározni.

Mindezeket összefoglalván, azon eredményhez jutunk: hogy sz. Margit szigetén *legfölebb 2—3 szerzetes és egy apácza kolostor állott*, mind együtt 3 templommal, tehát mindenesetre kevesebb, mint a miről eddig iróink bizonyságot tettek; ezen kivül voltak itt a *királynak*, az *esztergomi érseknek* és a *János-lovagoknak* erősített lakhelyei is. — Innen következik természetesen az is, hogy ezen felséges sziget az egyházi személyeken kivül, uri és kolostorbeli jobbágyok-, kézművesek- és napszámosok- valamint szabad lakókkal is bírt bővében; hogy tehát itt magánosak lakai is állottak, melyek téreket, utczákat képeztek, és a közbeeső kertek és művelt földek által eléggé kellemesekké tétettek.

A törökök hatalmas előretolakodásuknak ezen elzárt hely sem volt képes ellentállani; a szerzetesek és apáczák jó eleve elhagyák zajtalan magányukat; az Istennek szentelt helyek, a tekintélyes építmények üresen álltak, és a barbarok által el is pusztíttattak, a földig leromboltattak, vagy haditáborokul idomítattak át.

Az újabb időnek érdeme, hogy ezen sziget tiszteletre méltó romjaival, az elhúnyt József nádor termő lelke által valódi paradicsommá vált, és a még fenmaradt műemlékeinek további lelketlen pusztításának talán örökre eleje vétetett.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.*)

RÓMER FLÓRISTÓL.

793. *Atkáron* (Heves m.) Kürti Sándor úr tanyáján három élü nyílhegy találtatott; Bakits János gyűjteményében látható.

794. *Balassa-Gyarmatról* Schiefner János úr kapott 1866. márczius havában két bronz tekercset, a)-nak hossza 8″, alsó átmérője 2″ 5‴, a felső 3″; egy-egy szalag mely háromszögü, szélessége 4‴, magassága 2‴; fölülete /// vonalokkal van diszítve; szép világos zöld patinával;

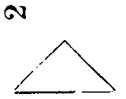

b) laza henger, végén hengeres kötélalaku sodronynyal, hossza 9″, átmérője 2″ 3‴, ezen tekercsek egyike a másikba volt dugva.

Továbbá két bronz nyil, a szigonyidomu 1½″ hosszu; a lándzsaidomu 8″ 8″ hosszasággal bir.

795. 1865. jun. 14. kaptam a *baracsi* pusztáról (Fehér m.) Vadass Károly úrtól egy téglatöredéket

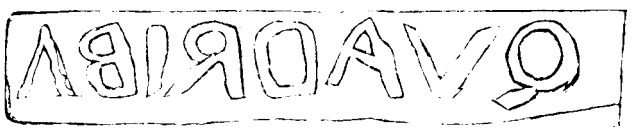

bélyeggel.

Egy téglán, melyet juniusban Transaquincumban találtunk szintén

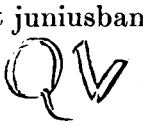

betük fordúlnak elő.

796. *Buda*, Krisztina-város, Alkotás utcza 269. sz. a *Figdor*— előbb *Mashion*-féle ház kertjében egy egészen ép, de födő nélküli kősír áll, mely több év előtt az ó-budai csigadomb északi oldalán ásatott ki, minthogy a kert jelenleg más kézre került, a találás körülményeiről bővebb tudósítást nem nyerhettem. A feliratos lap két oldalán szárnyas geniusok állnak fáklyákra támaszkodva; a keret maga igen díszes, valamint az alakok is csinosak. A felirás ez:

T·CL EFFICACIO DMI·
L LEG·II P F BE COS DOMO
LVCERIA APIAOVIXTANN
XXXVII CALPVR HERMION
E CONIVGI BENE ME
RENTISISIMO FECIT.

Az irás nem ered ugyanazon vésőtől, melytől a többi faragvány készült. A betük furcsa vegyüléke az igen tiszta határozott jelképüek- és a hanyatló koruaknak. A gyakori hiba tanusítja a faragó értelmetlenségét. A sír maga 1° 8″ hosszú, 3′ 5″ széles, a falak vastagsága 6″, mélysége 20″, a fejnek párna alaku fejalj hagyatott meg. Nem kételkedem, hogy egyszerü felszólitásra ezen igen szép és ép darab a m. n. muzeum tulajdonává válhatik.

797. *Ó-Buda.* Mult év november havában arról értesített Rupp Jakab úr Budáról, hogy *Rechenstein* özvegy asszony szőlőjében, mely a czelli oldalon, mintegy 100 ölnyire a vámházon innen fekszik, római sirokat és irásos köveket találtak. Kimentem nov. 23-án és bár igen rosz idő volt, a szőlő alsó részében több cserép darabot, 15″ — 10½ — 1″ 8‴-nyi mérvekkel találtam.

---

*) Folytatása az V-ik kötet I. füzetében félbeszakitott krónikának.

A kőtöredékek egyike 42" hosszu, ugyanolyan szélesség mellett, az irott lap 23" magas és 30" széles. *Az irás be volt vakolva, és erre ismét vörös festékkel más betük mázolva.* A csak itt ott kivehető betük ezek:

IF RCE
V RO
S IV S E M P F V M
NE PARENTS FILIE
CARISSI

A másik kőnek magassága 41", szélessége 36"; az irásos tér magassága 23", szélessége 22", a betük 2"-nyiak és nincsenek befestve, mint az előbbin. Az irás mennyire sárban állva és dideregve hamarjában össze állíthattam, ez:

CIV DMMEN
TIAE O MIL LEG
I·AD STIP XXII
LI·ILA GEMELLE
CONIVGI EIVS IVL
AMILATVS LIB PA
TRONS BENE ME
RENTIBVS·ET·IVL·
MAXIMVS MIL LEG II ADI

Az ormozat csinos, oldalt acroteriumokkal, közepén öt levelü rózsával, ez alatt három fő látszik. A faragvány a jobb időből való, kár, hogy már maguk a romaiak is másod izben felhasználták. Goldinger úr sziveskedett beküldött rajzával tanulmányomat előmozdítani.

A harmadik kőtöredék felső részén semmit sem lehet látni; a mit kibetüzhettem a töredékből, itt közlöm:

EPILENIVS AVR C
NE CONIVGI KARIS
AVR CANDIDV . . . I
IN VP
N

Rechenstein Rozalia asszonyság, lakása temető utcza 362 sz. a., igen szivesen engedi át ezen köveket a m. n. muzeumnak.

798. Az *ó-budai* hajógyári szigeten néhány egyetemi hallgatómmal megfordulván, a fedél alatt levő hypocaustum falromladékai között több ép téglát találtunk. A felirások közt leginkább érdekeltek a következő:

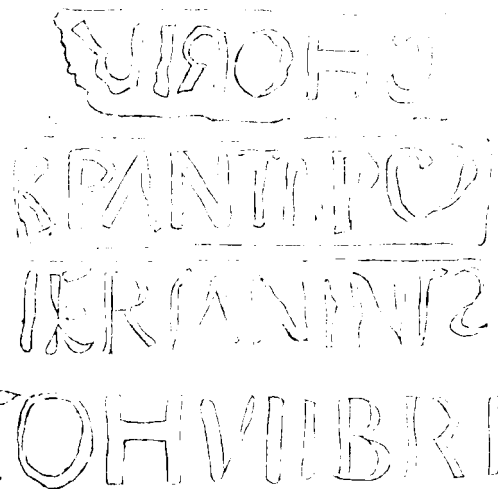

bélyegüek.

Két darabon pedig, ha a dolgot jól felfogtam, körülbelül ilyenforma rendben, talán egyik munkás lábbelijének szegnyomai maradtak fen. —

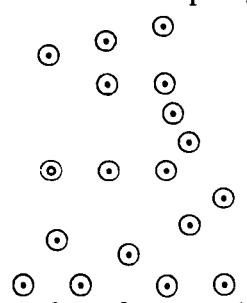

799. Az *ó-budai* hajógyár szigetre ismét kirándulva, *Rupp* barátom figyelmeztetése következtében *Schröll József* lovag, hajógyári felügyelő úr szívességéből e következő tárgyakat irhattam le:

Egy 3′ 2″-nyi magas, az irásnál 9½″-nyi széles követ illő tagozattal, melyen ez áll:

PRO SALV'E·D·N·
M·AVRELI / / / / / / / / /
/ / / PII·FELICIS AVG
L·SEP·CONST
ANTINVS OPTIO
SPEI·LEG·II
ADI·P·AN TON
INIANÆ·V·S·L·M
/ / / / / / / / /

Ezen érdekes fogadmányi kövön kivül láttam egy $13\frac{1}{2}'' - 9\frac{1}{2}'' - 2\frac{1}{2}''$-nyi sárgás téglát, melyen a VINCENTIA bélyeg kétszer előfordul; a tégla hanyagabban van készítve, mint a többi efféle anyagmüvek, és a többi érdekes darabokkal együtt a sziget hidján alúl mintegy 40°-nyire találtatott a kavics kikotrása alkalmával. Ugyanott van egy igen vastag fal, mely a szigeten túl és a fürdősziget (Badhaufen) irányában, a Transaquincumi váracs felé huzódik. Miből és mivel ezen VINCENTIA-féle téglák a nevezett váracsban is találtatnak, de minthogy ezen felirásu cserepek Esztergomban a takarékpénztár alapja ásatásánál is előfordultak, hajlandó vagyok hinni, hogy a szigeti fal, a tansaquincumi váracs és az esztergomi épitmények a 218 éves kővel egyidejüek, mi mindenesetre igen érdekes eredménye lenne ezen müemlék feltalálásának.

A többivel együtt előjött egy 20″-nyi lábatlan szárnyas genius vagy *Amor;* egy 14″-nyi magas mandola fenyő toboz, talán priapus mint a termékenység jele, és két bronz szobrocska, melyek Schröll úr nagylelküségéből, a többi érdekes tárgygyal együtt a muzeum sok utánzott római bronzszobra közt, diszes helyet foglalnak.

800. *Ó-Budáról* egy hengeres bronz buzogánygomb jutott *Schieffner* úr birtokába, ez egész hosszában barázdákkal bir. E lelhelyről nyert Schieffner úr egy bronz kést is. Ennek hossza 6″ széle 10‴ hátának szélessége 2‴.

801. *Ó-Budán*, a kotrás alkalmával egy igen díszes márvány-vásának töredéke jött napfényre, mely egy női *diaulest*, kettős fuvolyán játszó nőt, ábrázol. A munka diszes, külön fametszvényben adjuk. Velem *Goldinger* úr ismerteté meg, kinek már igen sok kedves tudósítást köszönhetek.

802. *Ó Buda*, a mult évi kotrásnál találtatott egy belülről üres Bacchus (?) fő, melynek melle mintegy tompa végü levelekből kinő, karjai herma-alakulag elvágvák, homlokát, füleit, le a nyakig hosszukás ferdény-idomu, rovátkás fürtök takarják. Feje tetején a fülek fölött kerek fülek alkalmazvák, hogy az alakocskát felakasztani lehessen. Ezekkel háromszögöt képezvén, hátul valami domborodás van, melyet, mivel az egész rézszobrocska is nagyon rozsdás és érdes felületü, kivenni nem lehet. Jelenleg birtokomban vagyon.

803. *Csesztvén* (Nógrád m.) Madách család birtokán, mintegy 30 évvel ez előtt nevezetes számú hamvvedrek találtattak.

804. *Csikváron* (Fehér m.) a plébánia udvarában vannak egy római emlék töredékei, melyek a kenderföldekről behozattak.

A mennyire összetudtuk állitani, e felirás tünt fel:

R / / / / / / / TV/S / SAPV?
D F ANN XXX
H. S. E.
SA...>VRDA ET RESILLA
PARENTES F P ET SIBI VIVI.

két oszlop közt jobbra az anya, balra az apa, kezében tekercs, köztük a fiu; alattuk több alaknak fejei látszanak. Egy töredéken igen szép faragványú delphin maradt fenn. Az egész jobb koru müvészetről tanuskodik.

Mátyus Ferencz kenderföldjén találták a csikvári határban azon *keresztény* római követ, melyet az Arch. Közlem. III. kötetében 158. l. leirtam; házánál pedig láttam több párkányos téglát, melynek anyaga egyébiránt távolról sem oly tiszta, mint egyéb római lelhelyeken lenni szokott.

Nem ritkák itt a római érmek, 7 darabot kaptam Várady Péter ref. lelkész urtól ajándékba: Antoninus Pius, Constantius Chlorus, Constantinus II, Constantius II, Helena Julianus és Jovianus fejedelmektől.

Ugyanott *Töttös József* házának alapja ásatván 1861-ben, 3 darab hamvveder találtatott, de csak hült helyüket leltem.

805. *Duna-Penteléről*, mint egyik gazdag lelhelyről *Schieffner János* úr ismét kapott egy rövid gyilkot bronzból, melyhez háromszöggel volt nyele erősítve, és egy *réz* vésüt, melynek felül sem lyukja, sem füle.

Ugyanonnan való azon *rézfokos*, melynek hossza 8″, széle a végén 2″, magassága az élénél 1″.

Innen került gyüjteményébe egy *ötvegyörgy*, mely 5½″ hosszu, 2½″ magas és 4½″ széles. Valamely őskori öntödének fenmaradt készlete.

806. *Esztergomban Brunner Antal* özvegyénél láttam több római téglát, melyeket *Sz.-György-mezön* levő szőlőjében egy sírból vettek ki. A párkányosak 14″—18″, a párkány 1″ 3‴ széles, 1″ 10‴ magas, a bélyeg 5½″ széles. Betüi TERENVPD vagy TERE.VPD változatokkal fordul elő, és ugyanaz, melynek hasonlói a *basaharczi*, ugynevezett hídfőnél találtatnak.

807. *Esztergomban* a reáltanoda rajzoló teremében következő bélyeggel fordulnak elő római téglák:

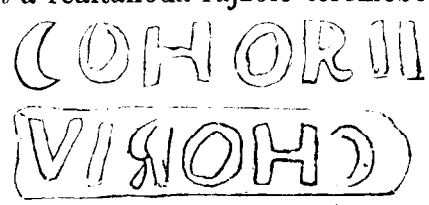

a tégla 6″ 9‴ □, 2″ 3‴-nyi vastagság mellett.

Továbbá:

vastag hosszú téglán, és

17″—10″—2″ 6‴.

a tégla maga

Egy üres téglán, melynek egyik szélesebb oldala mint a tészta, még az újjak nyomával van aljára tapasztva 7″ magas, 2″ 3‴ széles bélyeg fordul elő; keskenyebb oldalain hosszúkás kerek lyukak vannak 9″—5″ □; az egész igen rendetlen munka.

Feltünőbb, és eddig előttem, mint hazánkban elő nem fordult bélyeg érdekes e következő, mely ugyanott egy párkányos téglán előfordul: azaz: AVRELIANVS CORIALIS FECIT. A bélyeg szélessége 2″ 8‴, magassága 1″ 6‴.

808. U. o. *Knauz Nándor* barátomnál Korvin Mátyásnak egy gyönyörűen hímzett czímerét láttam. A paizs alúl kerekített. Magassága 8″, szélessége felül 7″, innen ¾-del alább 6″. A szívpaizsban kék mezőben a fekete holló áll sárga ágon, csőrében arany gyűrüvel. A felső mező jobbra szelemenekből áll, melyek közt az ezüstösek rostély forma öltéssel diszítvék. A vonalok így következnek: keskeny vörös, szélesb ezüst, k. vörös, sz. ezüst, fehér, ezüst, fehér ezüst, k. vörös szalagok. Az alsó mezőben a fehér szalag alatt van széles ezüst, k. ezüst, sz. vörös szalag hálóforma hosszúkás öltésekkel. A bal felső mező félig vörös, félig fehér. — A koronás, arany karmu oroszlány jobbra ágaskodik, kettős farka tövét arany gyűrü szorítja össze. — Ez alatt jobb felé fordul a láb nélküli, arany csőrü koronás sas kék mezőben; egész teste ostáblaformán fehér és vörös váltogató

négyszöges mezőkből áll. Nem diszíté-e ezen remek hímzés valamely hirnök dalmatikaszerü köntösét?

809. A reáltanodai rajzteremben u. o. van egy fej nélküli angyal kőből faragva. Magassága 7 ½", szélessége 2" 1'". Az alak ruházata bő, stola nyakán lóg, a szárnynak meg van a nyoma, kezeiben mondatszalagot tartott, de irás nélkül. Meglehet, hogy valamely templomban vállkövül szolgált.

810. A hajdan sokszor emlegetett *Fövenyesi* pusztán jelenleg is sok római érmet találnak, nagy részét *Falvai István* mérnök úr birja Fehérvárott.

A *nyakas táblán* a hol a *táczi* országut szögellik, mint legemelkedettebb helyen kerestem a *római castrumot*, melyre *Érdy János* figyelmeztetett. Mintegy 30 ölnyire a *puszta kanálistól* keletre sok árok és gödör látszik, előfordulnak tégladarabok is, de valóban itt volt-e maga az erőd, biztosabb adatok hiányában nem merem állítani; bár mocsár által jól védett hely lett volna. Azonban a földek végén sok cserepet és téglát találtam, mely más vidékiektől, nyomorult volta miatt nagyon elüt, úgy hogy egyedül alakjukról lehet reájuk, mint római téglákra reáismerni. Ezekkel maga az egész tábla van mintegybevetve, de egyikén sem tudtunk *Persa Ferencz* ispány urral, — kitől némely érdekes éremdarabót és egy üveggyürüt kaptam — *siglákat* vagy bélyegeket találni.

811. *Gödöllő* és *Szada* közti legelőn több vizvezető cserép hengert találtak, és azokat római münek vélék. Összehasonlítván e csöveket a *Lukács fürdöben* találtakkal, és tekintetbe vevén valamint az anyagot, úgy a müvezetet is, arról győződtem meg, hogy az említett csővel újabb korbeliek.

812. A *gombai* fensíkon az úgynevezett Ghyczy részről nyert a m. nemzeti muzeum egy bronz alakocskát, hasonlót a meztelen medicei Venushoz, magassága 4" 3'" fejen párta ül, vállain egy-egy hajfonat foly le, jobb kezét előre tartja, ballal szemérmét takarja. A munka a művészet hanyatlását mutatja, a kéz és lábujjak egyszerüen bevágott vonalokkal jelezvék, s aránylag maguk e tagok a szépnél nagyobbak. Jobb keze újjai, a bal hüvelyke és mutatója végize hiányzanak; és a jobbik czomb egy vágás által meg van sértve.

Ugyanonnan egy fehér, három vörös, két zöld, két sárga részint hengeres, részint hatszögü hasáb alakú üveggyöngy küldetett be, — és egy IV. Béla féle rézpénz; de vannak a gombai lakóknál meszely számra való üveggyöngyök, bronz karikák, kő és bronz eszközök.

E küldemény *Márton István* gombai ref. lelkész úr ajándéka.

813. 1865. october 9-én *Fényes Menyhért* úr *kemenyfoki* birtokán a cselédek egy csuprot szántottak ki, melyben egy darab nagy tallér, 2 darab kisebb tallér, 64 garas és 800 db denár foglaltatott. Ezeket a szalontai főbiróság beküldé.

Az érmek mind a 16. századból valók, és német, lengyel, cseh, leginkább pedig magyar veretüek; vannak I. Zsigmond, Albert, Alexander lengyel, II. Ulászló, Lajos, Ferdinánd, Max és Rudolf *cseh*, valamint ugyanezektől *magyar* királyi pénzek közöttük.

814. *Koronczón* nt. *Ebenhöch Ferencz* lelkész úr jelentése nyomán közölhetem: hogy a *bábotai* dülőben barbar-koru cserepeket találtak szántás alkalmával. Az igen buzgó és értelmes régész úr ezen cserepeken előforduló rajzokat is beküldé.

Milkovits uraság *római* lelhelyül ismeretes *téthi* dülőjében két római hamvedret szántottak fel, az egyik 10", a másik 6" magas; amaz alúl öblös, felül szük, fületlen, és tál módjára elterülő széle ki van fodrozva, azaz fel-alá hajtogatva, emez pedig alant szük, fent öblös, szintén fületlen, mind a kettő fekete, iszapolt és jól kiégetett máz nyoma nélkül. Mindegyikében hamvmaradványok és egy-egy CONSTANTINVS IVN NOB CAES feliratu obolus találtatott. Mind a kettő *Milkovics* úr érdekes gyüjteményében létezik.

815. *Nagy-Béren* mart. 6-án az emberek egy fagyök kiásatása alkalmával egy edényt találtak, mely tele volt ezüst érmekkel. Az edény nyom nélkül tünt el, de a fedő, mely tiszta ezüstből készült, a *Kisbéri* cs. kir. katona ménesi uradalom birtokába jutott. — A munkások közt ki-ki egy-egy marékkal vett magának, a helybeli izraelitánál pedig engem tudósító *Marosy János* oklev. gyógyszerész úr mintegy 12 latot látott belőle.

A hozzám beküldött 35 darab mind az úgynevezett *frisaticusokhoz* tartoznak, csak egy lapon mutatnak veretet, és az *aquilejai* patriarchak pénzei voltak; a 12-ik egész 14-dik századbeli okmányokban említtetnek minálunk, és 5 ért belőlük egy ezüst garast. Én azokat 11 félére osztottam, és az állatok, emberfejek, paizsok és kardot tartó vitézek, két oroszlány közti ország czimer, hold és csillag, egyenágu kereszt lombozat közt és azok közt, melyeket IV. Béla király kisebb érmein látunk, alig találunk valami különbséget.

Ezen érmek nálunk nem tartoznak a ritkaságokhoz, mivel igen átalános volt hazánkban való elterjedésük, miért is, nem csak a pápai adó említésénél gyakran előfordulnak, hanem nagyobb mennyiségben és együtt találtatnak.

816. *Nagy-Léta* környéke a régészek figyelmét érdemli az ott nagyobb számmal előforduló kúnhalmok miatt.

817. *Nagy-Szombatban* 1862-ben az új kapu lerontatott, ezen alkalommal találták a következő sírköveket, melyeket Deutsch Henrik izraelita vallástanár úr a Közlemények számára szíves volt magyarázni és észrevételekkel kisérni. Adjuk ezen izraelita régiségeket annál inkább, mert egyátalán a legrégiebbek közé tartoznak, melyeket hazánkban bírunk; mert honi izraelitáink eddig, mint látszik saját Archaeologiájukkal keveset törődnek; mert a külhoni Archaeologiai folyóiratok gyakran ilyeneket hoznak, és a saját földünkön egy ősrégi néptörzs történelméhez, habár csekély, de mégis becses világító pontokat nyújtanak.

1. אֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה . . . . .

1. sz. E kő, melyet felemelék, emlékoszlop a) . . . .

כַּאן נִקְבַּר אֶסְתֵּר בַּת ר' דָּוִד חנל

Itt nyugszik Eszter a már említett b) rabbi Dávid leánya.

2. אוי וַאֲבוֹי יְלָלָה צַעֲקָתִי כִּי גְדֹלָה וָמַר . . . . .

2. sz. Ah és jaj! Keseregve jajgatok, mert nagy és keserű. . . . .

3. אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי לָוקַח עֶצֶם מִבְּשָׂרִי . . . . .

3. sz. Jaj nekem, sebem miatt! Elragadtatott csont testemből. c) . . . .

---

4. הַבַּת שרי d) שְׁנַת ת' ל"ד לִפְרַט הָאֵם . . . .

4. sz. A leány elragadtatott d) (=1390) évben. — Az anya . . . .

---

a) M. I. 28, 22.

b) E mondatnak, a sírkő másik oldalán lévén, ezen utolsó szava: „חנל" nem tulajdon név, mint a német fordító gondolja, hanem a következő két szó: „הַנִּזְכָּב" vagy: „הַנִּזְכָּר לְחַיֵּי" kezdőbetüi, mi azt jelenti: „a ki fennebb említtetett."

c) Ez valószínűleg egy erőszakosan szenvedett halálra vonatkozik. — Egyébiránt a férj nejé halálára is mondhatja, czélzással. M. I. 2, 23. versére.

d) Így gondoltam e homályos, véleményem szerint félig eltörlődött, szót értelmezhetni.

5. הָלְכָה לְעוֹלָמָהּ בְּיוֹם ויו הָ׳ אֶ׳נֶ׳ק׳ לֹא נֶעְדָּר לָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה

5. sz. — — elhúnyt 6. napon (= pénteken) 5151. (= 1391) évben, melyben a jajgatás meg nem szűnt e) . . . .

---

6. כָּאן נִטְמָן גְּבִיר נֶאֱמָן ר׳ אַבְרָהָם . . . . .

6. sz. Itt nyugszik egy becsületes férfi, rabbi Abraham . . . .

---

7. מַר לִבִּי עַל הַצָּרָה שֶׁבָּא אֵלַי שֶׁכָּבָה נֵרִי מֵעֵינִי שֶׁקָּבַרְתִּי בִּתִּי מ׳ יֶהְנְטֶא בַּת ר׳ יִצְחָק שְׁנַת ק׳ ל׳ ד׳ ב׳ט׳ו׳ב׳ אֱלוּל פֹּה דִירְנוּיא

7. sz. Szívem kesereg az ért inség miatt! Mert elaludott szemem világa, mert eltemettem itt leányomat, Jehnte-t (= Jeannette), rabbi Jicchák leányát, 137-ik (=1377) év elulhó (= september) 19. napján, itt Dirnau (= Nagy-Szombat).

---

8. כָּאן טָמוּן אִישׁ הָגוּן גְּבִיר נֶאֱמָן כ׳ יִשְׂרָאֵל בר׳ חַיִּים הַנֶּהֱרָג בַּלַּיְלָה עַל מִטָּתוֹ מִתָּתוֹ תְּהִי כַּפָּרָתוֹ וְהַשֵּׁם יִנְקוֹם דָּמוֹ כ״ב יָמִים לְיֶרַח תַּמּוּן בְּיוֹם ג׳ שְׁנַת ק׳ לפק

8. sz. Itt nyugszik egy becsületes ember és férfi, Izrael, rabbi Chajjim (= Joachim) fia, a ki megöletett éjjel fekhelyén — halála legyen engesztelése, és Isten boszúlja meg vérét f) tamuszhó (= julius) 22-ik napján, 3-ik napon (= kedd) 100-ik (= 1340.) évben.

---

9. קִרְאוּ לִמְקוֹנְנוֹת וִילַמְּדוּנִי קִנּוֹת עַל אֵשֶׁת חַיִל כִּבְנוֹת אִמֵּינוּ g) מָרַת לִיבֵּל שֶׁנִּפְטְרָה ק׳נ׳ד׳ לפרט ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

9. sz. Hívjátok el a síró asszonyokat h), hogy tanítsanak meg engem siralmakra a derék asszony fölött, ki hasonlított törzsanyáink lányaihoz, Liebel asszonyság kimúlt 154-ik (= 1394.) évben.

Szíves köszönetet dr. *Frankl Vilmos* urnak, kinek közbenjárása által ezen feliratokat Nagy-Szombatból, egy előttem ismeretlen urtól kaptam. — Bár befalaznák olyan helyen, a hol az enyészettől megmentetnének.

Van reményem, hogy azon felirást is megkapom, mely a Krisztinaváros egyik utcza szögletén sokáig állott, de az ó-budai izraelita temetőbe kivitetett. Pozsonyban is állott egy ilyen kő a pósta-utcza szögletén, mint Korabinszky mondja, — de mult évben semmi nyomára nem akadhattam. Meglehet, hogy ezen kezdet másokat is fog ilyesnemü közlésekre más vidékről is buzdítani. Mi az Arch. Közleményeknek lapjait szívesen engedjük át, honi történelmünk érdekében.

818. *Oberwaldbauern* (Vas megye), a pinkafői plebánia fiók helységében f. évi april 17-én találtak két római követ, a pör alatt levő magyar és stajer országi határon, egy kis patak innenső, magyar részén, mint értesítő *Rosenblüh Gellért* káplány úr irja, húnsír alatt, honnan a lakosság igen sok követ hordott el.

Az egyik kövön, mely három mezőre van osztva, semmit sem lehet kivenni; a kő maga 9′ hosszu, és 4′ széles. A másik töredék 5′ magas 3′ 10″ széles. A beküldött csi-

---

e) E kifejezés világosan arra mutat, hogy az 1391-ik év a nagyszombati zsidókra nézve is vészthozó volt. — 1391-ben Cseh- és Morvaországban nagy zsidó üldözések történtek.

f) Ez is zsidó üldözésre emlékeztet.

g) E szóalak szabályellenes, mert a név egyes- és a rag többes száma „אִמָּנוּ" mind a név, mind a rag többes száma pedig „אִמּוֹתֵנוּ" hangzik.

h) Jeremias 9, 17.

nos rajz a legfelső osztályban balra száguldó lovast ábrázol, szélnek eresztett Chlamyssal, a mögötte futó állatot (tán párducz?) hosszu lándzsájával döfi, mig a kép bal oldalán lévő fa előtt szarvas fut, melyet agár üldöz A másik alacsonyabb mezőn agarak nyulakra vadásznak, gyakran előforduló rajzok a római sírokon. Az irásos mező, melynek részletes mértékeit nem birjuk, oszlop közt ezen hiányos irást mutatja.

M. ATTIVS I
VET LEG
AN. L
. . . .
M .....

Sajnos, hogy a kő épen ott van kitörve, hol a Legiónak, melynek M. Attius 50 éves veteranusa vala, neve és száma állott.

Jó lesz, ha e töredéket közlő úr figyelemmel kiséri, és a megtalálás esetében felirását tudtomra adja.

819. *Ocsáról* (Csallóközben) kaptam igen csinos feketés-zöld *kö-vésüt*, melyet ott lapos mennykő nevezet alatt ismernek, és *lánczos mennyköveket* is találnak. Találtatott a földeken, és mint a nép regéli, ez csak minden hetedik évben veti fel magát s így csak azon években lehet találni. Legnagyobb hossza 1″ 10‴, élénél szélessége 1″ 6‴, felül 4 vonalnyi tompasággal kerekded; meglehetősen éles. Ajándékba kaptam Végh Adorján tanítványomtól.

820. *Kis-Oroszban* (Nógrád m.) ismerik e *mennyköt*. Egy kisebb példányt serpentinből kaptam Ludwig Jánostól, hossza 2′ 2″, élénél 1′ 1″, fokánál 7″. Igen finom éle eltér kissé az egyenes vonaltól. — Egy másik igen szép foltos serpentinből való szekercze példány Smitola Ferencz oda való lakóé. A volt lyukjánál el van törve, különben hossza 2′ 9‴, szélessége élénél 1″ 4‴, vastagabb részénél 2″. Ettől birtokosa semmiképen nem akart elválni, mert mindig kéregetik gyógyítási czélokból. Családja már igen régen bírja.

Ugyanott a kath. paplak falában egy faragvány látható, mely vastagra van bemeszelve. Tollas vagy serényes állat, melynek feje hiányzik, karmaival czímer-töredéket tart. A középczimerkén madárfej látszik. A négy mezejü nagyobb czímer felső jobb terében a magyar négy szelemen, balra a jobbra ágaskodó kettős farku cseh oroszlány látható. A czímer oldalai mellett egy-egy gyöngyszalag van szegélyül alkalmazva; a faragmány oldalain pedig oszlopfő tekercs és kerek végű oszlopválúzat (cannellirung) darabjai foglaltatnak. Honnan került ezen darab ide, nem tudni; talán a visegrádi várból? Anyaga, mennyire kivehettem, homokkő.

821. *Páty* 1865. julius 23-án. Várady József kir. udvari tanácsos úrral kirándultam Pátyra, hogy érdekes gyűjteményeit, és ott létező nehány római régiséget megnézzek. Meglepett a majd teljes muzeum, mely természeti, érmészeti tárgyakból, régi edényekből és rézmetszetekből áll, és kitünő ritkaságokat is foglal magában.

Ott hallottam, hogy *Tokön* egy fekete kifúrt kőszekerczét, *lánczos mennyköt* találtak; *Alcsúthon* pedig az új szőlőhegyen a homoki dülőben Bárányos Jánosnál hamvvedreket.

Pátyon a *kozáron i* puszta templom helyén voltam, körülötte sok cserép van; magának a templomnak már semmi nyoma, a völgyben az út mellett egyedül egy kerek ablaknak tagozata hever körteféle átmetszettel; sok szürke cserép van itt is.

A reformatus lelkészlak falában csinos oltárkát találtam, melynek egész magassága 1, 11″, a tagozatok szélessége 10 ½″, az irásos lapé pedig 7 ½″. A felirás egyes be-

tüi fonákul valának téntával kimázolva, úgy, hogy főleg az első sor valódi értelmét nehéz volt kipuhatolni. A felirás helyes olvasása ez:

N ΜPHIS
PEREWBΨ
M ▲ VAL ▲
KARVS
DEC▲COL▼AQ
IIVIR
V ▲ S ▲ L ▲ M.

Ezen érdekes emlék találtatott a főkút mellett, melynek kiapadatlan forrása mai nap is örvendezteti vizével a lakosságot.

Nt. Szabó Lajos lelkész úr, a nevezett követ a m. n. muzeumnak nem csak igéré, hanem ott mulatásom után nem sokára honfias készséggel be is küldé.

822. Ugyanott a faluháza udvarának kerítő falában áll egy római kő, melynek felső része el van törve, mindazonáltal 1 láb a föld alatt lévén, még azon felül 5′ 5″ magas és 2″ 8‴ széles. Ez is a főkutnál a budai uttól jobbra találtatott 1857-ben. A felső faragványon jobbra áll egy nő, balra férfialak, köztük magzatjuk. Az alsó dombormű, négy kerekü szekeren három alak ül, előtte a befogott ló van, egy másik szemközt áll. E kő igen roncsolt állapotban van.

A *kazáromi* felhagyott kutnál mintegy 10 darab vizvezető csőt találtak, mely elején legömbölyitett szájjal 5″; kissé szükül majd ismét felén túl tágulva 3″ 9‴-nyivá nő, mig végénél 2″-nyivá összehuzódik; felül belső világossága 3″, alúl 1″ 4‴, egész hossza 1′ 8″; igen halvány agyagból készült, és a Lukácsfürdői hengeres csövektől egészen elüt. Kivül és belülről kitűnik, hogy ezen csővek korongon készültek.

Ugyanott:

Mocsay János háza előtt egy mértföldmutató töredék áll; a darab egészen kerek, hossza 2½′, átmérője 1′ 2″, rajta körüskörül a pontozó pőröly nyomai láthatók, de irást nem tudtam felfedezni.

Sasfészkén a száraz tó fölött három hamvedret találtak, de mivel csak homok volt bennük, össze is zúzták. — Hijában irunk, hijában kérjük annyit az értelmiséget, hogy az embereket nagyobb kiméletre buzdítsák!

823. *Pereszlénybe* (Hont m.) a Huszár-féle birtokú földeken, több helyt a homokban fekete kerek foltok tünnek fel, melyek alatt biztossággal hamvveder-cserepekre lehet akadni. Egyik ott talált 5″ mélységü és 11″ átmérőjü fekete cserép tál *Bakits János* birtokába került.

824. *Perőcsényi* határban (Nógrád m.) a község fölött levő hegytetőn látható romok között ezelőtt harmincz évvel, egy körülbelől 20″-nyi magasságú fekete márvány ember alak találtatott, mely azon időben Foglár Imre kir. kamarás, tésai birtokos úrnál létezett. Hollétét tudni annyiból érdekes lenne, mert a magyarországi szobrászat, úgy is igen gyér, adatait talán valami remekművel szaporíthatná.

825. *Pesten* a Józsefvárosban, mult év augustus hó elején az ujonnan épült malom helyén egy celt, egy nagy buzogány és sok gomb ásatott ki; a celt *Schiefner* úr birtokában van, az egész leletről a haza fővárosában csak akkor tudtam meg e fenemlített adatokat, midőn már a szatócsok kezeibe került a lelet.

826. *Pesten* 1866. april 11-én a kotrógéppel a Dunából egy 12″-nyi vas kapocs, más ki nem vehető fa darabok, melyek igen erősen összeragadt breccia-nemü hüvelylyel birnak, és egy középkorbeli vas kard jött napfényre. A kardnak hossza 18″-nyi, de úgy látszik, hogy a 12″-nyi alaktalan kavicstömeg, melynek végéből yge kard vége kiáll, ennek

kiegészítő része. A markolat fa hüvelylyel birt, végén súlyos gomb volt, pelengéjének szélessége felül 2″-nyi. Egészben hasonlít azon ép fegyverhez, melyet Böliskén Nagy Lajos úr ő nagyságánál láttam. Ezen tárgyak tüzetesb ismeretét ts. *Ságody* alpolgármester úrnak köszönhetem.

827. *Pest*, 1865. jun. 24-én *Trans-Aquincumba* rándulván ki egyetemi hallgatóimmal, azt tapasztaltam, hogy csak azon három év alatt, melyen a helyszinén nem voltam, a belső árokkal kerített négyzetnek szántás és kapálás által minden nyoma eltűnt. Egyedül a külső mélyebb árok, az árokban létező falromok, és a bőven elszórt cserép- és tégladarabok mutatják még, hogy itt római erődités volt. Meglehet, hogy egynéhány év mulva ezek is elfognak tünni, s így csak könyveinkben fog emléke fennmaradni.

A tégladarabok közt egyet találtunk

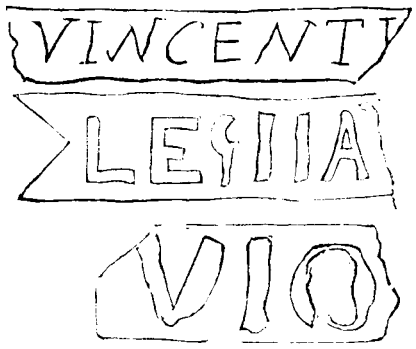

egy másikat

, egy harmadikat

egy negyediket olvashatatlan bélyeggel.

828. *Petronell* nem tartozik szorosan Magyarországhoz, de mivel közel fekszik a határhoz és jelenlegi birtokosa honunkban tartózkodik, várában pedig több főuri családiak ivadékai képei is láthatók, az ottan tett archaeologiai tapasztalásimról csak néhány szót akarok felemlíteni. *Carnuntumot* a bécsi régészeti társulat, valamint a középponti bizottmány is eléggé kutatta, és kiadványaiban ismertette is. Augustus 30-án 1865-ben az udvarban a főlépcsőnek párkányán oroszlánt lehetett látni, mely szarvast tartóztat előlábaival, sörénye stilszerű, mint ez a román korban később előfordul, és vörös, és sárgára van festve, a fej fehér szint mutat. — A kavicscsal mozaikszerüleg kirakott oszlopcsarnokban több római műemlék, kisebb sarcophag, főleg egy-két csinos faragvány van kirakva, melyek mind Carnumtumból valók.

Feltünő két fogadmányi kő, mely mint hazánkban is gyakran található, a mezei Istenségeknek valának szentelve. Egyikén ezt olvastam:

SILVANO
DOMES
L. GEM
VICTOR
V. S.

a másikon:

SILVA
DOME
SACR.

A kisebb tárgyak közt, melyek egy szobában felállítvák, feltünt egy elefántcsont fésü, mely az osztropatakihoz igen hasonlít, és több darabból van összeállítva, ezek kerek szögek által tartatnak össze.

Van fekete üveganyagból egy karperecz, melynek izei a retek beczője egyes izeihez hasonlóan vannak összeállítva; takarék-persely alakra készült agyagedény; kék üvegedény, felül két fogantyúval és hengeres hassal; egy fej terracottából; elefántcsontból készült stilus; egy terra sigillata tálacskának lába . . SACIROK, és téglák

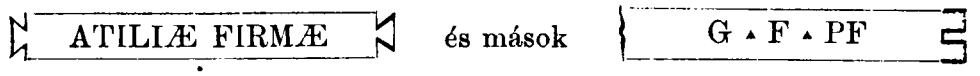

bélyeggel, az előbbit egy valaki *Attila-tégla* gyanánt akará bemutatni, és nagyon bámult, hogy evvel nekünk örömet nem szerzett, minthogy felvilágosításomból kitünt, hogy ezt bóknak nem vesszük, hanem római műnek ismerjük el.

Az uradalmi udvarban egy fényes fürdőház állhatott; azonban ebből csak egyes töredékeket lehet látni, s fehér márvány remek tagozatokat, és azon jegeczes mészkő táblákat, melyek kékes, zöldes, és sötét violaszinü csillámvonalok belevegyítése által palás természettüvé levén, az úgynevezett *marmo cipollinót* — és *paonazzót* teszi. Ugyan ilyen fehérmárvány táblákat találtam az ó-budai romok közt, sőt hallám, hogy Erdélyben Ulpia Trajana kőhalmazai közt is feltalálhatók. Minthogy a földisme első tekintélyei az állíták, hogy ilyesféle márványbányák csak Olaszországban léteznek, eléggé világos a rómaiak fényüzése, kik nagyszerü palotáik és fürdőik falainak behuzására oly messziről hozák a becses anyagot.

Ez szolgáljon némi ösztönül, hogy a rómaiak épitési anyagára is nagyobb gondot fordítsunk, hogy ebből ipari és kereskedési viszonyaikra is némi fényt deríthessünk.

Megnéztük a petronelli keresztelő kápolnát is, valamint délelőtt az altenburgit. A dombormü, mely a tympanumon látható: keresztelő sz. János, az Üdvözítőt keresztelve; fölötte lebeg a sz. lélek galamb alakjában, egy angyal mellette ruháját tartja; durva, de igen régi mű.

A régi basilikának, melynek még nyomát sem találtuk, egyik oszlopa fejezetén jelenleg egy ujabb koru sz. Mária szobor áll.

A város belső temploma is régi; falában lőrések vannak, tehát védelmi épitmény vala. A keleti rész *egyenes záradéku*, a tornyon román kerekpárkányzatot találtam. A nyilalaku kőfaragójel több helyen látható. A falban római köveket; és LEG XIIII G bélyegü téglákat lehet találni, valamint egy kerek tölcséridomu nézőlyukat is. Valamennyi ugyanannyi érdekes műemlék.

829. *Pinczehelyen* (Tolna m.) a plebánia kertjében 5'-nyi mélységben találtatott egy kis bögre, magassága 3", szája nyílása 2" 9"', feneke 2", alul kissé hasasodik ott, hol a szájától 2" 3"'-nyire ívelő füle a korsót éri; a füllel általellenében s tőle mintegy 1" 3"'-nyira apró bütykök emelkednek, és pontozott vonallal vannak összekötve ott, hol a hasasodás kezdődik. Ez a m. nemzeti muzeumnak ajándékoztatott.

Pinczehelyhez közel a Papszigeten igen sok római pénz találtatik, ezekből 58 darabot Domitiantól—Gratianig a helybeli lelkész Hangyali Mihály úr a m. Akademia éremtárának ajánl a pinczehelyi iskolás ifjuság nevében, kik ezt összegyűjték és ezen nemes czélra beadák.

Ezeken kivül felajánl Hangyali úr a n muzeumnak egy ezüst fibulát, hossza 2" 6"', szélessége 1" 9"'; egy réz fibulát 3" 2"', 2" 2"'; s egy másikat rézből 2" 1"', és 9"', mind a három íjalakú. Találtattak Papszigeten.

830. *Rákoson* gróf Karácsonyi Guido úr földjein már több izben római vastag cserepeket és üvegdarabokat ástak ki a földmivelők.

831. *Szántón* (Hont m.) mintegy 10" átmérőjü és 8" magas, valamint kisebb hamvvedrek is találtattak.

832. *Szemerén* (Heves m.) Mocsáry úr kertjében, bronz fülbevalót találtak, melyen puszta gömb vagyon. E fülbevaló egy koponyában volt, jelenleg *Bukits János* úr birja.

833. *Szexárdról* Velits István úr, kit a honi régiségek igen érdekelnek, s kitől magam is szerencsés valék néhány csinos darabot gyűjteményem számára nyerni, be-

küldött rajzban egy középkori keresztet, mely circa 1859. közel Simontornyához az úgynevezett Törökhányás és Bán-Puszta között a donáti malomhoz közel levő szántóföldön kiszántatott. A majd egyenágu kereszt végein a háromkarély fordul elő; a fülben még egy lánczszem látható; nagy maiusculából a keresztág jobb oldalán C, fent a fülnél M, a bal oldalon B. betük látszanak, Caspar, Melchior, Balthasar kezdői. Középett R fordul elő. Hátul az ereklyéknek van kis röjtökje. Az egész 3″ 1‴ hosszú, 2″ 9‴ széles, és 2 ½ latot nyom.

Velits úr ezt irja: „Némelyek úgy vélekednek, hogy a kereszt Stibor vajdáé lehetett, — s hogy egyedül csak Hunyadi Jánosnak és Stibor erdélyi vajdának voltak ilyetén keresztek Zsigmond király által ajándékozva, circa 1460. különös hívségükért, kitüntetésükért.“ Nem tudom honnan vélekeznek az illető urak, és mily *hiteles* adatokkal birhatnak véleményök támogatására, én inkább azt mondom: a kereszt alkalmasint valamely főpapé volt, de nem tudjuk melyiké. Akárkié lett legyen (könnyü lenne R betüvel kezdő püspököt vagy apátot valahol találni, és ez által a keresztnek érdekességet szerezni, ha t. i. 1815-ben vagy 1825-ben élnénk, — de mai nap ez már többé nem járja). Ezen érdekes kereszt, kár lenne, ha nyom nélkül eltünnék, és talán a külföldön pompáznék valami Curiositaeten-Cabinetben. *Velits* urat felkérettem az Arch. Bizottmány nevében. küldené fel Pestre, a hol a muzeum illő áron szívesen megszerezné, — meglehet, hogy kérésünkre hajolni fog, a különben igen buzgó gyüjtő úr. Egyébiránt igen *durva művészete* a királyi ajándék gondolatjával épen ellenkezik.

834. *Sz.-Tamáson* Esztergom város melletti mezővárosban, mely a főkáptalan birtokához tartozik, 1846-ban Újváry Ferencz házában egy 9′-nyi mélységben, 7′-nyi magas, 2′ 3″-nyi széles sírkövet találtak granitból (?). Erre fa volt kivésve, ezen latin felirással:

TVSCA BARC
ATIS LIBERTA
ANN XXII
HIC EST SVA (?) SITA helyett.
PATRONVS PIETATIS
CAVSA HIMERO.

Magában a sírban, melynek leirása hiányzik, két könny-üvegcse találtatott. Az egyik birtokomban van, ép, 3″ 3‴ hosszú, feneke 7‴. 1″ 3‴-nyi magasságban össze van húzva, innen hengeres, felül kifelé hajlik. Üvegje szépen opalizál.

A sírban csekély földréteg alatt sok embercsontot találtak.

Ezen tudósítást Rimely Ferencz úr jegyezte fel Esztergomban, hol nekem használat végett adatott át.

835 *Túrnokon*, *Balásy Antal* budai ügyvéd úr földjén 1863-ban egy téglából összeállított sírban két darab *borostyánkö balta* találtatott.

836. A *tétényi* Dunából *Schieffner János* úr ezen év elején kapott egy *réz csákányt*, mely alakjára nézve semmi különöset nem mutat.

Az ottani szőlőkből egy katlan töredéket nyert, mely igen szép patinája által feltünő. Alját egészen összezúzták, mert a törés még csillog; karimáján, mely a többi résznél valamivel erősebb 5 vonalból álló diszítmény fut körül, ezek alatt egy sor pont következik. A katlan átmérője 10″; a foganttyú, mely erős szögletes sodronyból áll, nincsen a középen alkalmazva, talán monorú volt maga az edény. A foganttyú dísze //// //// vonalokból áll. *Schieffner* úr birtokában van.

837. *Töpejen* Ürmös mellett Erdélyben Hausman Vilmos úr egy mészhegy tetején fensíkot talált, mely 600 láb hosszú és 50 láb széles. Az ottan minden irányban nyúló árkok, számos tégladarabok, cseréptöredékek, a vizsgálót azon gondolatra vitték, hogy itt

római castrum volt; de mivel a lelhely nincsen eléggé jellegezve, a tégladarabokból és cserepekből, mint lehetett volna, határozott itéletet nem hoz a tudósító, e vélemény megerősítését illetékesb archaeologiai kutatótól kell bevárnunk. *Kolozsvári Közlöny 1863. 142. 143. sz.*

838. *Tótgyörke* nevű faluban (Vácz közelében, Pest m.) a vizmosásos által képzett szakadásokat kiegyenlítendő *Szontagh Gusztáv* úr szántóföldjét kiegyenlítette, és ezen egymás mellett fekvő csontvázra akadt. Mindegyik fejénél kis agyagedényt találtak, melyeket a találó úr egy eperjesi collegiumbeli tanárnak ajándékozott. Ugyanekkor egy tiszta ezüstből készült fülbevalót is találtak. Itt lignitek is fordulnak elő állatcsontokkal. Érmekre ritkábban akadnak, de a Galgán túl Procopics György földjén egy Maximianus-félére akadtak.

839. *Túr* (Felső-Hont m.) úgynevezett itató dülőjén a hontmegyei régiség gyűjtő társulat mintegy 100 darab cserép-edényt ásatott ki 25 év előtt, ezek minden ékesítés nélkül voltak, nagyságra nézve nagyon különböztek és többnyire a m. nemzeti muzeumba kerültek.

840. *Váczon* (?) igen finom karperecz (10 db.) hármas tekercsek igen finom sodronyból, egyik végén 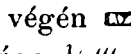 , a másikon hegyes, a végétől majd közepéig 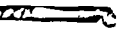 sodrott. Vastagsága $^1/_2$‴.

841. *Vandháti* pusztán (Békés-Csaba mellett) találtak 1865-ben január végén az ispányi lak szomszédjában, a szabad földben, egy női csontvázat; nyaka körül fehér, zöld és vörös klárisok (mintegy 20 darab voltak szétszórva, melyek egyrésze *Haan Lajos* evang. lelkész úr birtokába jött, a többit gróf Apponyi György ő excellentiájának nyujták be. Bővebb tudósítást igért a hulla fekvésére és egyéb körülményekre nézve a fenidézett lelkész úr.

Szintén e tájon egy kereszt is jött napfényre, mely a m. n. muzeumban őrzött Béla király féléhez hasonlít; ezt jelenleg *Ipolyi* kanonok úr bírja.

842. *Zavaron* (Pozsony m.) Okolicsányi Károly az udvarában találtatott f. évi február havában fekete cserép fazék, mely magasságának alsó harmadában élesen hasas, fölfelé pedig össze van húzva. Alján egy vonalnyira mélyedett lába van. — Magassága 5″, legnagyobb hasassága 6″, felső szájnyílása 3″ 8‴. A hasasság felső részén, felülről, jobbról lefelé balra fácskával kissé görbén húzott vonalok vannak. Az érem, mely benne volt, a találó bírja — a cserép-edény *Bakits János* úr birtokában vagyon.

843. *Zombáról* (Tolna m.) küldött be Gyönkön lakó Magyari Kosa Sámuel birtokos úr a magyar nemzeti muzeumnak egy bronz geniust, melynek magassága $5^1/_2$″. Az alak bal lábán áll, jobbját lebegésre emeli. Két rövid szárnya ki van terjesztve; jobbjában törött tárgyat, mintegy falevelet tart, baljának alkarja el van törve. Nyakgyöngysora pontokkal van kiverve valamint köldöke is. A mellbimbók, és a szárnyak tollazata pedig nem egészen ügyetlen kézzel van karczolva. Fejéke sajátságos. A font és keretképen arczát körülvevő hajzat a fej tetején három ágba van összeszorítva; a közép egyenesen álló ágtól valami varkocsféle fonadék terjed a kétrétü fondorokig, melyek nyakát födik és a szárnyakig nyúlnak.

Az egész mü durva ugyan, főleg a végtagok ujjai, de azért még a legrosszabb ízlésü korba nem helyezhetjük.

ADALÉK
A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.

ÖSSZEÁLLITÁ

ROMER FLÓRIS.

1. A „*Müvészeti Kalauzt*“ mint önálló munkát legelső helyen említjük. azon szavakkal, melyekkel azt a m. akadémiának bemutatni szerencsém volt:

„Tekintetes Akademia!

A m. tudom. Akademia kebelében évek óta működő archaeologiai bizottmány régi óhajtásának megfelelő, a régészetet kedvelő magyar olvasó közönségtől pedig várvavárt „Művészeti Kalauzt különös tekintettel Magyarországra“ szerencsém van az Akademia asztalára letenni, és a nagy hiányt pótló munkát a tekintetes Akademia terjesztő pártolásába ajánlani.

Az Akademiának ily költséges munkák kiadására nem levén elégséges tőkéje, bizonyosan még számos évig „*kegyes óhajok*“ sorába tartozott volna ezen *Kalauz* kiadatása, ha a magyar főurak közt nem találkoznak mecaenások, kik — a még mai napig sem kellően méltatott — archaeologiai törekvéseink terjesztése tekintetéből a „Vadász-Album“ kiadásánál fenmaradt 1400 o. é. forintot az archaeol. bizottságnak át nem adják, azon feltétellel: „hogy ezen összegen népszerűen irt, a szükséges képekkel ellátott munkák adassanak ki, a könyvek eladásából visszakerülő pénz pedig, ujabb és ujabb ilynemü munkák alapjául szolgáljon.

Ezen nemes, és mint hisszük, nagyhasznu áldozat élén áll gróf Andrássy Manó úr, a m. archaeologiai bizottmány tagja; továbbá gróf Sándor Móricz, b. Wenckheim Béla, b. Orczy Béla és Podmaniczky Frigyes urak.

Ha ezen főurak adománya a kezdeményezést lehetségessé tette, el nem kerülhetem, hogy itt hálával ne említsem a bécsi cs. kir. középponti archaeologiai bizottmánynak ritka nagylelküségét, melylyel terjedelmes kiadványiban használt remek, több százra menő fametszvények leöntvényeit egyedül a kiállítási áron átengedé, s igy alkalmat nyujtott arra, hogy ne csak az első két rész 404, többnyire neki köszönhető fametszvénynyel érdekesíttessék, hanem hogy még igen számos, a harmadik rész kiadásához kapcsolható kép is fenmaradjon.“

Tekintetes Akademia! Az archaeologiai bizottmány feladata nem csak a hazai régi műkincsek kutatása; közlönyei által való megismertetése; hanem, hogy azokat az utókornak is átadhassuk, nemzeti régiségeink kellő kegyelettel való megőrzése is.

Mind e három czélnak elérését könnyebbíteni, főtörekvése volt ezen előttünk fekvő két első résznek, melynek elsejét, az *öskori mürégészetet* tartalmazót, az arch. bizottmány felhivására én irtam; egy másodikat, t. i. a *középkori épitészetet* dr. Henszlmann Imre tagtársunk készíté; a harmadikat, melynek tárgyai a *középkori müszobrászat és festészet*, *a keresztény symbolika és a kisebb müvészetek*, dr. *Ipolyi Arnold* egri kanonok fogja kidolgozni, és azonnal meg is fog jelenni, a mint a két első füzetből bejött költség a kiadást fedezendi. —

Az *első rész*, az *őskor*, két nagy szakaszra oszlik, t. i. a *barbarok* kézművei ismertetése, és a *római müemlékekre*. A *barbarok* művei az eddig bevett rend nyomán, a kő-, bronz- és vaskorszakuakra osztatnak.

A *kökorszak* általános jellemzése után, elősoroltatnak a *köeszközök*, valamint a háztartásban vagy védelemre használtattak; ugy szintén a *csont-* és *agyagkészletek* is. Röviden ismertetik — a mi vidékünkön eddig fel nem talált — *czölöpépitészet*, és a temetkezési emlékek, t. i. a kőkamrák és kőemlékek. Az egészet az e korszakra való *visszapillantás* fejezi be.

A nagyobb változatosságu *bronzkori müveknél* bebizonyíttatik: vegytani bontásuknak nagy befolyása a műemlékek történeti földleirási meghatározására, továbbá, hogy ezen műemlékek hazánk területén készültek, és nem mind a kereskedés által kerültek lelhelyeikre; ezt követi az *általános jellemzés*.

Ezen kor eszközei leiratnak mint házi eszközök, ékitmények és fegyverek; és pedig a mint arany, bronz-, üveg-, borostyánkő-, csont- vagy agyagból készültek. A vallási fejezet a bálványokra és temetkezésre terjeszkedik, és ezt ismét a *visszapillantás* rekeszti be.

A *vaskori* műemlékek meghatározásában még sok nehézség fordul elő; egyáltalán itt is ugyanazon rend tartatik meg, melyet az előbbi korszakoknál a tárgyak felsorolásánál czélszerünek tartottam.

A *római müemlékek* tárgyalását ily csekély térre, a mint a bizottmány által határozva volt, szorítani, nehéz feladat. Itt egyedül azokat említettem, melyek hazánkban gyakrabban előfordulnak. A rend, melyet előadásomban követtem, a római foglalásnak megfelelő, és az eddigi szokástól egészen eltérő. — A római vallumokat és castrumokat leirván, átmegyek a közlekedési eszközökre, t. i. az utakra, a mértföldmutatókra, és a hidakra; továbbá a vizvezetésekre, és a római épitészet jellemzésére, mennyire a mínálunk itt-ott előforduló alapoknál a falnemeket, a kőragaszt, téglákat, fütőszerkezetet lehet ismertető jelekül felhasználni. Ezt követik a római sírok és érmek, fogadványi oltárok és síremlékek, mint a római művészet nálunk legbővebben előkerülő emlékei. Végre egy rövid czikkben a hazai egyptomi régiségek is érintetnek.

Ez a munka első részének rövid *tárggismertetése*. De mind evvel hiányosnak véltem törekvésemet, ha olyan függeléket nem csatolok az első rész végére, mely az ásatásokra rövid gyakorlati utasítást és a *leletek megörzéséről* néhány szót foglal. A *buvárkodók* számára összeállítottam az előttem ismert, e szakba vágó gyüjtemények jegyzékét; mellékeltem az *öskori irodalom* vázlatát, hogy az olvasni szerető magának vagy egyáltalán a felhozott tárgyakról, vagy szorosabban véve a Magyarországot illető kiadványokról tudomást szerezhessen; végre nem csekély fáradsággal gyüjtém, minden korszakra nézve, az eddig ismeretesekké lett *lelhelyeket*, idézvén azon munkákat, melyekben róluk említés tétetik. Ezen munkámnak főczélja volt, hogy Magyarországról idővel egy teljes őskori térképet készíthessek.

Nem tartozik hozzám, hogy fáradozásomért az elismerést, a méltánylást igényeljem; a kritika ki fogja munkámnál jelelni a hiányokat, hogy azokat egy remélhető második kiadásnál elkerülhessem, vagy pótolhassam. Azt az egyet merem tiszta lelkiismerettel állítani, hogy semmi fáradságot nem kiméltem, semmi áldozatot nem sajnáltam, miszerint archaeologiánk előszeretetéhez képest, melynek terjesztése és felvirágzása napjaim legfőbb feladata, a lelkes magyar olvasó közönségnek oktatólag buzdító vezérfonállal kedveskedhessek. Az *épitészeti* részt illetőleg röviden csak ezt mondhatom.

Mivel hazánk igen kevés ó-keresztyén izlésü épitménynyel bir, a munka második kötete csak általánosan érinti a basilikát, s mindjárt átmegy a román épitészetre.

Nálunk az emlékszerü építészet csak a XII. század vége felé kezdődik (III. Béla idejében;) miért is ritkák itt az ó-román épületek is; ellenben bővelkedünk a XIII. század első felében emelt késő román izlésüekben. Ezek közül teljességökben vannak tárgyalva a lébenyi és az ócsai templom, mint két külön iskolának képviselői.

Következik az egyes mellékrészek, úgymint tornyok, kápolnák, oltárok stb. leirása.

Más fejezetben szó van az építészeti szerkezetről, jelesen a boltozás fejlődéséről.

A következő fejezet tárgyalja azon fő arányokat, melyeket a magyar késő romanismus alkalmaz; s végül

leiratnak az építészeti részletek: oszlopok, pillérek, párkányzatok stb.

A részletek előadásában soroltatnak elő a tagozatoknak leggyakrabban előforduló növénydiszei is, s innen történik az átmenet

a román tulajdonképi szobrászathoz, melynek jelesebb példáit a jáki és pécsi templom mutat fel; mindkettejének pár másolata van adva fametszetben.

A román- koru festészetet képviseli a veszprémi alsó, úgynevezett Gisela-Kápolnának két apostola és a salzburgi női kolostornak egyik falképe.

A csúcs-íves építészetnek magyarázata kezdődik a franczia székes egyházáén; mert a csúcs-íves styl Francziaország nagyobb templomain vette eredetét. Illustrálják e magyarázatot az amiens-i székesegyháznak alapterve s belsejének távlati előadása, a rheimsi és kölni domok keresztszelvényei és a kassai templomnak alaprajza.

A franczia styl mellett, de attól sokban eltérőleg fejlődött a német építészet, mely Magyarországra elterjedvén, itt három századon át csaknem kizárólag uralkodott.

Németországnak sajátos legrégibb templomát, a marburgit tehát szintén adni kellett; ezen és egyéb német templom előmintájára készült nálunk a „Kalauzban“ másolt zágrábi, lőcsei és sopronyi templom, s ily előmintákra utalnak kisebb falusi templomaink is, melyek a XIV. XV. században és a XVI-iknak első felében lettek emelve.

A tornyok valamint a román építészetben nem, ugy a csúcs-ívesben sem fejlődtek ki kellőleg Magyarországon, nevezetesen nem mérkőzhetnek a németekével, mert a torony-építészet épen szomszédainknál üli diadalát. Azonban fenmaradtak nálunk mégis igen nevezetes toronyszerü építmények, tudniillik szentségházak, jelesen a kassai, mely első rangu.

A magyar csúcs-íves templomok benső felszerelése nem ritkán még a régi, eredeti. A felvidéken számosabb szárny-oltárokkal találkozunk, nem gyérek a mesterséges faragásu faszékek sem, vannak ide s tova régi keresztelő medenczéink is, de hibázik a csúcsíves szónoki szék.

A technikai szerkezetet illetőleg templomaink nem mérkőzhetnek a külföldiekkel; sokkal ritkább nálunk, mint amott, a faragott kő, sőt még legjelesebb templomainkban is, kevésbé feltünő helyen: p. o. a tornyok bensejében többnyire csak kőtöredéket látunk alkalmazva.

Az arányok sem nagyszerüek hazánkban, mit főképen annak kell tulajdonítanunk, hogy székesegyházaink csaknem mindnyája ujabbkoru, és hogy a nagyobb csúcsíves templomoknak csak hárma maradt fenn; a pozsonyi, budai és kassai parochialis egyházak.

A csúcs-íves styl részleteinek igen számos példáival találkozunk könyvünkben, ugy, hogy ezekben e stylt, kezdetétől hanyatlásáig, könnyen és világosan ismerhetjük meg, mi a chronologiai tájékozást, a munka második részének fő czélját nevezetesen segíti elő.

A szobrászat fejtegetése itt is csak rövid; illustratiojául több sirkőnek másolata szolgál.

Sokkal nevezetesebbek templomaink falképeik tekintetében; mert mondhatni, hogy nálunk igen sok efféle festmény maradt fen. A Kalauz szepes-váralljai és lőcsei falképeket ád, azon kivül két ablak képet is, de ez utóbbi külföldi, mert ilyennel itthon még eddig nem találkoztunk.

A csúcs-íves styl magyarázatát 146 fametszet illustrálja, úgy hogy a Kalauznak II-ik részében a román rajzokkal együtt 250 kép található. A képek e rendkivül bősége, csinja és választottsága, legtöbbet tehet a középkor ismeretének és megkedveltetésének előmozdítására, mit annál inkább kell remélnünk, minél károsabban hatott eddig a régészeti és történeti tudományra ezen ismeretek csak nem teljes hiánya.

Tekintetes Akademia! Röviden adtam elő a „Műrégészeti Kalauz" bő tartalmát; a kiállítás diszes, a képek csinosak és számosak, az árt t. i. 2 frt. o. é-ben lehetőleg csekélyre tettük, hogy a munka minél biztosabban és minél hamarább elkeljen. A terjesztést nem a könyvárusi uton, *) mely a visszavárandó, és ujabb munkák kiadására szánt tőkének egy harmad részénél többet felemészt, és csak későn foly vissza a bizottmány pénztárába—véltük eszközlendőnek, hanem a bizottmány nevében, melynek védszárnyai alatt e munka napvilágot látott, kérem a t. Akademiát, méltóztassék a „*Kalauzt*" tekintélyes pártolása alá venni és valamint a nagyméltóságú. M. kir. Helytartó Tanácsnak, ugy a magyar főtisztelendő Püspöki karnak és más egyházi és iskolai főhatóságoknak is ajánlani, miszerint ezen munkát, melytől archaeologiai törekvéseink, tanulmányaink felkarolását, terjesztését, érvényesítését reméljük: hatásköri befolyásuk, nagylelkü példájuk által a megyei és városi hivatali karoknál, az oktató testületeknél, a lelkész uraknál terjeszteni kegyeskedjenek.

A megrendelések eszközlésére, mint az archaeologia bizottmány előadója, szivesen vállalkozom; adja a jó ég, hogy ezen 1000 példány, melyet nyomattunk, minél előbb ugyanannyi régészéti kedvelő kezei közt forogván megkedveltessék, és egy új kiadásnak eszközlése még ezen év folytán szükségessé legyen.

2. A Pozsonyban 1865-ben összegyült magyar orvosokat és természetvizsgálókat a IX. nagygyűlésnek első elnöke, gróf *Zichy Károly*, egy szépen kiállított emlékkel lepte meg, melynek czime *Pozsony és környéke.* Tekintetbe vevén a várt ausztriai és némethoni vendégeket, e mű magyar és német nyelven adatott ki, több arczképpel, Pozsony városa mostani és régiebb táj- és a Kis-Kárpátok színezett geologiai térképével.

Pozsony régészeti müemlékeinek vázolásával ezen lapok szerkesztője bizatott meg. Nem csekély feladat, nem csak az idő rövidsége, a helyszinétől való távolsága, a kiszabott hely szüke miatt, hanem főleg azért is, mert a történeti részt Rákovszky István. a helyrajzit pedig Szekcső Tamás urak irák meg, úgy hogy az archaelogiai rész irója, saját köréhez tartozó adatok mások által lett feldolgozása után, egy egészen kopár mezőre szoríttatott, miért is munkája részleteit egészen más uton kellene összegyüjtenie.

Az előszó Pozsony városa elnevezésének van szentelve, és a Pisonium név későbbi keletkezése bebizonyíttatik, valamint a rómaiak általi alapítása itészetileg tagadtatik.

Átmenvén 1. szakaszban a várra, annak egymásutáni növekedése, részleteinek érdekessége iratik le. A 2-ikban a város falai, kapui, tornyai, a 3-ikban a térek és utczák; 4-ben az egyházi épitmények; 5-ikben a polgári épitmények vannak ismertetve archaeologiai szempontból, többnyire új történelmi adatokkal felvilágosítva és részletezve. A 6. szakasz szól a kisebb müvészetek műemlékeiről. A 7-ik szakasz nem jelenhetett meg a hely szüke

*) Kapható az „Uj korszak" szerkesztőségében. Józseftér 4. sz. 3. emelet 17. sz. A „Régi német szinház" épületben a kir. főgymnasiumi igazgatóság irodájában és a m. n. Muzeum kapusánál.

miatt, ez a Duna változatainak és az átkelési építményeknek volt szentelve. Ezen érdekes tárgyról talán más alkalommal fogok szólhatni.

A méltóságos elnök úr bőkezüségéből készült fametszvények, melyek 'a tárgyakat érdekesítik, valamint a két rézmetszet, mely Pozsony városát 1574-ből a Dunáról, és 1649-ből a hegyekről mutatják valóban kedves és egyszersmind tanulságos mellékletekül szolgálnak.

3. Örömmel tapasztaljuk, hogy komolyabb irányú lapjaink nem idegenkednek néha hosszabb archaeologiai czikkeknek közlésétől.

Jelesen az „*Ujkorszakban*“ jelent meg *Henszlmann Imrétöl*: A kereszt az építészeti alaptervben. 1865; 2. 3. sz. — A régi emlékek diszítő festészete u. a. 8. sz. — Valami a kőkor czölöp-épitményeiről. *Torma Károlytól* 10 sz. — Visszapillantás az emberi nem őskorára. Vogt Károlytól. 12—18 sz. — Ballagi Mórtól: az ékirás. 14. sz. — Leechtől: Kova-kőszerszámok a homoktorlatokban. 19—21. sz.

A második évfolyam 4-ik számában *Schwarcz Gyulától*: A müvészet és régészet iránti érdek. — Az Angolországban létező Stonehengeről 5-ik—7-ik szám.

4. Érdekes jelenleg továbbá az is, hogy *politikai* és nem tüzetesen tudományos tartalmu lapjainkban is az *archaeologia* illetékes tért nyer, hogy a régészet érdekében tett jelentések és felszólítások szivesen közöltetnek, és még szivesebben olvastatnak.

A többi közt csak a *Kolozsvári Közlönyt* említjük, melyben 1865-ben az 50 sz. a. Dévaról F. E. urtól a *maros-németi* uton talált római emlék ismertetése jelent meg, melyre a szakavatott erdélyi rómaikori régész *Torma Károly* a 86-ik számban nem csak helyes fejtegetéssel felelt, hanem az elkövetett tévedéseket is helyre igazította. A 141-ik számban pedig *Kiss Mihály* úr ismertette meg az *aldobolyi* határon, *Büszke* nevü határrésznél (Háromszék) talált régiségi ritkaságokat, t. i. több cserépedénydarabot, csészéket, poharakat, állatcsontokat, lyukasztott — festéktörő kőhöz hasonló — köveket, és Erdély régészeit kéri, hogy ezen érdekes lelhelyet tudományosan megvizsgálják.

5. Nem hagyhatjuk említés nélkül *Henszlmann* arch. czikkét a Vasárnapi Ujságban, *mely „Magyarországi legujabb régészeti fölfedezések*“ czím alatt négy számban jelent meg. Az első a 14. számban: Az archaeologia és historia szoros rokonságáról és a székes-fehérvári székes-egyházról értekezik; a II-ik, a régi templomokat hazánk északkeleti részében ismerteti; a III-ik részén, templomainkról szól az ország délnyugati részében a templomok szakértő restauratioiról; végre a IV-ik a római kori régiségekről.

Ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe, ezen ismertetést, a szerző szavaival zárván: „Az itt felhozott kevés példa mutatja, hogy az archaeologiai tudomány nem épen parlagon hever nálunk, de mutatja azt is, mennyire szüksége van a történelemnek az archaeologiára, ha csak az utóbbi nem akar csupa hadi és dynastikai krónika maradni.“

A nem magyarországi lapok közt:

6. a „*Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*“ IX. (1864-iki) folyamában, Magyarországot illetőleg ezek foglaltatnak:

Bock czikkében „Über die Christlichen Mess-Kännchen“ 37. l., a m. nemzeti muzeumnak egy igen díszes kannácskája foglaltatik. — IV. lapon a felső-magyarországi műemlékek ismertetésében nagy érdemeket szerzett *Merklas* a lőcsei Sz.-György kápolnából egy sírkövet ismertet meg. — XII. lapon *Haas Mihály* szathmári püspök röviden ismerteti meg a magyarországi észak-keleti fatemplomokat. — XVII. lapon ismét *Merklas* egy régi szepességi képről szól.

A X. (1865-iki) folyamban előfordul *Romer* értekezése a pesti nemzeti muzeum dísz-nyergeiről I. l. — *Oriovcanni* „Archaeologische Funde im Banat.“ XXXV. l. — Magyarországi királyokról szól az innsbrucki bronz szobrokról értekező czikk. LXIV. l. —

Gr. *Mikó Imre* a kolozsvári város templomának néhány részleteit ismerteti meg 147. l. — *Merklas*: Szepesvárát. 151. l.

A XI. (1866-iki első kettős füzetben), I. *Haas Mihály* püspök úr értekezik: A Szathmár megyei fatemplomokról — történelmi rész — és II. *Schulcz Ferencz* pécsi hazánkfia hozzá adja az építészeti részt 1. és 7. lapon.

A 2-ik, kettős füzetben *Henszlmann Imre* ismerteti meg az osztropataki régiségeket 39. l. (l. Arch. Közl. V. II. füzetben.) — A kisebb közleményekben pedig „Transylvania, its products and its people, by Charles Boner London 1865" munkának van egy érdekes czikk szentelve, melyben Vajda-Hunyad szomoru jelenje, és a dévai vár vandáli pusztítása különösen arra való, hogy minden lelkes honfit elkeserítsen, és tudományunk minél nagyobb körökben való ismertetését és behatását velünk óhajtassa.

Ezen alapos értekezéseket foglaló, remek rajzokkal gazdagon diszített folyóirat, melynek mesésen olcsó ára egy évre (6 kettős füzet) a postán 4 frt 60 kr. o. é., az Archaeologiát kedvelő hazánkfiainak nem eléggé ajánlható.

7. *A bécsi császári régiségtári okadatolt lajstrom*, mely ezen czim alatt folyó évben kijött: igen sok érdekes tárgyat közöl, mely annál inkább érdekelhet, minthogy a régiségtárnak egy igen tekintélyes és becses része honunkból vándorolt az említett fényes gyűjteménybe. Ajánljuk a régiségek barátinak, hogy figyelemmel lapozgassák, és bécsi időzés alatt a jeles munka kalauzolása mellett, tanulják azt megismerni, mitől részint a véletlen, részint saját szegénységünk, de leggyakrabban a hozzá-nem-értés és nem-bánom egy század óta megfosztott. De jó, hogy még is oly közel találhatjuk és élvezhetjük, a mit magunk nem birhatunk.

Kezdő Archaeolognak becsesebb, biztosabb vezetőt nem ajánlhatunk, mert valóban okadatolt ott minden és tudományosan le van irva; vajha már egyszer nekünk is lenne ilyféle lajstromunk!

8. Figyelmünket el nem kerülheté a bécsi „*Mittheilungen des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie*," melynek lapjain gyakran archaeologiai tárgyakról levén szó, az I. évfolyam 55. lapján leginkább a *Böhm* D. J. hazánkfia gyűjteményéből szerzett becseműdarabok, méltó sajnálatot gerjesztenek a miatt, hogy a magyar nemzeti muzeum számára ezen gazdag kincsből semmit sem lehetett szerezni. Pedig egy olyan intézetben, melynek gyűjteményeinek egy nagy része csak kezdeményezés, reá fért volna, akár egyik akár másik ágnak némi kiegészítése, vagy legalább becses darabok által való kikerekitése.

Ezen rendkivülileg látogatott (f. év. január havában 9460 személy fordult meg benne) Muzeumnak lajstromaiban többször igen érdekes magyarországi tárgyakkal találkozunk, p. o. a Donnerféle szobrokkal Pozsonyban. 87. lapon.

9. Tudományos akademiánk hirneves külföldi tagja, *dr. Dudik Beda*, ismét egy fényes munkával gazdagítá a német archaeologiai irodalmat: „*Kleinodien des deutschen Ritterordens*" czimű munkájával, melyet *Vilmos* cs. kir. főherczeg, a német rend nagy mestere meghagyásából készített. Dudik, ki nem csak jeles történetiró, hanem tapasztalt régiségbuvár is, sok időt és gondot fordított ezen műre. Magam oly szerencsés valék: nem csak az ő tolmácsolása mellett ezen nevezetes kincset látni, hanem szerző úr oly barátságos volt ő felségénél számomra ezen ritka pompával kiállított müből egy példányt kieszközleni, melynek elejére saját nevem alatt a szeretett szerző e kötetet ajánlja.

A mű nagy folióban jelent meg, gyönyörü papiron 60 remekül photographiázott táblával.

E művet azért említem a Magyarországot érdeklő régészeti munkák közt, mert a német rend kincsei közt sok magyar-öltönyökhez tartozó darabok: ugymint *forgók*, és két *buzogány* is fordul elő.

E munka könyvkereskedés utján nem kapható.

10. A *Wiener Numismatische Monatshefte* című folyóiratból eddig az I. kötetből 6, a II-ból két füzet jelent meg 8 réztáblával.

Mellőzvén más alapos értekezéseket, melyeknek tárgyai vagy a régiebb korszakok érmészetére vonatkoznak, vagy hazánk területén kivül fekvő ujabb veretü fémereket tárgyalnak, csak azon részéről szólunk ezen nagy hézagot pótló folyóiratnak, mely a *magyar érmészetnek* van szentelve.

Mindjárt az I. kötet 1. füzetében előfordulnak a *magyar királyság érmei*, egy bevezető előszóval, a királyok érmei, rövid jellegezésével, rendszerezett lajstromával és igen oktató mellékletül szolgáló réztáblával, mely 20 éremnek elő- és hátlapját ábrázolja; a második tábla 21 éremmel (Kálmánig) a 3—4-ik füzethez van csatolva. Mind ezek folytatását találjuk a 2-ik kötet 1. füzetében 3-ik Béláig; de a ritkább érmek ábrái alkalmasint más füzetben fognak következni. Az egészből kitünik, hogy a kiadó a magyar érmészet egy rövid, de a folyóirat csekély terjedéséhez mért átnézetet akar adni a magyar érmekről, főleg azon ritkább darabokról, melyek éremtárában vételre készen állnak.

Legközelebb a szerb érmek is fognak fölvétetni, melyekhez a táblák már készülőben vannak.

Ezen rendszeres ismertetésen kivül Magyarország érmeinek még másutt is jutott egy kis tér, t. i. az I. kötet 93. lapján az igen érdekes *bognári* (Pécs mellett) éremleletnek; 137. lapon a sopronyinak. Ezen kivül említtetik az 1. kötet 44. lapján *Bene Ferencz* a m. orvosok és természetvizsgálók gyűlése alapitójának emlékeül 1863-ban, 45-ik lapján a kétnyelvü pozsonyi érem a m. orvosok és természetvizsgálók XI. gyűlésére, és 143-ikon a m. akadémia háza megnyitásának emlékeül vert díszes fémerek.

A czikkek változékonysága, és alapossága tekintetéből ajánljuk ezen vállalatot a magyar éremtan barátainak.

11. *Corvin Mátyás* királyunk codexei után tudakozódván, *Barison Miklós* úr, az *Emporium chrysographicum* kiadója, ki Europa jelesebb könyvtárait átvizsgálta, hogy ott említett munkájához anyagot szerezzen, és a miniatüreket szakavatottan ismeri, következő munkákra emlékeztetett: *Angolországban a Duc de Chartresnél* egy gyönyörü imádságos könyvre; a *british museumban* két vagy három liturgicai munkára; Bécsben a császári könyvtárban 3—4 darab; Beatrix királyné imakönyve a muzeumi kiállításban szemlélhető volt, *Brüsselben* a hirneves missaléra; *Münchenben* a királyi könyvtárban egy codex van, mely a müvezet után Mátyás királyé volt; *Párisban* a császári könyvtárban 3—4 munkára: *Rómában a Vaticanban* ugyanannyi; *Velenczében* sz. Márk könyvtárában egy *Baco* Verulamius és egy Silius Italicus létezik; *Veronában* a káptalan könyvtárában is egy liturgicai munkát mutatnak. Elég ösztön arra, hogy utazóink más *könyvtárakban is* ezen érdekes könyvek után kérdezősködjenek, és azok hollétéről az archaeolog. bizottságot tudósítsák.

A M. TUD. AKADEMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYÁNAK
MUNKÁLKODÁSA 1865—66-BAN.

(Jegyzökönyvi kivonat *).

Májusban: 48-ik pont: *Hajdu Lajos* biharmegyei főispáni helytartó úr ő msága a *Csörsz-árkáról* való tudósítását beküldi.

49-ik. A bécsi *Autographiák* az archaeol. bizottm. rajztára számára megrendeltetnek.

50. *Haas Mihály* szatmári püspök ő excellentiája a beregszászi templom rajzait beküldi.

53. *Henszlmann* t. t. az *osztropataki* igen érdekes lelhely tudományos megvizsgálására kiküldetik.

Juniusban: 59. *Schulcz Ferencz* építész urnak ajánló levelet kér a bizottság az Akademia elnökségétől.

61. Előadó sürgeti, hogy egy nagyobb magyarországi térkép vétessék, melyen az eddig ismert lelhelyeket bejegyezni lehessen.

63. Jelenti *Henszlmann*, hogy az emléktáblák számára a budai várban eddig mintegy 20 hely történelmileg meg van alapítva.

Juliusban: 70. Elnök úr jelenti, hogy a *bakódi pusztán*, azon helyen, melyen az érdekes aranykincs találtatott, a kalocsai érsek az emlékkövet, mely azt az utóvilágnak hirdesse, már fel is állíttatta.

73. Indítványoztatott, hogy a bizottmány fametszetei és clichéjei könnyebb átnézet és használat végett egyes ivekre 15—20 példányban lenyomassanak.

74. *Henszlmann* a szathmári út helyett a bányavárosokba fog a szünnapok alatt rándulni.

Octóberben: 79. Előadó indítványozza, hogy az *Archaeologiai krónika* érdekesbbítése tekintetéből, a jelesebb tárgyakhoz fametszeteket is lehessen csatolni.

80. Ugyanaz rövid jelentést teszen az igen sikerült pozsonyi archaeologiai kiállításról.

82. U. a. Kéri a muzeumi igazgatóságot, engedje meg, hogy azon bronztárgyakból, melyek lelhelyei ismeretesek, vegytani bontás végett némely darabok *Thán Károly* egyetemi tanár urnak átadassanak.

83. U. a. jelenti, hogy a budai hajógyári sziget főügyelője *Schröll József* úr több becses római régiséget fog a m. n. muzeumnak átadni.

84. U. a. Értesülvén az *ó-szönyi* újabb ásatásokról, és magát gróf *Zichy Miklós* urral. mint ottani főbirtokossal érintésbe tevén, előadó a hely szinére fog menni, és az eredményt előterjeszteni.

*) l. V. köt. 1. füzet.

85. Az állitólagos *Attila*-gyűrűről a bizottmány véleménye az akademiai titkár urhoz beküldetik.

86. Elnök úr inditványozza, hogy az *Árpád* sirja kutatására felajánlott pénzt más ásatásokra kérhesse el *Nádasdy Ferencz* gróf úr és társaitól.

87. Gróf *Zichy Károly* a pozsonyi emlékkönyvhez csatolt 14 darab archaeol. fametszvényt, használat végett az arch. bizottságnak engedi át.

93. *Gózon Imre* sz.-györgy-völgyi (Szala m.) reform. tanitó egy tálat és több régi okmányt ajánl fel a nem. Muzeumnak.

94. Több archaeologiai társulattal való csereviszony sürgetése ajánltatik.

95. *Henszlmannak* felterjesztését a *Böhm*-féle gyüjtemény ügyében a bizottmány magáévá teszi, és az akademiánál pártolja.

96. Dr. *Arányitól* beadatván a 20 felirás, mely a budai történelmi helyeken alkalmazandó leszen — véleményezésre *Toldy Ferencz* biz. tag kéretett meg.

Novemberben: 98. Előadó jelenti, hogy Ó-Szőnyön megfordulván, igen sok uj felirásos követ, szobrot s egyéb tárgyakat talált, melyeket részint a birtokos gróf úr, részint tisztjei és a lakosság is nagylelküen a m. n. muzeumnak felajánlottak.

101. Előadó indítványozza, hogy a külföldi arch. társulatoknak necsak az arch. közlemények, hanem az Akademiának egyéb archaeologiai munkálatai is küldessenek.

Deczemberben: 105. A *„Mürégészeti Kalauz“* miképen kinyomatása határoztatik.

107. Az *osztropataki lelethez* készített réztáblák cseréül a bécsi cs. kir. középponti arch. bizottmánynak fognak küldetni.

1866. **Januárban:** 10. pont, Lehoczky Tivadar urnak a bereghmegyei bronzkori leletek közléséért az arch. bizott. köszönetet szavaz, és elismerésül az Arch. Közleményeket küldi.

11. 35 külföldi arch. társulatoknak, melyekkel az arch. bizott. csereviszonyban van, megküldetik *Henszlmann Imre* munkája „A fehérvári ásatások eredménye.“ Ugyanezen határozat erejénél fogva a 3 vasuti, és a gőzhajói társulatoknak is megszavaztatnak az arch. biz. munkálatai azon okból, mert a bizottmány tagjainak adni szokott ingyen jegyek által a honi archaeologiai kutatásokat tetemesen elősegítik.

12. Előadó indítványa folytán a szőnyi lelkes lakóknak a muzeumi ajándékokért köszönet mondatik, Zichy Miklós gróf úr ő msága pedig kéretni fog, hogy a régi castrum határjait, illő felirással ellátandó kövekkel az utókor számára kijeleltetni kegyeskedjék.

13. *Sárközy József* kömlődi birtokos úr *gyürük- és metszett kövekből* álló érdekes gyűjteményét a m. n. muzeumnak kövületekért ajánlja fel cserében.

14. Dr. *Arányi* egy közzé teendő felhívással szándékozik az *emléktáblák* ügyét, és Vajda-Hunyadról írt értekezésének kiadatását elősegíteni.

Februárban: 18. Jelentetik, hogy az országos épitészeti főmérnökség akademiailag megkerestetvén, az ó-szőnyi ásatásokat figyelemmel fogja kisérni.

19. p. Előadó indítványozza: kéressék meg a bécsi cs. k. tudom. akadémia, hogy a magyar régészeti leletekhez csatolt fametszetek clichéjeit, használatra átengedni szíveskedjék.

21. Előadó egy felszólítást fog minden magyarországi lapban közleni, melynek folytán mindenki felszólíttatik, hogy érdekes régiségeit leirva vagy fényképezve a bizottmánynyal ismertesse meg, hogy ez így a honi régiségeket evidentiában tarthassa.

Martiusban: 24. Előadó bemutatja gr. *Eszterházy János* úr értekezését és a rajzokat a kolosmonostori templomról; a gróf úr kéretni fog, hogy a hírneves convent történetét is röviden közleni szíveskedjék.

26. A bizottmányi előadóknak kötelességükké tétetik, hogy saját bizottmányuk gyűjteményes munkáit rövid ismertetéssel az akademiának bemutassák.

27. P. *Szathmáry Károly* tanár úr nagy-enyedi régiségeket tárgyaló rajzai bemutattatnak, és a tanár úr kéretik, hogy a szöveget is beküldeni szíveskedjék.

28. *Gózon Imre* úr több érdekes tárgyat küld be a muzeumnak.

29. *Goldinger János* budai ácsmester úr kedveskedik a muzeumnak egy női diaulessel, melyet mint egy nagy márvány edény töredékét a Dunából kikotortak.

30. *Henszlmann* a fehérvári ásatások folytatását sürgeti; az ügy az arch. bizottmány nevében az Akademia elé fog hozatni.

Aprilisban: 39. sz. *Thaly Kálmán* tanár úr jelenti, hogy az Árpád sírja ásatását czélzó társulat, pénzét továbbá is egyedül ezen kutatásra kivánja fordíttatni.

42. A bizottmány 1867—69-ik évig évenkint Ő Felsége kegyességéből saját czéljai és kiadványai előmozdítására 4000 o. é. frtot fog segélyül nyerni.

43. Előadó a bronzműemlékek vegytani bontásának eredményét mutatja be; *Than Károly* tanár urnak köszönet szavaztatik, és azoknak további bontására újból fog a tanár úr megkéretni. A tárgyak a muzeumból vétetnek és *Kubinyi Ferencz*, úgy előadó is kinált bronztöredékeket, sőt előadó erre másokat is fog fölszólítani.

44. A bizottmány körlevelére *Abonyi Lajos*, *Kuthy Emil*, *Bubics Ede*, *Fábry Nándor*, *Komka Béla*, *Marosy József* és *Ivády Rezsö* urak küldöttek be régészeti tudósításokat; ezek szívességét előadó meg fogja köszönni.

45. Előadó népszerü módon fog rövid utasítást írni, mikép kell a talált régiségekkel bánni, és azokat a nemzet számára fentartatni. Ezen rövid utasitásból több ezer példány fog nyomatni, és a lelkész és tisztviselő urak által az olvasást kedvelő falusi nép közt kiosztatni.

46. Henszlmann indítványára a 7 apátfalvi réztábla cseréül a bécsi cs. kir. központi arch. bizottmánynak ajánltatik, ellenben kéretik a nevezett intézet, hogy a felveendő pécsi templom mümellékleteit az arch. bizottmánynak egyidejü magyar közlésre engedje át.

JELENTÉS

A BÁNYAVÁROSOKBA 1865-BEN

TETT

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

II.

Zólyom.

Zólyomban és Zólyom mellett van két fölötte érdekes régi vár: közel a városhoz fekszik meglehetős magas hegyen az úgynevezett *puszta vár*, magában a városban pedig emelkedik a hajdani *királyi várlak*.

Mindkettejét az „Arch. Közlem.“ IV. köt. I. füzetében ismertette már ugyan ifj. Kubínyi Ferencz; azonban nem azon szempontról, melyet én tűztem ki magamnak: t. i. sem nem azon átalánosabb régészet-chronologiai elvek alkalmazásával, melyek a magánvárak szerfölötti régiségét, kivált nálunk, tagadni tanitanak; sem nem azon legújabbkori tudományos álláspontról, melyen a váraknál leginkább erősítési czéluk vétetik tekintetbe.

A *pusztavár* nem lévén még régészetileg vagy mértanilag felvéve, itt csak is az első álláspont a határozó, erről fogjuk tehát vizsgálni az e várat illető eddigi chronologiai nézeteket.

A puszta vár.

A zólyomi puszta vár tekintetében következőleg szól Béla névtelen jegyzője munkája XXXIV. fejezetében:

„Interea *Zuard* & *Cadusa*, filii *Hulec*, nec non *Huba*, & omnis exercitus eorum fluvium *Ypul* juxta *Danubium* transierunt. Et alio die transito fluvio *Gron*, castra metati sunt in campo, juxta quoddam castellum terreum, quod nuncupatur *Varod*. Et capto illo castro, manserunt ibi tres dies, expectantes adventum *Borsu*, filii *Bunger*, quem Dux *Arpad* cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quarto die, cum *Borsu* ad eos venisset cum valida manu, timuerunt eos omnes incolae terrae, & nullus ausus fuit levare manus contra eos. Tunc hi quatuor domini, inito inter se consilio, per petitionem incolarum sibi fidelium, constituerunt, ut tertia pars de exercitu, cum incolis terrae irent in silvam *Zovolon* qui facerent in confinio regni munitiones fortes, tam de lapidibus quam etiam de lignis, ut ne aliquando Boemii vel Polonii possent intrare causa furti & rapinae in regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est *Borsu*, filius *Bunger*, cum suis militibus, & cum equitarent juxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem *Borsu* celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montis interfecit; & tunc *Borsu*, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multitudine civium, in vertice unius altioris montis, castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imponit proprium, ut castrum *Borsu* nuncuparetur, & inde cum exercitibus suis, usque ad silvam *Zovolun* perrexit, & maximam munitionem de lapidibus facere praecepit, quod nunc castrum *Borssed Zovolun* vocatur.“

Ámbár itt, úgy tetszik, két külön táborról van szó, mégis ugyanazon név, mely mindkettejének adatik, mutatja: hogy a jegyző itt csak egyet akart érteni.

Kachelmann „Geschichten der ungarischen Bergstädte“ czímü 1853-ban Selmeczen megjelent munkája 55 és 67 l., és Kuzmányi, Hronka I. 1. 7. l. nem elégszik meg a zólyomi ó- vagy puszta-várnak a névtelen által tulajdonított ezen régiségével sem. Kachel-

mann állítja, hogy a még mainap Borsu várának nevezett vár a Garam partján fekszik, és hogy a puszta-vár régibb Borsunál; szintúgy Kuzmányi állítja, hogy már a Zowolun nevet is így kell magyaráznunk : „zde sebe *zwolým* misto na Hrad," azaz : hol várnak való helyt magamnak választok *(zwolým)*, mi tót eredetre mutat; miért is a szarvas kalandot nem Borsu vezérnek, hanem a magyarok előtti valamely tót herczegnek tulajdonítja.

Bél Mátyás (II. 487. s. k. l.) a vár elpusztításának idejéről így vélekedik : „Sunt qui opinentur, arcem hanc, fugato Giskra, igne concrematam, disiectamque fuisse. — Ruderum sane vetustior est situs, quam, qui ab ea aetate potuisset contrahi : ut adeo, *ortus non minus, quam occasus arcis, in obscuro sit positus.*"

Bél óta semmi, e vár-romra vonatkozó történeti adat nem fedeztetett fel : mégis fenlevő nyers falai és az egésznek elrendezése után itélve, e vár nem csak *hogy régibb nem lehet Árpád koránál, hanem még e korból sem származhatik, ellenben sokkal újabb eredetü.*

A rom épitészeti tagozata nyomán biztos itéletet nem hozhatni ugyan, mert ilyen sehol sem létezik többé; úgy szinte a puszta-fal-rakás módja nyomán csak akkor fogunk biztosan itélhetni, ha majd a magyar régi várakat jobban ismervén, technikai szerkezetök iránt is jobb belátást szerzendünk; igaz továbbá az is, hogy a keritőfal több helyén százados fák állanak, s hogy hasonló fák a falak közti tért foglalják el oly kőromokon, melyek a bedőlt falakból keletkeztek, s melyeknek földdel elébb kellett befödetniök, hogy így e fáknak életére szükséges alapul szolgálhassanak : de mindazáltal az első magyar korszakróli ismeretünk Árpádig felvinnünk nem engedi oly épület eredetét, mely annyira hasonlít a XIII. és XIV. században keletkezett valamint kül, úgy belföldi várakhoz is.

A névtelen, midőn a magyaroknak hóditásukat biztosító, első erődményeikről szól, többnyire csak árokkal és földsánczczal bekerített tábort emleget, melyet már igen erősnek mond : „fossata & castrum fortissimum de terra," és midőn Árpád megérkezését Ó-Budán leírja, ezen római város kőépületeit nagyon csodáltatja magyarjaival „& admirabantur omnia illa aedificia lapidea" (XLVI. fej.); miből következtetnünk kell, hogy, nem csak a hóditó, hanem még maga a névtelen sem ismerhetett sok, vagy legalább nagyobb kiterjedésü, korában emelt, kőépületet : mert a középkor naivsága nem igen engedte, hogy a történetiró saját koráboli visszapillantással, tudta volna magát régibb időbe visszahelyezni; miért is állithatni, hogy a névtelen idejében hontársai még nem igen emeltek tartósabb anyagból épületeket. E nézetből indulva ki, viszont a névtelen korát is határozhatjuk. IV. Béla alatt, már a tatárjárás előtt is, igen nevezetes volt Magyarországon az épitészeti lendület, ekkor épültek fel hazánknak azon fenmaradt kolostorai és kolostor templomai, melyeken a késő román stylt látjuk alkalmazva. A lendület III. Béla alatt kezdődött, a székes-fehérvári államtemplom újra építésével; ha tehát a névtelen csodáltatja egyúttal maga is csodálkozván a kőépitészeten : élete korát legfelebb III. Béla amaz idejébe tehetjük, melyben az épitészeti lendület megkezdődött, amaz időbe, midőn a maga nemében nagyszerü szent Istváni basilika sem létezett többé, melynek helyére új templomot kellett épiteni.

A névtelen XXII. fejezetében ezeket olvassuk : „Mane autem facto *Zobolsu, Thosu et Tuhutum* inito consilio constituerunt, ut meta regni Ducis *Arpad* esset in porta *Mezesina*. Tunc incolae terrae, jussu eorum portas lapideas aedificaverunt, & clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt." Még itt is tehát, hol erős határvonalat várnunk kellene, csak fa-, alkalmasint pallisade-féle erősítések fordulnak elő, s legfelebb a kapuk vannak kőből *rakva*, hanem még nem *falazva*.

A fentebbiek után nem hiszem, hogy a névtelen idézett, a Borssed Zovolun táborára vonatkozó kitételét „& maximam munitionem de lapidibus facere praecipit" úgy kellene értenünk : mintha ezen, inkább határvonal mint vár, rendes falakkal lett volna

ellátva; legfelebb kyklopi falat engedhetünk meg, azaz : egyszerüen egy másra rakott nagy és faragatlan kő darabokból állót, s e darabok még nem voltak mészragaszszal egymáshoz kötve.

E nézet mellett szól az is, hogy még sokkal később, mint Rogerius írja, s mint ezt a tatárok könyü győzelme, az úgynevezett városokon is, bizonyítja, csak igen kevés, rendes fallal ellátott város vagy vár létezhetett Magyarországon. Így a „Carmen miserabile“ XL. fejezetében ezeket olvassuk : „Castro civitatis (Strigoniensis) non expugnato, in quo erat comes Symeon Hispanus, cum multis ballistariis, qui se viriliter defendebat. Et cum ad *Albam Regiam* civitatem accederent, quae est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis & glaciei, nequierunt eam occupare. Et cum castrum *sancti Martini de Pannonia* expugnarent, Abbate se viriliter defendente, fuerunt subito revocati; ita *quod ista tria loca tantum, inexpugnata in illis partibus remanserunt.* Et terram, tam ultra Danubium, quam citra, eorum in manibus habuerunt; sed citra non fuit sic funditus desolata, quia ibi sua tentoria non fixerunt; sed transeundo quidquid invenerunt, unanimiter destruxerunt.“

Az akkor megkimélt városokhoz valószínüleg, a Dunán innen Körmöcz, Nyitra és Poson is számítandó, az előbbit, a monda szerint, a pávák kiáltása mentette meg, melyre felébredt lakosai elverték a támadó tatárt; míg Poson és Nyitra menten maradt, részint nagyobb távolsága, részint azon erősítések miatt, melyek még nagy Károly ideje előtt itt készülhettek, a régi római castrum többé kevésbbé sikerült mintájára. Nyitra, mint Marachaniának fővárosa, nagyobb régiséggel dicsekedhetik, mint akármely Dunán inneni város, s azért ezt a névtelen is a „civitas“ névvel tiszteli, melylyel azon kivül még csak Ó-Budát és Veszprémet illeti. Átalán a tatár, mint tették előtte már őseink is, csak a nyílt, vagy kevésbbé erősített helyeket támadta és pusztította, és visszariadt még a puszta föld sáncztól vagy más természetes akadálytól is, ha ehez még emberi védelem is járult; az utóbbit Fehérvár példája bizonyítja, melyet szent István is leginkább mocsárok közti fekvése, és innen eredt erősebb volta miatt választott királyi lakhelyül; mi megint a mellett szól: mily kevés figyelmet fordított a magyar letelepedése első korában a mesterséges erősítésre, s így sz. István is oda hagyta Esztergom halmas erődét, hogy, nemzete ős szokása szerint, a rónaság előnyeit élvezhesse.

A magyar történetben előre haladván, látjuk, hogy az országnak igen nevezetes városai is meglehető későn lettek fallal bekerítve, így maga a királyok székhelye Fehérvár, valamint a Pest újhegyén már a tatárjárás előtt fenálló helység, a mai Budavár, úgyszintén Kassa és Selmecz is, melyeknek a tatárjárás előtti erősítéséről mit sem olvasunk történetünkben, de olvassuk, hogy a vész után fallal lettek körülvéve.

Az újolagos falkerítés alkalmazását az új jövevények, kik a tatárjárás után a lerombolt városokat ismét felépitették, régi hazájokból hozták Magyarországra, és ily falkerités mellőzhetlen szükségére őseink épen a tatárnak széles és gyors elterjedése s könyü győzelme által, még a régibb nevezetes villa-kon is, lettek figyelmesekké. Valamint maga a magyar nomád nép, nem értett még a falazáshoz, úgy az itt előtalált lakosság sem értett ahoz, vagy ha elébb értette is e mesterséget, elfelejtette volt a hoszszantartó vész és pusztitás közben; ezt tehát őseink csak azon polgárosodottabb jövevényektől tanulhatták, kik városainkat újra alkották; s így igen természetesnek tetszik, hogy hazánkban a rendes falkerítés eszközölte *erősítési epitkezésnek eredetét városainkban, nem pedig várainkban kell keresnünk*, az előbbiektől vették és alkalmazták az utóbbiakra, hatalmasaink.

E szerint kötve kell hinnünk, ha szó fordúl a tatárjárás előtti nemesek várairól, és ha ily várak maradékait a még fenlevő romokban keresik.

Ellenben még a névtelen is többnyire csak föld- és fatáborokról és torlaszokról

beszélvén, ezeknek eredetét és elrendezését is másképen kell magyaráznunk mint eddig történt : t. i. a római, Pannoniában még fenmaradt, erődök föld- vagy fakerítésből álló, durva utánzásából. Ilyen volt a magyar jövetele előtt az avar gyűrű, mely a római kerekded tábort utánozta; ilyen volt még régebben ennek az utánzásában jobban sikerült úgynevezett Csörsz árka, mely mögött ismét a castrumhoz közelebb álló szét szórt tábort épitett a Jazyges metanasta; ily rendbeli tábort találtam, Kubínyi Ferencz tagtársunk társaságában, közel Hatvanhoz a varsányi pusztán. Az egész, nevezetes kiterjedésü tábor, csupa árokból és földsánczból áll, mindketteje emlékeztetvén a rómaiak határ elsánczolására.

De a magyarok foglalása idejében még nyugati szomszédaink sem ismerték a rendes falazattal ellátott erősítést, ha csak ilyen a római korból nem maradt fen; mert tudjuk, hogy a vár épitkezés észak-keleti Németországban épen a pusztitó magyarok elleni ótalom szükségéből keletkezett leginkább : mire I. Henrik császár rendelete mutat, mely szerint a magyarral kötött kilencz évi fegyverszünet alatt minden kilenczedik földmivelő harczosnak, maga és nyolcz társa számára oly erősebb hajlékot (urbs) kellett épiteni, mibe családjokkal és termésökkel vonulhassanak, ha a fegyverszünet letelte után a magyarok netalán rabló beütésöket megujítanák. Hozzá járul, hogy a császárok lakhelyei is, az úgynevezett Pfalzok, mint igen csekély maradványaik mutatják, csak kis telken és nem különös technikával épültek fel; s még a XI. század végéből származó bayeux-i kárpiton is, foglaló Vilmos palotája akképen van előadva, hogy annak fa anyagára könnyen lehet ráismerni.

De tekintsük most a zólyomi puszta vár elrendezését. Az erőd három főrészből áll : t. i. az egész hegy tetejét elfoglaló, igen terjedelmes, minden oldalán kőfallal körülfogott *fellegvárból;* egy kisebb; a hegy egyik alantabb lapulatán emelkedő, mintegy *elöerödből* (Vorwerk); és két *hossz-falból*, mely e két külön várat vagy erősítést egybeköti.

A *fellegvár* idoma, a hegytető lapos felületéhez alkalmazkodván, nem bír szabályos alakzattal; mennyire azonban lehetett, hoszszukás négyszöget közelít meg, melynek két rövid oldalán egy-egy épületcsoportnak allja még fenmaradt. Az egyiknek legkülső falába volt törve a főbejárás; mert itt még boltos kapusíkátort látunk, s e fölött két, minden oldalán régi bélletén túl ki tört ablaknyílást; innen az ellenkező oldalig több, mindenféle irányban, hanem többségében mégis a kerités terét szélességében metsző, kőalapzatot láthatni, s e fölött, az itt hajdan létező épületek magassága értelmében, kisebb nagyobb kőomladék-halmakat. Ezen átmetsző falak oly nagy számmal fordulnak elő s oly sűrűen állnak egymás mellett, hogy azokat csak is falazott épületek maradványainak tekinthetjük, nem pedig elrekesztő falaknak, minőket árkukkal együtt, szokás volt vagy rendszeresen, vagy a netalán már a vár udvarára rontott ellenség fentartására hevenyében is készíteni. Ily elrekesztéseket a német „Abschnittek"-nek nevez; római nevök ismeretlen, bár használták már a rómaiak is. Később az elrekesztések feledékenységbe mentek, s alkalmazásuk csak is a XI. században merül fel újra, úgy hogy azokat inkább a byzanti, sem mint a római erősítési mód utánzásának lehet tekintenünk. A kurta oldal más csoportjának csak nem közepén négyszögü hajlékot veszünk észre, melyet a vidéken „szobának" hínak; ez utóbbiról ifj. Kubínyi Ferencz így szól : „Nehány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolíttatván, egy négyszögü tágasabb hajlék falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben, apró pénzekkel teli edényt találtak; de ennél sokkal érdekesebb felfedezés tétetett azon észrevétel által, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (Marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen akarván meggyőződni, azokat, a mennyire sérült állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva egész kavics és tégla darabokkal vegyített vakolat fedi,

s e felett látható egy finomabb, 3—5''-nyi, vernyeges és kőkeménységű vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón petyegetett falfelületet állít elénk; megsérült állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható: hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul?" — Pár évvel később mint ifj. Kubínyi, 1865-diki september havában, a romot látogatván, magam is találtam még, ugyanezen helyen, az úgynevezett szobában, vakolat maradékot, melyen a hajdani falfestményt nem lehetett félreismerni.

Az *elöerödöt* illetőleg Kubínyi, helyesen, a következőket jegyzi meg: „Messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmü rommaradványok állanak, melyek a vár alsó müveit képezék, s melyekből, az alapfalakon kivül, még egy magas szögletfal áll fen, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8' vastagság mellett. Ez kivülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alúl a szögleten kiváncsi kincsásók szétbontván, a falnak bensejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyílásaik $1\frac{1}{2}$—$2\frac{1}{2}$' szélességet és 2—$3\frac{1}{2}$' magasságot mutatnak. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fenáll, s fölötte az egyik szögletfalon keresztül lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkel együtt képezék a vár alsó részét, melyhez egy külön meredekebb út vezet."

Mindkét vár-építkezésnek nemcsak középterén, hanem részben ledőlt körfalán is, sürü bokrok és ifjabb fák közt, százados fák is emelkednek, s ez utóbbiak annál könnyebben verhettek gyökereket a körfalba; mert itt egyedül rossz mészragaszt vettem észre; kövei mindenütt ingók, s azok közt leginkább csak földet, kevés abba kevert mész-részszel találtam; míg ellenben a tulajdonképi épületek ragasza majdnem oly kemény, mint az általa összetartott kő maga; az utóbbi körülmény igen ügyes és tapasztalt technikára mutat, mit még inkább tanusít azon faragott kő kirakás (Verkleidung), melynek nyomát Kubínyi látta.

A két erődöt összekötő hosszu *párhúzamos falvonal*, követvén a hegy hátát, ez utóbbinak kiterjedése értelmében majd keskenyebbé majd szélesbbé válik, de mindenütt elégséges arra, hogy az azon fel- vagy leküldött sereg az egyik vagy másik erődnek segítségére mehessen, és a kellő összekötést fentartsa; rendeltetése tehát hasonló ahhoz, melyet Athenának hosszfalai (makra teiche vagy skele) teljesítének, midőn a várost kikötőivel biztos, és az ellenség által nem háborított úton kötötték össze.

Az egész beépitett telep igen terjedelmes. Kubínyi nagyságát akarván jellemezni mondja, hogy ez nem csupán erős várnak, de kisebb városnak is megfelelhetne, és hogy az egykori várban nehány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Ha az utóbbi tételt kissé tulzottnak is találjuk, igaz marad, miként a zólyomi puszta vár a legnagyobb hegyvárak sorába tartozik, és miként már igen nevezetes kiterjedése sem engedi, hogy épitését Bors vezérnek, vagy hozzá közel álló valamely hatalmasnak tulajdoníthassuk. Hozzá járul a hajdani tulajdonképi épületek nagy száma a fellegvárban, holott tudjuk, hogy a IX. századi, igen gyenge erődökben alig állott, a laktornyon kivül pár kunyhó, vagy földből rakott épület; de a pusztavár épületein még igen jó ragaszt is veszünk észre, mi oly korra mutat, melyben a technikai ügyesség újra felébredt; a kevésbbé jó ragasz előfordúlását pedig helybeli alkalmazásából magyarázhatni; mert a körfalat már a hegy meredeksége is ótalmazta, másrészt a kerítőfal roppant elterjedéssel bírván, a fáradság és költségnek fölötte nagynak kellett volna lennie, ha itt is csupa jó ragaszszal élnek. Mit mondjunk továbbá az itt lelt faragott kövek és boltozatokról? vajjon ilyeneket tulajdoníthatni-e apáink nomád korának? Mit mondjunk a kettős várnak hosszfalakkali összekötéséről s egy

elő-erőd emeléséről, mind annyi jellegről, mely az erősítési rendszer igen nagy kifejléséről teszen tanúságot; mert itt már az újkor amaz axiomája van alkalmazva, mely szerint minden a mi védelem végett van emelve, maga is legyen védve, s ez itt valóban történik, midőn az elő-erőd tiltja maga részéről a fellegvárbani felmenetet, a fellegvár pedig a hosszfalak közt könnyen leküldheti őrségét az elő-erőd védelmére.

Mindezekből világos, hogy igen hatalmas s igen jól vezetett erő hosszu időn át munkás volt a pusztavár építésénél, s ha ilyent történetünkben s e vidéken keresünk, elénkbe tűnik trencséni Csák Mátének személye és alakja, s azon nagy hatalom s gazdagság, melylyel Máté bírt, s melyet gyakorlott Felső-magyarországon a XIV. század elején; miért is várunk építését, ha ehhez még a fentebb előhozott okokat jól megfontoljuk, alig tehetjük előbbre, mint a XIII. század vége felé s a XIV. század elejére.

Másrészt Giskra e vidéken, és nevezetesen Zólyomban, gyakorlott hatalmaskodásának a Hunyadiak korában történt elnyomása valószínűvé teszi, hogy ekkor a pusztavár is leromboltatott és elpusztúlt. E kor óta elég hosszu idő folyt le, hogy azalatt az itt látható százados fák felnőhettek; mig tehát a növénytan e fáknak több mint négyszázados életét nem fogja bebizonyítani, és a történeti kutatás az elpusztúlási időpontot közelebbről nem fogja meghatározni, legyen szabad itt megállapodnunk, még pedig annál inkább : mert „a szobában“ talált falfestési maradék is a XV. századot árulja el, s így nem egykorú a vár építéssel, hanem később tett újításnak szüleménye.

De ha ezekben csalatkoznám is, még egyszer kimondom : képtelenség a pusztavárnak megtekintésénél Bors vezért, mint építőjét említeni, vagy az építkezés idejét a XIII. század második felénél régibbnek mondani.

Zólyom új vára.

Zólyom új várát is leírta ifj. Kubínyi Ferencz az „Arch. Közlem.“ IV. kötet I. fejezetében, hol e leíráshoz mellékelve van két réz tábla is. Az egyiken (az ottani szám szerint a IV-ken) látjuk a várnak alap-tervét (2-dik sz. alatt), és déli oldalának távlati rajzát; (1-ső sz. a.) a második táblán (az ottani szám szerint az I-ön) a várnak egyik díszkapuját látjuk és két kapubélletnek alàptervét. Jelen czikkünkben kivált a IV. táblára fogok vonatkozni.

Mint Kubínyi helyesen veszi észre : az egész épület jellemzetes képét szolgáltatja a XIV. században Magyarországon épített erősített palotának vagy kastélynak, még pedig királyi laknak, mely tekintetben Zsigmond király is, midőn azt Borbála nejének adományozá, „*domus regia*“-nak nevezi. A német ily erősített királyi lakot, a palotáról mint főrészéről : „Palas“ vagy „Pfalz“, a franczia „chateau“, az angol „castle“-nak nevezte. Ez tehát két szempontból tekintendő : mint *erösítés*, és mint *lakház.*

Ha Zólyom városról, melynek egyik oldalát csaknem egészen elfoglalja, a várhoz közeledünk, a vár kettős falának maradékait fogjuk találni ; a külsőnek csak alapzata látható, sőt a benső is majdnem egészen le van törve, úgy, hogy annak csak azon része maradt meg, melylyel a két saroktoronyhoz csatlakozik. A külön fal előtt hajdan árok volt, mely jelenleg egészen be van töltve. Kubínyi két ábráján a külső fal és az árok nincsen rajzolva.

A kettős kerítőfalat csak a keresztes háborúból visszatért nyugatiak kezdték alkalmazni, s így ez a keletről jő. A kettős kerítőfalat már a római, sőt a görög is ismerte ugyan : mert Pompeji görög város, és mégis van kettős kerítőfala, benső része magasabb a külsőnél, úgy hogy az utóbbin uralkodik, s mindketteje el van látva rovátkákkal. Mind-

ezen vonás jellemzi a középkori kettős kerítőfalat is, csak hogy az ilyen fal nem igen emeltetett a XI. század vége előtt, a római hagyomány tehát e tekintetben kihalt főkép azért; mert a római birodalom északi részén kettős kerítő nem volt alkalmazva, legalább ilyennek maradványait eddig még nem találták; nem fordul elő a kettősfal még a nagyszerű trieri „porta nigra“ mellett sem; s azon római példánya, mely legmesszebb északfelé fekszik, az aostai kapun látható, az alpesek olasz tövén. A kettős kerítőfalat a német Zwingernek nevezi [1]). A franczia „lice“ szó tágabb értelmű a német „Zwinger“-nél; mert ezalatt nem csak a kettős várfalat és középső tért értik, hanem a hadi- és lovagjáték vagy az isteni itélet számára farekeszszel ellátott helyet is, melyet a német, épen a rekeszek miatt „Schranken“-nek nevez; sőt a régi franczia irók még a középkori czölöpekkel körülvett, tábor-helyet is „lice“-nek nevezik el.“ L. Dictionn. raisonné de l' Archit. par M. Viollet-le-Duc „Lice“ szavát, hol a lice-el, mint a kereszteshad alatt áthozott erősítési nemmel ismerkedünk meg. Nálunk a kettős falkerítés leginkább a városok erősítésében használtatott, s ezért nehezen fogjuk a XIII. század második felénél régibb példáját találni Magyarországon.

Zólyom királyi várában a kettős falkerítés a város felé néző oldalán van alkalmazva; az ellenkező oldalon a meredekebb és sziklás helyiség miatt egyetlen egy kerítőfallal beérték.

A várost tekintő benső fal sarkán egy-egy torony emelkedik, a nyugati kerek, a keleti négyszög alakú. A főbejárás a várba a keleti torony alját törte keresztül, hoszszukás keskeny sikátorral, mely a torony közepén kissé tágul, de a benső nyilásban újra megszűkül. Az erődek középkori kaputornya szintúgy távozik a római propugnaculumtól, mint a kettős falkerítés. E kaputorony ugyanis a kelettől van kölcsönözve, mégpedig nem a byzantiaktól, hanem inkább az araboktól, mire neve „*barbacan*“ mutat.

A barbacanra nézve Krieg id. munkája 367-ik lapján ezt mondja: „Az előudvar barbacan név alatt a keletről jött nyugatra, még pedig úgy változtatva át, hogy a várnak a városfelé fordúlt oldalán, azaz: a kapusikátor fölött és az előudvar egész szélességén keresztül erős és magas torony emelkedett.“ (L. azt is, mit Krieg a barbacanról könyvének 236-ik lapján mond). Az angol a barbacant az elébb adott értelemben veszi, míg az olasz e szó alatt a körfal egész terjedelmén keresztül vitt sikátort vagy járdát értett még a XII. században, mi ismét arra mutat, hogy ezen erősítési nem csak a XIII. században honosúlt meg a nyugaton. A középkori franczia barbacannak nevezett oly kiszökő erődművet, mely átjárást védett, kaput vagy ajtót, és mely az őrségnek gyülekezetét valamely a vár előtt fekvő (de azzal kapcsolatban levő) ponton engedte, hogy az innen kirohanhasson, visszavonúlhasson, vagy pedig az ideérkező segedelmet maga részéről védhesse. A jól

---

[1]) Hochfeldeni Krieg „Gesch. d. Milit. Archit. d. früheren Mittelalters“ czímű 1859-ben Stuttgartban megjelent munkája 366-dik lapján következőleg szól a kettős kerítő falról: *Der Zwinger.* Schon bei den Römern haben wir eine gezinnte Brustmauer, vorwaerts einer zweiten, höheren, der eigentlichen Hauptmauer, kennen gelernt. Die eine krönte den aeusseren, die andere den innern Rand des oft sehr hohen, zwischen ihnen aufgeschütteten Wallganges. In der spaeteren Zeit, wo der altrömische, zwischen zwei Mauern aufgeschüttete Wallgang durch eine einzige, aber sehr dicke Ringmauer ersetzt wurde, legte man jene vordere, niedriegere Mauer, mit dem von ihr herziehenden Graben, 40—50 Schritte weiter vorwaerts; der von beiden eingeschlossene Raum, der sich wie ein Gürtel oder wie ein zusammenhaengendes Aussenwerk um den Hauptplatz oder um einen Theil desselben herumzog, hiess „Zwinger“ (cingulum, französisch „lice,“ englisch „outer ballium“). Die erste Erwaehnung und zugleich auch die ausführlichste Beschreibung des Zwingers finden wir bei Procopius (de Caesarea. De aedificiis Justiniani L. II. c. 1.), wo er von der Befestigung der Stadt Dara (bei Nisib) spricht, die Anastasius (i. J. 490—518) begonnen und Justinian vollendet hatte. Wohl der grossartigste Zwinger steht in unseren Tagen nach aufrecht, er zieht sich vor der ganzen Landseite Constantinopels hin und die Zwinger wie die dahinter liegende Hauptmauer sind beide von starken Thürmen flankirt.“

erősített városok vagy várak falai mindig rakva voltak ily barbacanokkal. — A barbacannak alakja rendesen a kör vagy félkör volt, egy vagy több a várfal görbűlése által elrejtett nyílással. A táborozó sereg szokásai közzé tartozott a tábor előtt nagy barbacanokat emelni, melyek a seregnek megengedték a támadás, visszavonúlás, vagy védelem elrendezését [1]).

E szerint a barbacan, franczia értelemben, csak részben, de épen lényeges részben egyezik meg a német és angol barbacannal. Később a franczia e szó alatt még a boulevardot és bastiont, a bástyát, értette.

A zólyomi barbacan, IV. T. 2. ábr. A betű, aljának három oldalán több mint nyolczlábu fal vastagságot mutat, a negyedik déli oldalán, a fal vastagsága még két lábbal nagyobb, s e fölött itt két sarkán még egy-egy erősítő tám szökik ki; a toronynak ezen és szemközti oldala a külső és belső kapunyílással van áttörve, az előbbi fölött a külső árkon keresztűl vezető vonóhid volt felakasztva, melyet még Bél Mátyás látott, ma az árok fel van töltve, a vonóhíd többé nem létezik, de meg van még a kapu fölött azon két lyuk, melyen keresztűl vonúlt a régi hidat tartó láncz. A tornyok, de kivált a kaputornyok alsó falrészét kivéve az elkerülhetlen kapunyílást a rómaiak sem lyukasztották keresztűl nagyobb nyilásokkal, hogy ilyeneken át ne jöhessen az ellenség, s ezen elrendezést a középkor is tartotta meg, hibáztak tehát a zólyomi vár kaputornyán a nyílások, valamint kifelé, úgy sikátorában is, s ha volt keskeny rés eredetileg, ez csak pár hüvelyknyi volt, melyen keresztűl az íjászok lőhettek, de melyen át ember nem férhetett; sőt az akkori szokás szerint még a torony lépcsőháza sem nyílt síkátorára, hanem a vár benső udvarára, mit, mert itt későbbi átváltoztatás történt, a rajzon világosan nem lehet látni; azonban úgy tetszik, mintha a bejárás a toronyba csak az első emeletről történt, s innen vezetett lépcső, valamint a felsőbb, úgy a földszínti osztályba is. Az erősebb tornyok még felső emeletén sem volt nagyobb ablak, valamint azon három ablak is, melyet tornyunk déli oldalán látunk, mint azt alakja mutatja, csak később töretett ki; de volt gyakran a barbacanok egyik oldalán ajtó, mely a szabadba nyílt, még pedig lépcső nélkűl; elébe lábtót tettek, ha az őrségnek a várból menekülni kellett. Ilyféle nyílás lehetett az, melyet tornyunk nyugati oldalán látunk, ilyféle ajtót látunk még ma is a selmeczi óvár kapu melletti tornyán, s mindkét épűleten a nyílás a város felé nézett, melybe tehát az őrség menekűlhetett, ha az ellenség a várat az ellenkező oldalról bevette. A zólyomi tornyon a nagyobb nyílás fölött a keskeny lőrések egyik példányát látjuk.

A fővédelem a tornyok felső részén volt öszpontosítva; mert minél magasabb valami emelkedés annál sebesebb rohammal hull le az onnan vetett nehéz test. Itt tehát, gyámköveken, az egész torony körűl járdát emeltek. A rómaiaknál a járda még nem szökött ki, hanem emelkedett a külső fal mögött ez utóbbi rovatkákkal volt ellátva, melyek épszög alatt felváltva nyílást és tömör falrészt képeztek, ez a *murus crenelatus, gezinnte Mauer, mur crénelé, rovatkás fal.* A franczia a nyílt részt „crénaux“-nak, a tömört „merlons“-nak nevezi, a német „Zinnen“ mindkettejét jelenti. A későbbi középkor a római rovatkák

---

[1]) „*Barbacane, barbequenne.* On désignait pendant le moyen âge, par ce mot, un ouvrage de fortification avancé qui protégeait une porte ou poterne, et qui permettait à la garnison d'une fortresse de se réunir sur un point saillant à couvert, pour faire des sorties, pour protéges une retraite ou l'introduction d'un corps de secours. Une ville ou un château bien munis étaient toujours garnis de barbacanes. — La forme la plus ordinaire donnée aux barbacanes était la forme circulaire ou demi-circulaire, avec une ou plusieurs issues masquées par la courbe de l'ouvrage. Les armées qui campaient avaient besoin d'élever devant les entrées des camps de vastes barbacanes, qui permettaient aux troupes de combiner leurs mouvements d'attaque, de retraite ou de defense.“ Viollet le Duc Dictionnaire de l'archit. au mot Barbacane.

rendszerét jobban s jobban mívelte ki, egyik javítása az egész rovatkasor befedtében, másika tömör részének bő réselli keresztül törésében állott.

A keresztes hadjáratok után a nyugaton behozták a már említett, a tornyot, teteje alatt, körülvevő járdát, melyet nem csak a byzantiak, hanem Viollet-le Duc állítása szerint, már a rómaiak is ismertek [1]). E járda eleinte csak fából készült, és ekkor a „Hürden" és francziául „hourds" nevet kapta. E járda kiszökött a rovatkákon úgy, hogy azok nyílt rése mindenütt ajtóként szolgált, melyen keresztül a fajárdába lehetett lépni. Elől és felül deszkákkal el volt zárva, melyeken kis rések vagy lyukak az íjazást engedték, a járda alsó padozatában voltak nagyobb lyukak, melyeken át az ostromlók fejére követ dobálni, vagy forró vizet és égő szurkot lehetett önteni; ezen utóbbi használatáról a német ezen lyukakat „Pechnasen"-nek és „Giesslöcher"-nek nevezte, a franczia alkalmazást eredetök miatt, „moucharabis" és „machiculis"-nak. Később az elnevezést átvitték az egész járdára, sőt nem csak a torony, hanem a körfal járdájára is. A fa járda rendesen csak az ostrom előtt rakatott, béke idejében pedig a rovatkásfal egyedül szolgált, e mögött jártak őrt a tornyok lapos tetején (Plattform) vagy annak, ha födellel bírt, és a körfalak övezőjén (Randgang). A fából készített járda az égésnek levén kitéve, később azt kőből készítették, folytonos erkély alakban, melynek falát igen erős gyámköveken emelték. A járda kőnemével sokkal gyakrabban találkozunk Német- sem mint Franczia országban; de ez utóbbiban lehetőleg kimivelték a fajárdát, a machiculis alakját és azon eszméletet, mely szerint a védelmi szereket dobálták; így észrevették, miként a járda egyes részei úgy voltak készítve, hogy rakásukat legrövidebb idő alatt és lehető csekély veszedelemmel lehetett befejezni; így a dobott kövek golyó alakban voltak előkészítve, s bírtak ugyanazon meghatározott átmérővel, miért az ily golyók a lyukak, szinte meghatározott nyílásához alkalmazva, csak nem minden erődnél voltak használhatók; végre igen pontosan ki volt számítva a dobott kövek nehézsége, esésöknek hatása és azon szög, mely alatt a torony netalán kiszökő talapjába ütődve, s innen ellöketve, az ostromlók soraiba hullottak. Mindezekről bőven szól Violet-le-Duc építészeti szótára illető szavaiban.

Zólyomi tornyunk déli oldalán is látunk teteje alatt két erős gyámkövet, mely hajdan fajárdát hordott, nyugati oldalán pedig négy lyuk van, melyből vagy hasonló gyámkő szökött ki, vagy melyen keresztül, szükség esetén, kitolták a járdát hordó fagerendát.

A torony teteje új.

A kapusikátor külsőleg és bensőleg volt zárható. A külső kapunyílást bezárta a felhúzott vonóhíd, a belsőt szárnyas ajtó.

A római erődben a külső kapura következett az úgynevezett propugnaculum vagy interturrium. A római jól védett külső kapu mögött kiszökve a város vagy vár felé két torony állott, maga közt foglalván egy szabad ég alatti udvart, melyre ismét a belső kapu következett. A jól épített propugnaulum udvara valóságos kelepczének tekinthető. A külső kapunak középkori vonóhídja helyett találjuk a rómaiaknál a hulló rácsot, melyet e czélra készitett eresztékbe fellehetett húzni, és leeresztése által a benyomúlt ellenséget elzárni a külső segedelemtől. A kelepcze két oldalát képezte aztán a két torony benső fala, melynek alján, pár szűk lőrést kivéve, nyílás nem volt; de volt sok ablak és ajtónyílás felsőbb emeleten, honnan könyü volt a benyomúlt ellenséget megsemmisíteni, ki a hulló rács leeresztése után nem mehetett vissza, nem térhetett ki a két oldalra, hol az iker-torony

---

[1]) Il y a tout lieu de croire que dés l'époque romaine, les hourds étaient en usage, car il est question, dans les *Commentaires* de César, d'ouvrages en bois qui sont de véritables hourds (Dict. au mot „hourds").

tömör fala állott, és nem mehetett előre, mert ezt nem engedte a belső kapunak bezárt ajtaja vagy eltorlaszolt nyílása [1]). Krieg megjegyzi, hogy a rómaiakkal hadat viselő barbárok századokon át elfogattak s megsemmisítettek a propugnaculum kelepczéjében.

A középkori barbacan a római interturriumnak, byzanti és arab minta nyomán történt különféle átalakítása, minőnek egyik német zólyomi tornyunk is mutat. Itt a barbacan csak egyes torony, melyet a kapu tör keresztül, s ennek síkátora annál kevesbbé tekinthető a propugnaculum kelepczének; mert meglehetős szűk, és mert az ellenséget itt felülről nem igen lehetett megtámadni, mivel bolthajtása nincsen keresztül lyukasztva. De van itt is kelepcze a barbacanon túl; ugyanis látunk a torony mögött kezdődő és szögbe tört keskeny síkátort, mely a körudvarra vezet; ez udvar pedig csak a *G* kápolnán túl inkább tágúl. E síkátort uralkodták déli oldalán a barbacan felső részei, hol ezek a küludvar felé fordulnak, keleti oldalán egy a körfalhoz támaszkodó erős épület, nyugati oldalán pedig egy elrekesztés, minőt a német „Abschnitt"-nek nevez. Az elrekesztés árokkal és fallal történt, mely nem engedte, hogy az ostromló a palota előtti tágabb udvarra rohanhasson; e fal mögött magasabb benső övező volt, honnan a berohant ellenséget meglehetett támadni. Képünkön tehát a torony melletti nyíl csak a mostani, nem pedig a régi utat jelenti. A szűk folyosó keleti oldalán álló épitmény igen vastag falon emelkedik, teljessé tevén a kapu erősítését; a torony melletti szöglete ki van kerekítve, mi által jobban állhatott ellen az itt netalán alkalmazott törő gépek rombolásának, északi végén, több mint félkörű torony emelkedik, melynek réseiből az ostromló közeledését a körfalhoz lehetett akadályozni. Valamint az épület egész elrendezése, úgy falainak vastagsága és boltozatai is bizonyítják, hogy az egész már is az eredeti elrendezéshez és a barbacon védelmi rendszeréhez tartozik. A lakpalotát vonóhíddal lehetett összekötni ezen erős falmelletti épülettel, s azon keresztül a barbacanba jutni, honnan nyugati oldalán látható kapunyíláson át, lábtón a városba lehetett menekűlni szükség esetében. Az erős épületnek, az említett rendeltetésen kivűl még azon előnye is volt, hogy első emeletéről a keskeny folyosón lent haladó ellenséget is sikeresen támadhatta meg az őrség, s ezt tehette a vonóhídról is így, hogy itt a római propugnaculum kelepczéjének módosított alakját látjuk, oly kelepczeét, melynek mind négy oldala igen jól használt az ostromlottak védelmére.

Ha, mindazáltal az ellenségnek sikerűlt volna ezen akadály legyőzése is, ekkor a körudvar tágabb részére kijutván, őt oldalba vehették, részint a *G* kápolnából, részint az annak szemközti épületből, továbbá maga a palotának keleti oldaláról és a várnak északkeleti tornyáról. Túlhaladván e szögleten is az ostromló ismét új kereszt tűzbe jött, melyet ráhinthettek a palota északi részéről és az annak szemközti épületből. Az utóbbi a szabad mező felé néz, hol meredekebben emelő szikla talaj teszi erősségét. Itt három vastag támat látunk felszökni, melynek elég széles felületén erkélyt vagy faállományt (Hürden) lehetett alkalmazni a netalán ezen oldalról támadó ellenség eltávolítására. Ezen épülettel is állott vonóhíddali összeköttetésben a palota, még pedig már eredetileg; mert *E* betűs előteremből az e betűs régi ajtó kifelé vezetett amaz épületnek első emeletére, de itt falazott

---

[1]) „Cavetur ne portae subjectis ignibus exurantur, propter quod sunt coriis et ferro tegendae. Sed amplius prodest, quod invenit antiquitas, ut ante (a város felé) portam addatur *propugnaculum*, in cujus ingressu ponitur cataracta (hulló rács, Fallgater), quae annulis ferreis ac funibus pendet, ut, si hostes intraverint, demissa eadem exstinquantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, ut accipiat foramina (öntő lyukat, Giesslöcher), per quae de superiori parte effusa aqua subjectum exstinguat incendium." Vegetius de re militari IV. 4. Egyébiránt ezen a kapuk fölötti fal vastagságába törött lyukak épen úgy használhattak a netalán meggyúladt hulló-rács vagy ajtó-szárny kioltására, mint az ostromlók íjak, kövek és égő szurok által eszközlött megtámadtatására is. Ilyféle nyílások nem léteznek a zólyomi barbacanban.

áthidalásnak nyoma nem találtatván, csakis vonóhidat tehetünk fel e helyen. Ha tehát a támadónak sikerült a várat mező oldaláról megmászni, a körfalnak és az említett épületek védői visszavonúlhattak a palotába ezen vonóhídon, s így az ellenség ekkor is csak a külső-, a kör-udvart bírta.

Hogy a palotába juthasson, még két szöget kellett megkerűlnie. Az észak-nyugati szögön ismét több mint félkörű torony emelkedik, a dél-nyugatin pedig az ötödik tornyot látunk. Ezen utóbbinak védő rendszere hasonlít a kaputoronyéhoz úgy, hogy kettős barbacanról szólhatunk. Ugyanis itt három egymásra következő kelepczefélét látunk, melynek mindegyike annál inkább összeszorúl, annál inkább szűkűl és keskenyedik minél közelebb fekszik a palota déli oldala előtt elvonuló udvarhoz. De mind ez még nem elég; mert a torony szomszédságában a körfal is, mintegy tizenhárom öl hosszában igen nevezetesen van erősítve úgy, hogy kettős lőréssel bír, melynek egyike az itt szűkebb udvarra, másika a várból kifelé tekint, tehát alkalmas vagy a körudvaron eddig haladt ellenséget pusztítani, vagy a körfalat ezen oldalról támadót verni vissza. Maga a szöglettorony kisebb ugyan a fő barbacannál, de sokkal nagyobb a többi három faltoronynál. Alakja a félkör, jelenleg nem áll többé összeköttetésben a palotával, de hihető, hogy ez eredetileg máskép volt, és hogy ezen toronyból is lehetett menekűlni a városba.

De miután az ellenség körútja elébe vetett mindezen akadályon győzedelmeskedett, miután az utolsó félkerék tornyon alól kijött, még akkor sem állt előtte nyitva a palotábani bejárás; mert ezelőtt, épen ezen déli oldalán árok vonúlt el, mit a kapu külbélletin látható két rés bizonyít, mely nem szolgálhatott egyébre, mint egy vonóhíd lánczainak fogadására, hol pedig vonóhíd van, ott alatta árkot vagy más mélyedést kell feltennünk.

Maga a palota szabályos 33 öl hosszú és 26 öl széles négyszögöt képez, melybe földszínt csak egyetlen egy kapu vezet, ezt táblánk 1 ábráján látjuk. Ilyféle szabályosan erősített épület földszinti részén nincsen nagyobb ablak, s így azon ablaknyílás is, melyet e helyütt rajzunkon látunk, későbbi eredetű. De ha nincs ablak, van keskeny lőrés, minő volt már a római korszakban is. Ily épület rendesen magas levén, védelme is főleg a magasról történt, miért is a német *magasrólinak, Höhenvertheidigung*, nevezte.

A körfalak ostrombiztos (sturmfrei) magassága 35 lábon felűl kezdődik; mert ily magasságig érő ostromlási lábtót még kezelhetni, de e magasságon túl a lábtó már külön gépezetet kiván, mely által felállítható és az ostromlott falhoz erősíthető legyen; használtak ugyanis a középkorban többféle ily gépezetet (l. V. l. D. szótárának „engine“ szavát); de daczára minden lángelműségnek, melylyel ez feltaláltatott, alkalmazási nehézsége annyival inkább növekedett, minél magasabb volt az ostromlott fal; másrészt a gépezet költséges levén, és kezelésére sok embert kivánván, csak kevés ily gépes lábtót használhattak; miért is előnyes volt az erődési munkát átalán minél magasabbra emelni, mit másrészt azon nehézség is kivánt, mely az ostromló fatornyok készítésénél is nőtőn nőtt azoknak növekedő magasságával, végre a nyíl is elveszté hatását, minél magasabb pontra kellett annak felérni. Ellenben a dobott szerek, a kő, égő szurok, víz stb., annál hatályosabb, minél nagyobb magasságról esik le.

Mindezek okáért látjuk a zólyomi palotánál is, hogy ezt időfolytával előnyösen magasabbra emelték. Ugyanis eredetileg annak magassága a még látható korona párkányzat táján végződött, eddig érhettek első rovatkái, eddig emelkedhetett fajárdája is; azonban később még vagy két ölet adtak e magassághoz; a fal itt újabb, mit két körülmény bizonyít : t. i. túlterjedése a szorgalmasan és szabályosan készített korona párkányzaton, és pongyolább elhamarkodott szerkezete. Ezen túl emelkedő fal alján látjuk ama lyukakat, melyekből kitolattak a kiszökő fajárdát hordó gerendák, s melyek annak hajdani

használata mellett tanuskodnak, bár e fajárda maga, mert csak fából készült, egészen elveszett.

A palota négy sarkán egy-egy erkélyt látunk, melyet tornyocskának azért nem nevezhetünk, mert nem alant, hanem csak a második emelet magasságán veszi kezdetét, nagy kiszökő gyámköve fölött van három emelete, úgy, hogy első emelete a palota másodikának, másodika harmadikának felel meg, harmadika pedig a palotán túl emelkedett eredetileg, és csak a palota felebb emelésével egy színvonalra jött a fajárda mögötti újabb fallal, melyen túl csak csörök teteje emelkedik. Ily sark-erkélyt, akár a fő épület, akár egy nálánál nagyobb torony, vagy a körfal valamely szögén állott, vagy az utóbbi folytonos vonalán csak szökött ki a franczia „échaguette"- vagy „bretèche"-nek híja; azonban az előbbi szó inkább fér sark-erkélyünkre; mert az échaguette, régi franczia iróknál inkább, mint kőanyagból készített említetik, mig a bretèchenek építészeti anyaga a fa és azért ez sokszor csakis ideiglenesen, ostrom alkalmával emeltetik, itt ilyenkor egész torony alakban is jelenik meg. Az échaguette szó a középkorban őrállót jelentett, s a személytől vitetett át az általa elfoglalt helyiségre. Eredetileg tehát őrállómás volt, s csak később rendeztetett el védelmi műnek, midőn t. i. ki lett tágítva, több emeletre emelve és lőréssel és öntőlyukakkal ellátva; mi mind csak a XIV. század felé történt, melynek folytán az erkélyek a körfal vonalán alkalmaztatván, és felváltva a régebben itt sűrüen emelt egész tornyokkal egy új erősítési rendszer részévé lettek [1]). A sark-erkélyek, kivált hazánkban igen sokáig maradtak használatba, az erősített várlakoknál és nem erősített kastélyoknál, amott mint védelmi művek, itt díszként és az azokban élvezhető tágabb kilátás miatt. Zólyom várának sark-erkélyei egész alkotásukkal a védelmi czélt árulják el, midőn nem lévén nagyobb ablaknyílások, itt tágabb kilátásról nem lehet szó, hanem van szó a palota falainak védelméről, melyet lőréseiből a támadó ellen lehetett intézni úgy, hogy ez magas helyről vétetett keresztttűzbe. Az ellenség rohama a palota déli oldalán a kapura levén irányozva, s így nem tartózkodván a sark-erkélyek alatt, aljukon az öntőlyukak szükségtelenek voltak, s azért ilyenek nincsenek alkalmazva.

Tekintsük most a palota négy falait erősítési vóltában. Már a római elv is azt tartotta, hogy a védfalak, ha bár azok mögött lakhelyiségek is léteztek, minél kevesebb és minél szűkebb résekkel legyenek áttörve, kivált külső oldalukon, mire az ellenség támadása volt irányozva. Ezen elvet a középkor átvette egész terjedelmében a rómaiaktól, s ezért a zólyomi vár földszinti csak nem valamennyi külső ablakait újabbaknak kell tekintenünk. Képünkön (l. Arch. Közl. IV. köt. I. füz. 2 ábra) e tekintetben eredeti voltát legjobban tartotta meg a palota nyugati oldala, melynek földszinti helyiségeiben nincsen

---

[1]) „Échaguette, au moyenâge, désignait la sentinelle. Pendant les XIVe, XV & XVIe siècles, dans le nord de la France, les petites loges destinées aux sentinelles, sur les tours & les courtines, sont appelées indiffiéremment *garites, escharguettes, piounelles, esgarittes, maisoncelles, centinelles* ou *sentinelles, hobettes.* Ainsi le poste prend le nom de la qualité de ceux qu'il reuferme. — La leçon eschargaite est préferable (à échaguette), parceque ce mot est formé de *scara,* interprété dans les monuments du VIIIe siècle par *turma,* acies, & de *Wachte,* garde. *Scaraguayta.* — Jusqu' au XIVe siécle, les échaguettes flanquantes posées sur les courtines ne sont que des accidents & ne se rattachent pas à un système général défensif; tandis qu' à dater de cette époque, nous voyons les échaguettes adoptées regulièrement, soit pour suppléer aux tours, soit pour défendre les courtines entre deux tours." V. l. D. Dict. de l'arch. au mot échaguette. A franczia nyelvnek roppant sok technikai szava maradt fen a középkorból, az erősítés minden nemének kifejezésére. E bőség, egyrészt igaz nehezíti a régi irók megértését, mert ezek a szó alkalmazását nem igen mérlegelik, de másrészt ugyan e bőség arra utal, hogy töméntelen erősítési részletnek, ha nem szülőföldjét, legalább fejlesztő hazáját épen Franciaországban kell keresnünk, mit egyébiránt a hübériség itt legrendszeresebben történt fejlődésének s azon sok háborúskodásnak is kell tulajdonítanunk, mely majd a király a nemesek és városok közt, majd a normannok és angolok ellen folyt le.

kifelé nyitott ablak. Ezen 2-dik ábra, egészen csak az első emelet alaptervét adja, s ezért az *F F* helyiségben látható négy ablak a teremé, nem pedig a földszínti emeleté, mely a felsőbb alatt pontozott vonásokkal van adva, földszínt a kereszt és donga boltos kamrák világításukat csak is az udvartól veszik s azért még ma is igen homályosak, sőt a donga-boltosokat sötéteknek kell mondanunk. Ezen okból a várak földszinti helyiségét, vagy fegyver és élelmi táraknál, vagy a zsóldosok és védők laktanyáikká használták, mivel az utóbbiak szolgálatbani nem alkalmazásuk alatt, vagy az udvaron, vagy esős időben az első emelet folyosója alatt levő síkátorban tartózkodhattak, s a kamrákban csak háltak. E kamrák külső falának felületén támak szöknek fel nem annyira a fal erősítésére, mint sem hogy tetejöken erkélyeket hordozzanak, melyekről az udvar ezen részén haladó ellenséget támadni lehetett. E támak nincsenek felvéve rajzunkban, hármának helye az első emelet termének ablakköze.

De ha a földszínti emelet, tömör falaival, inkább szenvedő védelmet helyezett a támadó elébe, és csakis gyér lőréseiből engedte meg a tettleges ótalmat, volt mégis egy pontja, melyet lehetőleg erősen és tettlegesen kellett védeni; mert ez volt a falnak leggyöngébb pontja, értjük a kaput, minek tág nyílása elkerűlhetlen vala. Nézzük már most, hogyan volt védve a zólyomi vár kapuja. Kivülről körül vették nagyobb, keményebb és szorgalmasabban faragott kővel, melyen a rontógépek kevésbbé valának képesek csorbát ejteni; ezen benső nyomott csúcsíves béllettel azonban nem elégedtek meg, hanem hogy azt még erősbbé tegyék, körűlvették épszögü külső béllettel is, melybe kivágták a két láncznak szolgáló lyukat, a láncz segítségével lehetett aztán leereszteni vagy felhúzni a a kapu előtti árok vagy mélységnek megfelelő vonóhidat, mely felhúzva egészen bezárta a kaput és kitöltötte a külső épszögi béllettel bekerített mezőt. Ezen erősséggel egyébiránt még nem elégedtek meg, hanem épen a kapu közepe fölött alkalmaztak a második emeleten oly erkélyt, melynek kiszökése alján öntőlyukak (Giesslöcher, Pechnasen, mâchiculis vagy moucharabis [1]) voltak törve. Ezen erkély nem létezik többé ugyan, hanem valamint az ahhoz vezető nyílásnak feltünő nagysága és leereszkedése az emelet padozatáig, úgy pontos elhelyezése a kapu fölött az erkélynek egykori létét bizonyítja. A nyilás alatt gyámkő nyomait nem lehet észrevenni, s ezért azt kell tartanunk, hogy az erkély csak fából volt készítve. Az itt levő kiszökés a kapuelőtti tért függőleges irányban védelmezte, de vannak még más erkélyek nyomai, melyekből a kapu ótalma oldaláról is történhetett. Ugyanis két az előbbivel hasonló nagyságú nyílást még veszünk észre a középerkély jobb oldalán, az egyiket a második, a másodikat a palota első emeletén, mindketteje jelenleg be van falazva ugyan, hanem régi béllete s így feltünő nagysága mégis látható. A befalazásba ablaknyílást törtek, a második emeleten kisebbet, az elsőn nagyobbat.

---

[1]) Krieg a moucharabist megkülönbözi a mâchiculistől. „Die Bestreichung war entweder eine *Seitenbestreichung*, aus den Scharten in den beiden Flanken des Erkers, oder eine *vertikale*, durch eine Oeffnung in dessen Fussboden, zwischen den Tragsteinen, zum Herabgiessen siedenden Wassers, brennenden Pechs u. s. w. (*„Pechnasen, Muruharabis“*). Es war nur eine einfache Anwendung des Erkers, wenn man denselben hinauf, in die Höhe des oberen Mauerganges oder der Plattform rückte, und zwar nicht nur auf kürzere Strecken, sondern auf den ganzen Umfang ausdehnte, auf diese Weise die gezinnte Brustmauer einige Fuss über die unterhalb gelegene aeussere Mauerflucht vortreten liess und durch Oeffnungen im Fussboden die vertikale Bestreichung ermöglichte. So entstanden jene unmittelbar auf einem, über die Tragsteine gelegten, horizontalen Sturz oder auf den darüber gesprengten Bogen, vorstehenden, gezinnten Brustwehren, und die mit einem Dache bedeckten *„Umgaenge“*, mit ihren Giesslöchern im Fussboden *(Machicolamentum, Mâchiculis)* Militaer Archit. p. 367. A különböztetés túlfinom; mert a körfal övezetének öntőlyuka csakis olyan, mint az egyes erkélyé, mihez hozzá járúl, mi fentebb már érintve volt, hogy a lyukak, kivált Francziaországban, különböző várakban is egyaránt nagyok; mert így a másutt készített kőgömböt is lehetett használni.

A második és harmadik emelet ablakai régibbek az első emeletinél, mely utóbbiak legfelebb Mátyás korából származhatnak, e korig tehát az ótalom inkább a magasabb emeletekből történt, semmint az elsőből, így a második emelet ablakai alatt több lőrést is látunk; azonban védeleműl méginkább szolgált a korona párkányzat fölötti fasíkátor, az úgynevezett Hürdenek, melyekből a támadó fejére ledobott tárgyak nagy esési magasságuk miatt leghatalmasabban működtek.

A külső kapu-ótalom elősorolt részletének bősége és számos volta magyarázza, miért nem gondoskodtak síkátorának *C* jobb erősítéséről, mert itt a belső ajtó faszárnyán kívül más védelmi szernek alkalmazása nyomaival nem találkozunk úgy, hogy e síkátort inkább épitészeti jeles tagozásának oldaláról kell tekintenünk.

Keresztül törvén az ellenség a kapusíkátoron, magát a 18 öl hosszu és 11½ öl széles szabad középudvarban találta; de a palota még most sem volt bevéve, s innen is kellett még az első emeletet ostromolni; mert ehhez, a többi új levén, csak egyetlen egy lépcső vezetett. E lépcsőhez az ostromló csak akkor érhetett, miután áthatolt az udvar egész szélességén a *D* pontig, mely alatt ajtó vezetett az *E* betűs előcsarnokba. Az udvaron keresztül tett egész útján a támadó ki volt téve a felsőbb emeletek bensejének előtti szabad folyosóján egybegyűlt védők nyilainak és más reá dobott súlyos védelmi eszközöknek, és, ha a bejött tömeg kisebb volt, még oly oldalrohamnak is, melyet ily esetben, az *F* és *F* alatti erős kamrákból reá törő védők is tehettek, s őt még itt is elvághatták; sőt feltehetni, hogy eredetileg még egy az *F* előcsarnok körüli folyosóról is védték a *b* ponton látható elég szűk ajtót, mely a fal vastagságában felfutó lépcsőhez vezetett.

Igen nevezetes egy a palota északnyugati sarkán erős falakkal ellátott négyeges alapzat, melynek oldala csaknem hat ölet mér, hasonló toronyféle épitmény a palotának délnyugati sarkán is áll, de itt az erősebb fal csak földszínti, az első emeleten pedig nem különbözik vastagsága a szomszéd falakétól, míg az előbbi toronyféle alkotás falai vastagságát megtartja az első emeleten is, még pedig nem csak azon falét, melyet a várnak egyetlen egy földszínti eredeti lépcsője épszögben tör keresztül, hanem azét is, melynek nagyobb vastagságát semmi lépcsőház nem kivánta. Hogy e toronyféle alapzatot megmagyarázhassuk, szükséges a donjont legalább fővonásaiban tekinteni.

Viollet-le-Duc szótárának „Donjon“ szava kezdetén a következőket olvassuk: „*Donjon, dongun, doignon, dangon* [1]). A donjon lényegesen a hűbériség korának tulajdona;

---

[1]) Angolul dungeon, dounjoun, donjon, doungeowne; németül Berichfrit és Burgfried; latinul és olaszul belfredus, bitifredus, berfredus, miből a franczia beffroy származott. Krieg szerint a donjon létezett ugyan már a normannok Francziaországbani letelepedésök előtt is, de a régibb időkben csakis mint czölöppel és árokkal körülvett és fából készített csekély kiterjedésü laktorony, melyet a normannok később nevezetesen tökéletesítettek. „Die Normannen konnten bei ihrer Einwanderung, obgleich sie schon im IX. Jahrhundert Rollthürme, Wurfmaschinen u. s. w. gebaut, keine ihnen ureigenthümliche Burgenform mitbringen. In Frankreieh fanden sie deren zwei, beides Nachahmungen römischer Vorbilder, und zwar die erste eine Nachahmung der römischen, von Thürmen flankirten Umfassungen; die andere, jene der römischen Praetorien. Die Burgen dieser letzten Art, als *hölzerne Wohnthürme* am meisten verbreitet, kleinen Besatzungen angemessen, diese auf das Vollkommenste deckend überall, selbst in Mitte der Staedte, verwendbar, einfach und leicht zu construiren, musste den neuen Ankömmlingen, die über das Land zerstreut, der übrigen Bevölkerung feindlich oder doch fremd gegenüberstanden, sich als die zweckmaessigste darstellen. Diese *Wohnthürme,* von den Normannen in der ihnen eigenthümlichen Weise verbessert und sehr bald in massivem Mauerwerk ausgeführt, wurden die Grundformen normannischer Burgen und erhalten jetzt erst den Namen des „Donjons“, von bisher nicht nachgewiesener etymologischer Wurzel. — Die Verbesserungen der Normannen bestanden darin : erstens dass der in der Mitte des von der Ringmauer umschlossenen Hofes (ballium, bassecour) auf einer, oft künstlichen, Erhöhung stehende, zum Wohnen eingerichtete Thurm, mit seinen unten 10 bis 12′ dicken Mauern naeher an die Ringmauer gerückt wurde. — Zweitens : dass der Donjon, schon wegen seines massiven Mauerwerkes,

ez többé nem a római várna, ez többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erődeinek utolsó védhelye. A donjon uralkodik a kastélyon, de uralkodik azon túl is, és független a középkori erőd kerületétől, mindig bírván külön kijárással a vidékre. S ez jellemzi lényegesen a donjont, megkülönböztetvén ezt tornyától. Donjon nélkül nincs hűbéri kastély, mint nem volt ezelőtt erősített város erőd nélkül, mint nincs napjainkban vár citadella nélkül. Minden jó citadella kellékei közé tartozik, hogy uralkodjék a városon és hogy mindamellett független maradjon védjeitől."

„A középkorban ugyanez vala az eset a kastélyra nézve, és a donjon annak szolgált, mint ez szolgált a városnak. A középkor őrségei többet bírtak egy véddel mint a mieink : kiűzetvén a városból, a kastélyba menekülhettek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza [1]): végre, ha a donjon is veszélyeztetve volt : kimehettek rejtett ajtón a szabadba, vagy keresztül törhettek merész vitézséggel éjjel az ellenség sánczain. A donjon ezen elrendezésének czélja azonban nem csak a védelem vagy a menekülésé volt, hanem egyenesen a hűbériség elvéből származott. Az úr, bármily hatalmas volt is, hatalmát csak hűbéresei után bírta. Ezek, veszedelem alkalmával, az úr felszólítására tartoztak összeseregleni, szükség esetében vele a várba zárkozni s azt védeni; azonban történt, hogy ezen emberek, ide s tova, nem valának a leghűbbek. Sokszor az ellenség őket megvesztegette, s ekkor a fő úrnak nem volt más menekvőhelye mint a donjon, melybe zárkozott saját embereivel, így utólsó menedékként fennmaradt még mindig vagy a végvédelem, vagy az alkalmi megfutás, vagy a capitulatió."

„A hűbér korában tehát a bizalmatlanság végtelenül halmazá a védeszközöket, még pedig nem csak a nyílt ellenség, hanem a tulajdon őrség ellenében is. S ezért az akkori erődök tanulmányozása roppant érdekkel bír; mert a bizalmatlanság élesíti az ember eszét. És valóban, ha találunk is egymáshoz hasonló középkori várat, ellenben a donjonok véghetlen különbséget mutatnak, mind fogamzásukra, mint védelmi részleteikre nézve. A főuraknak, kik minden pillanatban tarthattak megtámadástól, szükségképen arról kellett gondoskodniok, hogy ha szomszédjuk megtámadja, saját védmódjával ne találkozzék a megtámadottnál. Mindenki tehát azon törte fejét, hogy ellenségét, ki talán csak imént

---

nicht mehr auf einen künstlich aufgeschütteten Hügel, sondern auf felsigen Boden zu stehen kam, um vor dem Untergraben geschützt zu sein, dem gefaehrlichsten Angriffsmittel, denn Wurfzeug und Sturmbock richteten bei solchen Massen nur wenig aus. — Die dritte Verbesserung bestand endlich darin, dass man dem aeusseren Fuss der Ringmauer des Donjon nicht nur mit einem tiefen und breiten Graben umzog und dessen aeusseren Rand mit einem pallisadirten Walle versah, sondern auch, dass man solche Graeben und Erdwaelle, wenn das Terrain und die voraussichtliche Stärke der Besatzung solches gestattete, mehrfach, einen vor den andern legte, der sich an den rückwaertigen anschloss, und auf diese Weise eine Reihe vorliegender Abschnitte schuf, deren innersten Kern der Donjon mit seiner Ringmauer bildete. — Wie kein Werk der früheren oder der spaeteren Zeit, war der Donjon, im Vergleich mit den damaligen Angriffsmitteln, eines nachhaltigen, passiven Widerstands faehig. Wie die Römer ihre Castelle, so haben die Normannen ihre Donjons überall als ihre zuverlaessigsten Spuren zurückgelassen, und zwar nicht nur dort wo sie geherrscht, in der Normandie, im Maine, Anjou, Poitu u. s. w. in Sicilien, Unteritalien, in England, sondern auch in den benachbarten Laendern des östlichen Frankreich, in Franzien, in der Champagne, in Burgund, ja sogar im deutschen Theile dieses letzteren, in Kleinburgund. Im eigentlichen Deutschland werden keine gefunden." Militaer Archit. p. 331. 332. und. 333.

[1]) Itt V. l. D. ellenkezésbe jön fentebbi nézetével, mely szerint a donjon „többé nem a menedékhely, nem a legrégibb középkor erődeinek utolsó védhelye" : mert ilyen volt a donjon használata egész korszakában, tehát még a XIII. XIV. sőt még a XV. században is, mint a szerzőnk czikke folytán idézett és lerajzolt donjon példányok bizonyítják. Egyébiránt ilyen ellenkezések az előbbi és későbbi helyek és állítások közt elkerülhetlenek a szótár-iróknál, mert ezek egyes tárgyaikat nem rendszerileg és egymással összefüggésben, hanem külön-külön és a legkülönbözőbb oldalról, sokszor mint ezt a percz sugallja, szokták tekinteni.

volt barátja, tévutakra vezesse; s azért ha valamely nagy úr vendéget fogadott, lett légyen barátja is, mindig azon volt, hogy azt elkülönözött épületben helyezhesse, fogadja, p. o. a nagy teremben, a nők helyiségeiben, de soha, vagy igen ritkán vezette a donjonba, mely béke idején zárva volt, és még a barátsági jelek kicserélése pillanatában is fenyegetőzött. Béke idején a donjonba voltak zárva: kincs, fegyver és a család levéltára, de az úr maga nem lakott abban; nejével és gyermekeivel csak akkor ment oda, ha várőrséget kellett parancsolnia a kastélyba; de midőn magában ott nem lakhatott, és magát ott nem védhette, körülvette magát ilyenkor több vagy kevesebb zsoldossal, kik vele együtt a donjonba zárkoztak. Innen őrködött aztán nagy figyelemmel a külső őrségen és a vidéken (mert a donjon mindig az erődnek leggyengébb oldalán emelkedik). Az úr és hívei szemmel tarták a hűbéresek és embereikből álló várőrséget, és mivel minden perczben a donjon őrsége kironthatott titkos utakon, amazoknak félniök kellett, s ezt annál inkább, mert a védeszközöket nem ismerték, melyeknek látszatát mindinkább nagyítani az úr különös érdekében állott. Katonai épitész nehezen találand szebb tanulmányt, mint a donjonokét, miknek némelyike a lángeszű előrelátásnak legfényesebb tanúságát mutatja."

Krieg megjegyzése szerint (l. Milit. Archit. 333 l.) Németországban a valóságos donjon nem honosúlt meg a középkorban; s mivel régi épitészetünket leginkább Németországból vettük; továbbá, mivel a hűbériség rendszere nálunk teljesen nem fejlődött ki. és Viollet-le-Duc véleménye nyomán a donjon épen a hűbériség jellege, következnék: hogy hazánkban sem kereshetünk donjont. Azonban e feltevést nem igazolja még váraink csekély eddigi ismerete sem, mert már ez is mutat valóságos donjont: p. Visegrádon a hamisan úgynevezett Salamontornyában, Vajda-Hunyadon, Szalánczon Kassa mellett, több Szala és Nógrádmegyei várakban s egyebütt. Ezen egyetlen egy körülmény is mutatja, hogy kivált a XIV. századból reánk maradt várak romjaiban franczia befolyást kell keresnünk, mi az által is van igazolva, hogy a donjon, mint kiválólag norman épitmény, déli Olaszországban e nemzet uralkodása alatt terjedt el, és miután Robert Károly királyunk Olaszországnak e részéből jött hazánkba, hogy alatta fejlődött leginkább a hűbériség rendszere s hogy ő épité fel leginkább Visegrád azon részét, melynek romjai még fenállanak. Valamint tehát a fehérvári királyi és állami templom a magyarországi templomok mintájává vált s így azok élén áll, úgy a visegrádi királyi vár is legtöbb váraink élén áll, adván lendületet azoknak építésére és szolgálván mintául.

Ha már most a fentebb érintett zólyomi toronyféle épületet ama mértékkel mérjük, melyet V. l. D. és Krieg jellemzéséből nyertünk, azt valóságos donjonnak nem mondhatjuk ugyan, hanem találunk mégis sok jelleget, melylyel tornyunk megközelíti a donjon természetét. Ugyanis e torony a kisebb donjonok kiterjedésével, környezeteinél sokkal vastagabb fallal s e fal vastagságba rejtett lépcsővel (melyet tehát erősen ótalmaz) bír, továbbá a körfal közel állásánál és annál fogva, hogy a várpalota leggyöngébb pontján emelkedik, s hogy az ellenség támadásának elébe helyezett utolsó erős pontot képezi, a tornyot végmenedék helyül tekinthetni; másrészt építményünket valóságos donjonnak nem mondhatjuk, mert nincsen kellőleg elszigetelve a többi épülettől, mert magasságával nem emelkedik túl azon (mely körülmény azonban be nem fejezett voltából is magyarázható), továbbá: mert a szomszéd sarkon is hasonló tornyot akartak emelni, (mit annak ugyan akkora vastag falai bizonyítanak), végre, mert laktoronynak nem használható. Mindezek következtében oly torony van előttünk, mely közepett áll a valóságos donjon és a rendes vártorony közt, és mely társával együtt soha sem épült fel úgy, mint volt tervezve eredetileg, s ezért is rajzunkon nem elég világos a lépcsőnek elrendezése sem, s nem világos, vajjon e lépcső nem vezetett-e oly nyíláshoz, melyen át vonóhídon a körfalakra lehetett menni?

Miután Zólyom várpalotájának erősítéseit részleteztem, legyen szabad a mondottakat röviden még egyszer összefoglalni. A várnak városoldalát, nem bírván semmi természetes erősséggel, védelmezték árokkal, kettős körfallal (Zwinger), és két erősebb toronynyal, egyikében (a dél-keletiben) volt az egyetlen bejárás a várpalota külső udvarába; ha az ellenség e bejárást bevette, a küludvarnak mind négy oldalát megkellett kerülni, mielőtt az erősített palota kapujához érhetett; ezen útján ki volt téve 1-ször egy igen keskeny folyosón négy oldalróli megtámadásnak, a kaputorony felső emeletéről hátúl, oldalt az elrekesztés faláról és a küludvar keleti részén álló erős épületről, elől pedig azon hídról, mely a palota első emeletéből ugyanezen épület első emeletébe vezetett. Legyőzvén ezen akadályokat, a védők ismét a palota kápolnájából és keleti oldaláról, úgyszintén a körfalról támadhattak; e nehézségen is túlesvén az ellenség, a küludvar északi részéhez ért, hol új szoros állott elébe, s innét hármas védelem a palotából, az azzal szemközt fekvő erős épületből, és mindketteje első emeletét összekötő hídról. Átesvén e veszélyen is a támadó, és elérkezvén a küludvar keleti részébe, itt újra két körfal toronynyal és három kelepczével találkozott. Mindezen, igen számos akadályokat legyőzvén, és a küludvar déli részét elfoglalván, hátra marad még magának a palotának elfoglalása, melybe ugyanis csak egyetlen egy kapu és semmi más földszinti nyílás nem vezetett. De ezen kapu erősen volt védve árokkal, vonóhíddal, a kapufölötti erkélyek lőréseivel s öntőlyukaival, végre a sarkerkélyekből és a magas fafolyosó (Hürden) védjével úgy, hogy a nehézség itt ismét s újra kezdődött. Azonban keresztűl esvén még ezen akadályon is, és elérvén a palota benső udvarát, még itt is kellett küzdenie az udvar első emelete szabad folyosóján felállított védők ellen, és csakis akkor közelített végczéljához, miután bevette a palota észak-nyugati sarkán álló torony alját s felhatolhatott annak falvastagságában elrendezett lépcsőn. Ekkor már a védőknek kellett menekülniök, mit azonban könnyen tehettek; mert még most is négy különféle út volt rendelkezésökre : ugyanis a szabadba menekülhettek a torony nyugati oldaláról a körfalra leeresztett vonóhídon, vagy az E előcsarnok ajtaján átmenvén a körfal északi részéhez támaszkodó épületbe; vagy menekültek a városba, midőn t. i. részint a folyosón, részint a lakszobák és a kápolnán keresztűl eljutottak a körfal keleti részéhez csatlakozó épületbe s innen a kaputoronyba s onnan a városba, vagy részint ismét a szabad folyosón, részint a díszteremen keresztűl hatva, elérték a körfal dél-nyugati sarkán álló tornyot, melyből leereszkedhettek a városba.

A felsorolt sok támadási nehézség és védelmi könyűség okából, úgyszinte a négyes menekűlés miatt a várpalota elrendezését czéljának igen is megfelelőnek, az erősséget maga nemében és idejében erősnek mondhatjuk; valamint másrészt áll, hogy mindezen előny elenyészik napjaink tüzérsége előtt.

A főerősítésen kívül a dél-nyugati szöglettorony összeköttetésben van egy terjedelmes sáncz és falból álló erősítési külműwel (fort detaché), melyet *kopasz bástyának* neveznek, s mely egészen rommá lett. Ezt valószínűleg csak a XVI. században építették, midőn Zólyom vára a török elleni végvárak sorába lett helyezve. Későbbi eredete és az ágyútűz ellen szánt elrendezése e külműwet vizsgálatunk körén kívül helyezik.

Ifjabb Kubínyi Ferencz a várpalota építészeti részét bővebben taglalván, — itt pár megjegyzésre, illetőleg hozzáadásokra szorítkozhatok.

A várpalotának legrégibb még eredeti állapotában reánk maradt része, a kapusíkátor és azon kamrák, melyek nyugati oldalán a földszínti folyosóra nyílnak. A kapusíkátor mindkét fala előtt kőlócza vonúl el, s e lócza fölött lóheralaku koronamű emelkedik

gyámköveken; mind a gyámkő, mind a lóhere csínos faragásu és tetsző aránya a csúcsíves styl legjobb idejét árulja el; a lóher-korona művet egyenvonalú párkányzat veszi körül. Mindezen faragványok tömörsége, az erősítésnek, melyet díszitnek, szellemében van felfogva. A síkátor donga bolttal van fedve, melyen régi festvények láthatók. Közepén körben az üdvözítő mellképe, feje körül a keresztes nimbus, egyik kezében a golyó, uralkodásának jele, másikát áldásra emeli. A falkép annyira elrongálva van ugyan, hogy a körirat többé nem olvasható, de az alakot egészében mégis megismerhetni. A körkereten kívül az egész dongaboltozat növénydíszszel van megrakva, melynek alakja, elrendezése és festése máris a renaissance modort árulja el, és sok tekintetben hasonlít a selmeczi ó-vár festvényeihez; ez utóbbiakkal akkor rakatott meg a még teljesen el nem készült templom, midőn 1559 körül, annak eredeti rendeltetését megváltoztatván, ezt erőddé alakították át.

A beludvart körülfogó első emeleti folyosó, részint igen erős és sűrűen elhelyezett gyámkövön, részint oszlopon nyugszik, mindketteje még az eredeti. A régi oszlopok sorozata boltozott arkadokat képez, melyek mögött a palota nyugati földszínti részén, sajátságos kettős kamrák terjednek el; igen erős gerinczes boltozatuk szembetünőleg hasonlít több analog kamrához, mely a sz. benedeki zárda templomának déli oldala és a kolostor nagy kereszt folyosója közt vonúl el. Mindkettejében a gerinczek nevezetes vastagságuak, végük lapos és nem igen széles, de innen kanyarvonallal vastagodnak a boltsüveg felé futásukban; a gerinczek keresztező pontján mindenütt nagy zárkő látható.

A felsorolt építészeti részletnél újabb az, melyet átalán a palota első emeletén látunk, s e kívül még földszínt a későbbi ablak kitörései és bélletei, valamint a kápolnába vezető kapubéllet is. Az ablakok kettős kőkeresztjei ugyanazon időben készültek, itt tehát nagy változtatás történt. Ugyanezen időtáján látták el mostani bélletükkel a különféle ajtókat is; u. m. a nagy teremét, mely az E előcsarnokból a) helyen a hajdani díszterembe vezetett, s melynek rajzát láthatni az Arch. Közl. IV. köt. I. füzet I. tábláján 3. sz. alatt. Kevesbbé díszesek, hanem az előbbivel mégis egykorúak az E előcsarnok b, c, d, e betű alatti kisebb ajtai. Gazdagabb megint és nagyobb, de egyszersmind stylje elkorcsosodásában tovább előhaladt is az utóbbiaknál a várpalota délkeleti szögében fekvő G kettős kápolnának földszínti és elsőemeleti kapuja. Hogy e kápolna — mely kivéve a két kapubélletet teljesen át van alakítva egyetlen egy kápolnára — hajdan kettős volt: bizonyítja épen e két egymás fölötti kapubéllet; alsó osztálya az őrségnek és szolgálóknak, felseje az uraságnak szolgált. A kettős kápolnát még Bél Mátyás látta a múlt század elején, arról a következőt megjegyezvén: „Ad orientem sacellum est, cultui destinatum divino, quod perrupto pavimento, & cum imae partis fano conjunctum, augustam refert aedem. Nempe superioris aedis partem, quoties sacra fiebant, rex, cum comitatu sibi familiari occupans; cum infra residuum aulae vulgus, consideret.“ E szerint tehát a két kápolna osztály a felsőnek padozatába s az alsónak boltozatába tört nyílás által egymással közlekedett, s ha a misét fent olvasták, ezt lent is hallani lehetett.

A kettős kápolna másutt ritkán fordúl elő, vagy legalább ritkábban maradt fen, ellenben mi annak bőségében vagyunk; mert nálunk ilyent az egész középkoron át építettek nem csak várak, hanem városokban is. A külföldön a kettős kápolnát nem használják a XIII. század felinél innen. E kápolnák *várkápolnák*, mely esetben vagy az alsó és felső osztály közt, mint Zólyomban, közvetlen összeköttetés létezik, vagy a két kápolna el van különítve egymástól, s ekkor két osztályában külön isteni tisztelet tartatik, vagy végre az alsó kápolna csak temetőhely, melybe az uricsalád holtjait teszik le. A kettős kápolna ezen első neméhez sorolhatjuk a püspöki palota kápolnáját is, melynek felső osztályában a püspök végezte ajtatosságát. Ily imolának csak két példánya maradt fen Ma-

gyarországon, t. i. a veszprémi úgynevezett Gisela kápolna, és a győri püspöki palotának kápolnája. A veszpréminek csak alsó, a győrinek csak felső része van restaurálva. A kettős kápolna második neme az, mely vagy *parochialis* vagy *zárdatemplomhoz van csatolva;* az elsőnek példányát látjuk a csütörtökiben a Szepességen, a másodikét sz. János kápolnájában, mely a pozsoni ferenczieknek temploma mellé építtetett. Harmadik neme a kettős kápolnának a *temetői kápolna*, mely elszigetelt állást foglal el a temetőben; felső osztályában olvastatik a halotti mise, alsó dísztelen osztályába teszik el a temető sírjaiból kiásott csontokat, miért is az egészet csonthéznak, Beinhaus, Karner, nevezik. Ily kettős kápolna fenmaradt nálunk Szakolczán, Körmöczön, Selmeczen, Kassán és másutt.

Sokkal későbbi az ablak és ajtók bélletének újításánál azon tatarozás, mely az első emelet folyosója észak-nyugati szögletét nagyította és az FF dísztermet famennyezetével látta el. E famennyezeten több német császárnak igen rosz arczképei láthatók. Egykoru lehet ezen tatarozással a palota külső falának a régi párkányzaton túlemelkedése is; ámbár ez szükségleti munka levén, pongyolaságáról következtetést újabb korára biztosan nem vonhatni.

A fentebbiek szerint jólehet bizonyos, hogy már IV. Béla is sokszor és hosszasabban időzött Zólyomban, a király építkezésének biztos nyomait a mai várban többé nem találhatni, hacsak ide az alapzatot vagy a minden épitészeti tagozat nélküli puszta falat számítani nem akarjuk.

A várpalotának legrégibb épitészeti részei, stylök után itélve : a lakház kapuja, az udvari folyosó gyámjai és a nyugati földszínti kamrák; e három rész a magyarországi csúcsíves styl virágzásának szüleménye; melylyel ama hagyomány is megegyezik, miszerint Lajos király emelte a várat, s ezt ifj. K. F. is e szavakkal erősíti: „Neki, t. i. Lajosnak, tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesebb kiépítése“, mi úgy egészítendő ki, hogy a várnak egész elrendezése nem előbbi a XIV. századnál; ha tehát volt régibb vár e helyen, ennek másképen kellett alkotva lennie, alkalmasint kisebb volt.

A legközelebbi újítást Mátyás királyunknak és fiának tulajdoníthatjuk; azok korára mutatnak a fentérintett ablak- és ajtóbélletek, arra, s hogy innentúl nem többé az erősítési czélra, hanem a lakház kényelmére volt tekintet.

A még későbbi tatarozást Christophorus a Turri kezdhette, ki Mária királynénak helyettese volt e várban; ide tartoznak a fenmaradt festmények is. E tatarozás építészeti részét alkalmasint 1548-ban fejezték be; mert ezen évszámot találjuk az udvar folyosó egyik ajtaja fölött.

Később a belviszályok és háborúk nem igen engedhettek ujításokat.

A múlt században Eszterházy érsek a kettős kápolnát rontatta el, a réginek csak is falát és két ajtaját tartván meg.

Jelenleg a várat erdészeti hivatalnak és katonai raktárnak használják, a nem használt helyiségek pedig napról-napra inkább pusztulnak.

Zólyom városának parochialis temploma a XV. század második fele építészetének jellegét viseli magán. Azonban hihetőleg ugyanazon telken régibb templom állott, melynek falait fel lehetett használni a mostaniban. Az egyház csak egyhajós ugyan, hanem bensejébe szökő támai számára, a három hajós templomnak tekintetét némikép megszerzik.

E támak boltozat által vannak összekötve egymással, s e boltozatokon emeletes magasságban karzat emelkedik, melynek folytonosságát a támak áttörései eszközlik. A három oldallal zárt szentély sokkal keskenyebb a hosszhajónál, az utóbbinak boltozata nem régibb a XVI. századnál, mit igen keskeny gerinczei bizonyítanak. A templomhoz, nyugati részén, három oldalán szabad négyszögtorony csatlakozik, melynek boltozott csarnokán átjárni lehet, mint a körmöczi vártemplom tornyáén. Az egyház déli oldalához többszögű kápolnát építettek, északi oldalán két emeletes egyszerü épület áll, mely hajdan városház volt.

Közel a templomhoz emelkedik az úgynevezett Thurzó-ház, régi részleteit Kubínyi közlötte.

RÓMAI FELIRATOK ERDÉLYBŐL.

TORMA KÁROLY l. tagtól.

HARMADIK KÖZLEMÉNY *).

1865 és 1866-ban folytatott felírattani vizsgálataim fájdalom nem voltak oly eredményesek, mint az előzetes 5 év alattiak, a melyek folytán 44 új, 26 már közlött, de hibásan közlött s a fellelt eredetiekről kijavított, s 1 elveszett, összesen 71 felíratot sikerült csupán e lapok hasábjain közölnöm. Másnemü foglalkodások gátolván meg az ezelőtt csaknem megszakítás nélkül folytatott felírattani vizsgálatokban s illetőleg az ezekkel összekötött utazásokban : nem vala módomban Erdély felírattani lèleteit folytonosan szemügygyel tartani, s főként ama leletekben gazdag vidékeket megvizsgálni, melyeken az arad-alvinczi vasútvonal főként 1865-ben folytatott földmunkálatai többnemü s értésemre csak hallomás útján s így meg nem bízhatólag jutott leleteket hozának napvilágra. Üresen azonban ez évek mégsem hagyták archaeologiai tárczámat. E pár lapon veszik a régiség- s főként a felírattani irodalom kedvelői ama felíratokat, melyeket 1865—1866-ban látnom s másolnom lehetett.

Tihó [1]).

0,33 m. magas — 0,20 m. széles, három darabra törött porondkő fogadmányi-oltár.

SILVA
NODO
MEST
ICOTA
VIVSFc

„*Silvano Domestico Tavius* [vagy *Titus Avius*] *faciendum curavit.*“
Találták 1865-ben. Holtzer Ignácz úr adományából az erdélyi muzeumban.

*) Az I. Közleményt l. *Archaeologiai Közlemények*, III. (Uf. I.), 141—150, s a II-at *u. o.*, V. (Uf. III.), 12—28 l.

[1]) A tihói római táborállomásról l. *Neigebaur*, „Dacien“, 233—234; értekezésemet „A M. Tudom. Akad. Évkönyvei“ XI. 2-ik darab, 20 l.; s *Ackner-Müller*: „Die römischen Inschriften in Dacien“, 753—754. szám.

Alsó-Kosály [1]).

Egy zöldporondkőből faragott síremlék felső részének 0,40 m. magas — 0,62 m. széles töredéke.

M Ꝺ
////VSCIANIEQ////
/////////VIIIM/////////

„[Dis] *manibus* [. . . . . F] *usciani equitis* [. . . . . vixit annis . . . .] *VIII m* [ensibus . . . . . .]."

Találták 1861-ben, midőn az Esterházi Miguel gróf kapjoni udvartelkén egy melléképületet szeszgyárrá idomítottak, a régi épület falába épületanyagként befalazva.

A tulajdonos gróf úr adományából az erdélyi muzeumban.

Szamosujvár [2]).

Egy zöldporondkőből faragott síremlék alsó részének 0,69 m. magas — 0,91 m. széles töredéke.

//// ////
//////////////////////
TILIANVSMIL////GX////
GEM·ANTONINIAN///
LIBR·COS·N·ET·AELA
PAVLINA·ET·VLP·DV
BITATA·FILI·PAREN
TIBVS·PIENTISSIMS
POSVERVNT

„[Dis Manibus . . . . . .] *tilianus miles* [le]*gionis X*[III] *Geminae Antonianae librarius consularis numeri, et Aelia Paulina, et Ulpia Dubitata filiae parentibus pientissimis posuerunt.*"

Találták 1865-ben a város malmának gátja mellett, az egykori római fürdők közelében. Voith Miklós úr adományából az erdélyi muzeumban.

Librariusnak neveztetett az a katona, a ki mint írnoka a csapatnak, ennek irományait — mint névlistáját stb. — kezelte, illetőleg vezette [3]). Librarius *consularis* numeri elég szokatlan kifejezés; mely azt teszi, hogy az egykor Szamosújvártt állomásozott segédlovasosztály = numerus, emez írnokát nem egyszerűen az osztály parancsnoka = praefectusa, hanem valamelyik consularis = daciai kormányzó, — ki egyszersmind a tartomány hadi parancsnoka is volt — tette azzá; illetőleg hogy nem volt osztályának egyszerü irnoka praefectusi kinevezés folytán, hanem főhadparancsnoki kinevezéssel volt megkülönböztetve.

---

[1]) Az a.-kosályi római táborállomásról s leleteiről l. „*Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben*" czimü értekezésemet „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei", I., 35—43 l.; *Ackner-Müller*, 759—769 sz.

[2]) A szamosújvári római castrum és leleteinek leirását, l. fentebbi értekezésemben „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei", I., 30—35. l.; *Neigebaur*, „Dacien", 231—233 l.; *Ackner-Müller*, „Die römischen Inschriften in Dacien", 771—775. sz.

[3]) V. ö. *Pitiscus*, „Lexicon Antiquitatum Romanarum. Venetiis, 1719." II, 457 l.; *Becker-Marquardt*, Handbuch der römischen Alterthümer", III., 2., 421 l.

A *numerus* alatt az egykor Szamosújvártt állomásozott *ala II. Pannoniorum* [1]), vagyis a Pannoniusok II-ik segéd-lovasosztálya van értve. Felíratunk érdekesen bizonyítja be azt, hogy a pannoniusok e lovasosztálya a XIII. legio gemina segédhadához tartozott. Az illető ugyanis a legio katonájának s a numerus írnokának van nevezve — a mi e legio s numerus együvétartozását fejezi ki, hallgatagúl azt bizonyítván, hogy az illető rendes ezredéből tétetett át hadparancsnoki kinevezés folytán ezredének auxiliaris osztályába.

A XIII. legio *antoniniana* mellékneve kétségenkivűlivé teszi, hogy egy, a késői Antoninusok korában [211—222] készűlt síremlékkel van dolgunk. A késői Antoninusok korában [Caracalla és Geta, Diadumenus, Heliogabalus] mondjuk, mert *Borghesi* elfogadott véleménye szerint tudva van, hogy Caracalla kezdé legelsőbben a legiók melléknevéhez fűzni saját nevét is [2]), mit aztán utódai is elfogadtak s gyakoroltak.

Szék [3]).

0,87 m. magas — 0,35.5 m. széles, zöldporondkőből faragott fogadmányi-oltár.

SILVNO
SACRVM
PROSAL
C·IRVLIN
IMGROEI
VSDEM

„*Silvano sacrum pro salute Caji Irulini magistro* (így) *eiusdem.*“

Találták 1865-ben a város melletti „Sóspatak“ nevű határrészben. Hortopán Simon úr adományából az erdélyi muzeumban.

A mi a lelet helyiségét illeti, nincs kétségem abban, hogy Szék gazdag sótelepét a rómaiak is bányászták; s alig hihető, hogy Silvanus collegiumának magistere pietasának jelét csak esetleges ötletből tétette volna ez akkoron kétségenkivűl erdős helyre. Nem kétlem, hogy a széki sótelepet egykor bányászott római aknamunkások a szamosújvári állótábor raját képezék.

Puszta-Szent-Miklós.

0,88 m. magas — 0,60 m. széles, mészkőből faragott síremlék, melyen egy szakállas férfi dombormivü mellképe látható. A síremlék mindkét oldala letörött. A mellkép balján [4]).

IVLARPHOC//////
AVGMVN////////
AELH////////
MAR////////
NT//////////
B///////

---

[1]) És nem Praetorii Pii vagy Praetorianorum Piorum, mint „*Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*“ című értekezésemben véltem, l. „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei“, III, 54 l.; v. ö. *U. o.* I., 34 l.

[2]) L. *Becker-Marquardt* „Handbuch der römischen Alterthümer“, III. 2. 374 l. 2124. j.

[3]) Erdély sótelepeinek egyike; aknáit azonban jelenleg nem mivelik.

[4]) Jobbján aligha volt valamely felírat.

„*Julius Arphoc*[io vagy Arphocidio] *anguri mun*[icipii.....] *Aelia H*[adriana uxor] *mar*[ito pie]*nt*[issimo] *b*[ene merenti].“

A báró Kemény Ferencz-féle lakház falába a bejárattól jobbra befalazva. Ugyan e lakház falába (a bejárattól balra) egy más, álló emberi alakot ábrázoló római dombormivü faragvány — melyen azonban nincs felírat, — s az épület homlokfalába két, egymásnak háttal fordúlt s nyugvó helyzetben levő oroszlánt (közbül a fenyőalmával) ábrázoló faragvány is van befalazva [1]). Hogy e felíratokat hol, a p.-szentmiklósi határon, a dezméri völgy nyilatában [2]), vagy tán épen Kolozsvártt találták? kitudnom nem sikerült. Mindenesetre e felíratos kő is a kolozsvári leletekhez számítandó; s így még egy bizonyíték arra nézve, hogy a mai Kolozsvár helyén egykor colonia = municipium = Napoca, s nem valamely kisebbszerü vicus = Patavicensium létezett [3]).

Kolozsvár [4]).

0,57 m. magas — 0,63 m. széles, mészkőből faragott síremlék.

//// M
//////////EC·ET·PATRO//////
////////IXIT·ANNI//////////
/////////ENTINA·MAR///////
////////ACIENDVM//////////

„[Dis] *Manibus* [. . . . . d] *ecurio et patronus* [collegii fa rum ? v]*ixit anni* [s . . . . . .] *entina marito* [. . . . . .] faciendum [curavit].“

A hídutczában levő 282 sz. Pákei-féle ház udvarán látható egy részlet a régi „óvár“ faragott kövekből épített körfalából; felíratos kövünk e falba mint építési anyag megcsonkított állapotban — mert felső párkánya a fal függélyes előszínének kedvéért le van faragva — megfordítva van befalazva.

Torda.

Egy 0,21 m. magas — 0,20 m. széles, mithriacus jeleneteket ábrázoló fehérmárvány dombormivü metszvény alján.

AVR DOLENS MILLEGEX/////

„*Aurelius Dolens miles legionis* [kétségenkivül V macedonicae] *ex* [voto].“

Nagy Miklós úr adományából az erdélyi muzeumban.

---

[1]) Ama kétsoru felírás, mely e faragvány párkányán olvasható, későbbi metszetü; a mi abból kitetsző, hogy azon helyeken, hol a faragvány esetleg derékban ketté van törve, a szavakat a metsző is kétfelé választotta.

[2]) V. ö. „Archaeologiai Közlemények“, V., 3. 13 l.

[3]) V. ö. *U. o.*, 15—16 l.

[4]) Az egykor itt létezett római telepváros s müemlékeinek leírását l. a fentebb megjelölt helyeken idézett e czímü értekezésemben „*Über einige dacische Inschriften*“ l. „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“, X.. XCII. l.; *Neigebaur*, „Dacien“, 222—231 l.; *Ackner-Müller*, „Die römischen Inschriften in Dacien“, 722—747, 864, 891 sz.

Várfalva [1]).

1. Egy mészkőből faragott síremléknek 0,29 m. magas — 0,25 m. széles töredéke [2]).

//// M
/////////EL·IVL///////
////////X·ANN////////
////////REL·SAT//////
//////////////////////

„[Dis]*Manibus* [Aur]*elius Jul*[ius vagy Julianus vi]*xit annis* [. . . . . Au]*relius Sat*[urninus [. . . . . .]."

Szabó Béni 231 sz. telkének utcza felőli kertfalába befalazva.

2. Az oláh templom tornáczában lépcsőül van egy 0,65 m. magas — 0,46 m. széles mészkőlap használva, melyről a felírat lekopott e kezdő betűn kivül:

D ///

„*Dis* [Manibus . . . . .]."

Károly-Fehérvár.

0,58 m. magas — 0,34.5 m. széles porondosmészkőből faragott fogadmányi-oltár.

DIANAE
SACR·
P·CAESO
NIVS
CELER
V·S·L·M·

„*Dianae sacrum Publius Caesonius Celer votum solvit libens merito.*"

Találták Maros-Portuson 1865-diki november 7-én. Jelenleg Alvinczen Bacsilla Elek úrnál.

Csóra.

Egy mészkőtuffból faragott, de hat darabra törött síremléknek 0,76.5 m. magasságban — 0,68.5 m. szélességben összeállítható részei; melyeken egy női mellképet koszorúban ábrázoló dombormivü faragvány alatt e felírat olvasható:

D· ///
Q·VAL·MAX///////
VET·LEGV////////
MISS·PR.//////////
////AC·SAP·
//////////////////

Találták a csórai határon levő úgynevezett „vályá re"-i fogadó közelében, a vasúti munkálatok közben. Pávai V. Elek úr adományából az erdélyi muzeumban.

---

[1]) Az egykor itt létezett állótáborról, s a romjaiban talált régiségekről l. *Neigebaur*, „Dacien", 195—198 l.; *Ackner-Müller*, i. m., 710—714 sz.

[2]) Hibásan közlötték *Neigebaur*, i. m., 196,2.; *Ackner-Müller*, i. m. 712 sz.

Ha e felírat 4-dik sorának tisztán katonai értelmet tulajdonítunk, olvasása ez lehet : „*Dis* [Manibus] *Quintus Valerius Maximus veteranus legionis V*[Macedonicae] *missicius pro*[praetoris] . . . . . .“

Missiciusnak azon római katona neveztetett, ki a becsületi-bocsátványt, a honesta missio érctábláját = katonai szolgálatából való elbocsátási-oklevelét megnyerte [1]).

Csak sajnálni lehet, hogy e felírat 4-ik és 5-ik fontos sorának olvasása — épen azok lévén leginkább megcsonkítva — nem lehet biztos. Nagy valószinűséggel állithatni azonban, hogy e két sor Dacia felosztására vonatkozik ily olvasással : „*missicius pr*[ovinciae vagy provincialis III. D]*aciarum Sar*[mizegethusae] *stb.*“ Ha ez olvasás nem hibás, felíratunk e kifejezése Dacia felosztására s köz- illetőleg alkotmányos életére vonatkozólag fontos adatot szolgáltat; mert ez esetet véve fel, Qu. Valerius Maximus a három részre osztott Dacia követeinek egyike lehetett a sarmizegethusai concilium provinciae-n, vagy országgyülésen [2]).

Veczel.

Egy itt lelt ezüst fibula töredékén mélyvésetü s fekete üveg-email eresztékü betűkkel e felírat van metszve :

QVARTINE VIVAS

„*Quartine vivas* [vagy megfordítva vivas Quartine].“

Vétel utján az erdélyi muzeumban.

E fibula felíratához — a férfinév kivételével — hasonló olvasható egy Vádon, Fogaras-vidékén lelt csínos arany fibulán [3]).

Jelen közleményem 11 új-, 1 már ismert — de hibás közlemény nyomán ismert — összesen 12 felíratot tartalmaz.

---

[1]) V. ö. *Orelli* : „Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio“, 3579, 3582, 3583 sz., *Orelli-Henzen*, u. o., 6861 sz.

[2]) L. „*Dacia felosztása a rómaiak alatt*“ czimü értekezésemet, „Az Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei“, II., 108—114 l.

[3]) Juliane vivas l. *Ackner-Müller*, *i. m.* 810 sz.

AZ ÚJABB IDŐBEN
Ó-SZŐNYÖN KIÁSOTT RÓMAI RÉGISÉGEK.

RÓMER FLÓRISTÓL*).

A régi műemlékeknek, az időjárás lassankint dúló befolyásán kívül, legnagyobb ártalmára van az emberek irántuk való egykedvűsége, leginkább pedig a gazdászatnak oly telkekre való kiterjeszkedése, melyeken, ha a múlt századok építészeti célokból mind azt, mit a földön fölül könnyü szerrel ellehetett hordani, el is hordott : most már sokkal nagyobb bajjal a szántóvasnak akadályúl szolgáló alapépítményeket is ki kell szedni, és vagy építészeti anyagul felhasználni, vagy mint porondot az utak építésére és fentartására alkalmazni.

Naponkint láthatjuk ezt az ősrégi Aquincum, a nagy kiterjedésü Bregetium területén. Alig áll be az ősz és a vetések helyeit kezdi a gazda felturkáltatni, hogy a még gátul szolgáló falak maradványaitól földjeit tisztíthassa. Ez mind jó és üdvösséges. Nem is mondom, hogy ott, hol a puszta falmaradékok eltemetvék, a birtokos csupa kegyeletből a régiség iránt, azt mit tulajdonától méltán követelhet, feláldozza, és belőle hasznot ne húzzon; hanem itt csak arra akarom a tekintetes Akademiát figyelmeztetni, hogy tudományos ásatásokra oly csekély levén költségünk, miszerint avval e téren keveset lendíthetünk, legalább arra fordítsuk gondunkat, hogy ott, hol a czélszerü gazdászati törekvések az eltemetett városok tág terűleteit, saját czéljaik előmozdítása végett úgyis feltárják, és kutatásainkra mintegy előkészítik, kezet nyújtván, tudományos szempontból el ne mulasszuk ezen soha vissza nem forduló jó alkalmat felhasználni, minden tekintetből kizsákmányolni, és így tetemes költség nélkül a nagy és meglepő eredménynek elérhetését elősegíteni.

Négy év előtt, mikor még Győrött éltem, Bregetium terűletén gyakran megfordultam, és *Malek Károly* úti biztos által, kit ezen terület tudományos szempontból érdekelt, minden előjött műemlékről értesűltem; ő a lelhelyeket felmérte, lerajzolta és az archaeologiai bizottság gyűjteménye számára honfias készséggel leküldte, míg más részt, az ő terűletén kiásott emlékek, az országos főépítészeti hivatal útján, a magyar nemzeti Muzeumba kerűltek. Malek azóta Öttevényre tétetett át, és mi továbbá a szőnyi ásatásokról semmit sem hallottunk.

Egy hava, hogy az Akademia udvarában a sz. Ferencz-rend tartományi főnökével, főtisz. Piry Czirjék atyával találkoztam. A tudományt kedvelő régi jó barátom arra figyelmeztetett, hogy Ó-Szőnyön ismét nagyban ásnak, és hogy a Dunaparton a felírásos kövek egész halmai fekszenek.

---

*) Felolvastatott a m. tud. Akad. 1865. november 27-ki ülésében.

Megtettem a méltóságos elnökségnél, a méltóságos földbirtokosnál, gróf *Zichy Miklós* úrnál és az arch. bizottságnál a szükséges lépéseket, és f. évi november 1-én a fölötte érdekes lelhely színére siettem.

Az első, mi az uradalmi lakban meglepett, azon remek szobrocskák valának, melyekre *Markusovszky Gusztáv* jószágkormányzó úr legelőzékenyebb szívességgel figyelmeztetett.

Ki merem mondani, hogy ilyesekből a m. nemzeti muzeum, hazánk terűletéről hasonlókat nem bír; kár hogy töredékek, de a ki tudja mennyire nehéz, annyi viszontagság után valamit a föld gyomrából épen visszanyerni : örvendeni fog a remek töredékeknek is, mint csalhatatlan tanúságoknak, hogy a rómaiak izlése és műkincsei nem csak szorosan vett hazájuk terére szorítkoztak, hanem hogy Pannonia területein álltak műemlékek, melyek a mainapiaknak is mintákúl szolgálhatnak.

1-sö ábra.

2-dik ábra.

Legelől említenem kell a két fehér márványszobrot, mind a kettő Aesculapot tárgyalja, és ámbár igen roncsolt állapotban van, mégis a magasabb foku művészetről tanuskodik. Az első (1. ábra.) tiszta carrari márványból van faragva; magassága fő nélkül $14\frac{1}{2}''$. A meztelen mellen átvonúl a köpeny szépen vetett redőzete, mely a balkezet födvén, a jobbikat meztelenül hagyja. A furkós botnak, melyre a kigyó tekeredik csak alsó vége van meg, a kigyónak felső része a jobb lábszárhoz símul; a lábfejek leütvék, a balkéz alatti redőzet egy alúl gömbölyített pillérhez tapad.

Nem hibázok, ha azt állítom, hogy a másik szobor (2. ábra), mely kagyos fehér márványból van, szintén Aesculap. Ezen mű haut-rélief alakban a lapos háttértől 4″-nyire kiemelkedik; a lábszár alatt eltört alak $13\frac{1}{2}''$ magas, és igen csínos, Jupiter Olympusra emlékeztető fővel bír. A felső test mezítelen, a köpeny balvállról a jobbláb felé hullámzik, és a letört lábfejeket meztelenül hagyja. Jobbkeze a rézsut fekvő kigyós boton nyugszik, míg a bal a redőzetet összetartja.

Nem kell csodálkoznunk, hogy a három talált alak közt mindjárt kettő az egészség Istenét adja elő; a rómaiaknál, úgy látszik, *a mens sana in corpore sano* az életbölcsesség fő törvénye volt, és azért valamint a fogadmányi oltárokon, melyeket PRO SALVTE IMPERATORIS emeltek, leginkább Aesculapius és Hygieia említtetik, úgy leggyakrabban találkozunk ezen Istenségek szobraival, sőt az érmeken is igen sokszor látjuk a „SALVS“ felírással Hygicia Istennőt. Csak maga Arneth e munkájában „Synopsis numorum Romanorum qui in Museo Caesareo Viennensi adservantur“ 79 különveretü „*Salus*“ felírással díszlő éremről emlékezik.

A harmadik faragvány (3. ábra) Merkurt állítja elénk, egy imolácska orma alatt. Az egész műtöredék 18″ hosszu, 10½″ széles, 3½″ vastag, melyből 2½″ a dombormű emelkedésére szolgál. A meztelen bálványnak egyedűl melle van köpenynyel födve, mely jobb kezét (ebben az erszényt tartja) meztelenűl hagyván, a balkezen át tekeredik, ebben nyugszik a jelvényes caduicus. A lábak le vannak tördelve, de a balláb mellett áll a bakkecske.

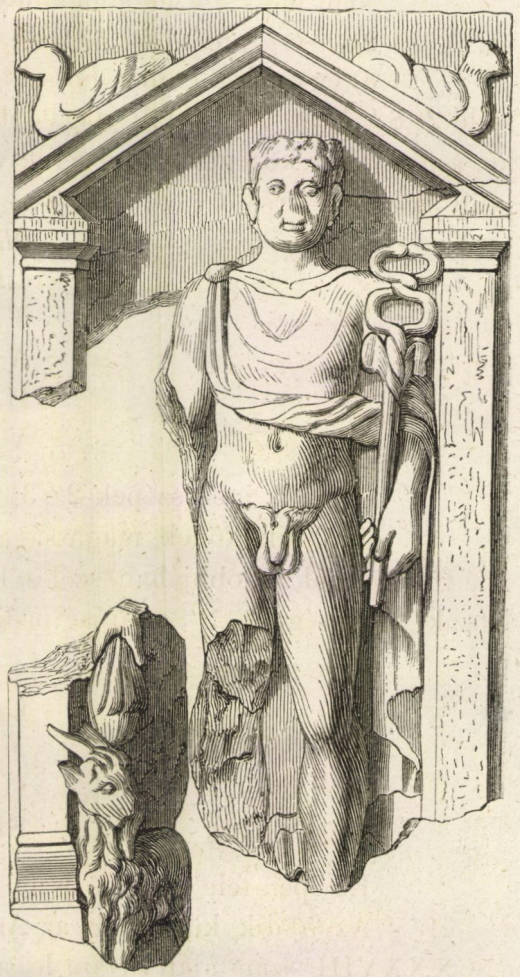

3-dik ábra.

A mű homokkőből volt faragva, ennek durva felülete pedig, mint még itt-ott látni lehet, finomabb, talán gipsz réteggel volt behúzva és különféle színekkel díszítve. Az orom oldalain galamb és kakas ülnek, mint a háziasság jelvényei. Az orom tagozata vagy párkánya sötét violaszínt mutat, a mennyezet belül zöld alapon barnás és fehér vonalok által van cassettirozva. A pillérek fejei sötét violásra, a pillérek maguk vörösre festvék. A háttér vörös, a köpeny haragos vörös, a test pedig természetes színt mutat. Ezen műdarab a római műemlékeken előforduló polychromiának tagadhatatlan példánya, mely művészeti tekintetből is igen érdekes.

A kőfaragványok után, hadd álljon itt egy terracotta *álcza* (4. ábra), milyeneket gyakran, talán mint a pálmaleveleket, antéfixes-ekül a cseréptetőkre használhattak, s milyen nem rég a budai hajószigetről is a m. nemzeti muzeumba került. Ezen, felül kerekített, alulról pedig alkalmasint oldalszárnyakkal diszített agyagműnek magassága 7½″, szélessége 5″ 10‴, vastagsága 1″ 4‴.

4-dik ábra.

Nem csekélyebb érdekkel bírnak azon írásos kövek, melyek a Pannoniának nevezett földnek ék. oldalán találtattak, és jelenleg a parton hevernek.

Az 1)-sőnek felső töredéke oszlopok közt egy férfit, egy nőt és középett egy kis fiút mutat; a férfi és a kis fiú tekercs formát tart, az asszony almát; a kőnek szélessége 2′ 11″, magassága 4′, vastagsága 9″; maga a véset 2′ magasságu. Az alsó töredéknek jobbik széle le van tördelve, magassága 3′ 2″, szélessége 2′ 4″; az igen tisztán dolgozott betűknek két legelseje 3″-nyi, az alsók 2″ 3‴-nyiek.

D M
AVR ADIVTOR
VET LEGIS·M·H
MQVANNLMAR
TIARVFINA CON
iVNXEHER.EAVR
vIBIVS////L·F·C

Nem messze ezen emléktől fekszik

2) egy *arató*redék, melyen azonban semmi írás nem látható;

3) egy *sírkö*, ennek hossza teszen a faragványig 4′ 3″, a faragmány mag. 1½′, széle 2′ 8.″ Ezen két oldalt nagyobb alakok, és pedig jobb oldalon a nő golyót tart, balon a férfi, ki a közepén álló gyerek vállára kezét teszi, e mögött áll egy negyedik magasabb alak. A felírás ez:

ARELÆ VCTORINE
LIBERTÆEHERME
TIONI ALVMNO
A V R E L I V S
H E V T I C I NV S
V E T E X B L E G

A betűk igen szépek 2″ 3‴-nyi magasságúak.

A 4)-dik kőnek magassága 2′ 8″, a jobb oldalon álló képnek, melyen egy balfelé futó meztelen, jobbjában széles kardnemü szerszámot tartó, balját kinyujtó férfi alak látszik, szélessége 2′ 1″, az írásé pedig 3′ 3″. Ez így hangzik:

D
C V I N D O N I C
MVNBRIG·II VI
IO·MARCO·DEC
SECVNDSAVGLI

Ez épen fele az igen tiszta 4″-nyi magas betűjü emléknek.

Az 5)-dik követ már az Archaeol. Közlemények III. köt. IV. füzet 164-dik lapján XXXVIII. szám alatt írtam le, a kő még akkor ép vala, de most az ide-oda hurczolás által közepén ketté tört, bár különben még épségesen megmaradt; az írás rajta igen szabatos, a betűk 3″-nyiak.

A 6)diknak hossza 1° 4′, magassága 3′, vastagsága 9‴.

D M
E MEMORIAE LANTISTI
B[illegible]ELLICIANI VET LEG I ADIV
EEIVLIAE PROCVLAE EIVS
LVCI ANTISTI BELLICVS
MIL LEG II ADIVTRI COS
EBELLICIANVS MIL LEG
/S SEXACTVS OFFHERE////
DES PARENTIBVS KARISSIM
IS F CC

Ezen súlyos tábla oly alkalmatlanúl volt a többiek közé szorítva, hogy olvasása, mivel fejjel lefelé állt, igen sok fáradságba került.

A 7)-diken meglepő faragvány vagyon, t. i. egy balra ügető lovas pakróczon ül, nadrágja szűk, felső öltönye térdig ér, köpenyének csak egy része látszik, feje nincsen. A faragás a durvább anyaghoz képest meglepőleg természethű.

D M
M· VLP· PRISCI
BELL////AN· LEG·
I· ADI· STIP· XXII·
M. IVL· FINALIS
OPTIO· HASTATI
LEG///A//EIVSD
HERES· F· C·

Az $5\frac{1}{2}'$ magas, 2′ 11″ széles, 11″ vastag kőlap, mely valamint a többi a közel lévő almási mészkőből áll, egészen kőragaszszal van bevonva, miből azt lehet következtetni, hogy ezt, valamint, más itten előforduló, ketté vágott, vagy széleiken alkalmazhatólag idomított emlékeket, maguk a későbbi ivadékok építményeikhez felhasználták.

A *Pannonia* területén, a hol a régi alapok kiásatnak, nem csak felhengeres kőkoporsó födeleket, nagyszerü oszlop talapzatokat, gyönyörűen faragott párkányzatokat találtam, hanem kőtáblákat is, melyek $1\frac{1}{2}$°-nyi hosszaság mellett a 3′-nyi szélességet meghaladják, és jelenleg vagy úgy mint vannak, építési anyagul szolgálandnak, vagy összetöretvén köb-öl számra csekély áron eladatnak.

A délutáni időt arra használtam, hogy Kún Miklós úrral, ki a kövek mérésénél és fejtegetésénél igen kedves szolgálatot tett, a Dunán túl levő római sánczokat is megtekintsük. A Pannoniával szemközt fekvő, azonban annak ész.-keleti szögleténél mintegy 100 öllel alább, Izsa felé elterülő földgátony, melyet ma *Leányvár*nak hínak, valódi római sánczolt tábor. Ez a Duna partjától mintegy 40 ölnyire fekszik, a széles árkok betemetvék, a töltés többnyire behúzva és a gazdaság számára le van foglalva. A délnyugati sarkon a kőfejtők egy gödröt nyitottak, melyben a 4′-nyi széles kerektorony falát látni lehet. A sáncznak hossza 80°, szélessége 80°, s így ezen váracs, az eddig általam a Dunának tulsó partján találtak között legnagyobb terjedelmü, miről, ha a Pannoniai táborra következtetni szabad, ennek mindenesetre Duna mentében a legtekintélyeseb hadi telepítvénynek kellett lennie.

Nem csak a váracs alakja, a kőragasz neme, hanem maguk a cseréptöredékek, és a *kalász idomu* kőrakás, mely az ó-szőnyi partépítéseken gyakran föllelhető, bizonyítják azt, hogy e helyen római előőrség állott.

Ismét átkelvén a Dunán, Béla-majort tekintettük meg, melynek udvarában talán száz köb-ölet is haladó terméskő-halmazokat láttam; de ezek közt egyedül egy faragott darabot tettek ki a sarokra, mely 2″ magas, $1\frac{1}{2}'$ széles, durva müvezetü fáklyát tartó geniust ábrázol.

Már beestélyedett, azonban tudván, hogy még a városban is vannak a kőfejtő gazdák udvaraiban irásos emlékek, legelőször is nt. Varju István lelkész úrhoz siettem, kitől hallám, hogy a régi vízvezetés *ólom csövei*, t. i. lábszár vastag, ujnyi erős, $2-2\frac{1}{2}$ lábnyi hengerek kiásattak, hanem nyom nélkül eltüntek.

Betérvén *Sós Gergely* udvarába, egy magas kőhalom allján igen szép faragásu oltárt láttam, melyet ámbár előttem az archaeologia szenvedélyes barátja Sárközy József*) úr a többivel együtt már leírt volt, a látható irásos oldalát lámpafénynél másoltam.

*) Örömmel jelenthetem, hogy mélyen tisztelt barátom, ki már egy félszázad óta mindent gyüjtött, rajzolt, tanulmányozott, mit kömlődi birtoka szomszédjában fölfedeztek, avval kecsegtetett, hogy ezen tanulmányai eredményeit legközelebb archaeologiai közleményeink számára átadandja. Mily becses

LIBER·ET LIB
XX G G PRO SA
M· AVR ERE
VET L I AD·XX R
DEMOPHHI LV
LIBERT· V· S·L·M

IMPP DDN SEV·
Ⓢ

A kő magassága 25″, az irásnál szélessége 14″, vastagsága 8½″, a betűk vörösre voltak festve. A jobbik oldalon női alak látszik thyrsussal baljában, lábánál kutyanemü állat, jobbjában lefelé korsót tart; bal oldalon Bachus áll hosszu ruhában, jobbjában korsó, melyet jobb lába mellett ülő párducz felé tart, baljában thyrsus. Ezen oldalfaragványok is vörös háttérrel bírtak, s bár nem remekek, de torzképeknek se mondhatók.

Ezen műemlék a consulatusi évek után itélve, Krisztus után 202-ik évre teendő, mert azon évben említtetik p. o. Gruber Inscriptionum I. 244. lapon álló felirás szerint:

IMP CES L SEP SEVERO PIO PER
TIN AVG NIII ET IMP M AVR
ELIO ANTONINO AVG FIL
COS

Ugyanazon Severus és Caracalláról szól Grubernél található felírás 202. l.

DVOBVS AVGG SEVER
RO III ET ANTONINO PIO COS

valamint ez is:

SEVERO III ET ANTONINO AV
GG NN COS

Midőn *Sós Gergely* uramat megszólítván, kérdeztem, nagy becset tulajdonítana-e ezen kőnek, és nem lenne e kész a nemz. Muzeum számára átengedni? minden habozás nélkül nemzeti intézetünknek, melynek gyűjteményét már mai nap dísziti, átengedé.

Nem csekélyebb érdekeltséggel bír a *Szalay Józsefnél* lócza gyanánt a ház előtt fekvő fogadmányi oltár. Ez későbbi korból való 2′ 9″-nyi magas, 1′ 3″-nyi széles és 1′-nyi vastag, következő felirással:

(g) ENIO LOCi
ET·FORTVNAE
CONSERVATRI
CI PRO SALVTE
DN GETAE AVG
////S·SVPERINVS
//VET LEG I·ADI·
A·V·L EX VOTO
POSVIT DN////
CLAVDIO AVG
////PATERNO////

Ezen emléket 269-re kell tennünk Krisztus születése után, mert Gruter I. 27. l. szerint

CLAVDIO CONSVLE
ET PATERNO

ezen évre esik. Ugyanott 366 lapon ezt

legyen ezen munka római irodalmunkra nézve, abból sejdíthetjük, minthogy Sárközy egyedül maga volt az, ki e vidéken, ezen század elején müködő hírneves földieink után, a római régiségekre kellő gondot fordított.

olvassuk: CONSVLE CLAVDIO ET PATERNO és
ismét 367 l. . . . . IMP
CLAVDIO AVG ET PATERNO CONS

A kő irása a hanyatló kor jellegét viseli; szintén s mint az előbbiek almási kőből való, és mint a rajta lévő kőragasz mutatja valamely építménybe volt alkalmazva.

Szalay József is, magyar őszinteséggel, minden tétova nélkül e követ a nemzetnek felajánlá.

Hátra volt még *Szer József* gazda, kinek kőhalmában a holdvilágnál egy követ találtam, mely a kalendárium napjához hasonló képpel bír, és válu alakra volt idomítva. Midőn ezen darabot is a muzeum számára elkértem, egy mással is kináltak, mely hátul a kamrában fekszik, és sajnálatát fejezé ki, hogy a harmadikot, melyet azonban Sárközy uraság leírt, a tűzfal alapjába rakta. Megnézvén a kis oltárt, mely Mithrasnak volt szentelve, bár két oldalról egy-egy betűsor le volt faragva, mint a pannoniai Mithras tiszteletnek csinos emlékét a muzeum számára lefoglaltam, és le is hozattam. A felírás ez:

SOLI D
NVICT
Q AVRIV
- - VSL
PRFV

A kő magassága 1' 9", jelenlegi szélessége 7" teszen.

A ki tudja, mit tesz mai napon, egy helyen ennyi felírásos követ egyszerre találni, képzelheti benső örömemet, melyet éreztem, midőn e felírásokat másoltam. De ezeknél még nagyobb meglepetés várt reám, midőn az utolsó házból, épen elmenetelem előtt, a jámbor Mondók nevü pogánypénzkereső egy törött tégla darabot tett kocsimba, melyen öt sornyi írás látható. Az írásos téglák az archaeologiai ritkaságok közé tartoznak; tulajdonomon szokott nagyobb római betűkkel ez áll:

HOC DIE FELICE
EVNT PER SECVL
VTESQVORVM
NONES/////¦IC
LONGIVS· I

Ezen tégla mostani hossza 13½", szélessége 9½", vastagsága 2" 9'''. Hogy római mű, alakján és anyagján kívül mutatja a fenebbi felírás közé, a második sor PER-jétől kezdve az utolsó LONGIVS -Ssze mögé rézsut terjedő, itt majd minden téglán előforduló bélyeg :

LEG I AD látható, mely a fenebbi írás után nyomatott reá. Minthogy a felirásból talán még ugyanannyi hiányzik, alig fog ez egyhamar valaki által kielégitőleg kiegészittetni.

Ezen bélyegen kívül, melyet

LEG TAPF alakban is, valamint üres hypocaustum-féle, úgy, mint a nép nevezi sajt alakuakon, melyek 8½" átmérővel bírnak, és 2" 9'''-nyi magasak, és 9-sével hypocaustum oszlopokul felhasználtatnak. szerencsés voltam egyet találni, melyen világosan CORTA vagy CURTA-t olvastam.

Ezen *Corta* vagy *Curta* nevet azért emelem ki, mert Schoenwisner Comment. Geograph. I. 109 lapján Ptolomeus után ilynevü helyet említ *Crumerum* helyett Bregetium közelében, melyet idézett irónk ugyanegynek tart különféle időszakban, és azt a mai Nyerges-Újfaluval ugyanazonosítja. Bizonyos, hogy ezen téglafelírat Ptolomaeus állítását

igazolja, de melyik római telepítvényt kellessék *Curtá*nak tartani, tanítani fogja a jövő, főleg ha ehez hasonló, más téglákat leszünk szerencsések fölfedezni. — Ime ismét egy új bizonyítéka annak, hogy a legcsekélyebb töredék is nagy fontosságuvá válhatik, ha felirással ékeskedik.

A téglák után a *mécsesek* felirásaiban a római kézmüvesek egész sorozatát bírjuk, vagy azok tulajdonira emlékeztetünk. Azon közönséges alaku mécsesen, melyet itt, mint töredéket nyertem, a százszor előforduló CRESCE

S

olvasható. Egy másikat szerzett Végh Ödön úr VIBIAN felírattal [1]).

Terra Sigillata cserép egész marokkal található a Dunaparton, hol a szép haragosvörös, fényes darabok már messziről csillognak. Ezen alkalommal csak két nagyobb darabot nyertem. Az egyiken a divatas kigyótojás (Eierstab) ékitményen alul csínos lomb látható, ide oda hajló nyelekkel, a másikon az előbbi diszítmény alatt rózsákba végződő leveles ívek emelkednek pikkelyszerüleg; érdekes ezen darab azért, mert

(FLENIVSFEC) siglája által a pannoniai terra sigillata edénykészítők, mint:
BORILLI·S, l. Arch. Közl. III. köt. 166 l., mely szintén Szőnyön találtatott;
C - IPPI - M, és
RESATVS·*f* IIC, l. Arch. Közl. IV. köt. 40 és 41 l., melyek Baracsról valók, és
CINNAMI, l. Arch. Közl. V. köt. 77 l., mely a paksi szőlőben előjött, ismét egy új társsal szaporodtak.

Egy harmadik kisebb darabon, levélkoszorú fölött, lombozat közt egy nyulacska guggol.

Ott, hol azon érdekes cserepek annyi töredéke találtatik, hogy egy lépést sem tehetünk anélkül, hogy vagy valamely edény, cseréptégla, üres téglák, mécsesek, festett fal töredékekre ne lépjünk, az 1—1½ ölnyi meredek partra emelvén szemeinket, észre kell vennünk az egy-két ölnyire vízirányosan, függélyes falak által korlátozva nyúló 3—4 hüvelyknyi rétegeket, melyek magukban a házakban hajdan szoba padlatokul szolgáltak. Az alap gyakran halgerinczes kőrakás, mely már maga a római müvezetről tanuskodik, e fölött durva tégla és cserép porladék fekszik, sok mész és apró kavicscsal keverve, ezen legfelül finomabb téglaporond, mészszel vegyitve terül el, simítva és élénk színnel pirosítva.

Két ilyen padlatot ásattam ki november 16-án; az egyik egy ölnyire fekszik a mostani gyep alatt, mely a város utolsó háza és a szőlők közt elterül, egyebet sem találtunk, mint egy lócsontvázat, és nehány festett fal töredéket; a másik szoba padlata csak egy lábnyira feküdt a gyep alatt, és tapasztott padlata az által különbözik az elsőtől, hogy mint a márványozásnál, szabálytalan fehér erek vonultak át a vörös talajon. Ezen erősen összetartó padlatokból áradások után sokszor □ ölnyi darabok hullanak le a partokról és idővel elporlanak.

A partot és annak hosszában elterülő számos fal- és cseréptégla hulladékot tekintve, azt hittem, hogy ezen város valamely nagy földrengés által, milyenek a múlt században még gyakrabban veszélyeztették Komárom vidékét, egyszerre elpusztult, és hogy itt is, mint a két hírneves olasz városban, sokat kell egy helyt, ha mindjárt töredékben is

---

*) Ilyen felirásu mécsesek nem csak a Pannoniai telepeken, de másutt is gyakran fordulnak elő. Így a CRESCES bélyegü Sabariában is találtatott, meg van az Augsburgi muzeumban, valamint a Regensburgiban is, pedig hét példányban. VIBIANI-ból szintén hét darab van Regensburgban, de Augsburg körül is találtatott. FORTIS bélyegü Sabariában, Salzburgban, Silesiában jön elő, a regensburgi muzeumban négy darab van felállítva. SEXTI, IEGIDI szintén ottan fordul elő; ezen utolsónak két példányát a szünnapok alatt *Orsován* találtam.

találnunk. Azonban csak ezen egy napi ásatás is eléggé tanusítani látszott azt, hogy legalább a Dunaparti házak lassankint omlottak össze, és hogy azon kavics és homok rétegek, melyek a pázsit alatt néhány lábnyira a padlatok fölött elterülnek, valami nagyobb áradásoknak eredményei, melyek után a még fennlevő falak beomolván, századok alatt a legfelső televény földet adák.

Több ilyen részletes ásatás, a jegyzőkönyvek lelkiismeretes felvétele mellett, mindenesetre itt is nagyobb világosságot áraszthatna Bregetium elpusztulásának, vagy elhagyattatásának történetére.

A kisebb tárgyak közül, melyek itt újabb időben találtattak, említendők tek. Markusovszky Gusztáv úr gyüjteményéből:

egy csínos *Minerva fő*, tollal, majd szárnyasan ékesített sisakkal, mellvérte vese alakúlag van elvágva, pikkelyes, közepén a gorgonfővel. Az egész középszerü római plastikáról tanuskodik; minthogy füle nincsen, és magában bevégzett mellképecske, melynek nyakán alúli része azonban egészen lapos, míg feje tömör, alig lehet gyanítani, hogy mire szolgálhatott. Különben a darab elég ép, színe barnás. Magassága 3″, mellénél 1″ 8‴ széles;

egy *Mercurfő*, belül egészen üres sárgaréz öntvény. Egészben durva, parlagi munka, nagyon pórias arczkifejezéssel, kezdetlegesen jelzett szemekkel, vastag orral, nagy szájjal. A rövid göndör hajzat a homlokon stilszerűleg ketté válik, és az egész fejet a nyakig egyenlő fürtökben fedi; a fülek, az orr alsó porczogója és az álló állkapocs irányában alkalmazvák. Feje tetején emelkednek a jelző szárnyacskák. Meglehet, hogy valamely egész alaknak töredéke; hátul nyakán alúl, később kitört, nem is szabályos mondola alaku nyílás vagyon, melynél fogva e bálványka felakasztható volt. Magassága 2″ 5‴, mellének széle 2″ 2‴. Ez is barnás színű, a zöld szirony nyomaival;

egy *réz álcza,* mely vastagabb lapból álló öntvény. Egészen azon modorban, mint ezen álczákat a régészeti munkákban igen gyakran találjuk. Jobb fele inkább van kifejlődve, mint a bal, mi a kifejezés furcsaságát kiemeli. A vastag orr, a mintegy kiabálásra nyílt száj, pórias, az alacsony homlokot keskeny szalag egyenesen fejezi be, ebből hajdan kajmóforma peczek emelkedett, és így alighanem csatul szolgálhatott. Az elkerülhetetlen, hármas, kolbászszerüleg lecsüngő hajfodor szárnyformára emelkedik a homlokszalag fölé, és a koponya nélküli arczot még furcsábbá teszi. Az arcz magassága 1″ 1‴, szélessége 1″ 2‴.

Nagyon érdekes egy carneol vésett kő, melynek előlapján való monoru 1″ 1‴ — 10‴-nyi keretben egy jobbra tekintő Mars áll, jobbja lábáig érő, sajátságosan dudorodó paizson nyugszik, baljával hosszu, fordított lándzsára támaszkodik. Igen hasonló a római érmeken előforduló *Mars pacifer*hez. A két oldalon létező etruskbetűs köriratot megfejteni még nem sikerült. A lapos kő hátlapján létező, nem egészen szabályok monorkeret $9\frac{1}{2}$″ — $6\frac{1}{2}$″-nyi, font ágakat, vagy kötélszerü fonadékot mutat. A balra tekintő alak cynecephalos fejjel bír, melle vértezett, jobbjában ostort, baljában faágat tart. Ez az Anubisféle Abraxi alakokhoz tartozik. A lábai körül és alatta levő etrusk (?) betük szintén magyarázatlanok.

Ezeken kívül van *Markusovszky* úr birtokában két csengetyű, egyik négyoldalu, a másik felül hasas, egy bronz gyűrű, egy stilus, mintegy négy különféle alaku kulcs, több fibula, sok csúcsu, és egy zöld üvegfolyatból álló talapzat, mely egy oroszlánylábon állva, felül oroszlányfővel bír. Ilyeneken gyakran előfordulnak a faunusok mellképei.

Pollák Antal szőnyi kasznár úrtól kaptam a muzeum számára egy iramló $3\frac{1}{2}$″ hosszu, 2″ magas Pegasust (l. a következő lapon 4-dik ábrát). A kis mén aránylag nagyon rövid testtel bír, mindkét szárnya és farka le van tördelve, patkói alatt apró köbök van-

4-dik ábra.

nak, melyeken az állatkát fel lehet állítani. Ezen bronzdarab igen középszerü miveletü, és ezen évben a *pannoniai* területen találtatott.

Egy napnyi Szőnyön létem alatt különféle házakba beszólván, és pogány- vagy vad pénzek után, mint itten a római érmeket nevezik, kérdezősködvén, nt. Varju úrtól egy kukorodó kutyát kaptam, mely három levelü tokból kinyujtózkodván, lábai közt, szájában valamit tart. Magam számára pedig e következőket szereztem meg : egy Kézyféle fibulat, bronz liliomot, egy fejnélküli ülő alakot, hátán CISONI felirattal, sárgaréz gyűrűt, hat néző oroszlánnyal, és végre mi mindezeket felülmúlja : egy emberinél nagyobb gyűrűs vagy nevetlen újj végízét bronzból, egy tagadhatlanul remek szobornak csekély részét; a szobor maga vagy már rég kiásatott, vagy ha még a földben lappang, mindent felülhalad, mit eddig ezen korszakból bírunk, és maga az egész terület felásatását megérdemlené.

Egy kerek, sötétszínü üveggyöngy, szigszöges fehér dísszel, és egy másik négyszögü, melynek élei két oldalt tompítvák, az üveg készítményeket képviselik.

A római lelhelyeket jellemzi azon érem sokaság, mely az elpusztult városok és erődített gátonyok területein találtatik. Ó-Szőnyön temérdek pogány pénz kerül napfényre. Az arany és szebb ezüst érmeket a találók többnyire a tatai és komáromi szatócsokhoz viszik, hová egyéb becsesebb tárgyak is kerülnek ; a kopott ezüsttel és bronzpénzekkel az arra forduló utasokat kinálják. Azon halomból, melyet egykét napi ottlétem alatt megvettem vagy ajándékba kaptam, lehet gondolni, mennyit találhatnak az emberek egykét év alatt, mennyit találhattak századok óta, mióta t. i. ezen földeket mivelik.

Hogy mégis némi fogalmunk legyen, mily arányban vannak az érmek időszakok szerint felosztva, összehasonlításul hadd álljon itt, a mit Markusovszky jószágkormányzó úr, Mocsy Elek, Végh Ödön s magam készleteiből bírtam feldolgozni, sajnálván, hogy valamint Sárközy József régész-veteranunk tudományos lajstromát, úgy Fogthüi úr gyüjteményét, kik évek óta Szőnyön és táján gyüjtenek, ez alkalommal nem használhattam.

Említék a szőnyiek, hogy hozzájuk Aranyosról rendesen egy asszonyság szokott kirándulni, és a szebb érmeket összevásárlani ; és íme, midőn a beteg Végh urat megkértem, hogy velem szőnyi római érmeit közleni sziveskedjék, ezt írja : „Folyó év augustus hóban történt, hogy *Hollósy Lászlóné* asszonysággal — kinek mintegy 4—5000 darabból álló, részint Ó-Szőnyött, részint Ácson összeszedett római pénzgyüjteménye van, Ó-Szőnyre rándultam. Alig valánk másfél óráig ott, s már is a nevezett asszonyság mintegy 80, én pedig 45 darab régi pénzt szereztem. Ezek közt volt két magyar, 5 olvashatlan és 38 olvasható római pénz, és pedig köztük 12 ezüst.“ Ebben rejlik tehát annak oka, hogy kétszeri szőnyi utamban alig bírtam egy-két olvasható ezüst, de ritkán becsesebb réz érmet s szerezni. Az egész maroknyi szemét, melyet az emberek hoztak, a kiválasztásnak gyanúját gerjeszték fel bennem, a mint a hamis árulóknak ki is jelentettem. Végh úr levele gyanumat megerősíté.

Rajta leszek, hogy az említett gyűjtemények nyomán, az általam összeállított lajstromot kiegészíthessem. Az eddig részint általam, részint mások által határozott 467 darabot illetőleg, ezek közül : 4 darab a császárok előtti korszakból való, és 4 külön személyé, van ezen kívül 52 külön császártól, és 10 császárnétől való pénz, egyetemben tehát 66 különböző személytől.

Legtöbbtől csak egy vagy két darab találtatott, Hadrián, Antoninus Pius, M. Aur. Antoninus, Sev. Alexander, Gordianus III., Gallienus, Tacitus, Probus, Maximianus, Licinius és Gratianustól, mindegyiktől mintegy 10 darab volt a gyüjtöttek közt. Constan-

tintól 49, az ifjabbik Constantintól 16. Constanstól 25; II. Constantiustól 54; Valentinianustól 29; Valenstől 33. Látjuk, hogy e helyen, mint másutt is, az első császárok érmei csak gyéren, néha csak egyesével jőnek elő, mig a kereszténység IV. századától kezdve, rendesen Valensig huszszorosan is előfordulnak, és ezután, mint az említett gyüjteményekben is, melyekben két Theodosius, három Arcadius, egy Justinianus előfordul, ismét feltünően csökkennek, mi a rómaiaknak egy bizonyos helyen való hosszabb vagy rövidebb ideig való tartózkodásáról előbb utóbb történelmi nyugpontul fog bebizonyulni.

Ne tekintsük az efféle összeállításokat, és azok hasonlítását vesztett időnek, vagy haszontalan bibelődésnek! Még most sem késő, hogy kezdjük, mit már máskor is indítványoztam, az egyes lelhelyeken talált érmek rendszeres összeírását. Ha mindjárt az érmek maguk nem fogják a letelepítést igazolhatni, de nagy segítségünkre lesznek, és más műemlékekkel egyetemben sarkpontokul fognak szolgálni. Ha ez a letelepítésről áll, még annál inkább igaz ez hazánk egyes vidékeinek elhagyatásáról; mert különben a tömegesen előforduló és ismét egyszerre szünő római érmeket oly helyeken nem tudnók helyesen magyarázni.

Igaz, hogy az egyes esetekből a következtetés még gyenge, és nem annyira meglepő; de állítsuk csak mintegy tíz vagy húsz évig össze a leleteket, és győződjünk meg arról, hogy a romaiaknak innen való kipusztulásával, többé érmeik sem találhatók; hogy azok helyeit a görög királyok esetlen utánzásai kezdik pótlani, azon vastag arany és ezüst tálacskák, melyek szivárványtálacskák neve alatt mint *barbar* pénzek hazánkban talán leggyakrabban előjőnek.

Azt hiszem, hogy az érmészet barátinak ezen általam megpendített eszmét honfias összeműködéssel kellene felkarolniok, és így az annyira ingatag, rideg római történelmen Pannoniában egy közös lendítés által segíteniök.

Mindezekután, mik eddig Szőnyön találtattak, s miket még naponkint fölfedeznek, nem csoda, hogy bennem azon vágy ébredt, bár legalább jövőre legyen gondoskodva arról, miszerint tudományos kincseink minden nyom nélkül el ne vesszenek. A mi eddig el volt hanyagolva, azt igaz többé nem pótolhatjuk; azonban tudományos testületünknek kötelessége legalább mostantól fogva, eszközökről gondoskodni, hogy ez mintegy szégyenünkre továbbá ne történhessék.

Minthogy a „magyar középponti archaeologiai bizottmány“ eszméje, bármily lelkesen volt indokolva, s bármily csekély pénzerőt vett volna igénybe, annyira háttérbe szorult, hogy ezen mozgalmunkról már csak a bizottmányi jegyzőkönyvek tanuskodnak, bátorkodom az Akadémiának egy más módot ajánlani, mely pénzbe nem kerül, és csak ezen főtekintélyü tudományos intézet erkölcsi közbenjárását igényli.

Mi történik most Szőnyön? Az, mi már évek óta az uraságnak czélja volt, földjeit a gazdászatot hátráltató alapfalaktol tisztítani. Az uraság a köveket felébe adja a munkásoknak, és *Pannonia* területén számos alapgödröt és kőhalmazt látunk.

Míg *Malek Károly* útibiztos úr Szőny táján el volt foglalva, minden figyelmét arra fordítá, hogy a felásott alapvonalokat fölmérvén, lerajzolja és az archael. bizottságnak beküldje. Hogy ez ismét történjék, felfogásom szerint semmi más nem szükséges, minthogy a méltóságos uraság megkéressék, miszerint a rendeletet kiadja, hogy a felásott alapok helyei mindjárt be ne vonassanak; továbbá, hogy az országos főmérnöki hivatal honfiailag megkerestessék, szíveskedjék a Szőnyhöz legközelebbi, talán a győri vagy esztergomi országos mérnök urat avval megbízni, hogy hivatalos utazásának alkalmával a felhányt vonalokat jegyzőkönyvébe bejegyezni, és időről időre elnökének beküldeni ne terheltessék, hogy az archaeol. bizottmány ennek útján az ásások mibenlétéről tudomást kaphasson. Ez az egyedüli mód, melyen költség nélkül, a szőnyi ásatásokról folytonos

tudósítást kaphatnánk, és azon szemrehányást is elkerülhetnők, hogy az Akadémia avval. mi a vidéken ezen tekintetben történik, magának még kellő tudomást sem szerez. Az elsőre nézve Zichy Miklós gróf úr ő méltósága legnagyobb szívességgel ajánlkozott; a másikra nézve felteszem az országos főépítészeti hívatal tisztelt elnöke honfias érzetétől, hogy szívesen megragadandja az alkalmat, és az Akadémia felszólítására épen oly üdvösen fog az illető mérnök úrnál intézkedni, mint ez Menapace országos építészeti főigazgató úr ideje alatt történt. Hogy ez így leszen, biztosítom a Tekintetes Akadémiát; mert t. Liedemann Emil urat, mint a tett emberét, és a tudományos haladás barátját van szerencsém ismerni.

Hogy mit nyerünk az alapok irányai ilyenféle felméretése után? — igen sokat; mert megfogjuk ismerni a római, pannoniai háznak elrendezését, melynek már az éghajlati viszonyok különbsége miatt elkellett az olaszországitól térnie; tanulmányozhatjuk a nyilvános terek és utczák irányát, a paloták, templomok fekvését, s így legalább egy — hazánkban talán legnagyobb — városok egyikének, ha mást nem, mi szintén nagyon sok, alapképét bírandjuk.

Ha azt, mit a „Rapport sur l' activité de la commission Imperiale archeologique en 1862.“ végszavaiban említ olvasom: „La somme des depenses pour l' entretien de la Commission Archeologique et du musée de Kertch, pour les travaux des fouilles, pour l' édition des compte — rendus et de planches, s' élève en 1862 à 24,730 roubles 34 cop.“ csak felezve mondhatnám archaeologiai költségünkről, ajánlanám, hogy meg ne állapodjunk annál, mit a gazdászati törekvések, melyeknek főczélja az akadályul szolgáló alapokat elmozdítani, és mellesleg olcsó építő anyagot nyerni — számunkra nyujtanak, hanem ásassunk a falak közti téren is, hol a házi élet mindennemü eszközeit, a művészet remekjeit kellend találnunk. Mentsük legalább azt, mit a múlt századok kincsásói számunkra fenhagytak; mert ha a televény föld az árkokba lehúzatott, az eke és kapa aligha többet fel fog vetni, mint a mit 1—2 lábnyi mélységben találand, a mi alantabb fekszik, esetleg csak akkor fog tudomásunkra jutni, ha e helyen ismét kutak vagy majorsági alapok ásatnak, vagy ha pénzesebb viszonyok közt a tudomány férfiai fognak ásatásokat rendezhetni.

Minthogy tehát eddig, az útban álló kőtáblák, faragott épületrészek, és a terméskő száz meg száz köb-ölei nem csak hogy kiásattak, hanem a hely színéről el is hordattak; minthogy az eke mindennap a gátonyokat lelapítja, az árkokat feltölti, meglesz egy két tized mulva, hogy a hírneves Bregetiumnak valódi fekvését, kiterjedését sem fogjuk kijelelhetni. Azért felkérendőnek vélném a méltóságos gróf urat, engedné meg, vagy inkább eszközölné azt, hogy a „Pannoniai vár“ határaira, melyek még előttünk ismeretesek, azon terjedelmes kőtáblákból, melyek az ész. kel. csúcson kiásattak, egy tábla leásassék, és az archaeol. bizottmány által szerkesztendő felírással, az utókort ez elpusztított városról tudosítsa. Bizonyosan tudom, hogy ő méltósága nem csak e kérelmet szivesen fogja teljesíteni, hanem a Dunaparton eddig heverő, igen is érdekes római emlékköveit, melyeket nagy nehézségük miatt le nem hozhattam, udvarába biztosítás miatt felállítatni.

Azonban nem csak a kövek, és téglák érdekesek előttünk, nagy érdekességgel bírnak mind azon kisebb cserép-, üveg- vagy fémművek, melyek minden nagyobb föltűnés nélkül elrejthetők, és muzeumunk nem csekély hátrányával külföldre vándorlanak.

A mennyire Ó-Szőny lelkes és a szokottnál nagyobb müveltségü polgárait ismerem, azt hiszem, igen jótékonyan hatna reájuk, egy a város elüljáróihoz intézendő figyelmeztetés, illetőleg megkeresés akár a Tekintetes Akadémia, akár a magyar n. Muzeum Igazgatóság részéről; melyben őket biztosítani kellene, hogy a talált érdekesb régiségeket, ezen nemzeti intézet becsáron, de ha ritkábbak, aránylag magasabban is beváltja. Ezen beváltásra a helybeli lelkész, vagy uradalmi főtiszt urakat lehetne megkérni, és így eszközölni, hogy régiségeink elprédálása és a külföldre kivitele, lehetőleg gátoltassék.

Ha valaki, én becsülöm minden tudomány ág életrevaló mozgalmát; én vagyok az, ki minden ilyes mozgalomnak a szebb jövőre való eredményes kihatását testestől lelkestől kívánom elősegíteni; ne vegye tehát a Tek. Akademia rosz néven, ha benső meggyőződésből kedvencz tudományom erélyes pártolását sürgetem; nyíltan merem állítani: hogy míg szomoru, mostoha viszonyaink miatt, más tudomány ágakban még sokáig csak a külföld nyomain fogunk előrehaladhatni, és azt talán soha elérni, még kevesebbé megelőzni : az archaeologiai vizsgálódások terén, vele igen hamar nem csak versenyezhetünk, hanem állása színvonalára emelkedvén, méltányos elismerését is eszközölhetjük. Ezt pedig az Akademia egyes tagjai csak úgy fogják kivívhatni, ha a honnak ezen tekintélyes testülete ügyeiket magáévá teszi, kész pártolása által munkásságukat élénkíti, és ernyedetlen kitartásra buzdítja, az egész haza lakóit pedig közös részvétre és támogatásra felserkenti!

MAGYAR RÉGÉSZETI KRÓNIKA.*)

RÓMER FLÓRISTÓL.

844. **Adonyon,** a Dunaparton, sok római tégla- és terra sigillata töredék közt: [II V D] talán LEG II AD, az A t. i. — mint a kevesebb gonddal készült bélyegeken gyakrabban előszoktak ily visszás és fejükön álló betük fordulni — megfordítva? továbbá: [I M] és [HIII P A] Coh. III. Peditum Alpinorum, vagy III. Pannoniorum (?)

845. **Bágyonból** (Nógrádm.) két nagy kőbaltát küldött be *Wodianer Albert* úr a m. nemz. muzeumnak.

846. **Bakony-Szombathely**ről ajándékozott *Borsi Pál* szolgabiró úr a m. n. muzeumnak következő ezüst érmeket: 1 Getát, 1 Balbinust, 1 Philippus pater és 3 Gordianus filius féléket.

847. A Balatonnak **Balaton-Kövesd** alatti Fehérvíz nevü — partszéli vizéből egy, nem egészen négyszögü — faragott követ emeltek ki, melynek a magassága 17″, hossza 19″ (1′ és 7″), széle 14″ (1′ és 2″). E kő más kő fölött állhatott, mert oly lyuk van alapja közepén, mely a másik kő pöczkébe eresztés által azzal összefoglalta. E lyuk mélysége $2\frac{1}{2}$, széle és hossza $3\frac{1}{4}$″. A kő egyik oldalán az alrész felé e betűk olvashatók:

D. I. A. N. A. E. ez alatt.
AVG. SAC.

E betükből gyaníthatólag Diánának szentelt oszlop alkatrésze, vagy tán egy Diánaféle szobor fölé illesztett rész lehetett. Érdekes volna a találási hely körül kutatni, ki tudja: nem lehetne-e ott a szobrot is megtalálni? Ott, hol e kő találtatott, a Balaton feletti szárazon egy domb van, e dombon ásás alkalmával romokra akadtak, többek közt egy sok osztályzatu épületre, melyben nagy szobák és hosszan futó folyosók voltak. E romokat betemették. A talált kő B.-Kövesden (Veszprém b.-füredi útvonalba eső faluban) Szalai molnár birtokában van. (Pesti Napló 1866. 176 sz.).

848. **Balomir** és **Sibót** közt, Károlyfehérvár táján, talált régi edényeket ajándékozott *Bundsmann Károly* úr a m. nemz. muzeumnak.

849. **Banostoron** (a Szerémségben.) A görög-keleti lelkész úr konyhája egészen római téglákkal van kirakva, melyek 14—10—3″ mértékkel bírnak; bélyeget rajtuk nem találtam, azonban egyikén van egy meztelen balláb nyoma. Találhattak a *grobje* nevü temetőben, hol kősirt is leltek. A Constantinusok korából itt sok érmet is találnak.

Gyuricskovics Vazul háza lépcsőjén, gyönyörü betükkel, melyek hajdan vörösre voltak festve:

[AIANVSI] Traianus Imperator-t olvastam; a betük 4″-nyiak. A kő hossza 22″, szélessége $8\frac{1}{2}$″, vastagsága 6″.

*) Folytatása a VI. kötet I. füzetében félbeszakitott krónikának.

Kiczos Axenti kútjához vezettetvén *Popovics Nicephor* lelkész úr által, az utczán faragatlan kőduczra akadtam, melynek egyik simított lapján ez áll :

SOMNO
CARMINIVS
PRÆF ;

A kő 3′ hossz. 15″ széles, 30″ vastag és találtatott a kútásás alkalmával két ölnyi mélységben. A görögkeleti templom is róm. téglákból álló padozattal bir, magát a templom helyét régi castrumnak nézem.

850. **Baracson.** (Fehér m.) jelenleg ujat nem igen találtam. Egy oszlopkőtöredéken gyönyörü faragásu betükkel csak ezt olvashatám :

ᴗ SRA
DD ;

igen szép terra sigillata cserepen : (ΛIKIΠXF)

téglán : ERigeridus ?
LE. IIAC ; = Legionis II. Adjutricis
ICAII.... ; = „ „
\OHVIIBRALE ; és
\COH·VIIBR fordult elő;

ezeket Cohortis VII. Breucorum Alexandrianae, és Cohortis VII. Breucorumnak olvassuk.

851. **Barátiban** (Hont megyében) Ts. *Huszár Sándor* birtokán létezik egy régi oszlopfő-töredék, mely, mivel a köbidomhoz tartozik, a románkorszakból való ; az egyes mezőkön, két két stilizált állat, egyik farkát rágja ; és két-két levéldisz látható. (Bakits ügyvéd ur közlése után.)

852. **Barka** (Torna megyei) helység kath. templom harangja feliratát *Telgarti Lipót* tanár urnak köszönhetem, ez majusculával lévén öntve, egy medaillon után, melyen a keresztfa mellett a bold. Szűz és sz. János állnak, kereszt következik, mint a felirás kezdete : Oo REXo GLORIEo VENIo CONUo (?) ezen utolsó szó értethetlen, talán a szokásos CUM PACE-t kellene helyettesitenie ?

853. **A batinai** (Baranya m.) szőlőhegyekben fekvő római castrum tégla-töredékeit már a hegy tövében a mély út allján, záporok által lemosva lehet észrevenni. A sok ép és tört tégla és terra sigillata között csak kettőt találtam bélyeggel *Schwell* présházának belső falába berakva, és kis kerettel ellátva. Egyikén

COHVII BR = Cohortis VII. Breucorum

a másikon

LEGIIAD = Legio II. Adjutrix

olvashattam.

Találtam itt a szőlőben lefürészelt szarvas agancsokat is, milyenek az ó-budai izraelita temetőben is a római murva közt előfordulnak.

854. **Bélai pusztáról** Szabás mellett (Somogy m.) küldött be gr. Festetics Gusztáv ur egy középkorbeli harangot a m. n. muzeumnak.

855. **Belgrádon.** A muzeum udvarában több római faragvány és irásos kő fekszik, ezek kibetüzésében ts. Sáfárik őr úr, tisztelt hazánkfia segitségemre volt, és beleegyezett, hogy azokat közleményeinkben előtte nyilvánithassam.

D·M·M VICTORINO
VE INFELICISSIMO IVVENI
QVI VIXIT ANNOS XV M

VIII DIES VII ÆL PROCV
LINVS SIGNIF LEGIIIFL
FRATRI PIISSIMO

B M; felül az ifju mellképe, alatta két oszlop közt e felirás, legalul egy ifju nyargal balra, szélnek eresztett chlamyssal, előtte iramszarvas kutyától üldöztetve ábrázoltatik;

tovább egy emléklap:

D. M
IOVESIDIO C.
FILIO PRAESENT
DEC. ET QQ PRI
MO MVN PÆLIOAV
FIDI / / / / / VIM VIXT
AN. LXIII LQVESIDPR
SENTI FIL / / / / /
/ / / II VIR CO ETAV
REL FIR / / / / / /
H. S. E.

azaz: decurioni et quinquennali primo municipii P. Aelio Aufidi sextumviro municipii vixit annis 63 Lucio Quesidi Praesenti filio . . . . . duumviro coloniae et Aureli Firmin . . . . Hic situs est.

Egy arán:

D O M
CN. CLODS CN
FIL. CLASSICIANV
TRBCoHXuXVoL·CR-
E RA///LAFABOPT
MSMXMSQMPIV
CoHIVLP ANXEQ
V · S · L · M

azaz: tribunus cohortis XXII. (vagy 18) voluntariorum civium romanorum eti Ra . . . . optio missicius . . . . a 7-ik sorban = cohors I Ulpia equitata.

Egy kőkoporsón:

NON. S A L ° N I N V S. Q V I
ET . SIGNO D A L M A T I S BF CON
LEGIIIIFL VIX.AN . XXXX MEIII
DIE . XVIII S T I P X X III IVLIAERACILIA
CONIVGI BENE MERENTI POSVIT.

Hossza 88″, szél. 47″, magassága 36″, mélysége 26″, a falak vastagsága 6‴ készűlt kagyos mésztőből.

Egy oltárkán, mely egyáltalán 18″ magas 10½ széles, 9″ vastag, az irás lapja 9½″ magas, ez áll:

SIL . VA . NO
SIL . VESTRI
IVS. SEPTV
MVS VP; a betük szépek, 4″-nyiak.

A rudniki hegység veliki Sturecz déli oldalán, közel a bányákhoz való lemenetnél egy hajdani római templom romjai közt, Dr. Sáfárik 1865-ik év őszén találta ezen fölötte érdekes a bánya istenségére vonatkozó felirást:

IMP CAESAR SEPTIMIVS
SEVER·S·PERI·AV6 TEMPL
TERREMATRIS·CONLAPS
VM·RESTITVIT· SVB· CVRA,
CASSI· LIGVRINI· PROC·AVG.
INSTANTIA. P. FVNDANI. EVTYCHE
TE·ET·P·ÆL·MVCIANO COLON.

A tábla hossza 3′, szél. 20″, vastags. 5″, a betük 2″—1″-ig kisebbedve.

Terra maternek szentelt kövek, egyikük Szalatnán, tehát szintén bányahelyen találtatott; előfordulnak: Orelli Inscrpt. lat. Select. ampl. Collectio. I. 1503. 1504. Az összeomlott templomok javitását l. Katanchich Istri Adc. Geogr. I. 305 l.

Ugyanott, tudniillik Rudnikon, találtatott egy egész ezüst készlet, melyen SIMPLICI, és DBS, DEO BACCHO SACRUM, niello és bevésett aranynyal kirakott betükkel lehet olvasni; e készleten előforduló czifrázatok is a bor istenének tiszteletére vonatkoznak. Nevezetesek az ezüst lemezek, a pénzváltók neveivel; párkányos téglák 19½″ hosszak, 15″ szél. párkányuk kivül 2½″, belül 1″-nyiak. Ezek a város és a vár közti téren — Kalimegdan, vártéren találtattak, és ezen bélyeggel birnak:

FIGLINASINGI
DVNENSIVM;

a padlattéglák 8 □″-nyiak és 2″ vastagok.

LEGIIII . FF bélyegüek is gyakran fordulnak elő a főváros területén, kisebb hatszegü és piskota, nyolczas, alakuakkal együtt.

Egy szép ezüst fibulán a muzeumban:

VTERE FELIX;

terra sigillata cserepeken:

REGAL
IANVARIVS;

mécseseken:

FORTIS és
XƎS
ꟼAIT
SƎꟼI olvasható.

856. **Bonyhádon** (Tolna m.) a plebániai folyosó ajtajánál befalazva igen szép betükkel biró felirástöredéket találtam. A kő kivehető magassága 25″, szélessége 10″. A ebtük 3½″-től 2-ig kisebednek:

V
IVST
OV
ANV
NCER
ETFL
ARA·
XXH.S

Honnan került ide e síremlék, senki sem tudta megmondani.

857. **Bozsókról** (Veszpr. megyéb.) küldött be a m. n. muzeumba *Lámpert László* ur több darab érmet, t. i. Macrinus, Maximianus, Licinius senior, Valentianusféle réz- és egyéb ujabb érmeket.

858. **Buda, a Tabán** utolsó, 13. számu háza lépcsőjén, talált *b. Graffenried* ur felirás töredéket:

HHOC
ℜMA
OSV

859. **Sz. Gellérthegye** kőbányája fölött, Engelhard ur szőlője kőpartján *b. Graffenried* urat egy kőtáblára figyelmeztették, mely már jelenleg saját költségén a m. n. muzeumba szállittatott. A tábla 2′ 7″ magas, 3′ széles. Keretje kifelé $1\frac{1}{2}$, $1\frac{3}{4}$″ lemezekből és 3″-nyi lappól áll. A betük, az utolsó két sorét kivéve, szépek, 4″-tól 2″-ig kisebbednek:

IVLIA . VTTA . Eı
PONIS.F.FLORIN
NAIVıANARTI.AN
LXXA/// H. S. E
COBROMARA.REGILı
MATRI. T. M. P

azaz: Epponis filia Florinna Julia Anarti (scilicet filia) stb. Cobromara Regilla.

860. **Budán.** B. Graffenried figyelmessé lőn azon mértföldmutató részekre, melyek emberemlékezet óta a hajóhid mellett állottak, és a kötelek csiszolása által annyira kivájattak, hogy alkalmasint jégzajlás alkalmával ketté törettek és a parti sétány szögletein felállittattak. Jelenleg összeillesztve a m. n. muzeum alsó termében felállitvák, miután az egész oszlop lábáról 15″-nyi darabot le kellett faragni.

I CÆS
/////////////
VCTOAVG
PO /A TRIB
P MPVCO
P OS PRET
/////////////
NOBILISSIMO CÆ
PRIN TVIS

NICIS D ////// IS SARM
TICIS M /// XIMIS
LEG II AD

ABAQ MP III.

A felső rész 52″ magas, az alsó 3′, az átmérők 20, és 16″. Igen lyukacsos és romlott kő.

861. **Buda és Promontor** közt, a Nádorkerttel majd szemben, a homokgödörben, ugyanazon a helyen, hol 1863-ik május havában még 2 más mértföldmutató találtatott, tudósitást nyervén *Krászonyi József* budai gymnasialis tanulótól, báró *Graffenried Manó* és *Henszlmann Imre* ur társaságában e következő fölötte érdekes mértföldkövet vizsgáltuk.

Itten, mennyire külön rajz nélkül csak lehet, iparkodtam a felirást hiven előállitani, egyszersmind megjegyezvén, hogy a kő igen sok helyen ki van pattanva.

D · N · N
IMPCAESC.
LAVRVALERIO VLVER////
VENTINAINVET MAXIMIN
VALERIOVALERIO INVI///TO
MAXIMIANO AUG.PONTIFI
////BILISSIMIS MAXITRIBPOTES
SARI////S PPC///SPR DN NI
COSECIVL
VEROMAXIM
NOBILISSIMO
CAES
A BAQ
MP VI

Minthogy két egybefolyó felirása van, azt kibetüzni sok nehézséggel járt, még végre *Torma Károly* barátomnak a helyes megfejtés sikerült. A másik kettőt közlöttem az 1863-iki Archaeolog. közlemények 154-ik lapján.

Szándékom levén a pannóniai mértföldmutatókat összeállitani és egy külön monographiában közleni, ezen kövek magyarázatával jelenleg nem is foglalkozom.

852. **Cserevitsen** (Szerémben.) a római kath. templom sekrestyéje falába e kőtöredék van illesztve:

DALMATA
MIL· COH· II·
ALPINOR·VEX·
ANN· XX ·STIPEN
DIOPXVI

A betük igen szépek 3″ és 2 ½-nyiak. A kőnek magasssága 14″, szél. 25″.

Katanchich Istri Adc. Geogr. Vetus I. 407 l. az első sorban csak DAL-t olvasott holott DALMATA-t, t. i. a katona hazájára vonatkozólag vagy nevét is illetőleg vélem kiegészithetni; a 4-ik sorban ez áll

ANN X STIPEN
DIOR XVI, mi, ha nem sajtóhiba, már magában képtelenség, mert még saját helyes olvasásom mellett is 14 évesnek kellett lennie, midőn a szolgálatot kezdé.

863. **A csik-sz.-mártoni** kisebb 3 mázsás harangon ezen felirás vagyon:

✿ Anno ✿ domi ✿ Iccce ✿ lxxxxv ✿ gar, azaz: Anno domini 1 (ezer) 4 száz 95 = 1495; az utólsó szót Jar = Jahrnak olvasom. Ezen felirást ts. *Szabó* Károly úr szivességének köszönöm.

864. **Dályán** (Verőcze m.) a szerb templom nálkét római kő vagyon, ezek feliratait P. Antonian Simon ur, az *ujvidéki* örmény lelkész, közlé velem Illokon; mig helyesebb másolatot kapok, hadd álljon itt olvasása:

M·VLP·SVPER DEC
ALAE PRÆTORIAE ®
EX·S·C·ALAEĪC·R·AN XII
STIP XVI H·S· E
M VLP SIMILIS SESQ
ALAE I CR FRATER ET VLPIA

SISCIA·SOROR FRATRI·PI
ENTISSIMO IWENTVTI
CEIVS PARVM SIBI FRV

A harmadik sorban EX SIG-nifernek kell állania. Ez ala I. C. R. alkalmasint CIVIVM ROMANORVM-ot tesz.

A második felirás ez:

CVRIO MISICIS [1])
ALAE HARIVS [2])
ANNO VV (?)
H. S. E.
TESTAVIT?
IVSSIT SIBI.

[1]) azaz: missicius, [2]) alae duplarius

865. **A doroghi** és **esztergomi** kőszénbányák közt találtatván, Drasche Henrik ur által beküldetett egy bronz csákány, és 3 bronz vésü.

866. **Duna-Pentelén** a *rácz mester* szőllője allján sok párkányos és válús cseréptégla, valamint terra-sigillata-töredék fordul elő, minden diszítmény nélkül.

Lustig Ignácz kereskedőnél *Nicola* házában egy siremlék töredéke fekszik, mely 35″ magas és 13″ széles. 20″-nyi magasságban kezdődik a 15″-nyi faragmány. Négy kerekü szekér elé ló van fogva, ennek csak hátsó fele látható. A padlatból álló szekeren elül és hátul egy-egy alak ül padkán — mely a bő ruha által födve vagyon — képeiket jobbra forditják. Felirás nincsen.

Pinczéjében régi irásos kő mondatik befalazva lenni, de az iráshoz férni nem lehet.

Ugyanott két nagy párkányos téglát találtam, egyiknek bélyege:

a másikon:

ezen utóbbi eléggé bizonyítja, hogy ugyan azon *Erigeridus* Verőczétől Penteléig készittetett téglákat.

Rehus Mihály biró ur pinczéje szögletén egy fogadmányi oltár volt megfordítva befalazva. A tulajdonos ur ezen emléket a legnagyobb készséggel kivette, s ugy állitá, hogy könynyen megfejthettem.

A kő magassága, mivel alul el van törve, csak 15″, szélessége 11″, vastags. 5″; fehér kemény mészkőből áll, és a római faragók csákányának egyenlő sorokban hosszukás petteit mutatja. Felül 4″ hosszu, 2″ széles mélyedése van.

A tagozaton I. O. M. áll, ez alatt
pedig a lapon:
CVLMIMRI
AVRHERCV
L A N V S
EQCOHX
HEM

A *Kovácskert* végén ásták fel egy év előtt azon két oroszlánt, mely *Ujváry József* ur udvarában fekszik, és igen hasonlit azon oroszlányokhoz, melyek főleg Sirmiumban, igen gyakran előfordulnak, csakhogy itt ék alaku tábla van faraik közé alkalmazva, fejök pedig ellenkező irányba néz.

Ugyanott egy téglatöredéken LÆ olv. (LEGio) I· AD iutrix; — egy terra sigillata darabon pedig:

(CRVMMVS F), Crummus fecit vagy figulus, bélyegeket találtam.

867. **Eszéken** a városházánál egy kősir fekszik törött fedéllel, felirás nélkül, előlap oldalait római paizsok diszítik. Találtatott az uton, mely az alsó-városból a felsőbe vezet.

A gymnasiumi tárban római öntőtálat, terra sigillata töredékeket, korsót, FORTIS és LVCÍVS bélyegü mécseket és római téglákat láttam, van itt egy kis római éremgyüjtemény, valamint Divald nyomdásznál is hallottam, hogy ilyenféle gyüjtemény léteznék, de tartózkodásom rövidsége miatt nem láthattam. Ezen érdekes városban, ki római Archaeologiával foglalkoznék, sajnosan, senki sincsen.

868. Az **esztergári** (Veszprém m.) határban római téglákat találtak *Ányos Móricz* úr szerint.

869. **Fehéregyházán** (Marm. m.) a Tisza mellett találtatott két vastag, négyszögü bronzsodronyból készült tekercs, mely alakjára nézve az eddigiektől különbözik. Jelenleg *Mihályi János* úr birtokában vagyon.

870. **Fegyvernekről** (Heves m.) *Krassy Felix* lelkész úr a m. n. muzeumnak beküldé a helység régi pecsétjét ezen körirattal: FEGYVERNEK · VAROSA PEC· 1514.

871. **Félegyházán** talált *Fannia* családi és Maximianusféle érmeket küldött be a m. n. muzeumnak ifj. *Szabó József.*

872. **Felső-Őrről** (Vas m.) *Schodisch Lajos* úr küldött a m. nemz. muzeumnak cserép födőt, cserép edényt, és olyanféle töredékeket csontokkal és hamuval.

873. A **felső-piáni** erdő mellett, mely az alvinczi határból és a Károlyfehérvári káptalan elpusztult korcsmától nem messze van, a puszta korcsmától felinduló völgyecskében egy nagyot mutató *római épület* fundamentoma van. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

874. **Gombáról** (Pest m.) *Márton József* ref. lelkész úr ajándékozott a m. nemz. muzeumnak egy bronz Venus szobrocskát, és többszinü üveg gyöngyöket.

875. **Izsákról** (Pest m.) *Szeles Lajos* ref. lelkész úr küldött a m. n. muzeumnak többféle hamvedret.

876. **Izsépen** (Baranya m.) A *parasztházak* tetejeit keresztbe álló *lófejek* diszítik, melylyek a zsuppot összetartó homlokdeszka végein kifaragvák. Emlékszem, hogy Észak-Némethonban is nagy szerepet játszanak a parasztok házaiban a *faragott lófejek.* Nem egy rejtélyes fonal-e ez a pogány hitregéből, melyet felkeresni, és ha lehet össze kellene kötni, egyebütt is fellelhető ilynemü lófejekkel? Az itteni gazdák egyebet nem mondhattak, mint hogy ez csak czifraság.

877. **Járákon** a Szerémségben, a 44-dik számu ház előtt csinos oszlopfő töredék hever, mely az ó-keresztény korból való lehet; a 35-dik számu háznál pedig egy követ találtam, mely 3′ 3″ magas, 34″ széles; a felírásos lapnak magass. 23″, szélessége 26″, az alatta levő dombormü, melyen a balra álló farkas a két csecsemővel ábrázoltatik, 12½″ magassággal bír.

IN ITIS
DEC· COL· ANN· L·
ET· C· IVL· C· FIL
FLORVS· DEC· COL·
ANN· XX· ET IVLIAE
FESTAE· ANN. XII
ANICIA///A/////INA
MARITO ET FIL /////

878. A **kardosréti** (Veszp. m.) határban, Bocskorhegy tetején van *Anyos Móricz* úr bizonyítása szerint mintegy 12 kunhalom; egyiket felásatta, és 3'-nyi mélységben szenet, két függélyes kő alatt egy lábnyi széles követ talált, a barázda, melyet ásatott két lépésnyi széles volt; — alább nem ásatott és így épen a legérdekesb részről, t. i. a kőhányás mivoltáról semmit sem tanultunk. Más két halmon keresztül szintén árkot húzatott, de cserepeken kívül másnak birtokába nem jött.

879. **Kéménden** (Esztergom m.) A pogányvár körüli házakban, nem csak hamvvedrek, de nagyobb számmal *mennykövek* is találtatnak, kőszekercze és kővésűk alakjában.

880. **Kereszturról** (?) Dr. *Majorossy Géza* úr ajándékozott a m. n. muzeumnak két kisebb bronzkori cserép korsócskát.

881. **Kisbéren** (Komárom m.) találtatott 1866-ban 172 darab frisaticus, 1 ezüst tálcza és egy darab ezüst-anyag (Rohsilber); ezekről Érdy úr azt véli, hogy valami pénzhamisítók eszközeihez tartozhattak. Utóbbi két darab a m. n. muzeumba került.

882. **Kölkeden** (Baranya m.) több sírt, és sok római czímet találtak az emberek az új szőlőhegyen. Én a helyszinén sok murvát, és itt ott párkányos és válus cserepeket szedtem fel, de bélyeg nélkül. A válus cserepet itt hallám először *bölcsös*nek elneveztetni — és e név nagyon helyes.

883. **Kosztoláczon** Szerviában, a hajdani Viminaciumban igen szép téglát vettem

IꞒEGVII CLAVDIE
PCMVCATREPP///

bélyeggel;

egy másikon ez állt:

LEG VII CL

884. **Lábatlan** (Komárom m.) az országuti kőhidtól nyugatra, mintegy 200 lépésnyire, a *poros dombon* a futó homok közt roppant *sok vastag cserép* és *békateknö* találtatik. A faluban van *vöröses lánczos mennykö*, de ezt nem láthattam.

885. **Lámkerek** mellett, Szász-Sebes felől az országút közelében, a Sebes vize balpartján igen sok régi sír tekint a patakpartról a vízbe, tele széjjeltört urnákkal, szénnel és hamuval. — Némely sírok *korsó-alakulag* látszanak a köves földbe ásva, mások ölnyi szélesek, míg mások még hosszabban nyúlnak a part hosszán, egyik mint a másik hamvas fekete földdel van megtöltve, mely közt cserepek, csontok és szén mutatkozik. Lámkerektől a szász-sebesi rézhámorig hasonlóan, bár ritkábban látni ily sírokat.

886. A **lándoki** (Szepes m.) harangon, mely szép majusculából álló felírással bír, ez áll *Deák Farkas* úr közlése szerént: O REX GLORIE VENI CVM PACE; a másik oldalon pedig: AVE MARIA GRACIA PL . . .? — A népmonda regéli, hogy e harang Landokon öntetett. (?)

887. **Laxenburgban** van, *Aigner Lajos* úr szíves tudósítása szerint, *Mátyás király*nak érdekes arczképe, mely az ambrasi gyüjteményben levő domborműhez nagyon hasonlít. A mellkép életnagyságú és közelkori lehet. Alatta ezen felírás van minusculával:

Matias gewesen kinig in
Vngern vnd Pehaim Dałm.

888. **Magyaradon** (Hont m.) ásattak ismét, t. *Huszár Sándor* birtokos úr állítása szerint, nagyobb mennyiségü és számú hamvvedrek.

889. A **mámai, papkeszi** és **papvásári** határokat (Veszpr. m.) a hol sokféle edénytöredék találtatik, *Ányos Móricz* barátunktól, kinek magának is az effélékből becses gyüjteménye van *Kardosréten*, római lelhelyekül halljuk említtetni.

890. **Mehádia**. A falu román iskolája falában e kő van befalazva:

D M
P PEDITIANVS
NONVMPLENOS
SOSPES VIX· AN
DVOBVS MENSIBVS VI
DIEBVS XIIII QVI PL///
/////OCENTIA· PARN//
/////O R V M S V A
////C E C I D I T ME
/////TVS· 'E· AVRELIA
///P I A T A · F I L I O.

a vége a föld alatt van. Egyébiránt magass. 34", szél. 17½", a betűk 1½"-nyiak.

A 70-dik számú ház előtt egy római ará fekszik zárkőül a csatornában. Magas. 25½, szél. 10½, vastagsága 7". A kezdő

I. O. M.-on kívül a többi írás ismerhetlenségig le van csiszolva.

A mehádiai fürdőben, több dombormüvü köven kívül, egy felírásos is van a sétány falában. Magas. 32, szél. 13"; a betűk 2"-nyiak.

I O M
A N T E S I
V S CAIVS
PRO SALVTE
S V A E S V
O R V M.

891. **Mitrovitzon** a legelőn rendetlen, és minden felvigyázat nélküli ásatások történnek, melyek által téglák, cserepek, sőt a legszebb síremlékek is napvilágra jőnek; azonban az újabb ásatások által sem felírásos téglákat, sem köveket nem fedeztek fel.

Annál meglepőbbek azon emlékek, melyeket az utas mindenfelé a városban, főleg pedig az ezred kertjében talál. Az utczák járdái, a nyilvános intézetek és magán lakok folyosói nem csak a városban, de a környéken is római téglával vannak díszesen, és tartósan kirakva, és a régi város területe leggazdagabb bányája az e neműi építményi anyagnak, mely emberét táplálja. Csak az kár, hogy a téglákon egy bélyeget sem találtam. — Itt csak a felírásos kövekről akarok szólani, melyek a nyilvános sétán felállítva, a régi műemlékek tiszteletére és őrzésére szoktatják a sétálókat, de egyszersmind a város ősi voltáról is tanuskodnak.

Azon 10 felírás közül, melyeket Katanchich Istri adc. Geogr. Vetus czímü munkájában közlött, egyet sem találtam, hanem azért mégis volt örömöm, hogy a sok régi, nem római, faragvány közt ezeket leírhattam:

I· O· M· SAC.
TTLCAN
DIDIAN
VSPROS
E ETSVIS
V· S. L. M.

Az oltárka mag. 34", széless. 10½", a betűk 2½ — 1½"-nyiak.

Egy másik oltáron:

LIBERO
ET LIBER
AVG TQPA
TERNVS
V· S· L· M·

magas. 23″, a felírásos lap 12½″, mag. 8″ szél.; a betűk 1½″-nyiak.

Igen durva munkával, hanyatló kort áruló betűkkel ismét egyen ez áll:

I O M E I
ϛ· H· L PRO
SALVTEDD
NN IOVIO
E HERCVLIO
A V ϛ ϛ N N

a kő 34″ magas, 16″ szél., a betűk 2½″-nyiak. Az 5-dik sorban ET-et kell olvasni.

A Jupiter- és a város *geniusának:*

ϛENIO HVIVS LOCI (hasonl. a hajószigeti követ) szervelt oltár *Diocletian* (Jovius) és *Maximian* (Herculius) császárok üdveért volt felállítva. Joviani és Herculiani testőrségeik neveztettek, melyek a legiók válogatott tagjaiból állottak. Zosimus III. 20. Amm. Marcell. XVII. 3. 2. XXV. 6. 2.

Ezen kő 286 és 305-dik évek közé esik Krisztus szül. után.

Egy oltáron, mely 21½″ magas, 18″ széles és 13½″ vastag, a főlapon ez áll:

EMARTI
CVS/////NDB
PHELVIVS
PERTIN///X
PRAEF.

a betük 2½″-nyiak, csinosak; a jobbik oldalon kalapács, a balon pedig ökörfej látható.

Egy másik oltáron ugyanott, mely 27″ magas és 14½″ széles, igen szép betükkel való eme felírást olvastam:

AVG· COH· I·
ϛAMP· VOL· CR
ANTONINIANA
CVRA AGENTE
P·ÆLVALERIO
TRIB·EX·VET
ASPPRTSCOS.

A 636-diki ház előtt egy oltár töredék áll:

VCIVVS
HATENA
PR DV.

magassága 14″, szél. 10″, vastagsága 7″.

Egy kis vendéglőben pedig, mely wessely dworacnak hívatik, mondák, hogy ilyen feliratu kő létezik:

AVRELIA MACRINA
QVAEVIXIT ANNO XX
'E FILIVS EIVS IVSTINIANVS,

a másolat helyes voltáról nem kezeskedhetem.

892. **Mohács táján** a Cselye-patak partján talált babos bronz karpereczeket ajándékozott a m. nemz. muzeumnak *Turcsányi Soma* utibiztos úr.

893. **Morodán,** (Arad m.) a *Csiger* partján találtatott egy ezüst karperecz, egynek töredékei, és 10 darab római ezüst *családpénz.* Ezek 1866. május 30 kán kerültek hozzám, hogy véleményt adjak, vajjon a pesti m. kir. egyetem tárának számára megtartandók-e vagy nem? — Az ép karikának átmérője 4" 10'''; záradéka valami állatfő féléből áll, 2"-nyira végétől sima, de folyvást vastagodó, míg háromélű csavarba átmegy, mely közepe táján 4'''-nyira növekszik, az egész ízletes római mű. Három töredék ugyanolyan müvezetü, mint a leírt karperecz, a negyedik darab, mely 3 ½'''-nyi — 2'''-nyi vastagság mellett egészen sima felületü, hengeres sodronyból áll, és vastag zöld szironynyal bír.

Az érmek közt, melyek többnyire igen jól vannak megtartva, előfordulnak:

CARISIA; Charitis? feje balra néz, előtte olvashatlan betűk vagy pontok;)(szárnyas sphinx, a szelvényben IIIVIR; előtte T· CAR hiányzik.

CORDIA; a Dioscurok csatolt fejei, RVFVS· IIIVIR)(M CORD. Venus, vállán amor, jban mérleg, bban lándzsa.

DIDIA et *FONTEIA;* P FONTEIVS CAPITO IIIVIR stb. a Concordia fátyolos, pártás feje;)(T. DIDI. IMP. VIL. PVB. emeletes csarnokkal.

IVNIA; a Pietas feje (S)ĀƎIꟼ = PIETAS)(ALBIИMSEL, e helyett ALBINVS BRVTI· F[ilius], egymást szoritó kéz caduceussal.

PLAVTIA; A· PLAVTIVS AED CVR, Cybele tornyos fejével;)(BACCHIVS IVDAEVS, Bacchius ágat tart, mögötte teve.

POMPEIA; M. POBLIC PRO PR, Minerva fejével,)(CN. MAGNUS. IMP. Pompeius a hajóból kiszállván Hispaniának ágat nyújt. PRO PR írással nincs meg Arnethben.

ROSCIA; Sispita Juno, balra n. feje, mögötte ág, alatta szelvényben : ROSCI)(ülő, balra fordult Lanuvii szűz, előtte felágaskodó kigyó, a szűz mögött (?); a szelvényben FABATI; közönséges, ez csipkés karimáju.

TITIA; hosszu szakállu b. néző Mercur feje)(balra ágaskodó Pegasus, a talajon : Q· TITI.

VIBIA; Hercules vagy Antonius szakállos b. n. feje;)(C. VIBIVS VARVS, Pallas b. n., jban dárda, balján Victoriola, lábánál a paizs. Arnethban nincs meg.

CAESAR; Venus feje, nyakánál Cupido;)(Tropeum aljánál két nyügözött rab. a szelvényben CAESAR.

894. **Nagy-Bányán** törökfalvi *Pap Zsigmond* úr tudósítása szerint, a hídutczában lévő *Nyirö József* házában, melynek kőkeresztes ablakjai is a ház ódonságáról tanuskodnak, midőn az utczán a pinczébe való lejárást módosították, a két ablakközti fal bontása alkalmával mintegy 4 arasznyi széles követ-találtak, melyen azonban csak a temetési év (mert egy sírkő darabja) 1468 kivehető : . . . . anno · dni · 1468 · hoc · op . . . . . és a felirás vége . . . . rif · — talán valami Septembris, Octobris &c hónapok végbetűi.

895. **Nagy-Kürüröl** (Heves m.) *Borbély Lajos* úr küldött a m. n. muzeumnak 3 ½"-nyi cserép bögrét.

896. **N.-Mányokon** (Tolnam.) vett *Horvát Antal* úr a kanász feleségétől *köszekerczét*, azon vidéken lett találva, és babonára használták. A kő azon átalános hiszemű próbánál pattant ketté, midőn a tulajdonos a reátekert fonál elnemégethetését bebizonyítandó, azt a sütőkemenczébe dobta.

Előfordulnak itt is alúl lecsiszolt *szarvas agancsok*, milyenek egyéb ősi lelhelyeken már találtattak.

897. A **nagyvészveresi** (polomiai Gömörm.) harangnak felíratát *Telgarti Lipót* rosnyai gymnasiumi tanár úr sziveskedett beküldeni. Bartholomeides hibásan adván az évszámot, ezt az eredeti dörzset után így adjuk:

est ⁊ factum ⁊ in ⁊ honore ⁊ dei ⁊ omnipotentis ⁊ et ⁊ sancti ⁊ nicolai ⁊ anno ⁊ domini ⁊ 1⁊&⁊91

898. **Nyerges-Ujfalun** (Esztergomm.) *Ürge József* esperes úr figyelmeztetett egy római kőre, melyet a nép török hagyománynak hitt, mert *Diana* jelképe a hold, egy koszorúban fordul elő más vadászati alakokkal. Ennél sokkal érdesebb azon felírás, melyet tisztelt barátom a sz. Háromság szobra előtt a piszkei út mellett talált:

D M
ET MEMORIAE
ANNIAELVPAE
QVAEVIXIT AN
NIS VIIII MENS
XI DIE////XVIC
ANN CANDIDI
ANVS EAVRELIA
LVPA PARENTES
FILIAE CARISSIMAE
F C

A kőtábla 3′ 8″ magas, 2′ 4½″ széles; a betük 2″ — 1″ 9‴-nyiak. hasonl. a 891-ki felirást.

899. **Ó-Budán** *julius 1-én* a katonai ruhatár mögött, a parton részint vastag, hosszu római falakat, részint római téglákat, régi épitmények maradékait találtam. Ilyeseket lehet tovább is a malmok felé helylyel közel látni, itt találtam egy *lábas tégla darabot*, eddig az elsőt, milyeneket *Torma Károly* az ilosvai castrum maradványi között talált, és helyiratában, 8 tábla a 1. rajzában kiadott *).

A főutczában 32. sz. a. *Bauer Rozália* házában, egy ajtó küszöbe előtt, a járáskelés által igen olvashatlanná vált kőlapon:

LRAE
ɔL AVG
TATISIMPE
ɔNORE
ARTIALIS
P/////////ɔ
PAIAV////ɔ

A kő 2′ 8″ mag. 2′ széles; a betűk 2″ — 1″ 8‴-nyiek.

A *zsidó temetöben* igen sok római téglatöredék, kőragasz, nyolczas- padlat- és lábastégla is fordul elő. Felirásos kevés van, VPDVXAPVAL-ral egyet, és LEGII ADI-xel többet találtam.

---

*) Erdélyi Muzeum-Egylet Évkönyvei III. köt.

Lesch Mátyás 150 számu házában a kaszárnya előtt, már 1854-ben több érdekes római követ találtak, legújabban a pinczeásásnál falalapokra, párkányos cserepekből kirakott csatornára, és tüzelő helyre akadtak $1\frac{1}{2}$ °-nyi mélységben a föld alatt.

Schitz János kőtörő házában, (Miklós utcza 317 sz.) ara töredéket találtam:

ITI
SPPoSV
VoIMS
OMNIW
O SAL !

900. **Ó-Palánkán** a sorompónál talált *Böhm Lénárd* úr téglát ilyen bélyeggel

= Severinus?; birtokomban van.

901. **Orsován** a gradczki völgy torkolatában, egy vízmosás partján igen sok római cserepet, mécsest, hamvedret találnak. *Molitor Ede* és *Csermák József* uraknál mécseseket találtam

LITOGEN bélyeggel.

A régi távirdai épület falában egy római faragott kő van, mondják, hogy a vakolat alatt ezt olvasták : ALEXANDER ET FILIVS; én nem láttam.

A sörházban sarcophagot találtak; a cserepeket szétzúzták, az ékességek a bécsi császári régiségi gyüjteménybe vándorlottak. — *Popovics* úr házánál sok párkányos tégla fordul elő.

Orsován sok római érmet is találnak, *Csermák* úrnál szép gyüjteményt láttam belőlük.

902. **Ó-Szőnyről** küldött a m. n. muzeumnak *Malek Károly* utibiztos úr egy $4\frac{1}{2}$"-nyi fémrögöt.

903. **Pándról** (Pest m.) *Baticz László* reform. lelkész úr küldött be másokkal Hadrianus, Licinius, Valentianusféle érmeket.

904. **Pakson,** mintegy 40 év előtt, igen szép müvezetü *Mithras-kö* találtatott a Duna mellett. E követ *Magyari Kossa Sámuel* derék archaeologiai veteránunk a rombolástól megmentvén, gyönki kastélya melletti park egyik mulató házának falába rakatta, hol jelenleg is látható. A kő 30" magas, 21" széles, a dombormü 10"-nyira emelkedik, és ez oka annak, hogy a kiállóbb tagok, és egyéb részletek letörettek.

905. **Pálfalváról** (Nógrád m.) *Pap Károly* földbirtokos úr ajándékozott a m. nemz. muzeumnak *agyag orsófejeket.*

906. A **Pécstől** nyugatra fekvő **Makár** nevü szőllőhegyen talált *Horvát Antal* VIII. oszt. gymnas. tanuló, ki ide *Irma* hugával régiségek kutatására többször kirándul, kőeszközöket, u. m. kőkalapácsot, kőéket, rozstörő golyót, cserepeket, melyekből több érdekes példányt a m. nemz. muzeumnak, a lelhely igen érdekes leírásával, beküldött.

907. **Pesten** felül a **fürdősziget** irányában a parton sok téglatöredék vagyon, mely a *transaquincumi* castrumból oda került. *Preysz Mór* tanár urtól kaptam egy példányt ilyen törött bélyeggel:

magam pedig ugyanott egy másikat találtam.

Tovább tudakozódván római régiségek után *Zarzecyky* úr téglavetője kertjében egy kőtöredéket láttam, melyet a castrum előtt májusban a Dunából kihúztak, felírása ez:

M
AVR · IV
EHERES · C
INCOMPARA
BILEM · EIVSDV
M SVPERVIXIT
IN SE PIETATEM

Az írásos lap magassága 15″, szélessége 17″, vastagsága 7″; a keret horonya 2½″, szíjtagja 1″, külső lapja 6″-nyi; a betűk igen szépek, a nagyobbak 2½″, a kisebbek 2″-nyiak.

908. **Péterfalvánál** (Erdélyben), a patak melletti vonalon az út alatt, a szász temető közelében levő árokban és Véber Károly téglavetőjében sírok; az erdőben pedig sírhalmok találtattak tele hamvvedrekkel, hamuval, szénnel. (Id. Tan. 1866. 53. sz.).

909. **Petrovczén** a Szerémségben; az utcza közepén egy ára áll, magass. 49″, széles. 21½″, vastag. 19″, a betük szépek, mintegy 2½″-nyiak, a kő igen lyukas és töredezett:

I · O M
EIONIBV////
DIBVS DEA
BVSQVEVLP
FLAVSVETEXDC
V S L M

Ezen kifejezést DIBVS DEABVSQVE egy eszéki oltáron is találjuk. Katanch. Istr. Adc. Geogr. Vetus I. 431 l.

Az oltár jobb oldalán paterát, a balon simpulumot lehet látni.

A falun kívül a hajdani római városnak maradványait lehet látni a felásott falak után fennmaradt árkokban, melyek a régi terek, utczák, házak terjedéseit híven mutatják. A temető pedig tele van legszebb római faragványok töredékeivel, melyek újabb időben törve, lezsurolva, megfordítva találtatnak.

A felírásos kövekről csak bajosan lehetett ezeket kibetűzni:

M
NDVS
ENWS,

e sírkő két alakkal bír, szép kerettel, oldalt rajzok vannak.

Két elválasztott töredéket összeállítván, ezeket betűztem ki:

D | M
T · PVB | LICIVS
SV- | IO

a betűk szépek, oldalon gyerek van, feje fölött egy szíjon diptychon lóg.

Egy másik kőtöredéken:

M
ALER
I · T ANN = vixit annis
PA Co
mARTvS

910. **Pinczehelyről** (Tolna m.) *Hangyali Mihály* kath. lelkész úr ajándékozott két római fibulát és egy cserép bögrét a m. nemz. muzeumnak.

911. **Puszta-Piszkén** egy templom romon kívül sok vastag edény*cserép* fordul elő.

912. **Piszkén** *Bolczek József* földjén római faragott mészkövet találtak; hossza 4′ 2″, szélessége 3′, karimája 1′, közepe üres, vastagsága 1′ 4″-nyit teszen.

Gerenday Antal úr kertjében döntés alkalmával több cserép veder találtatott, ezekben föld, hamu, kisebb czifra bögrék, és rézsodronyból készült karpereczek voltak. A kis bögrét és egy 3 tekercsből álló nasfát kaptam a birtokos úr előzékenységéből, a füles nagyobb hamvvedernek csak darabjait szedhettem össze. Azonban bírom Gerenday úr igéretét, hogy rendelkezni fog, miszerint jövőben ilyen edényekre is kellő gond fordítassék.

913. **Pribélyről,** *Csery Sándor* úr Vespasianus, Hadrianus és Constantinusféle érmeket ajándékozott a m. nemzeti muzeumnak.

914. **Pozsezsenán** (román határőrvidéken), a jobb római korból sírkő vagyon fehér mészkőből, melyen oszlopok közt koszoru foglaltatik, benne emberfő? az oromban fej, oldalain pedig lombozat van.

A főutczában egy ház előtt igen durva munkáju chloritpalából faragott és sok helyen kipattogott sírkő fekszik, melyet elolvasnom, minden iparkodásom és béketűrésem mellett nem sikerült:

D M
SABAPA[illegible]
ENI/////////
MIMI//////
//////////////
DONATAR
CONIVGI
B M P P az írás szélessége 24″.

Barboly házában egész fal van római téglákból, melyek 15½—10—2″-nyiak.

Zoresko Arsen lépcsőjén pedig szintén igen durva faradványu chlonitpala kőducz van, de ezen a legnagyobb vesződség után is csak D M-et tudtam kivenni.

915. A **rami vár** (Szerbiában) északkeleti falának tornyán, és pedig keleti oldalán kőtöredék vagyon,

EG · MVND
FRATERETHE///
B M; a kő 10″ magas, 17″ széles.

A kapunál egy másik kő van fordítva alkalmazva, ennek magass. 6″, szél. 21″.

TIB · CL · VALEN
VET · LEGVI
VIXITAN

Mennyi írásos kő lappanghat e falakban, melyek alkalmasint legnagyobb részt a szomszéd hegyen létezett castrumból vétettek.

Igen érdekes a vár alatt nyugatra fekvő sziklán a nyolczszögü torony alatt, a kajácsos kőbe bevésve ezen felírás:

I ⋈ O ⋈ M
VEXIL⋈LEG
//////////VII⋈CL
//////////ᴗVRA⋈
CoLICIN⋈RVFIN

A keret hossza 30″, szél. 23″, a fülek belső hossza 6″ — a külső 12″; a betűk 3½-nyiak, igen szépek. Hallám, hogy e felírást mintegy 12 év előtt Ilia Pesclár pisár, jegyző, a Srbsky Noviniben közlötte; ezt tette a Mitth. der kk. Centr. Com. 1865. XXXI l. füzetében Ilić Oriovcanin is, de kissé hiányosan.

A régi római castrum alatt a Dunaparton szép vörös cserepet találtam

EGVII CPF bélyeggel.

916. A **rehói** határban Szász-Sebes szomszédjában sok pogány-sír és római nyomok, sőt a templom oldalában *római* felirásos kő is találtatik. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

917. **Rumán,** a Szerémségben, a grófi kastély falában emlékkövet mutattak, melyen egy bottal lépdelő, baljában erszényt (?) tartó alak látható római öltözetben. Az ormozaton felül jobbra-balra delphinek és emberi alakok vannak.

A kő magas. 30½″, szél. 25″, a dombormű 3½″-nyira emelkedik.

A *Szalay*-féle ház homlokán kis támon két szemközt fekvő oroszlán van, köztük kis oltárral, ezen van-e felírás, a vakolat miatt nem vehettem ki. A faragmány csínos. *Petrovczén* lett kiásva, a hol sok római régiséget találnak.

Jancsó uraság majorjában egy árára figyelmeztetett az előzékeny tulajdonos, melyen ezen felírás vagyon:

I O M
IVLI////PAR
IVSVER
NVSEXPR
TORIOVOTV///

Az egész magass. 36″, széles. 16½″. Az írás még elég csínos.

Az uradalmi ménes kertjében szép sarcophag szolgál virágágyúl. Hossza 1° 17″, széle 3′ 7″, magass. 26″, felírással nem bír, az alakok csínosak.

918. **Sajó-Gömörről** *Szentiványi Miklós* úr küldött be a m. nemz. muzeumnak többféle bronz- és középkori régiségeket.

919. A **Sári pusztáról** (Veszp. m.) *Ányos Móricz* úr legújabb időben sok vedret, bögrét és római pénzeket kapott.

920. **Sárisápon** a helyszínén megjelenve, és a legroszabb időt tekintetbe nem vevén, bokáig a sárban a határt keresztül-kasul vizsgálva a régi római építmények nyoma helyett, a *fürdőházi* földeken csak egykét párkányos és válús cserép darabjait találtam.

921. **Simontornyán** délkeletre a fehérvári út mellett a *halomhegyen* 1861-ben egy római sírban több cserépkorsó, rézmécses és nagyobb füles üvegkorsó, bronz sarkantyu és más tárgyak találtattak, oly mennyiségben, hogy ezekkel egy asztal megtelt, de minden tudakozódásom mellett sem tudhattam meg, hogy ezen érdekes leletből mi lett.

922. **Somoskőről** (Nógrád m.) *Koch Antal* bányatanácsos úr küldött be egy celta érmet, előlapján sisakos fej, hátlapján ülő alak, jobbjában lándzsa, baljában madár, a mezőn:

I O III N X

923 A **Soprontól Rákosra** vezető út melletti erdőrészben f. évi Májusban egy régi *Mithraeumot* ástak ki, és *rombolta el* annyiban, hogy a falmaradványokat szétszedték, mi a *spelaeum*, a valódi barlang eszményi visszaállítását mindenesetre nehezíteni fogja.

A dombormüvek, felírások és pillérek, a győri püspök ő excja rákosi várkastélyájába vitettek. A felírati ügyet *Paur Iván*, a szorosan müvészieket *Storno Ferencz* úr vállalta el. A kelet főrészén, két dombormüven, körülbelül 4—5′ magas kövek egyikén olvasható: FECit FIEri INPENDIO SVO; másikán: DEO INVICTO MITRE . . . VL SATVRNVS EX VOTO POSVIT. Mindkettőn Mithras isten, mint a bikát nyakszirten szúrja; a két oldalról az ismert, szövétneket tartó két nemtője a hajnali és estéli szürkületnek. (M. Világ 123 száma a P. Hirnök után).

924. **Süttő** (Komárom m.) a híd alatt, mely a Neszmély felé, mintegy ¼ órányira az országuton május 17-kén két mértföldmutatóra lettem figyelmessé, az egyikén, melynek magassága 8½′, átmérője 1′ 10″, semmi felírás, talán soha sem is volt, mivel egészen durva, csak nagyobb állapotban van. A másikon, — melynek egész magassága 8′, négyszögü talapzatának magassága 10″, szélessége 22″, alakja nem henger, hanem szélein gömbölyített tojásdad átmérője 1′ 10″; ez olvasható:

IMP CÆS
IVLPHILIPPSIN
VICTSAVGPMIV
PHILIPPVSNOBILISS
CÆSTEOTCIL· SVE
RAMATR AVG TE CA//R
VIASTE PO/////SVETVS = vias et pontes vetus-
TATECol/////SRESTITVE = tate conlapsos restituerunt
PRÆMAM III THAC = per alam III Thracum Phi-
PHILIPPIANAM lippianam.
ABRIG
MP XI

Az írás magassága 3′ 8″-t foglal, tetejétől kezdve 6″-nyira, az I 6″-nyi, a többi betűk 1 és 2 sorban 4″; a 3 és kkben 2½″-nyiek, az utolsó 6″-nyival alább álló sorok betűi 5″-nyiek, a XI-é pedig 5½″-nyiek.

Midőn augustus 17-kén másodszor rándultam fel Süttőre, hogy e kövek felíratait lemásolhassam, — mivel felfödöztük alkalmával kocsisommal magam levén, ezen roppant tömeget megfordítani nem bírtuk, — a Duna állása oly magas volt, hogy a kövek nagyobb része a sárban, víztől körülvéve feküdt, s így czélomat egészen el nem érhettem. Egy hasznom azonban mégis volt, t. i. a munka közben hozzánk közeledett tehenész figyelmeztetett egy harmadik ilyféle oszlopra, mely fejjel lefelé fekvén, sárral és kövekkel egészen el volt borítva, úgy annyira, hogy □ szögü talapzatának csak egy csekély része látszott. A 4-dik itt heverő mértföldmutatónak helyét sem tudták bizton kijelölni.

Föltettem magamban, hogy a Duna apadtával ismét folytatom kutatásomat, és october 25-kén *Lachmayer Ferencz* kőfaragó mesterrel, és 5 segéddel a hely színére kimenvén, reggeli 8-tól 2 óráig délután alig voltunk képesek az egészen iszaptól elboritott, a hegyi ár szélén fekvő oszlopot kiemelni, annyira volt ez nagy kövek, és a híd csinálásához oda hordott vörös mészkő táblák közé szorítva. De a kő szépsége és érdekessége megis érdemlé e fáradságot. Az oszlop 8′ 3″, talapzatja 10″, magass. 1′ 10″ széles, ez a henger átmérőjének mértéke is. Az irás oly tiszta, hogy eddig kevés követ találtam ily kitünő jó karban. Az előbbihez hasonló, felírása ez:

IMP CÆS	4″
IVL PHILIPPVS	2″
NVICTVSAVGPON	2 ½″
TIEXAXIMVSTRIBW	2″ 9‴
POTESTATIS COSBIS	2″
PROCOS E MRCIA	2″ 10‴
OTACILIA SEVERA	3″
SAVCTISSIMAVG	″
CONIVX AVGN	4″
ASTEPoNEVSTECoNLABS	2 ½″
FRALMIIITRCPHILIPPIAMM	2″
RESTITVTRV A B I G	5″

MP XI

Miután a köveket pontosan lemásoltam és lepacskoltam, *Lucz Pál* lelkész urat kértem meg, szíveskedjék megengedni, hogy ezen két oszlop a templom bejárása mellett felállíttassék, Lachmayer úr megigéré, hogy gondoskodni fog arról, miszerint melléjük befalazandó táblák a lelhelyet az utókornak biztosítsák Hohldampf Lipót úr pedig a kövek behozatalára legszivesben ajánlkozott.

Jelenleg a kövek már fennevezett urak buzgalmából a templom előtt állnak, és tanuskodnak arról, hogy mi is kezdjük a hajdan műemlékeit kellő tiszteletben tartani.

Egyszersmind a kedves hírt vettem, hogy a negyediknek fekhelyét is feltalálták. Az archaeol. bizottmány e jelentésemre késznek nyilatkozott, hogy a felásási költséget viselendi.

925. **Szarvasszón** (Mármaros m.) közel azon helyhez, hogy az érdekes aranykincs találtatott, 1863-ban találtak egy *bronz kardot*, alakja a közönséges bronzkori kardoké, hossza 19″. Csorba Endre tisztartó úr birtokában vagyon.

926. **Szász-Sebesen** *barbár* és *róma*-kori hamvvedrek találtatnak nagy menynyiségben. (Idők Tanuja 1866. 53 sz.).

927. **Szendrőről** gróf *Keglevich Gyula* küldött be a m. nemz. muzeumnak, egy bronzkori nyakvértet, átmenetkori kardot, és egy vaskést a vaskorszakból.

928. **Sz.-Endréről** (Pest m.) tudósit *Lefánti György* úr, a kath. község jegyzője, hogy az ottani szigetpart egészen be van hintve törött cserepekkel, és kissebb-nagyobb csontokkal.

929 A **sz. Endrei** szigetnek nyugati partján *Kalázddal* szemközt, egy lábnyira a föld alatt igen sok vastag cserép található; a keletin pedig *monostori* lakosok ez idén több emberi csontvázat, minden melléklet nélkül ástak ki. A sziget déli csúcsán pedig, melyen az árokkal a szigettől elválasztott háromszögü újabb sáncz áll, Új-Pest felé a part konyha-hulladékokkal és cserepekkel egészen meg van rakva.

930. **Szerdahely** közelében, merre a Szász-Sebesre folyó *Szekás* veszi útját, mind a két parton korongon készült cserép-töredékek, és a szőlők alatt a jobb parton *római* épület maradványi is látszanak (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

931. **Szinérváralljára** (Szathmár m.) hoztak a mult tized végső éveiben szolgabirósághoz, mint talált holmit, egy kis *négyszögü ezüst csatot?* körirattal, és paizs alaku czímerrel. Ebben a szivpaizson két vonal közt S. I. betük, a négyezett paizsok közt jobbról a felsőben, MOrsz. szelményei, az alsóban három, balról jobbra felfelé repülő madár, balra felsőben hármas dombon a kettős kereszt, alúl oroszlán ágaskodik. A körirat ez: FERDINAND. D. G. R. VNG. 1555, a hátlapon a bold. szűz a kis Jézussal UNGARIE

PATRONA felírással. — Továbbá ezüst *kanál,* melynek belső lapján paizsidomu foglalvány A L betűk láthatók. — Ismét nagyobb *kanál* sz. Sebestyénnel a tekeredett fogantyú végén, és egy *kanál* fogantyúja paizsot tartó alakocskával. — A leletet kiegészité mintegy 10 boglár és 20 gömbölyü ezüst gomb, és egy gyűrű két lakat ékességgel.

Ezen, a rajz szerént igen csínos darabok felküldettek a megyei főnökséghez, de mostani hollétük nem tudatik.

932. **Szucsányon** (Turócz m.) talált Traian ezüst érmet *Schultz Ignácz* úr küldé be a m. nemz. muzeumnak.

933. **Szuhogyon** (Borsod m.) találtak 2 középkori lánczot, egyik aranyból 72 lapos karikából áll, a másik aranyozott ezüst 110 karikából áll; vétettek a m. nemz. muzeumtól 168 frt 21 krért o. ért.

934. **Tárnok.** Ft. *Bilics Mátyás* lelkész úr tudtomra adta, hogy septemberben *Petró Ádám* földjén, az *izvori* dülőn, a falu utolsó házaitól mintegy 300, a sóskuti uttól 100 lépésnyire római felirásos köveket találtak. Kimenvén Tárnokra a község házában igen szép betűjü töredékeket láttam, melyeket mindjárt összeállítattam; de a középső felső rész hiányzott, és állítólag még a lelhelyen hevert. Kirándultunk oda is *Kozel István* úrral, ki ezen régiségek iránt a legnagyobb érdekeltséget tanusítá, és a kő felső részének is találván egy töredékét, így állítottam össze a sír felirását:

VIATOR
VIBIVS · A ı
SI[illegible]NVS · ANII
SEVERVS AN · I
PAVLINII///RINC P
FH · S · S · PATER

A harmadik sorban valószinűleg SILANVS állott. A töredék magassága 16″ szél. 22″; a betűk 3 ½ — 2″-nyiak. A keret két lemezből áll, melyek kifelé 1, 1 ½-nyiak, a külső lap 3 ½-nyi.

Ugyanott egy szobornak részét ásták ki, melynek talapzata 16″, magassága 23″, lábai láthatók, baltérdétől a hosszu ruha ránczozata megvan. Különben e helyen sok párkányos és válús cserep fordul elő, padlattéglák, a kőragaszban téglaporond helyett apró kavics vagyon.

Elmentünk azon helyre is, melyet *rimski studenki*nek nevez a nép, ezek a mészkőben lévő 5—6″ átmérőjü, 10—12″-nyi henger alaku mélyedések; természeti játékok.

A berki szőlő alatti legelőn 1862-ben födöztek fel római sírt, mely 2—3′ hosszu, 1′ széles, 2″ 4‴ vastag, belül sok apró gömbölyü darabokat foglaló, téglából volt összeállítva. *Kozel* úr tanusága szerint, két tégla hosszában feküdt, egy-egy fel volt állítva, felül ismét kettő feküdt. A sírban női hullát, nyakánál 2 vörös kőgyöngyet találtak.

Tudakozódtam *mennykövek* után, és csakhamar *hromovi kamen* név alatt hoztak több darabot. *Rihó Antalnéé* szekercze töredék feketés serpentinből, találták *Mártonvásáron*, volt neki vörös márványból is egy darabja; *Petró Ádám*nak van sárgás zöld darabja, kőszekercze felső része; *Cseszák Mártonné* darabja ismét feketés igen szépen fúrt lyukkal; *Bielik Jánosnéé* igen lapos, feketés serpentinből álló, széles vésű.

A *bataiak* is ismerik ezen köveket és valamint a határőrvidéken ők is *oboji kamen*nek híják.

Azt tapasztaltam, hogy itt is a mondák, melyek efféle kövekhez kötvék, azokkal egészen egyenlők, melyeket másutt hallottam : a reá kötött czérna el nem ég, vele gőzölnek, minden hetedik évben veti fel magát, megszenteltetik alattomosan, stb.

935. **Tekián** (Szerbiában, szemközt Orsovával) a régi római castrum romjai közt téglát láttam CIRPD bélyeggel. = Cohortis I (R?) peditatae Delmatarum ?

Ugyanott amphorák részleteit is találtunk.

936. **Turn-Severin**ből (Oláhország) a Traján hidjától több tégla és írásos kő került Orsovára, honnan ezeket *Bilszky*, Temesvár mellett *osterni* lelkész úr magával vitte. A Cordon-Commandóház fedele alatt korsókon kívül, egy ara töredéket

- - II - -
- EA - -
- DM - - találtam, és 9□"-nyi lapot:

VI
//////////////////
NO
PRO SALV//////

A severini népkertben nehány római kőemlék töredéke van felállítva, mert a szebb tárgyak a bukuresti muzeumba vitettek; de mindezen, több-kevesebb művészetet áruló műtárgyaknál sokkal érdekesebb azon fogadmányi kő, melynek olvasása, épen mivel betűii vakolattal bevoltak vonva, nehéz, s melyet, mint hiszem híven sikerült másolnom:

IMP CÆS DIV
HADRIANI FIL
DIVI TRAIA PART
NEPOT DIVI NERV
PRONEPTAELIO HA
DRIANO ANTONI
NO AVG PIO PONTMA
XIM TRIB POT VIII
IMP II COS IIII AE//
RESPVBLICA MVN FL = respublica municipii Flavii
HADRIANI FRONT Hadriani Frontoniani?
DEC DEC;

A kő magassága 33", széless. 17", vastag. 27". A betűk felülről 1" 8"'-ról — 1"-ig kisebbednek. Találtatott 1865. februarhóban a krajovai országuton, mintegy 300 lépésnyire keletre a várostól.

A római hídfő maradványin, s a római castrum nyomán kívül, még két góthkoru templom alapját is láttam a város területén.

937. A **Vallepagi**-féle vashámorral szemben Szász-Sebesen felül a patak balpartján több hamvedres sírok nyúlnak el, többször megszakadás nélkül, némelyekben egész réteg fehér hamu látható. (Id. Tan. 1866. 53 sz.).

938. **Veszprémből** küldött a m. n. muzeumnak ft. *Pribék István* kanonok úr egy középkori, nagy, hordozható körmeneti keresztet. Rajta van a felfeszült Krisztus, négy sarkán négylevelü diszítményben az evangelisták jelképei.

Veszprém vidékén találtatott egy bronz fibula, mely igen hasonlít a római íjasokhoz, de egész szerkezete a közönségeseknél szélesebb; magassága 2", szélessége felül $1^{6}/_{2}$", alul 10". Ez, valamint 5 különbféle nagyságu kalapcsaféle pikkely, melyek 1" 8"' és 1" 2"'-nyi átmérő mellett 6"'-nyira dudorodtak, és két ellenesen fekvő, 1"'-nyi lyukakkal vannak ellátva, karimájuknál egy és két gyöngyös kerettel bírnak, *Bakits Ferencz* úr birtokában vannak.

939. A **visegrádi** várból egy vörös sirkőtöredék jutott valamely ottani polgárnak házába, ezt észrevevén *Lichtenstein* főügyész úr megvevé és a muzeumba szállította. A felírás még nincs megfejtve, a czímer a *Héderváry* családéhoz hasonlít.

940. A **zombai** (Tolna m.) határban talált szárnyas bronz geniust küldött be magyari *Kossa Sámuel* úr a m. nemz. muzeumnak.

941. A **Zseliz sz.-Páli** harangon, melynek rajzát ts. *Bubics Ede* úr Lukácsházáról beküldeni szíveskedett, ezen felírás vagyon majuscula, itt ott visszára álló, vagy megfordított betükkel:

AVNES

MATHEVS· ΓΩKAS· IOHX MARCVS; azaz: Matheus, Lukas, Johannes, Marcus evangelisták nevei.

942. A **kis-écsi** (Sz.-Márton mellett, Győr m.) határban találtak egy cseréptöredéket, talán falon lóggó szenteltvíztartót, mely egy áldó főpapot képez. A régi, karra felhajtott redős casula, a XV—XVI. századba helyezi ezen különben csekély műbecsü darabot.

943. Az **ó-budai** hajógyár-sziget hídja fölött mintegy 60 lépésnyire a budai parton a kotrógép ismét igen becses műdarabokat hozott a napvilágra. Mint legremekebbeket említnem kell egy női jobb kezet, egy jobbik térdet és ruha-redőzet darabot, mind bronzból, üresen öntve, a kéz aranyozva volt. Bár akadnának ezen kitünő szobor többi részeire is. — Ugyanott előkerült egy fehér mészkő dombormü. Egy egészen kéjittas Silen balkezével egy öltözött, feléje dülő nőt karol át, melynek különben rút arczán az élvezni kivánó állatias érzékenység híven van ábrázolva. A dombormü a jobbak közé számítható. Igen jelentékeny darab egy ezüst kanna, mely 4 font 6 latot nyom, 13 ½" magas; szájánál 3 ½", legnagyobb öblössége 5 ½". A díszesen körülfutó szalagok meg vannak aranyozva, de a fogantyu aligha egykoru, legalább müvezetére nézve nagyon elüt a kannától.

Mindezen gyönyörü darabok *Schröll* hajógyári főtiszt úrtól, kitől a m. nemzeti muzeum már eddigis oly sok kitünő műdarabot nyert, ugyanazon intézetnek szánvák.

944. Dec. 10-kén *Torma Károly* barátommal felrándultam **Ó-Szőnybe**, hogy a régi római városnak részleteit tanulmányozzuk, és ezen alkalommal *Alberti* országos mérnök urral találkozván, az előleges tervről tanácskozzunk, mely szerint a téli kőásatások alkalmával a város részleteit fölvenni és idővel kiadni lehessen. Bejárván a város utczáit. ismét több, eddig nem közlött, római felíratot találtunk.

Ugyanis *Borbély József* 197 sz. udvarában igen díszes, bár tördelt oszlopfő fekszik, legszebb fehér márványból, azon kívül egy ára töredék; mag. 1', szél. 9", vast. 8 ½".

I
N ᶜ SP
EL· RAEP
VET LEG
VOT· LIB
OLVIT;

ugyanott egy másik ára van, 1 ½' mag. 1' szél. következő irással:

OL· PVSIN
NIO· MIL· LEG
I· AD· E· AVR· EV
TICHE· SAL·
LEG· SS· CVM· SV
IS· V· S· L· M·

Borbély fiától *Józseftől* szereztem egy gyönyörü fiu alakot ezüst szemekkel, ez a jobb müvek közé tartozik.

*Dósa János*nál (171 sz. a.) a kőhalmon találtam egy árát, magas. 1′ 1″, széles. 11½″, vastag. 8″; az irásos tábla magassága 10½″.

A P O L L I N
D A P H N A E o
S A C R V
C N· C V R I V S
L Y C A O L E G I A D

*Fülöp Dániel*nél (229 sz. a.) az egyik ára magas. 10″, széles. 7½, vastag. 6″.

s ᴵ L V A N O
si L V E S T R |
M· M A X | MVS, átvéve az oldalra.
s IG L E G I A |
V S L M

Ugyanott egy másik is van, magassága 1′ 11″, szélessége 6″, vastagsága 10½″; az irásos lap 14″-nyi.

M E R C V R I O
S A C R V M
E X V I S O M V
A L M A R I N V S
V E T· L E G I A D
P· F· E X S I G N
D E C B R I Q V I
M A G I S T R A T
V· S· L· M·

Mindezeket és még más darabokat, p. o. igen jó karban levő malomkövet egész áldozatkészséggel oda adják a fennevezett gazdák a nemz. muzeumnak.

Egy kis márvány oltárka töredéket szereztem levélnyomóul *Szú Józseftől*.

E I
E N T V
L I G [illegible] N I V
M A X I M V

Petrovits gazda, a kőfejtők közt a legvállalkozóbb, különben is igen értelmes ember, számomra félretevé mind a felírásos téglákat, melyek közt különféle változatokkal a LEGI AD iutrixet találtam, volt azonban egy példány

L E G I A D I V
A N T O M N /// az az : A N T O N I N I A N A,

mások :

I ᗡ Λ I Ɔ Ǝ Ǝ
ᗡ V I Ɔ Ǝ Λ, és
L E G I A D P F bélyegekkel ellátvák; egyiken egy pár cursiv betű is látható.

*Petrovits*nál láttam először trapez alaku téglákat, melyek egyenközü oldalai 8 és és 10″, a ferdék pedig 11½″-nyiak, valamint derékszögü háromszögüeket is 11½″-nyi oldalakkal. Soha sem láttam annyi ép és érdekes példányokat egy halmon. Remélem,

hogy az e télen folytatandó ásatások még érdekesb eredményt fognak adni, minthogy az emberek ilyesfélékre már vigyázóbbak.

Főt. *Gángó József* kath. lelk. úrtól igen becses terra sigillata töredékeket nyertem. Egyiken ezen bélyeg van:

DOMITIVS F;

egy másik feltünő csínos előállítása által, mely a római *kötéltánczolók* mutatványiból igen meglepő részletet tárgyal. Egy lóbbáló kötél végén áll egy alak, mely tekeredett oszlopra támaszkodik, a kötél hajlásán áll négy meztelen alak; ezek közt a második fogain balancziroz egy póznát, melynek végén egy ember lebeg, ki mind két lábát kezeivel visszafelé hajtja! A legközelebbi tekeredett oszlopig a tért egy óriás foglalja el, jobbjában? baljában nagy furkó, bal lábánál guggoló kutya? a 3-dik törött téren egy alak a földre terítve fekszik. Mily kár, hogy ezen medencze nem egész, mert darabjaiból csak ezek kerültek a főtisztelendő úrhoz; — milyen világot vethetne a rómaiak látványos mulatságikra, bűvészeik ügyességeire.

Torma Károly barátom szerencsés volt egy mécses aljából egy töredéket I I betűkkel találni, ezeket már itt előkerült példányok után SEXTI-re magyarázom.

A sok igen jeles darab közül egy kulcsot kaptam ts. Pollák Antal kasznár úrtól, Galba úrtól pedig két gipsz falékítményt, egyiken venyige van szőlővel és levéllel, melyen egy madárka áll.

Mindezek azon ohajtást ébresztik bennünk, bár létesülne Szőnyön egy kis helybeli muzeum, vagy ha ezt teljesíteni lehetetlen, gyüjtetnének mindezek nagyobb szorgalommal, és lennének illő váltságdíj mellett a nemzeti muzeum kiegészitő részei!

Id. KUBÍNYI FERENCZ TUDOSÍTÁSA,

melyben Gömörmegyében Sajó-Gömör területén talált és Szentiványi Miklós úr által a magyar nemzeti muzeumnak ajánlott **közép-** és **bronzkori** régiségeket leírván, Sajó-Gömört egy aranygyürü vagy arany tekercsekre, és Nógrádmegyében Czinóbánya területén fekvő Sztrebornó nevü hegyet egy ott felfedezett bronz kardra nézve, valamint más új lelhelyeket is kiemel. 1866.

Alúlírott a közelébb múlt hónapban Gömör és Kis-Hont, törv. egyesült megyéknek nagy részét földtani tekintetben beutazván, figyelmét a régészeti tárgyakra is kiterjesztette, és oly szerencsés volt, hogy Sajó-Gömörbe tekintetes Szentiványi Miklós úrtól a magyar nemzeti muzeum számára több rendbeli régiségeket kapott, melyek két félék:

I. *Középkori régiségek* — ezek a XV. századból való női ékszerek, valamennyi ezüstből készült és megaranyozott, találtattak Rákosi István által egy feneketlen mázos kis korsóban Sajó-Gömör mezőváros területén a város alatti egyik kertben, melyek is a következők:

1. Pártatíi, melynek gömbölyü feje felül lemezekkel és gombokkal, hat gránát színü üveggel, oldalain öt lefüggő lemezzel ellátva -- négybe gránát színü üveg van — egyről letört a 6-dik lemez hiányzik.

2. Szinte gömbölyű fejjel ellátott, az előbbenihez hasonló, de annál kisebb szinte párta tíi — oldalain 4 gránát színü üveggel ékesítve — oldaláról 3 lemez függ le gránát színü üveggel ellátva, a 4-dik hiányzik.

3. Egy kis fejecscsel ellátott hajtíi, oldalán 3 világos sárga üveg lemezzel ékesítve.

4. Dupla fejecscsel ellátott, szinte hajtíi, az alsó 12 lapu, a felső két kerek lemezből áll.

Női, úgynevezett vállhoz tartozó kapcsok.

5. Két fél gombból álló kapocs, mindenik gombról egy szív alaku, felül kis gombokkal ékesített lemez függ le, az első oldalain két füllel, az utánna következő három füllel ellátott, erről a filegram alaku gomb hiányzik, ehhez tartozik

6. Szám alatti egyes fél gombból álló azon mód szerint, mint az elsők lefüggő lemezzel alúl, oldalain füllel ellátva, az egyik fül a két gombból álló kapocsba illeszthető.

7. Két részből álló kapocs, félgomb nélküli, két lefüggő apró gombokkal ellátott lemezzel ékesítve, ehhez tartozik

8. Egy félkapocs, félgomb nélkül egy lefüggő apró gombokkal ékesített lemezzel.

9. Egy kapocs, melyről két karika függ le, ehhez tartozik

10. Egy füllel és egy karikával ellátott boglár, mely a 9-ikbe illeszthető.

11. Egy kapocscsal ellátott, szinte női vállhoz tartozó boglár, a végén kis rubin színü üveggel ékesítve, elől két laposdad lemezzel, a közepén egy levélben ülő gombbal ellátva.

12. Egy nyolczlapidomú ezüst pecsét gyűrű, melyen egy formátlan madár alak bevésve látható E 3 betükkel.

II. *Bronzkori régiségek*, melyek Sajó-Gömörbe 1862-dik évben Simon András ottani földbirtokos által Szemere nevű cseresnyésben, szántás közben 1 ½ láb mélységen egy összetört fekete színű edénybe találtattak, melyek is a következők:

1—7. Alúl lapos fejjel ellátott orsó alakú bronz — ketteje a gomb felső területén 3 párhuzamos dombos vonattal — közepén egy menedékesen kinyuló gombbal, e körül pedig 2 szinte dombos vonallal ellátva — a gomb belseje a nyélhez illesztett, átlyukasztott csúcscsal ellátva a többin a lapos gomb sima — mind a 7 öntvény — az azokon lévő patina világos zöld színbe játszó.

8. Felül füllel ellátott vés̈ő, úgynevezett framca.

9. Szinte vés̈ő, de fül nélkül, felül párhúzamos domborgyűrűvel ellátva — egészen sima.

10. Hasonló az előbbeniekhez, de csonka.

11—17. Sarló alakú görbe kések, alsó végükön egy kiálló gula alakú csúcscsal, — különböző nagyságuak — 4 majd nem egyforma, közepe táján legszélesebb — 3 alúl legszélesebb, közepe táján keskenyebb, a végén legkeskenyebb, mind a 7 éllel és 6, a fok mentébe alulról felfelé nyuló párhuzamos völgyelettel ellátva, — kettőnek mind a két oldala sima.

18. Félholdalakú gömbölyű, felső területén hosszába és keresztbe párhúzamos vonalokkal ékesítve, belül kivölgyelt végeivel össze nem érő, karpereczhez hasonló karika, az egyik végén a patina világos zöldbe, a másikon setét zöldbe játszó.

19. Az előbbenihez hasonló, közepe táján sokkal keskenyebb, szinte felső területén párhúzamos és keresztvonatokkal ellátott karika.

20. Szinte olyan.

21. „ „ 3 darabból álló } ezeken a patina igen szép.
22. „ „ „ }

23—32. Félholdalakú, massiv felső területökön párhuzamos vonalokkal ékesített karikák, melyeken a patina világos és sötétzöld színbe játszó.

33. Egy középen kiálló, domborodással bíró világos zöld szinü patinával bevont gyiloktöredék, hossza 8 hüvelyk, szélessége 1 ½ hüvelyk.

34. Szinte egy törtöredék, végig nyúló domborodással.

A 34, és 33-dik szám alatti bronzokon a törés igen régi, mely patinával bevont, alkalmasint akkori a törés, midőn az itt előszámlált bronz eszközök az elhúnyt porai mellé egy agyag edénybe, melyben azok találtattak, tétettek le.

35. Tegez alakú, két végén hegyes, vörös rézből készült, egykoron bőr lyukasztáshoz és varráshoz használt eszköz.

36—39. Igen szép zöld patinával bevont tekercs.

40. Felül sima, belső részén egy füllel ellátott boglár.

41. Szinte olyan, de két szélén bevágott.

42. Egy orsóalakú bronz eszköznek feje.

43. Egy boglár alakú bronz lemez.

44. Egy bronz töredék.

45. Egy vés̈ő töredék.

46. Egy az 1—7 számok alatt foglalt orsó alakú bronznak nyújtványa, vagyis inkább hegye.

47—48. Bronz érczdarabok, milyenek a bronzok készítésére fordíttattak.

Sajó-Gömör területén már ennek előtte talált aranysodronyokról beadtam jelentésemet, ezen arany régiségekhez járul szinte Sajó-Gömörben, a szőllőben legközelebb felfedezett aranysodronyból álló 2½ aranyat nyomó gyűrű. Ennek igen szép formája van, az aranysodrony párosan, végein egybefoglalva, tekeredik felül, 8 egyes sodronyt, alúl 3 páros sodronyt képezve, — az arany halavány sárga színü, mi arra mutat, hogy az arany ezüsttel kevert, hasonlít az úgynevezett electrum-aurihoz, — a kérdéses gyűrű tulajdonom.

Ugyanaz érintett szőllőbe találtatott egy 1½ hüvelyk öblü bronztok, melyben két arany tekercs volt, az egyik egészen ép, a Sajó-Gömöri ágostai hitvallású evang. pap birtokában van, belseje annyira szük, hogy a legkissebb újra sem alkalmazható — a sodrony egyik vége behajtott, másik végén a sodrony kifelé álva egy laposdad spiralis alakot képez; — megjegyzendő, hogy az efféle ékszerek eddigelé hazánkban vagy cserép edényekben, vagy külön elszórva fordúltak elő; ezek azonban a mint feljebb érintém, egy bronztokban találtattak, a másik tekercs, mely az épnek hasonmása volt, ez úttal összekúszolt sodronyt képez.

Új lelhelyek közé sorozandó Nógrádmegyében Czinobánya helység területén fekvő Sztreborna nevü hegy; ezen hegynek tövében egy vén fa gyökere mellett találtatott egy igen szép, ép markolattal és két éllel ellátott bronzkard vagyis inkább tőr — a tőrhossza 17 hüvelyk és 3 vonal, a markolat melletti szélessége 1 hüvelyk 3 vonal, középen szélessége 1 hüvelyk 8 vonal, markolatja 3 hüvelyk hosszú, kiálló öblös kerek gombbal, mely alúl öblös lévén középen egy laposdad gomb látható, az öblös gomb 2 hüvelyk átmérővel bír, e szerint oly széles, hogy a tőr arra felállítva függőleges irányban meg áll; a tőr közepén laposdad ½ hüvelyk szélességü domborodás látható, mely a tőrön végig fut és a tőr hegyéig észrevehető — a markolat dereka, valamint a gomb felső és belső területe párhuzamos spiralis vonalokkal van ékesítve — a patina setét zöld színbe játszik, átalában véve jól megtartott — a kérdéses tőr bronz gyüjteményemnek egyik díszpéldánya. — Kelt Pesten, 1866. évi october 12-én.

Egyéb regészeti új lelhelyek Lajstroma.

1. Üllő helység területén Pest megyében egy kanász által két római arany fülbe való, a milyen a magyar nemzeti muzeumban is látható, és két rovatékos mogyoró nagyságu gyöngy, ember csontok között találtatott 1861-ik évben — a két fülbevaló 7¼ aranyat nyom; ezeket Szilassy István szerezte meg számomra.

2. Ocsova helység területén Zólyom megyében 5 darab sodronyból készült bronz tekercs fedeztetett fel, ketteje pápaszem alaku; ezen bronz régiségeket Plathy György országgyülési képviselő mentette meg számomra.

3. Ó-Budán a következő régiségek találtattak:

a) Egy nagy csákány, mely hasonlít a magyar nemzeti muzeumban lévő csákányokhoz, melyek régi időkben a bányászok által használtattak.

b) Egy buzogány.

c) Egy füllel ellátott véső, úgynevezett framea.

Ezen három rendbeli régiség vörös rézből készült.

d) Szinte Ó-Budán találtatott egy igen szép, jól megtartott, alúl lefelé nyúló 4, derékban vízmentesen kifelé álló 8, ezeken felül 5, középet vagyis a csúcson 1, összesen 18 gúla alakú és hegyü csucscsal ellátott setétzöld patinával be vont buzogány bronzból.

4. Tatán egy vörösrézből készült szép idomú, jól megtartott fokos, melynek foka gömbölyü, dereka keskeny, élefelé szélesebb és így kissé hajlott.

5. Nagy-Réven a Tisza árterén, Kubínyi Albert birtok részén, a televény földben kőkori kődarabok és cseréptöredékek között a tulajdonos által állított négy napszámos segítségével jelenlétemben nevezetes marhacsont-maradványok u. m. koponyák, czomb és lábszárcsontok, melyek vastagságra nézve a bornyucsont maradványaéhoz hasonlítanak, de mindenesetre a lapos idomu homloknál fogva a bos taurustól származnak, ásattak ki; ezek között számos kagylók is (Unio) fordúltak elő; — mindezek Kubínyi Albert által a magyar nemzeti muzeumnak általam adattak be 1865-ik évben.

6. Pázmánd helység területén Fehér megyében lévő úgynevezett régi templom romjai között egy odavaló lakos másodmagával f. 1866-ik évben egy góth alakú réz füstölőt talált, mely alkalmasint a XV. század idejéből való, és jelenleg birtokomban van.

Kelt Pesten, 1866. évi julius 1-én.

A D A L É K

A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

---

1. *Erdély épitészeti emlékei irta* **Kőváry** *László.* „*Erdély Régiségei*“ második bővitett kiadása. Kolozsvárt, 1866. kiadja Stein J. muzeum egyleti könyvárus. Ára (4 ft. o. é.) A második kiadásban is megtartott mottó: „Erdély egy gazdag, de ismeretlen *muzeum*“ feljogositani látszott arra, miszerint szerző úr utmutatása mellett *ezen muzeum* tárgyaival ismerkedni fogunk, és mivel ez *épitészeti emlékéiről* szól, azokat az archaeologia mai állásához méltólag leirva találandjuk. — De a könyv szorgalmas forgása, és az első kiadással való összehasonlítása után, azt láttuk: hogy több helynek hozzáadásán kivül lényegesen *csak a czím és a sor változott,* hogy ez által a mű a kiváncsi olvasó közönségre uj vonzerővel bírjon. Annyi jeles előmunkálat után, *melylyel magyar régészetünk sem bir*, megvalljuk, ha többet nem, legalább azt vártuk volna, hogy a mit Erdélynek szorgalmas kutatói elszórva, önálló munkákban, vagy kimerítő értekezésekben közre bocsátottak, rövid kivonatban magyar nyelven hitelesen, némileg önszemlélés után együtt találandjuk, de szerfölött csalódtunk, s kénytelenek vagyunk elhinni, ha ezen mű még talán harmadik és negyedik kiadást is érne, mi ismét változott czim alatt nem épen lehetetlen, *belső tartalma, legkevesebbet sem fog változni,* hanem legfelebb egy két lényegtelen szaporítással ivei száma, és így a könyv ára fog gyarapodni.

Midőn a nagyon is tág czimet olvastam és a könyv csekély terjedelmére pillantottam, az kellett hinnem, hogy itt csakugyan röviden és velősen számláltatnak fel *Erdély mindennemü épitményei;* de nézetemben csalódtam mert szerző úr az *épitményekről* leggyakrabban oly keveset említ, és azokkal oly szárazan és oly átalános ugyanazonossággal végez, hogy ha valaki magának azon fáradságot venné, és megszámlálná, mennyi van e könyvben az épitményeknek, és mennyi másnak mindenfélének szentelve, azon eredményhez jutna, hogy a rajzokkal együtt az épitészetnek alig két iv maradna, mig a 19. iv történetecskékkel, krónikai adatokkal, versekkel és mesékkel van kitöltve. Nem is lehet az másképen ott, hol szerző nem saját szemlátomása után is, hanem holmi, már elavult, munkákból szedi adatait, vagy az ujabbak lényegével nem gondolván, egykét felületes megjegyzéssel tartjá jónak az olvasót kielégiteni. — Ha valahol, az Archaeologiában szükséges a helyszinén való tanulmányozás, és részletezés, mely nélkül mesélni igen, de demonstrálni nem lehet; mely nélkül ezen komoly tudományt gyerekjátékká aljasitjuk — és más rokon tudományokra való befolyásától megfosztjuk.

Ilyen nyilatkozat után, melyet valóban legnagyobb sajnálattal teszünk, mert egy kedvencz gondolattal és kivánsággal ismét szegényebbek vagyunk, szükségtelen a beható birálat; mert a munka tulajdonképen a *tudományos Archaeologia* körébe nem is tartozik.

Ezen nyilatkozattal tartoztunk olvasó körünknek, tájékozásúl, nehogy valakit a nagymondható czim elkábitson; de tartozunk a magyar archaeologia mai állásának is,

nehogy szó nélkül hagyván ilyesféle szédelgést, és könyvészeti speculatiót a külföld ne gondolja: hogy meg annyira se jutottunk, miszerint a jogtalanul bitorolt czim alatt lappangó semmiséget, beleegyezésünk vagy elhallgatásunk által szakmunkának elismerjük.

Ha szerző úr a könyvet e czim alatt kibocsátja: Erdély nevezeteseb helyei, történecskékkel, mondákkal, versekkel felczifrázva, és pedig némi tekintettel építményeire is, semmi kifogásunk sem lett volna — mert ilyeneknek közönsége van, és jó, ha az emberek ilyeneket is olvasnak; de felhozott czime alatt az egész munkát csak finomabb ámítás- és néhány elég sikeres fametszvény csalétkével olvasókat fogó — könyvészeti nyerészkedésnek tekinthetjük.

Sajnálattal, mondjuk ismételve nyilatkozunk így, mint nyilatkoztunk; de azt ama jó hiszenben irtuk le, hogy ez által *Kővári* urnak, *a statisticusnak, physiologusnak, geographusnak, archaeologusnak; historiographusnak, s végre az „Építészeti emlékek"-ben a mükritikusnak*, (l. Kolozsvári Közlöny 123. sz. Tárczáját), szóval a jelenlegi két magyar hazábani tudományosság **legnagyobb portentumának;** *de egyszersmind az ös zes magyar irodalomnak* nagyobb szolgálatot teszünk, mint azon urak, kik a hizelgés és farkcsóválás legaljasb nemével, az egyenlően kábító és émelygést okozó tömjénezéssel akadályozzák, hogy a gyarló ember önnönmagát ismerje, és ezen önismeret által kijózanodva a hazának valódi hasznot hajtván, azt is elkerülje, hogy a külföld ily szolgai hízelgések után itélve, azt gondolja, hogy mi egyátalán képesek nem vagyunk a jót a rosztól, a kitünőt a silánytól megkülönböztetni.

2. *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban.* Igy hangzott azon pályakérdés, melyet *nagyon is elhanyagolt érmészetünk* emelése tekintetéből a m. kir. egyetem Schwartner-féle jutalmul 1865-ben kitűzött. Minthogy ezen 180 frtnyi pályakérdésre nem csak magyarok pályázhattak, reményünk volt, hogy az egyetemi hallgatókon kivűl más érmészek is fognak a sorompóba lépni. Az említett munka, melynek szerzője *Végh Odön* végzett jogász, mivel a kérdés helyes felfogását, és rendelkezésére álló kútforrások szerint legtöbb oldalról való kellő tárgyalását tanusítá, a jutalom illette. Bátran mondhatjuk, hogy alig 26 éves ifjutól több tárgyismeretet, nagyobb gondot adatai összeállításaiban nem követelhettünk. Szellemi hagyatéka ez oly jeles ifjúnak, kinek kora vesztét, mert ezen munka megjelenését már nem élvezhette, a komolyabb tudományosság, főleg a hazai érmészet tekintetében nem könnyen pótolhatónak tartjuk. *Elég maga az előszó, hogy ezen ifjú, gondolkozása módjával, annak a régészet melletti lelkesedésével, és valóban honfias érzelmeivel megismerkedjünk.* Mit lehetett várni oly férfiútól, ki iskolai pálya befejeztével így képes érezni és írni.

Nem tartom feleslegesnek e helyen említeni, hogy a második, dicséretre méltatott pályázó, mint később értesültem, Halasról való *Fridrich István*, ki mint első éves jogász, bár az érmészetet az egyetemen nem is hallgatta, olvasottságának, helyes felfogásának, és a magyar érmészetben örvendetes jártasságának igen szép tanubizonyságát adta.

Ideje is már egyszer, hogy ezen az *árva téren* mozogjunk, és a világnak mutassuk, hogy a *tanszabadság* a valódi tudományosságnak nem elzsibbasztója, hanem éltető élesztője!

3. *Puszta-szer* Hornyik Jánostól, Kecskeméten 1865-ben. Ezen jeles egyedirat, melynek felénél többet foglalnak a legérdekesb okmányok, beosztása és kivitele tekintetéből mintaszerünek mondható. Bár követnék másutt is a történetbúvárok ezen háládatos munkát és világosítanák fel a vidék egyes hírneves helyeit.

Az archaeologot leginkább az érdekelheti, mi a *puszta-szeri alsó átsági templomról* mondatik. E templom egy 2½ ölnyi parton áll; a felszedett alap begyepesedett árkainak világos nyomai kivehetők. Külső kerítvényének hossza 24-, szélessége 16 ölnyi volt, eb-

ben állott a templom. Mintegy félszázad előtt, midőn e pusztát egészen Kecskemét városa birta, meglehetős állapotban találtatott, megvoltak a falak, a torony, és annak felső boltozata. Később a katona-fogdosást kerülő betyárok foglalták el, és hogy e czélra többé ne szolgálhasson, *Csongrád megye rendeletéből a torony lerontatott.* Tehát ezt is nem a tatár, nem a török pusztítá el, hanem egy megye, — ámbár nemzeti kegyeletre és honfias kiméletre lett volna érdemes! — Azonban néhány év előtt a jelen tulajdonosnak, Pallavicini őrgrófnak neje, született Lichtenstein herczegnő személyesen megjelenvén a helyszinén, nem csak a rombolásokat roszalta, hanem — midőn már alig valami fentartandó — az omladozó romot is javítatta.

A munkához egy érdekes térkép, és két fametszvény van kapcsolva, melyekből a haladó pusztítást elég szomorítólag lehet észlelni.

4. *Békés-Csaba mezővárosa hajdanáról s mostani állapotáról*, értekezett *Haan Lajos* ev. lelkész 2-ik bővített kiadás. Pest, 1866.

Hatvan lapocska, érdekes az által, hogy hazánk egy nagyobb községének nem csak mostani viszonyairól hiteles tudósítást nyújt, de régiségeinek is nehány tanulságos levelet szentel. — Nem mondhatjuk. hogy az országban nincsenek gyűjtőink, nincsenek, ki városaik, vidékjeik nevezetességeit nem ismernék, vagy talán le is irnák, de hányadik az, ki azt közbirtokká teszi? Pedig csak úgy lehet hazánkat minden tekintetben ismerni, ha minden egyes megyét, ezeknek minden kerületét biztos források, ott lakó értelmes irók után tanulmányozhatjuk. Ez által nem csak a nagy olvasó közönség nyer, de nyer leginkább maga a lakosság, melynek számára ez irva van — ez mintegy tükre a népességnek, mit tett, mit kellend még tennie — pedig az *ismerd magadat*, nem csak az egyesekről, hanem a községeknél is áll. Reméljük, hogy az 1855-ki — 1866-iki kiadás után, nem sokára egy harmadik is szükséges leend, melyben Haan úr buzgó archaeologiai kutatásinak még örvendetesb jeleit látandjuk. *Átmenvén egyes folyóiratinkra,* legelől

5. A **Budapesti szemle** új folyama II. kötetében ajánljuk:

„*A régi római és görög feliratok*“ czímü jeles értekezést, mely Brissier nyomán készülvén, nem eléggé méltányolható szavakkal így végződik: „*E fejtegetés azokat is, kik a régiségtannal tüzetesen nem foglalkoznak, meggyözödheti, mennyire alkalmasak az ó-kornak reánk maradt ime töredékei az akkori társadalmi viszonyokra fényt deríteni, s kivált a nyelvészetet és történelmet nyomozásaibnn gyámolítani.*“ E meggyőződés egyébiránt ez idő szerint már honunkban is napról napra mind inkább terjed és szilárdul; ritkulnak azok sorai, kik a mohos régiségeket kicsinyléssel, legjobb esetben meddő kiváncsisággal vagy köteles kegyelettel szeretik tekinteni, s gyarapodik azok száma, kik e maradványokat becses, tanuságos okmányokul becsülik és tanulmányozzák. A régiségtudomány nálunk is mind inkább több, meg több barátot és búvárt vonz táborába. Ha búváraink csak a hazai földre szorítkoznak is, ez a föld is elég kincscsel kecsegteti őket, nem épen a római világból; itt is még elég sükeres munka vár reájok, melylyel nem csak a haza multjának egy-egy részletét megvilágíthatják, hanem a tudomány általánosabb érdekü kérdéseinek megfejtéséhez is hozzá járulhatnak. **Anyagban nincs hiány,** a mozgalom megindult; s ha a férfiak, kik élére állottak, tervszerüen és kitartó buzgósággal folytatják munkájokat, másfelől pedig a tudatlanság, a közöny meg nem akasztja, nem *hátráltatja törekvéseiket, s a serdült nemzedék a megkezdett munkát el nem ejti: a kedvezö eredmény nálunk sem fog elmaradhatni.*“

Valóban igaz és buzdító szavak; bár *olvasnák minél többen, és* **követnék mindnyájan,** kik erre hivatvák. Csak akkor fog a világ-irodalom rólunk is megemlékezni, ha a világirodalomhoz méltókat épen e téren fogunk teremteni!

„Anyagban nincs hiány!“

A *Budapesti Szemlében* tovább *Szabó Károly* a *régi hún-székely irásról* értekezik XV—XX. füzetig három czikkben. Szerző úr részletező tanulmánnyá tevé ezen sokak által vitatott írást, és felhozván és itészetileg közölvén mind azt, mit irodalmunk a kérdéses tárgyról akár bizonyítólag, akár tagadólag hozott; azon eredményhez jutott, hogy a hún-székelyeknek fittogtatott fa- és egyéb könyvek a hiszékeny hazafiak otromba ámítására koholtattak, a fenlévő írások közt, s egyedül a *csík-szent-miklósi* egyház 1501-diki fölirása azon nevén nevezhető.

A bámulatos kitartásnak, melyet Szabó úr ezen tárgynak szentelt, czélja mint maga mondja: hogy ez annyi tagadással, gyanusítással s kételkedéssel találkozott kérdést világosságba helyezzem, — hogy az e fölött folyt vita nemzeti tudományosságunk érdekében valahára be legyen fejezve. S reménylem, hogy közleményeimmel sikerült meggyőznöm a közönséget, *hogy a székely irás valósággal létezett,* hogy annak kétségtelen hitelü emlékei maradtak ránk, hogy ezen irás alphabetje annyira kifejlett s önálló egyediségét képezi, hogy egyetlen egy ismert alphabettel sem hozható rokonságba.

Tudomásunk van, hogy *Hunfalvy Pál* fog még ezen tárgyhoz szólani, kivánesiak vagyunk, vajjon meg fognak-e mindezek állani a mai nyelvészeti tekintélyek előtt is, vagy a gellei, rohonczi, thuróczi s hasonló írásokhoz soroztatni. Egyedül alapos és kimerítő vizsgálatok képesek — az annyira homályos tárgyak, vagy *ámitó régiség koholók* által, kiknek bővében valánk, s kik annyira ismeretesek a szakférfiak előtt, hogy neveiket meg sem kell említenem, *mondva készitett régiségekre* — fényt deríteni; csak így nyerhet a valódi tudományosság!

A *szemle* XX. füzetében még egy archaeologiai czikk is jelent meg ezen czím alatt: „*Az öskor, a tudomány újabb világánál.*“ Ugy látszik, hogy az őskori világ vizsgálata az angolok szenvedélyei közé tartozik, úgy, hogy alig vehetünk valamely komolyabb tartalmu folyóiratot, melyben egy-két őskori czikkel ne találkoznánk. Az említett értekezés *Sir John Lubbock* beszéde, melyet az *Archaeological Institute* Londonban tartott gyűlése alkalmával jul. 19-én elmondott. Szónok az őskort 4 szakaszra, t. i. az ó- és új kőkorra, palaeolith és neolithre, bronz- és vaskorra felosztván, ezeket helyesen jellegezi és sok érdekes adattal kedves olvasmánynyá alakítja.

6. A *magyar Sion* mindinkább a diplomatika terére szorítkozván a régiségtan többi ágából csak kevés értekezést hoz. 1866-iki II. füzetében megjelent *Rómertól*: egy „középkori kolostor iskola felszerelése“; VI-ik füzetében „a felső-szemerédi templom feliratának betűi nem cyrill-betük, maga a felirat pedig nem tót“; a VIII-ikban pedig: a kolozsvári ferenczieknek egyházának története gróf *Eszterházy Jánostól*, igen érdekes Inventariummal.

7. A „Wiener Numismatische Monatshefte“ (l. Arch. közl. VI. I. 118. l.) A II-ik kötetnek III—IX-ik füzetei jelentek meg, melyek a *magyar érmészettel* ismét előszeretettel foglalkoznak. Ugyanis folytattatnak a *magyar érmek* IX—XII. és 9—12. ll.; megismertetnek a *jahrendorfi* (Mosony megye) ezüst érmek; 98. l. *Dryantilla* római császárné érmei, melyek majdnem kizárólag Magyarországban találtatnak, úgy, hogy ezen császárné lakhelye valószínüleg Pannoniában volt; tovább adja Bethlen Gábor ritkább tallérjait III. l.; tárgyalja Bosznia érmeit, olyanokkal bővítve, melyeket Erdy „A boszna és szerb régi érmek“ munkájában vagy nem ismert, vagy máskép olvasott; a 178. l. a rézpénz minták közt azokat hozza fel, melyek a *rézpénz* behozatalára nézve Magyarországban igen érdekesek, és Patrona Regni Hungariae és M. O. czímerével tanusítják, hogy kizárolag hazánkban való forgásra verettek; végre 197. l. *Zádor György*, szorgalmas gyűjtőnek, és a magyar és erdélyi érmek kitünő ismerőjének szentel egy emléklapot az érmészek életirási közt. — Kötelességünknek tartjuk minden érmésznek ezen nagy tapintattal szerkesztett, birodalmunkban egyedüli numismatikai vállalatot ajánlani.

8. A „*Wochenschrift für Wisse schaft Kunst- und öff. Leben,*“ a Wiener Zeitunghoz való melléklapban adja *Henszlmann Imre* 7 czikkben: *Eine archaeologische Reise in der Szathmarer Diöcese.*

9. A „*Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale,*“ május—octóberi füzeteiben, hazai régészetünket egyenesen tárgyaló czikkeket nem hoz ugyan, azonban igen érdekesek azon értesítések, melyek egyéb tartományoknak, főleg őskori, emlékeivel foglalkoznak.

10. *The Quarterly Journal of Science*“ aprilhavi füzetében igen érdekes régészeti czikket hoz *Kett* úrtól „*Prehistoric records*“ czím alatt.

A tudomásnak úgymond, a történelem előtti időszakról, két forrása van, a hátramaradt fegyverek, eszközök, lakások és temetési helyek, és a nyelvek összehasonlítása. Ámbár ezen korszak hosszát nem ismerjük, mégis következő szakokra oszthatjuk: az *aryaira*, melyben az emberek családja a kaspiai tenger és Himalaya közti keskeny területen lakott, a *szétszórás* korára, melyben az oszló népcsoportok új lakhelyeiket foglalák; a *kökorra*, melyben ezen durva anyagból készültek fegyvereik és eszközeik; a *bronzkorra*, midőn a fémekkel való bánás feléledt, vagy azt egy új nemzedék behozta, ez a nagyobb csinossággal és ízléssel volt összekötve; végre a *vaskorszakra*, melyből már irott emlékeink vannak.

A *korszak* alatt az értekező nem ért bizonyos *időszakot*, hanem egy bizonyos állapotot, melyet valamely nemzet átélt.

Valószínü, hogy nemcsak Európának, hanem a világnak majd minden nemzete átélé ezen öt szakaszt, de nem egyszerre és egyenlő időközben. Az erdei fenyő kora alkalmasint összeesik az észak kőkorával, a bronzkor a tölgygyel, a vaskorszak a nyirfáéval; és tovább Brittania bronzszaka összeeshetett Italia vaskorával, és a kora kőszakot élék a britt szigetek, míg az aryaiak még ázsiai honukban székeltek.

Az összehasonlító nyelvészet egyenlő módon haladván, azon eredményre jutott, hogy azon tárgyaknak, melyeknek megnevezése minden nyelven egyenlő, a népek szétszórása előtt kellett ismertetniök és elneveztetniök. Igy a román nyelvek közös szavakkal birnak a találmányok és polgárosodás köréből, a scandinaviaiaknak és Hinduknak is sok közös elnevezésük van; így némely szavak csoportja is fog bizonyosan kulcsot nyujtani azon nemzetek történetéhez, mert bizonyos, hogy a mely nemzet a művészet vagy iparnak műszavait másoktól kölcsönzé, a művészetet és ipart is másoktól átvette.

Mik voltak okai a népek szétszóródásának nem tudjuk, de hogy két irányban haladtak, észak és dél felé, majd egymás mellett, majd egymást üldözvén, majd ismét összeforrván, az bizonyos.

Átmegy értekező a keleti népek szülőföldjére, és ottani életmódjukat leírja. A kiválólag pásztor népeknek számos gúláik, nyájaik voltak, melyek ólakban lelték nyughelyeiket. A vendég számára a kövér ürü neveltetett, a bort legrégiebb idő óta ismerték, valamint a buzát is. A munka elosztatott, egyik földművelővé lett, a másik iparossá. Használták az aranyt, ezüstöt, ónt; eszközeik kő, bronz vagy vasból voltak-e, nem tudjuk.

A nők a lent és kendert fonták és szőtték. Lakjaikról semmi bizonyos adatunk nincs, lehettek tágas istállóik, csekélyebb falvaik, erősített árkaik. — Ékszereket hordoztak arany és ezüstből, de főkincseik nyájaik valának.

A fegyverek egyszerüek; dárdák, nyílak, durungok, szekerczék, paizsok. A zenét kedvelték. A családok fokozati és az atyafiság ki volt fejlődve, az atyai hatalom lassankint — parancsnokévá, királyévá fajult. Fogalmaink vallásukról nagyon hiányosak, valamint tudományosságukról, mely a tizedes rendszer mellett, már a csillagászat kezdeményezéseit is elárulja.

Így fogom fel anyagi életüket, nem szabad azonban két tévedésbe esnünk; t. i. nem kell gondolnunk, mivel a szó hiányzik némely nyelvben, hiányzik annak fogalma is, és hogy valamely szónak különféle ágakban való használata arra jogosít fel bennünket, hogy azt a szétszórás előttinek higyjük.

A népek szétágazásáról úgyszólván még kevesebbet tudunk. Meglehet hogy az éhség, a becsület szűke, a tudvágy, szomszédokkal való czivakodás készteté az embereket a vándorlásra. De azért a görögök és rómaiak egyesülve maradának; a celtek Európa nyugotát és délét, de még Kis-Ázsiát is bebarangolák.

Átmenvén nyugati Közép-Ázsiára, hiszi, hogy a vándorlási hullámok Európa legnyugatiabb félszigeteit érték, és hogy a baskok és lappok ezek maradványi.

A kő- vagy fenyők kora, már mai nap kihalt állatokat táplált erdejében, ezekkel élt az ember, ezek maradványiból keletkeztek a konyhahulladékok, melyek a népek szegénységéről, kényelmetlen életükről eléggé tanuskodnak.

Nagy időköz fekszik a kinagyolt tűzkő eszközök leletjei közt, melyek a legrégiebb rétegek alján találtatnak, és a csiszolt celt és csinosan alakított kő nyílhegy közt; tekintetben vevén azt is, hogy ezen szakban két különböző temetési mód is volt divatban.

Az e korszakban élt emberfajokról még folynak a viták és igen eltérnek a vélemények. A csontváz maradványoknál, főleg a koponyánál mai napig biztosabb határozási jellegek a műmaradványok.

Az első lakhelyek természetesen a barlangok voltak, ezeket követék a termény kőlapokból összeállított weems-ek, mesterséges üregek a barlangok alakjára, melyek a lapok a középpont felé tartó beljebb nyúlása által a boltozatok előmintái voltak. A kerek 2—3 láb magas kövekből rakott helyeket, melyek szomszédjában mogyoró-czölöpöket találnak, nyári lakoknak vélik a régészek.

Mindezeket felülmúlják érdekességükben a czölöpépítmények; ezeknek több nemét írja le szerző Sveiczból és Scotiából. Ezen építményekben mind a három korszakbeli eszközök találtatnak; és például felhozatik, hogy későbbi időben is a kőeszközök, főleg vallási gyakorlatoknál divatoztak.

A *temetkezést* illetőleg legrégiebbnek tartja azt, midőn a hulla keskeny helyen guggolva helyeztetik, úgy, hogy álla térdét éri, a kezek vagy a mellen keresztbe kulcsolvák, vagy oldalt lecsüngnek. Ezt követi az elégetés és hamvederbe való eltevés szaka. A harmadik a bronzszak kezdetével összeeső szak, a testnek hosszában való fektetése. Ekkor már a tölgyfa koporsók is fordulnak elő. Közönségesek valának az elsőben ezen időközök közt a *köszekrények*, melyek többen egymás mellett összeállíttatván a *kamrás sirokat*, *hosszsi okat*, *teke*, *harang* stb. sirokat képezék. Ide tartoznak az *ikersirok*, midőn t. i. két külön nagyságu sánczot egy nagyobb sánez befoglal.

A kőkor lakóira nézve azon véleményt állítják fel rendesen, hogy elszéledtükben a fémek használatát elfelejtették, vagy eredetileg egy más népcsaládhoz tartoztak, mely a nagy ind-európai művészethez csak később juthatott. — Az elsőt nem tartom valószinűnek, ha csak az elszóródtak nem jutottak olyan vidékekre, a hol a fémek teljes hiányával voltak. Művészi ízlésében, és jártasságában alább szállhat az emberiség, ezt mutatta a középkor kezdete, de hogy mindennapi szükségleteit, életéhez szükséges eszközeinek anyaga mivoltát annyira elfelejtse, mint itten feltételeztetik, képzelni sem tudom. Ezt egyesekről is föltenni bajos — népeknél képtelenség!

Létezett-e Európában *rézkor* a *bronzszak* előtt, bizonytalan. — Angliában úgy látszik, vannak erre némi adatok, bár nálunk is fordulnak elő tiszta rézszerszámok. Ha ezt meglehetne alapítani, ismét a réz- és bronzkor elválasztásával két időszakot nyernénk, melyek előbbieke a régiebb szakba tartoznék.

Bebizonyítván azt, mennyire változtatá a bronz alkalmazása a szükséges eszközök egész mivoltát, mutatja azt is, miért birunk oly kevés eszközzel az első *vaskorszakból*, t. i. ezen fém rozsdának levén kitéve, a föld gyomrában csakhamar elenyészett.

Ezen utolsó szakban a temetés ismét divatba jött, de a halott nem temettetik guggolva vagy arczczal leterítve, mintha a föld gyomrában visszatérni szándékoznék, hanem mint egy *harczos fekve* és a feltámadási harsonya hangjára kész a felkelésre és a diadali harczban való részvevésre.

Függelékül adja Rütimeyer tábláját, a sveiczi czölöpépítmények barányával, és pedig Lubbock urnak bővitésével érdekesbítve. Előfordul minteg 60 állat az emlősök, madarak, halak fajaiból, elrendezve a lelhelyek és a mennyiség szerint, mint azok lelhelyeiken előfordulnak.

10. A *Journal des Savants* januarius és februariusi füzetekben „Roma sotterranea cristiana" descritta ed illustrata dal cav. G. B. de Rossi tom. I. con XL tavole Roma 1864. smertetik meg. Ez a 2-dik és 3-dik czikk. L. Vitet úr dicséri e jelen mű hirneves szerzőjét, hogy Bosionál bátrabb, körülnézőbb és kevésbbé hiszékeny mint elődje, ki csak 30 temetőhelyet ismert, míg Rossi 60-nal rendelkezik; a miért is a földalatti temetők teljes, itészeti és leirati történetét adja; azaz történelmét és statistikáját egyszerre.

De hogyan képes Rossi úr a már leomlott és kirablott temetőket leírni; és visszaállítani? Ezt Rossi úr nem is akarja, hanem büszkesége abban áll, hogy valódi helyüket meghatározza, és holmi elszórt maradékokból a legjelesb halottak régi temettetéseiről biztos adatokat nyújthasson. Ennek eléréséről még Rossi mestere P. Marchi is lemondott azon ásatásoknak nagy kiterjedése miatt, melyeket előbb tenni kell, hogy oda juthasson, a pénznek hiánya, és azon fekvési nehézségek összekúszáltsága miatt, melyeknek végét látni sem lehet.

Az elsőre nézve Rossi úr körülnéző, jól átgondolt tervei nyomán csakhamar eléré vágyainak fonalát a nélkül, hogy évenkint többet költött volna, mint mennyit 200 év óta kiadtak, hogy mindent összezavarjanak. A pápa, bár nem virágzó, kamarája járult ezen vállalathoz, és Rossi lőn az ásatásokra ügyelő bizottmánynak lelke.

Komoly baj volt a Bosio-féle kevés számu rajzok nem elégséges szabatossága. Itt csak bánya-mérnök segétségével lehet valamit eszközölni, mert Rossi maga bár semmi áldozatot nem kimélt, annyi idővel, hogy ott lent a föld gyomrában éljen, nem rendelkezhetett. Az emberek egykedvűségén majd hajótörést szenvedett szándéka, midőn öcscse *de Rossi Mihály* a jogászi pályáról lemondván, oly jeles mérnökké lett, hogy az utolsó londoni kiállításon gépei fémerre méltattak.

A topographiai részre magához egészen hasonló feladózású munkatársat nyervén, első teendője vala a *történelmi sirokat* felkeresni.

A *kalauzok,* melyek a szent sírokat látogatókat vezették, most Rossinak is útmutatókkal szolgáltak. Megtalálván csak egy általuk leírt temetőhelyet, legyen az egész vagy bírjon jellemző töredékekkel, bír egy biztos ponttal, honnan az eredményt remélheti. De mily nehéz ilyenekre találni! Több mint 250 éve, hogy áskálják a szám nélküli sírokat és eddig csak háromra, századonként egy-egyre találtak. Ha Rossi urnak nem sikerül több ilyesféle temetkezési helyet fölfedezni minden törekvése haszontalan. Vagy képzelmény az egész terve, vagy varázserővel kell bírnia, hogy egyszerre többet találjon, mint elődjei annyi bajjal és mintegy véletlenül találtak.

És azon csodálatos titok kezében van, mert mit századok fölfogni nem birtak, azt archaeologiai ösztöne 10 év alatt kitárá, a római catacombák kulcsa Rossi úr kezében van.

Vitet úr igen érdekes ismertetését nem követhetem, mert a kiszabott tért nagyon is felülhaladná; de, hogy a régészetet igazán kedvelő hazánkfiai elolvassák, ha magához az

ismertetett műhez hozzá nem férhetnének, ajánlom. Örömmel fogják olvasni, megelégedve kezeikből kibocsátani.

11. Ugyanazon folyóirat *juliusi füz-tében Beulé úr* Conestabile 1863-ban megjelent művéről: „*Pitture murali a fresco e supellettili etrusche scoperte presso Orvieto*“ tesz jelentést.

Domenico Golini, Tosti bíbornoktól, ki a sz. Severo és sz. Martirio-nak szentelt apátságnak javadalmait bírja, engedélyt kapott ásatásokra. Velsuna, Salpinum vagy Herbanum etruriai városok álltak-e ezen a természettől erősített helyen, nem tudni egész biztossággal, de hogy itt gazdag és iparos emberek laktak, azt a sürűen talált műkincsek bizonyítják, melyeket az archaeologiai intézet, Rómában kiad. Conestabile úr kiadványai nem birnak a *vulcii* festmények nagyszerüségével, de a Tyrrheniek szokásairól mégis kellően képesek bennünket felvilágosítani.

Ámbár a temető városnak első 14 sírja, melyek több emeletben egymás fölött vannak, nem nagy leletekkel jutalmazák a keresőnek fáradságát, a két következő mégis fresco festményeikkel, s etrusk felirásokkal gazdagon pótlák a munkát.

Az első üreg festményei valamint előállított alakokban, úgy a festészeti tehetségre nézve is szegényebb. A bemenetnél két alak mutatkozik. Belebb egy ember apexxel szekeren vitetik, ilyen jelenet van a másik oldalon is. A szekerek előtt a zenészek mennek egy halotti banquet felé.

Máskép áll a dolog a másik üregben talált sírral. Itt az áldozati torhoz szükséges állatok leölvék, a másik falon az evéshez való előkészületek, a harmadikon a sütés-főzés tárgyaltatik, a másik fél része a háznak nemesebb előállítást tüntet. Ismét egy kocsizás és egy halotti tor, de jelesebb művezettel láthatók.

Beulé úr részletesen méltányolja ezen képeket. és iparkodik ismertetésében azon fonák eszme ellen is harczolni, hogy némely főleg könnyen vehető és szállítható tárgyaknak, más világrészen való előfordulása, még nem jogosítja fel a régészt, hogy azokat a másik nép művészi befolyásának tulajdonítsa — hanem egyedül mint kereskedelem által bevitt czikkeknek kivánja tekintetni. Az ismertetés tanusítja, hogy szakférfi tollából eredt.

12. *The Dublin quaterly Journal of Science* ez idei folyamából az ősrégészet barátjainak ajánljuk ezen értekezéseket: Locke Johntól, On the *Antiquity of Men*, XXI. füzet 1—10. lap; Notes on *Crannoges* in Ballin Lough és Notes on a *Crannoge* in Lough Nahinch Trench és Kinahan-tól, 6. l. — On *Inscribed Monuments* in the County of Kerry, *Gravestől* 71. l. és On a *Czomlech* in the Presidency of Madaras O'Haratól 74. l. a legrégiebb kősír emlékekre vonatkoznak.

A XXII-ik füzetbe a régészt: On some *Inscribed Stones* at Killeen Cormac Shearman-tól fogja érdekelni; a XXIII-ikban: On the Occurence of Kjökkenmöddings in the County of Donegal, Harte Williamtól. 189. l.

13. Igen nagy érdeket tanusít *archaeologiai tanulmányokra* nézve a „*Rheinisches Museum für Philologie*“ ugyanis *XIX. évfolyam I. füzetében* 49. l. a bonni *Ara Fulviana* kiadatlan felirását adja I. táblával. *II. füzetében* 255. l. Adalékokat a *Corpus Inscriptionum Graecarum*-hoz folytatólag 301. lapon: egy atheni oltár felirása. — *III. füz.* 455. l. a princeps senatusról, és tuscalanumi papságokról; 459. 480. ll. vívók tesserairól. — A *IV-ben*: Hahn ásatásai Trója területén 519.; és epigraphikai tanulmányok 610—620. lapig.

A *XX-ik évfolyamban: I. füzet* három nyelvü felirás Sardiniában 1. l.; *Carmen de ponderibus et mensuris.* 64. l.; az: Inscriptiones latinae antiquissimaehez. 139. l. — *II. füzet.* Az atheni (Stoa) maradványai. 161. l. Epigraphiai vegyes. 299. l. — *IV. füz.* A *Corpus Inscriptionum Graecarumhoz* 533. l.; De re Romanorum militari quaestiones selectae 599. l.; a sicziliai görög feliratok. I. füz. 137. 160. ll. Francisci Lenormant: Inscriptio-

num Graecarum ineditarum centuria prima a 2-ik, secunda et tertia a 3-ik, quarta a 4-ik füzetben birnak érdekkel; valamint Klügemann értekezése Phidias, Polyklet és Strongylion Amazon szobraihoz a 3-ik füzetben, és az epigraphiai, mythologiai apróbb czikkek az egész folyamban. Továbbá:

Az „**Eos***ban*, Süddeutsche Zeitschrift für Philologie und Gymnasialwesen" Würzburg. I. és II-ik évi folyamban, valamint a *Veggyes* czikk alatt, úgy az „Archaeologisches Beiblatt-ban" igen tanulságos olvasmányt találunk, melyet a régészet kedvelőinek ezennel figyelmébe ajánljuk.

14. Az *Österreichische Revue*-ben Henszlmann adja *Böhm Dániel* hazánkfiának nem annyira életrajzát, mint a szobrászatról és érmészetről való nézeteit. I. füzet 110. l.

Továbbá folytatólag a IV. czikket, mely a XIV-ik és XV-ik század építményeit tárgyalja; az V-ik czikk Abauj és Sárosmegyék, valamint a Szepesség XIII-ik — XVI-ik századig való műemlékeit. A 9-ik kötetben: Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn VI-ik czikkét, mely Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczebányát hozza archaeologiai tekintetben Henszlmanntól, kitől Selmecznek ismertetését már füzeteinkben közlöttük, Körmöcz műemlékeinek leirását pedig legközelebb adandjuk.

15. A *Philologust*, Zeitschrift für das klassische Alterthum, mint olyan folyóiratot, melynek kitűzött czélja a remekkor ismertetése, műveinek alapos kutatása, ajánlanunk nem is kell, csak említenünk.

16. **A napi sajtó terén:** Közöl az „*Idők Tanuja*" egy tárczaczikket martius 7-én *Blága János* r. k. lelkésztől „Régiségek nyomai Szász-Sebesben." Bár követnék e szép példát, a többi műveltebbek a vidéken, és irnák le a leleteket. A mi nekik talán csekélységnek látszik, a krónikába bejegyezve idővel igen használható adattá növekszik; továbbá martius végén *Jancsik Ede* kegyesrendi tanár úr *na lótöredéket közöl dunántúli kirándulásaiból*, mely czikksorozat némely érdekes régészeti adatokat is foglal.

17. A Vasárnapi újságban *Havasi Béla* álnév alatt jelent meg az érdi Kunhalom ásatás eredménye, mely fiatal szerzőjének dicséretére válik. Csak is akkor lehet kellő eredményre számítanunk, ha a tudományt kedvelő serdülő nemzedék, alapos tanulmányok után ügyes vezetés mellett az olvasó közönség elé lép.

18. A *Sürgöny*ben, mely a tudomány, irodalom és *régészetnek* külön rovatot szán, 1866. november 14-én közöl *Lehoczky Tivador* úr, kit mint szenvedélyes régiséggyűjtőt ismerünk, igen érdekes czikksorozatot ad *„Beregmegye régiségeiről."* Valóban sajnálnunk lehet, hogy Lehoczky úr több évi kutatásainak eredményét összeállítva vslami szaklapban, mint például az Archaeologiai közleményekben mindeddig ki nem adta.

Dec. 15-én is olvasunk *Höke Lajos* úrtól egy czikket, mely a „Hontmegye román stylben épített régi templomait" tárgyalja, és 5 régi építményről szól. A közlés, mint közlés igen érdekes, mert az egynehány ismert építményen kivül, olyanokra is figyelmezteti a szaktudóst, melyek eddig az igen gyér számu archaeologok figyelmét kikerülhették. Kár, hogy Hőke úr e templomokat 1000—1005. évekbe helyezi, mi által igaz, hogy építészetünket egészen új, és valóban meglepő lelettel gazdagítaná; de ha közlő úr a *műrégészeti kalauzt* az ókori román építményeiről és az Archaeol. Közlemények IV. kötet II. füzetében megjelent *„Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből"* czimü czikkeket olvasta volna, bizonyosan másképen vélekednék a *garan-kis-salloi* és *börsönyi* templomok keletkezési éveiről.

Oly tekintélyü férfiak által, milyen *Höke* úr Hont megyében, újságokban elszórt *hiányos* nézetek igen sokat ártanak; de magának a tudománynak sem használnak annyit, mennnyit különben használhatnának; ha ily nagy érdekü közléseket a szorgalmas tanulmányozás, mely nélkül még sem lehet tudományos czikkeket irni, megelőzné.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

18. *Verédy* Károly egyetemi hallgató úr szintén az érdi kirándulásról közöl egy czikket a *Magyar Bazar* 15. száma melléklapjában.

19. „*Arad*“ című politikai lap tárczájában *Róma Catacombai* című czikk jelent meg *Ormós Zsigmondtól.*

20. A „Pesther Lloyd“ november 16-iki számában egy czikket hoz: „Zur Erhaltung historischen Baudenkmaeler in Ungarn“ czím alatt, mely *a magyarországi kiülön régészeti bizottmány* ügye tárgyaltatik, és a sajnálat fejeztetik ki, hogy eddig a kormány az Akademia által ajánlott szervezetet el nem fogadván, az archaeologiai bizottmány tevékenységét is gátolja, és némileg közvetlen oka annak, hogy a bécsi középponti bizottmány munkássága beállíttatván, olyan újjítások történtek a legjelesb műemlékeken, melyek fölött a szakférfiak csak mély szomorodásukat nyilvánithatják.

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYÁNAK MUNKÁLKODÁSA
1866-dik év második felében.

(Jegyzőkönyvi kivonat *).

A **májusi** ülésben határoztatott, hogy az Archaeologiai Bizottmánynak több százra menő fametszeteiről és clichéeiről 25 példányban lenyomatok készitessenek, miszerint a fametszvények a tagok által használtatni kivánván, rendszerezve találtassanak.

A **juniusi** ülésben 56 pont alatt előadó inditványára a bizottmány **Torma** *Károly* akad. l. tagot, mint a római régiségek kitünő felavatottját és közleményeink egyik legszorgalmasabb munkatársát bizottmányi tagnak választja és erről az Akademiát tudósítja.

57-ik pontban a bizottmány Henszlmann b. tagnak a pécsi főtemplom fölmérésére 150 ftot; Rómernek pedig a *római védelmi rendszernek* a Duna mentében való vizsgálására szintén 150 ft o. é. utalványoz.

58. 59. és 60-ik pontok alatt bejelenti előadó a bátai és süttői római mértföldmutatók feltalálását és egy érdekes római feliratos táblát Várdombon; ezek megmentése érdekében teendő lépésekkel a jelentő bízatott meg.

61-ik pont bemutatja előadó a *felszólitást a magyar földmivelö néphez*, melyben rövid utasítás foglaltatik a hazaszerte talált régiségek megmentésére; rendeltetett, hogy 4000 példányban kinyomassék és régészetünk baráti által a nép közt terjesztessék.

62. A bizottmány köszönetet szavaz a dunagőzhajó-társulatnak **Henszlmann** és **Doby** urak számára a pécsi archaeologiai utra kiállitott ingyenjegyekért.

64. Lányi Adolf, b. Orbán, Chernel, Strnad, Bauer és Rosenblüh urak a bizottmányhoz intézett, érdekes leleteket tárgyaló, leveleikre előadó köszönetet fog mondani.

65. A bécsi tud. Akademia szivesen engedi át a magyar leletekre vonatkozó clichéket; hálával fogadtatik.

Az **augusztusi** ülés 68. pontjában jelentés tétetik **Boda** *Vilmos* főbiró ur által, hogy az **Essig**-féle várdombi feliratos kő, a szegszárdi megyeház falába rakatván, megmentetett.

71. **Földváry** *János* hevesmegyei főispányi helyettes ő msága *Csörsz* árkáról igen érdekes adatokat közöl, miért előadó köszönő levél irásával bízatik meg.

72. **Myskovszky** *Victor* úr figyelmezteti a bizottmányt a nehrei kath. templomban fölfedezett falképekre. **Liptay** *Ferencz* szepesi kanonok úr ő nga meg fog kéretni, hogy addig, még a bizottmány azok lerajzolására intézkedéseket tehet, a nehrei lelkész urat a képek fentartására felszólitani sziveskedjék.

*) L. VI. köt. I. füzet.

73. pontban Pap Zsigmond ur *nagybányai*,

75-ben *Höke Lajos* úr honti,

76-ban Kelecsényi József nyitramegyei,

77. Bubics Ede úr vasmegyei régiségekre figyelmeztetik a bizottmányt. — Ezen tudósítások köszönettel fogadtattak.

Az **augusztusi** ülés 84-ik pontja alatt örömmel jelenti előadó, hogy a kiosztott *felszólítások* következtében már is nagyobb részvét mutatkozik a régiségi leletekre nézve.

87. pont. **Báthory** *Nándor* úr beküldi a magyaradi őscsontok meghatározását, melyet a pesti egyetem állattani intézetében dr. **Margó** *Tivadar* egyetemi tanár úr vezérlete mellett eszközlött;

Preysz *Mór* figyelmezteté előadót érdekes római téglákra a transaquincumi vár területén;

Fábry *Nándor* úr beküldé Győrből a szombathelyi éremkincsnek kezébe került példányainak szakavatott leirását;

Schulcz *Ferencz*, külföldön utazó, jeles építész hazánkfia Magyarországot illető nápolyi síremlékek rajzait;

Jancsik *Ede* becskereki kegyesrendi tanár úr a *vethesi-féle* veszprémi casulát;

Böhm *Lénárt*, fehértemplomi polgár, a potoki éremleletről való tudósítást küldenek;

Lachmeyer *Ferencz* süttői kőfaragómester egy új mértföldmutatót jelent be;

Bilics *Mátyás* tárnoki kath. lelkész, **Aigner** *Lajos* és **Bubics** *Ede* urak több honi régiségekre figyelmeztetik a bizottmányt;

Zelinka, főerdész úr Mitroviczon a római város alaprajzát igéri;

Mindezen régiségi működéseinket pártoló uraknak az előadó a jegyzőkönyvileg kifejezett hálát fogja megírni.

90-ik pont. **Arányi** *Lajos* b. t. jelenti, hogy az emléktáblákból, melyek Budán több emlékezetes házba be fognak falaztatni, már 10 példány elkészült, és hogy a városi hatóságnál befalasztatásuk kieszközölhetésére a lépések meg fognak tétetni.

A **december** havi ülésnek 93-ik pontjával határoztatik, hogy a *beszterczebányai* kálvária és oltárképről előlegesen 200 példány az Archaeologiai közlemények számára rendeltessék.

94. pont. **Pulszky** *Ferencz* akademiai tagot, mint a régészetnek legrégibb és kiváló ismeretekkel biró művelőjét, a bizottmány egyhangulag bizottmányi tagnak választá, és erről az Akademiát értesíti.

96. pont. **Bubics** *Ede*, **Jáky** *Ferencz* ossli kath. lelkész, **Horvát** *Antal* és **Vásárhelyi** *Géza* beküldött régészeti tudósításaikért, valamint **Klobucsár** *Gyula* jószágkormányzó úrnak beküldött illoki vár alaprajzáért előadó köszönetet fog mondani.

98. Előadó felhozván, hogy az *erdélyi muzeumegylet* bizottmányunkat túlszárnyalá, mert az ismert régiségkedvelőket levelezőkül felszólítá és ezen intézkedésnek már tetemes hasznát is tapasztalja, a bizottmány határozá, hogy teendőji körében tartozó ezen tisztét szintén fogja teljesíteni, az ismert eddigi levelezőket és régiségek barátjait felszólítani és igy munkakörét üdvösen bővíteni.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK*).

ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

A m. tud. Akademia Archaeologiai Bizottsága minden módot akarván felhasználni, miszerint a honi leletekre nagyobb gond fordítassék, elrendelé, hogy következő felhívása 4000 példányban a magyar nép közt kiosztassék :

Magyarország Földmívelőihez!

A magyar Akademia mint a nemzet tudományos intézete, a keblében működő „régészeti osztály“ közbenjárásával mindent elkövetett, mit ezen legújabb időben annyira előre törekvő, a hazai történetet és annak kedves, dicső emlékeit megóvó intézet segítségével s erejéhez képest a *nemzeti müemlékek kutatásában és megörzésében* tehetett.

De valljuk meg igazán, ezen oktatás és útmutatás eddig leginkább csak a müveltebb, tudományos osztályhoz szóllott; a **nép,** mely ezen régiségeket mindennap *szántás, döntés, árok-ásás, erdö-irtás, útcsinálás közt* fölleli, mind ezekről igen keveset tud, pedig legdrágább, legérdekesb kincseinket ők födözték fel, majd mindig ők teszik a tudomány számára hasznavehetetlenekké, ők jutattják azon kezekbe, melyek azokat sokszor szép haszonnal a külföldre kiviszik, a hol mi reánk nézve szégyenpirító tanúkként a müvelt világ előtt saját gondatlanságunkat hirdetik, vagy elhallgatva eredeti magyar lelhelyüket, más tájnak kérkedésül szolgálnak.

Magához tehát a *magyar földnéphez*, mely oly nemeslelkű részvéttel az akademiai épület alapításában is méltó helyet foglalt, a nemzeti muzeumot oly gyakran gyarapítá, és az egész nemzet tudományos emelkedésén gyönyörködik és büszkélkedik, intézi most ezen egyszerű szavakban az Arch. Bizottság felhívását és kinyomatja több ezer — példányban, hogy azt ne csak a lelkész, jegyző és tanító urak, vagy legfölebb még a bírák és tanácsosok a „Vasárnapi Ujság“ hasábjairól olvashassák vagy pénzen venniök kelljen; — most az egyszer ingyen adjuk szózatunkat mind azoknak, kik olvasni szeretnek. — Olvassák a faluk vénei és ifjai, és adják át utódjaiknak is; olvassák és fontolják meg jól, mennyi régiséget törtek el, és hánytak eddig szét minden haszon nélkül; mennyit lehetett volna nagy áldozat nélkül, egy kis türelemmel és figyelemmel a m. nemzeti muzeum, vagy egyéb főiskolai gyüjtemények számára megmenteni!

Ennek jövőben nem szabad így történnie! Nemcsak a dicső harczi emlékek dicsőítik őseinket, de azoknak bármily maradványa is : legyen az épület vagy eszköz, edény vagy egyéb készlet, az anyagnak tekintetbe vétele nélkül, becses és megőrzendő,

*) Ezen czím alatt hozzuk mindazt, mi honi archaeologiánk emelésére czéloz, és közvetlenül vagy közvetve tudomásunkra jön, kérvén a mürégészet barátit, hogy ezen érdekes rovatot minél tartalomdusabb jelentésekkel gazdagítani szíveskedjenek.

mert műveltségük fokáról, polgári és harczi viszonyaikról, nemzeti létünkről és haladásunkról adhat felvilágosítást.

A kegyeletet a régiségek iránt senkire sem lehet ráparancsolni, ezt senki sem képes ellenőrizni. Az magában az emberi kebelben fejlődik ki, czélszerű oktatás és nevelés mellett. Csak mondani kell népünknek és pedig minél gyakrabban, hogy a földdel borított régi pénz, az egyszerű kőeszköz, a régi cserép hamvával és csontjaival, érdekes a tudományos ember előtt; hogy annak az akademia, a muzeum hasznát veheti, és megvagyok győződve, hogy azokat eldobni, ezeket összetörni népeink többé nem fogják!

A legrégiebb műdarabok a *kinagyolt, éles kovakövek*, ilyenek még nálunk nem igen fordultak elő, mert a nép keveset figyelt rájuk, és ha kerültek is kezébe — elhányta. Pedig szükséges, hogy feltűnjenek; mert kivájott, kagylós törése, és rendetlen éle is tanúskodik arról, hogy az emberek műve, és első, legdurvább eszköze.

Gyakran fordulnak elő, főleg a magasabb partok alatt *szenes rétegek;* ezekben cseréptöredékeket, állat csontokat, békateknőket, *szarvas szarvból készült, átfúrt szerszámokat* találunk. Ezek a régi emberek tanyái, étkező helyei valának, melyekből egyedűl a *konyhahulladékok* maradtak fel számunkra. Ezeknek, a hol léteznek, helyüket és viszonyaikat kellene az Arch. Bizottságnak, a hulladékokból álló mutatványokkal együtt beküldeni.

Árkokban, vizmosásokban és szanaszét a földeken is találnak gyakran földmíveseink csiszolt, néha *végükön vagy közepükön átfúrt kőbaltákat, csákányokat, vésüket.* Lehetetlen, hogy sajátos fekete, sötét vagy világos zöld színük vagy pöttegetett voltuk miatt, simaságuk és kiköszörült élük által föl ne tűnjenek. Becses maradványok ezek a rég múlt évezredekből. A nép ezeket *lánczos* vagy lapos *mennykő*-nek hívja; a falusi bábák és banyák az embereknél torok bajokban, a melly megkeményedésénél, és a teheneknél ha véres, vagy kevés tejet adnak, babonából kuruzslásra használják. — Nincsen falu vagy major, melyben néhány ily szerszámot nem tudnék találni. De keresni kell tudni. Igen nagy becsben tartják ezeket a *népet ámító kuruzsló asszonyok,* és nem szívesen adják oda, a mivel a hiszékeny népet ámítgatják. Mit mondanának azonban embereink, ha valaki ezer év múlva kaszakőinkkel csodát mívelne, köszörűkővével torokbajt gyógyítana, malomkövének érintése által a marha tejét meg akarná indítani, vagy véres lététől megmenteni?!

Félre ilyen mesékkel; az **összerszámok** csak a muzeumokba valók. Ott van a nemzeti muzeumban egész gyűjtemény ilyesféle kőbaltákból, vésűkből sat; *pedig ha ezeket valóban lehetne gyógyításra használni, a fővárosi orvosok sem hagynák ám ottan hjában heverni, és bámultatni,* hanem szép pénzt szerezhetnének minél gyakrabbi használtatásuk által.

A szántók, árkolók, írtók sokszor bukkannak cserép-edényekre; beleakad a szántóvas, megérinti az ásó vagy kapa. A szemfüles jó érzelmű gazda nem áll ám ilyenkor az akadálynak, hogy azt nehéz szerszámával széttörje és megsemmisítse; hanem ügyesen kikémlelvén az edény területét, lassan és vigyázva ássa ki a földből. *De azért nem lehet azt rögtön a földből ki is emelni és mindjárt haza vinni.* Ilyen edények többnyire ezer és ezer év óta a földben állanak; hányszor áztak át, főleg mióta talán a föld róluk letakartatott. — Ha egyszeriben fölveszed barátom, többnyire leszakad a feneke, a benne levő hamu, csontok és föld súlya miatt; azért ott kell hagyni egy-két óráig a levegőn, de ne a verőfényes napon, mely szétrepesztgeti, hogy lassan száradjon, deszkát alája tolni és úgy haza vinni.

Legjobb lenne, ha belsejéhez senki sem nyulna, hogy elrendezését, tartalmát és a benne levő tárgyak sorát hitelesen lehessen leirni. Ezt természetesen a lelkész és jegyző urak tehetnék; — de a gazda ritkán bízik az úrfélében. Hát ha mégis kincs rejlik a fazékban? — Állj tehát melléje kedves atyámfia! győződjél meg arról, a mi a csuporban vagy vederben van, csak össze ne zúzd, mert avval semmit sem nyersz! a tudománynak pedig nagy kárt teszesz, és megfosztod magadat azon örömtől, hogy nevedet mint értelmes

honfiét említsék és a haza jobbjai önmegtadásodért neked hálát mondjanak! Ha pedig egészen épen nem lehet a földből az edényeket kivenni, vagy ha már összezúzva találtatnak, akkor a töredékek, főleg ha czifrázatokkal bírnak, szintén megtartandók.

Hányszor akadtál kedves földim embercsontokra és koponyákra? Összevissza hánytad és nagyobb figyelemre nem is méltattad. Pedig Európa mívelt nemzetei nagy kegyelettel ássák fel az évezredes temetőhelyeket. Ott többnyire puszta földben fekszenek a hullák. A *kegyeleti ajándékok, a szeretetnek jelei,* melyek mellettük találhatók, egyes bögrékből, a férfiak fegyvereiből, kedves poharaikból, fésűikből, késeikből, sat. állanak; a *nöknél* a nyak és kéz körül a sokszinü *üveggyöngyök* hevernek, ezeknél egyéb mellékletet ritkán találnak. A helyett, hogy csak kiváncsiságból is figyelnél ezen szokatlan dolgokra, kapáddal, ásóddal szét hánysz mindent, összetörsz mindent, csak a gyöngyöket és réz darabokat szeded fel, azokat a gyermekeknek adod játszani, ezeket a szatócsnak viszed egy-két krajczárért, egy ital lélek- és egészségvesztőért! Pedig milyen szolgálatot tehettél volna a tudománynak, ha feljelented a dolgot papodnak, tanítódnak, jegyződnek, ki azt szivesen leirta volna, hogy az Akademiának e jelentését felküldje!

Minden réz darab alatt *aranyt* sejdítesz, *pedig az arany azért* **arany,** *azért oly nagy becsü, hogy ezer és ezer évekig a földben hevervén, változatlanúl fényét és szinét megtartja és meg nem rozsdásodik.* — A minek zöld vagy vörös rozsdája van, az már nem *nemes ércz*; de azért ez is veszti becsét, ha vakarod, csiszolod, eczetben áztatod; mert így a réz a zöld- az ugynevezett *nemes rozsdáját* elveszti, és kisebb értéküvé lesz.

Járatlansága miatt a nép legtöbbször maga csalja magát vagy rendesen az eszesebb zsibárusoktól csalattatik. Akármily értékü dolgot találnak gazdáink vagy napszámosaik, legjobb lenne, ha bizalommal lelkészeikhez, tanítóikhoz folyamodnának, kikben annyi lelkiismeretességet, annyi becsületérzést teszünk fel, hogy a dolgot az akademiai régészeti bizottságnak vagy a nemzeti muzeumnak följelentsék, és a talált régiségnek vagy kincsnek valódi becsét és árát megtudják és legalább akkor is, ha megvenni nem lehetne, a birtokost a csalástól megóvnák.

Így a tárgyakat le lehetne rajzolni, leírni, ismertetni; a találó pedig mindig jobban járna, mintha a legelső házalónak átengedi.

A későbbi római korból való pénzek, sőt a téglák, melyeken betűk vannak és írással ellátott kövek is nagy érdeküek. Az ilyeneket addig el kellene tenni, mig valami értelmes ember meg nem vizsgálta és a templom vagy iskolaház falába berakni. Ide tartoznak az anyag- és üveg edények sat.

Egyátalán semmit, a mi mostani szerszámainktól, edényeinktől formára, nagyságra nézve eltér, el nem kell dobni, vagy összeszúzni, hanem értelmesebbeknek vagy egyenesen az akademiai régészeti bizottmánynak tudtára adni. Így nem csak a mi nemzeti tudományunk fog gyarapodni, hanem a külföld is ebbeli működésünket fogja és kell is, hogy méltányolja. *És az érdem, hogy ezek így történnek, nem lesz egyedül a tudós búváré, hanem az összes nemzeté, az elsö tudóstól a legutolsó földmívelöig.* Úgy van ez a külföldön is. A gazda, a ki valamit telkén talál, büszke: hogy nevét a világ ismerni fogja, büszke arra, hogy nemzetének szemessége által szolgálatot tesz; — ő többé ilyen találmányhoz nem nyúl, hanem némi féltékenységgel, hogy más ezen érdemtől meg ne fossza, följelenti a szakférfiaknak, és a nemzet leletjét, ha arra való, megvásárolja. Lesz-e ez minálunk is így? *Én bízom a magyar földnép jó tapintatában és nemzeti büszkeségében.* Akármennyire nevetnek és csóválják fejüket, kik azt a derék, jóravaló népet, úgy mint én, nem ismerik, hogy hiába írok, és szóllalok fel, hogy népünk erre még nem érett, és vadabb és durvább, mintsem hogy ilyent lehetne reá bízni, **én bízom:** — *mert sokat fordultam meg a nép között;*

gazdáink mindig szívesen fogadtak, sajnálatukat jelentvén, hogy eddig e tárgyakról nem voltak kellöen felvilágosítva, és hogy találmányainknak becsét épen nem ismerték.

Rajtatok áll, kedves Barátim, hogy szégyent ne valljak! mutassuk meg kezet fogva Európának, *hogy a magyar nem csak jó katona, hanem a tudományt és művészetet is tudja méltányolni; mint ezt a valóban legigazságosabb; legdicsöbb, legtudósdbb királyunkról a legkisebb gyerek is tanulja;* — és ha a nemzet első intézete hozzátok szól, hogy annak van oka, miért szólal fel, és hogy annak szavába *nem csak lehet, hanem kell is bíznia* minden becsületes hazafinak, azt előttetek bővebben tárgyalnom bizonyosan felesleges.

Mi tehát részünkről megtettünk mindent, hogy benneteket figyelmeztessünk; rajtatok a sor, hogy a mit a véletlen előttetek feltár, a mit talán a szerencse kezetekbe szolgáltat, velünk bizalmasan ismertessétek meg, bizonyosak lehettek, hogy a lelt kincseknek vagy szerszámoknak illő, becsületes árát is fogjuk kívánságtokra kezeitekbe szolgáltatni. — Pest, 1866. jun. 15-én.

2.) Azon egykedvüségnek, melylyel a jobb műveket is agyon hallgatjuk, ha t. i. komolyabb tárgygyal foglalkoznak, kifolyása az, hogy **Storno Ferencz** sopronyi hazánkfia illustrált **Csobánczá**ról a Sürgönyben megjelent kis notizen kivül a magyar irodalomban egy árva betü sem jelent meg, pedig azt hiszszük, hogy ezen illustratiók oly jelesek, és maguk nemében oly feltünők, hogy a birodalom akármely más irodalmában kitünő fogadtatásban részesültek volna.

Storno egyszerü polgár, igénytelen művész, párt- és pajtássági protectio nélkül, kit a külföld jobban ismer mint mi, kiről a bir. főváros tekintélyei kimondák, hogy ő a stilszerü rajzolás mestere. Örömmel láttam rajzait külhoni tárlatokban, és büszke voltam méltánylásukat hallani olyanoktól, kik nem tudták, hogy ezek által nemzetünket tisztelik.

A nagy folióban jelent diszmü 10 lapból áll. Az első szürkés keretben hozza *Csobáncz* költeménynek két első szakaszát. Középen a költő a mesélő öreggel kandalló mellett, fölöttük Kisfaludy Sándor szőllőházacskája. A strophákat tartalmazó papirlapok alatt jobbról a szigligeti, balról a csobánczi, várak romjai. A keretben stilszerü tornyocskák alatt jobbról Sz. László, balról Sz. Rozália; felül az ország- és a költeményben előforduló családok czimerei, alul két fiu a Balatonról látható várak és hegyek képét göngyeltetik ki. — A 2-dik lap gr. Pejacsevich Nándorné ő méltóságának ajánlja e képsorozatot; a harmadikon *Csobáncz* költemény, 4-diken a képek magyar és német magyarázata foglaltatik. A 6 következő képnek mindegyikének közepén egy fő jelenet foglaltatik, oldalt a nagyváltozatosságú keretekben a középső képen két főszereplő, góth toronykák alatt, a keret felső és alsó részét pedig a főképhez tartozó mellék, magyarázó, rajzok foglalják.

Az egész mű egyöntetü, tanubizonyságot tesz *Storno* urnak hazafias gondolkozásáról, és a góth *stil-* és a középkori *meztan*ban való kitünő jártasságáról.

Valóban nem nagy dicséret reánk nézve, hogy ezen jeles műnek csak egy darabig juthatott egy kis hely egyik könyvkereskedői kirakatban, a honnan csakhamar ismét eltünt, s hogy mig más, valóban silány, de a rosz izlésnek is hódoló mázolások közkézre kerülhetnek, ezen szép képcyclus, mely már tárgyánál és költőjénél fogva közfigyelemre számíthatott, és akármely teremnek valódi diszeül, minden salonnak mint album, kedves kiegészítéseül szolgálhatna — eddig irodalmunkban legkisebb figyelemre sem méltatott!

Igy bizony *Storno* úr muzsája lankadni fog, — és a mit vártunk, hogy több jeles költeményeink illustratióját tőle élvezhetendjük, ilyformán csak a pium desideriumok sorába fog tartozni.

3.) *Haan Lajos* b. csabai ev. lelkész urtól ezen örvendetes tudósítást vettem.: ... Bemutatom magamat mint szenvedélyés gyüjtőt. Csabán hiveim közt már meglehetősen elterjesztettem azt, hogy ha valamit, mit nem ismernek találtak, el ne rontsák, el ne hajigálják, hanem hozzák hozzám. Ennek következtében már több régi edények, sok római és egyéb érem birtokába jöttem. — Mindezeket azon szándékkal gyüjtöm, hogy a békéscsabai gymnasium javára *békésmegyei* muzeumot alakítsak egyedül *békés megyei* tárgyakból. Ezen czélból fel akarom szólítani a békés megyei gazdasági társulatot, hogy keblében *régészeti* szakosztályt állítson, melynek feladata lenne a népet ezen érdeknek megnyerni, a hol valamit találnak a *megyei muzeum* részére megvásárolni, a régi emlékekre ügyelni, hogy el ne pusztuljanak.

Ezen helyes és gyakorlati eszmét baráti kézszorítással fogadjuk, ismervén tervező urat, nem hiszszük, hogy ezen jó szándék csak szándék maradjon, ismervén B. Csaba városa lelkes előljáróságát, reméljük, hogy ezen eszmét kellőleg pártolni fogja — csak egytől tartunk: nehogy az alakult muzeum gondatlanság, egykedvüség miatt idővel feledésbe jöjjön, tárgyai végre a lom közé kerüljenek. Azért tanitani kell ennek becsülésére az ifjuságot, érdeket gerjeszteni az értelmiségnél — és ha mi mutatni való lesz — a tárgyakat, adandó alkalommal p. o. vásárok idején, bucsukor sat. a köznép számára kitárni. Ő a muzeumok leglelkesebb pártolója, legtöbb alkalma van azt leleteivel szaporítani. A nyilvánossá lett gyüjtemény többé el nem veszhet, a gondatlanság áldozatává nem lehet. A győri gymnasialis muzeumnak alapja nincs, *de a nyilvánosság által egész jövőjét biztosította*, mig ugyanott egy sokkal becsesb gyüjtemény, mely szintén a közönségnek volt szánva — nyom nélkül eltűnt!

Még egyszer: *Haan Lajos* urat e téren örömmel üdvözlöm, adjon az Isten minden megyének egy ily buzgó régészt, és a külföld is meg fog előttünk hajolni.

4.) *Bergh Károly* jeles készültségű építésztől, ki jelenleg Kanisán működik, volt szerencsénk nehány rajzot látni, melyek e tekintetben való haladásunknak minden elismerésre érdemes példányai. E rajzok idősb *Kubínyi Ferencz* úr meghagyásából készülének, és *Nógrád* megye néhány várának alaprajzait és távlati képeit foglalják.

Posony és Trencsén megyén kivül alig van a hazában megye, melyben annyi váromladék találtatnék mint Nógrádban. Ezen megyének eféle régiségeit kivánta tehát *Kubínyi* ur ügyes rajzoló által megörökíttetni; szándékát Römerrel közölvén, ez *Bergh Károly* úr szalamegyei felvételeit mutatá elé, s így meggyőződvén arról, hogy ügyesebbre e munkát nem bizhatja Römer társaságában, ki a a szöveg irására vállalkozott, indultak az 1862-ki szünnapok alatt Nógrádba, hol mintegy 14 napig mulatva, nemcsak védelmi, hanem egyházi épitményekre és szerekre fordíták figyelmüket. Ezen utazás eredményének egy része készen áll, és a salgói, gácsi 3 lap., kékkői, hollókői, divényi 2 lap, füleki, somoskői várak alaprajazait, melyeket Bergh Römer segitségével, oly pontossággal készitett, milyennel eddig aligha ily nehéz és veszedelmes munka készült hazánkban, elvégezvén; a füleki, hollóköi, kékkői távnézeti képeit is elkészité, a hátralevő somoskői 2 lap, salgói, divényi, gácsi távnézeteket februárig be fogja küldeni.

Az egész haza tudja mennyit költ Kubinyi Ferencz úr ilyen vállalatokra, és igy köszönetet kell neki szavaznunk azért, hogy archaeologiai korszerü felvételeit ilyen szép *várcyclussal* gazdagitá. Bár a szándékozott dísz mű, mely alkalmilag más megyékre is terjeszkednék, mielőbb megjelenhetnék, és főnemeseink asztalait diszithetné.

5.) Örvendetes jelenségnek veszszük azt is, hogy a legközelebb elmult hóban, a pesti n. muzeumnak a főlépcső alatti helyiségei két felablakot nyervén, világosabbakká tétettek, és az ott több évtized óta használat nélkül hevert római műemlékek is czélszerüen

felállíttattak. Reméljük, hogy ezen mintegy 400 darabból álló, bármely más muzeumnak is diszére szolgáló, gyüjtemény közhasznuvá fog tétetni, és ez által nem csak a fővárosi, hanem a vidékről bejövő látogatók is az eddig kevés figyelemre méltatott római régiségeket készek lesznek ezen gyüjtemény számára megóvni.

6.) Követésre méltónak tartjuk a közéletben, hogy midőn t. i. a *Margit-sziget* nyilvános mulatóhelylyé átváltoztandó, a főherczegi jószág igazgatóság arról gondoskodott a szerződésben, miszerint a szent és dicső emlékü szigeten létező műemlékeket semmiképen rombolni nem szabad, és hogy minden régészeti tárgy, mely a földmunkák közt találtatnék a m. n. muzeum birtokába jusson.

7.) *Schulek Frigyes* épitész úr, jelenleg a *regensburgi* világhirű dom épitészeti irodájában van elfodlalva; reméljük, hogy alkalma leend tanulmányát itthon is érvényesíthetni.

8.) Méltóságos *Várady József* udvari Tanácsos úrtól, ki *Pátyon* és vidékén évek óta csüggedetlen buzgalommal és szakértéssel gyűjt, vettünk régészeti gyűjteményének egyik része avatott leirását, melyet legközelebbi füzeteink egyikében az olvasó közönséggel közleni fogunk.

9.) A régészet iránti kedv és buzgalom az ifjuság közt is kezd terjedni. Ennek igen jeles példájául szolgál *Horvát Antal* pécsi VIII-ik gymn. osztálybeli urfi levele és küldeménye, melyet a m. n. muzeum igazgatóságához menesztett, s melyben *Irma* hugát is mint gyüjtőt bemutatja. A levélből az tünik ki, hogy Horvát úr, kinek már is figyelemre méltó régészeti és őslénytani gyüjteményei vannak, a régészet alapelveit jól felfogta, és kecsegtet azon reménynyel, hogy tudományunkat tovább is kegyelni, és előmozdítani fogja.

10.) *Schulcz Ferencz* pécsi születésü épitész, kit a bécsi főegyház cs. épitőmestere nem csak legügyesebb tanitványának vall, hanem kitünő barátságára is méltat, Német- és Olaszhont, főképen *régészeti müemléket* vizsgálván, jelenleg Spanyolhonban mulat és leveleiben nem győzi ezen ország nagyszerü épitményeit magasztalni, részleteiket felmérni és rajzolni.

Adja a jó ég, hogy hazatérve a haza olyan állapotban legyen, miszerint tudományát és tapasztalatait kellőleg igénybe vehesse, nehogy úgy mint más jeles tehetségü fiatalabb épitészeink kaszárnyaszerü lakházakkal vesződni, és külföldön szerzett szép készültségüknek egyedül emlékével kényteleníttessenek megelégedni.

11.) B. *Graffenried* Manó úr, ki nyáron át Budán lakik, többnyire pedig hazánkat régészeti szempontból minden irányban vizsgálván, eddig fő figyelmét római feliratokra, és barbarkori eszközökre fordítá, hogy azokat a bécsi tud. Akademia munkálatiban megjelenő „Fundchronik"jában közölje, legujabban több római műemléket mentett a romlástól és azokat saját költségén a m. nemzeti muzeumba vitette.

12.) *Lippert József* hazánkfia, a posonyi templomnak stilszerüleg javitója, és régi fényes állapotába visszahelyezője, a bécsi sz. Erzsébettől czímzett templomot a kormány teljes megelégedésére szerelte fel, és pedig mint hitelesen tudjuk a mások által e czélra követelt 76,140 ft helyett 50,000 ftért.

A kik e tekintetben akármily restauratiókat szándékoznak eszközölni, azoknak említett hazánkfiát bátran ajánlhatjuk mint olyant, ki saját nevelésü bécsi művészekkel rendelkezvén, azok számára maga e rajzokat készíti, és gondos kivitelükről kezeskedik.

13.) Hogy honunk terén működő közlekedési vállalatok mennyire segítik elő archaeologiai munkálkodásunkat, abból tűnik ki, hogy a Dunagőzhajózási és állam-vasuti társulat a bizottmányi előadót, a déli és tiszai vaspálya pedig az előadón kivül Henszlmann b. tagot is *első helyre szóló* ingyen jegyekkel látja el egész évre, úgy hogy ezen nagylelkü kitüntetés egyik főoka annak, hogy archaeologiai kirándulásaik a bizottmány érdekében gyakrabban eszközölhetők. Ezt hálás érzettel köztudomásra hozni kedves kötelességünknek ismerjük.

14.) A „*Mürégészeti kalauz*“ból eddig mintegy 500 példány adatott el. Legtöbb érdeme van ebben a *N. M. magyar királyi Helytartó-Tanácsnak*, minthogy e munkát minden hatóságnak e czélra kibocsájtott körlevél által ajánlani kegyeskedett; és *Ebenhöch Ferencz* győr-egyházmegyei koronczói esperes urnak, ki ritka buzgalommal, és feláldozással munkálkodási körében maga 60 példánynak elkelését tudta kieszközölni. Legyen szabad reménlenünk, hogy az elsőnek elfogytával a második bővített kiadás is fog olvasó közönségünk által sürgettetni.

Név- és Tárgymutató

a VI. kötethez.

Aba, Bors, Miskolcz, Tibolt, sat, nemzetségek 9—10
Ádony, róm. rég. 164
Áldozó-kő 14
Alsó-Kosály, felirásos kő . 146
Altemplomok honunkban 52
Apátfalva, l. Béli apátság
— plébániái 23
Apátsági gubernátorok . 39
Árpádvölgy 90
Atkáron, nyil 90
Bágyon (Nógr. m.) kőbalta 164
Bakony-Szombathely, érmek 164
Balaton-Kövesd, róm.rég. —
Balomir táján régi edények —
Bán völgye 5
Banostor, róm. rég. . . 164
Baracsi pusztán római régiségek . . . . . 98—165
Baráti, románkoru oszlopfő 165
Barka, régi harang . . . —
Batina, róm. rég. . . . —
Bél (al) 5
— fel-közép . . . . . —
— monos . . . . . 5—19
Béli apátság . . . 5—18
— anyaga 55
— apátjai . . . . 42—43
— arányai . . . . 56—63
— dezsmája . . . 20—22
— egyházának alaprajza . 48
— sajátságai 52
— triforiumja 57
— gyümölcstenyésztése . 25
— jószágai . . . 18—23
— okmánytára III
— perei . . . . . 24—40
— szerzetesei 33
— szerzeteseinek érdemei . 25
— Konrád iró 33
— szölőmüvelése . . . 25
— történetének összeállitása 56
— vámszabadsága . . . 22
— várkastélya 59
Bél-kő 6.14
Bél nemzetség 5
Belai puszta, régi harang . . 165
Belgrádon róm. rég. . . . . —
Bessenyők 13
Benedekiek:
— építészete 44
— Kácson 26
— Tapolczán 26
Bonyhádon róm. rég. . . . 67
Bozsók róm. érm. . . . . —
Bronzkori lelhelyek: 6
Abony-Füzes . . . . . —
Balassa-Gyarmat 98
Bánfalva 6
Dorogh 170
Duna-Pentele 102
Erdő-kövesd 6
Fehéregyháza (Marm.) . . . 171
Gombán 103
Lapujtó 6
Mohács 175
Ocsova 190
Piszke 179
Szarvasszó 188
Szeméren (Hevesm.) . . . 109
Szendrő 182
Tárkány-felső 6
Tétényen 110
Buda-Nagy 86
Buda-Uj . . . . . 86—88
— Forum Gejsae 87
— Logoth . . . . . —
— Lukácsfürdő . . . . —
Budavár 84
Buda-Felheviz 85
— Taban róm. kő . . . 168
— Tótfalu 87
Buda-Ujlak . . . 94—90
— I. Lajos király vára . . 85
— viziváros 87
— zsidóváros 87
Budai hegyek 90
— Mátyás-Kecske-Monyoros hegy . . . . . —
— Péter-Aranyhegy . . . —
— Ujmál, Zekmál, Előmál, Papmál, Püspökmál, Jenőmál . . . . . —
Buda környéke 90
Budai templomok:
— B. Szüz-é 87
— Sz. Gellérd . . . . . —
— Sz. Péter . . . . . —
— Sz. Anna . . . . . —
— Sz. Tamás . . . . . —
— Sz. Magdolna . . . . —
— Sz. Miklós . . . . . —
— Sz. Margit 89
— — minoritáké . . . . —
Budán római régiségek 89, 168
Bükkhegy 5, 7
— őskori lakhely . . . 6
Celta népek 7, 8
Cserevitsen róm. kö. . . 169
Csesztvén (Nógr. m.) hamvvedrek 101
Csik-Sz.-Mártonban régi harang 169
Csikváron (Fehér m.) római régiségek 101
Csontvázak Tótgyörkén Vácz mellett 111
Vandháton (B. Csaba mel.) 111
Czinobánya 190
Cziszterczieik 15
— Apátfalván 12
— Borsmonostoron . . . 17
— Csikadoron 12
— Építészete 45
— Pásztón 13, 15
— Pilisen 15
— Posegán 17
Cziszterczi templom alaprajza 49
— fontenayi egyház alapr. 49
— templomok 49, . . . 50
— jellemző sajátságaik . . 51
Csóra, római felirás . . 149
Dályán, róm. kő 169
Dédes 5, 11, 16
— Pálosok 11
Diós-Győr . 7, 10, 13, 16, 30
— Pálosok 11
Doroghon, bronz régiség . 170
Duna-Pentelén bronz rég. 102

Lap.

— római régiségek . . . 170
Eger, ... 5, 10, 12
— cziszterciek 12
— szent ferencziek . . . 12
— szölömivelése 38
— völgye 5
Egri püspökök:
— II. Kilit . . 11, 13, 16 21
— Lambert 21
— Rozgonyi Péter . . . 37
Építészeti anyag befolyása 55
Erzsébetfalva (Buda) . 87
Érmek:
— Bakony-Szombathelyen . 164
— Bozsókon 165
— Frisaticusok, Kis-Béren 104, 172
— Félegyházáról, rómaiak. 171
— Pándon, rómaiak . . . 177
— Pinczehelyen, rómaiak . 109
— Pribelyen 179
— Somoskön 180
Eszék, róm. régiségek . . 171
Esztergáron, róm. régis. . 171
Fegyverneken, régi pecs. 171
Fellegvárak idoma . . 128
Felső-pián on római alapok 171
Földvárak, Magyarorsz. 127
Gombán, római szobrocska 171
Hamvvedrek, Balomirmell. 164
— Csesztyén (Nógrád m.) . 101
— Felső-Örön 171
— Izsákon 171
— Kéménden 172
— Kereszturon 172
— Koronczón 103
— Lábatlanon 172
— Lamkereken 172
— Magyaradon 172
— Nagykürün 175
— Nagy-Réven . . . . —
— Pereszlényen (Hont m.). 107
— Péterfalván 177
— Puszta-Piszkén . . . 178
— Rákoson 109
— Szántón . , ... 109
— Szemerén 109
— Sz.-Endrén . . , . . 182
— Túron, (felső Hontban) . 111
— Vallepagin 184
— Zavaron (Pozsony m.) . 111
Harang, régi:
— Barkán 165
— Bélai pusztán . . . . —
— Csik-Sz-Mártonban . . 169
— Lándokon 172
— Nagyvészveresen . . . 176
— Zseliz-Sz. Pálin . . . 184
Himzett czimer . . . 102
Irodalom, archaeologiai . 112
Izsépi lófejek 171
Jakabfalva (Buda Ujlak) 86
Járák, róm. felir. 171
Jegyzőkönyvi kivonat az archaeol. bizottmány üléseiből 119, 202

Lap.

Kántorfoka 90
Kardosrét, Kunhalmok . 172
Károlyfehérvár, római felirás 149
Kéménd, körégiség . . . 172
Kis-Bér . . . . . —
Kis-Écs 184
Kis-Pest (Kelemföld) . . 87
Kis-Terenye, bronzkori lelhely 6
Kolozsvár római felirás . 148
Kölked 172
Kosztolácz . . . . . —
Kőrégiségek:
— Alcsúthon 106
— Bágyon 164
— Kémenden 172
— Kis-Oroszin 106
— Nagy Mányokon . . . 176
— Ocsán, (Csallóközben) . 106
— Pécsett 177
— Tökön 106
Kúnhalmok. Nagy-Létán . 104
— Kardosréten 172
Lábatlan . . . . . —
Lajos I. király Bélnek nagy jótevője 29
Lámkerek 172
Lándok . . . . . —
Laxenburg Corv. Mátyás képe 172
Mátra, őskori lelhely. . . 6
Mehádián, róm. rég. . . 173
Mitrovitzon, rom. rég. . —
Mohácson, bronz karpaszek 175
Monosbél 5, 19
Moroda 175
Műrégészeti Kalauz megismertetése. 112
Nagy-Bánya, régi sirkő . 175
Nagy-Mányok, kőeszköz 176
Nagy réven 191
Nagyvészveres, harang 176
Nemesek:
— Béli 9, 10, ... 29
— Bogácsi . . . . . —
— Darócziak 27
— Monyosi . . . . . —
— Ómányiak 9, 33
Nyerges Ujfalu, róm. kövek 176
Nyulak szigete 86
Ó-Buda koronamezőváros:
— bronzok 190
— Ecilburgum . . . 84, 86
— Fehér templom . . 89, 92
— Királyi vár 84
— Klarissa zárda 89
— Római műemlékek nyomai 83
— Szent-Háromság, városa 85, 86
— Sz. Lélek Ispotály . . 89
— Sz. Péter prépostsága . 88
— Héviz 91
— Sz. Jakabfalva . . . —

Lap.

— Keresztes barátok . . 92
— Fehér templom 89, . . 92
— Sz. lélekről nevezett keresztes barátok. . . . 93
Ó-Buda:
— Dunai szigetek . . . 94
— B. Margit szigete . . . 94
— Mária temploma . . . 96
— domokosiak temploma . 96
— sz. ferencziek . . , . 86
— esztergomi érsek vára . 97
— IV. Béla király palotája 97
— római lelhely 98, 99, 101, 176, 184
Ocsován bronzok. . . . 190
Ó-Palánka, róm. rég. . . 177
Orsován, róm. rég. . . . 177
Ó-Szőnyön róm. rég. 151, 177, 185
Örs nemzetség 11
Pakson Mithras kő . . . 177
Pálfalván agyag eszköz . 177
Palócz 8
Pándon rdmai érmek . . 177
Pázmándon középkori füstölő 190
Pécsett, kőeszközök . . . 177
Pesten, római téglák . . 177
Péterfalván, hamvedrek . 177
Petrovczén, róm. rég. . . 177
Pinczehelyen, róm. rég. 109, 178
Piszke, bronzok 189
Pozsony régészeti műemlékei ismertetése. 115
Pozzsena római kő . . 179
Pribely 179
Puszta-Piszkén, cserepek 178
Rehó, római kő 188
Rév-Keresztelő sz. Jánosé 91
Rhingek-Győr 8
Római lelhelyk: Adony 164
— Alsó-Kosály felirásos kő 146
— Balaton-kövesd . . . 164
— Banostoron 164
— Baracsi puszta . 98, 165
— Batinán 165
— Belgrád 165
— Buda 98 99
— Cserevitsen 169
— Csikvár 101
— Csóra 149
— Dályán 169
— Duna-Pentelén . . . 170
— Eszéken 171
— Esztergáron 171
— Esztergomban . . 102, 110
— Felső-pián 171
— Fövényesi pusztán (Fehér m.) 103
— Gombán 103, 171
— Járákon 171
— Károlyfehérvártt . . . 179
— Kolozsvártt 148
— Kölked (Baranya m.) . 172

	Lap.
— Kosztoláczon	172
— Mámán	172
— Mehádián	173
— Mitrovitzon	173
— Morodán	175
— Nyerges-Ujfalun	176
— Oberwaldbauern	105
— Ó-Budán	176, 184
— Ó-Palánkán	177
— Orsován	177
— Ó-Szőnyön	152, 177, 185
— Pakson	177
— Papkeszin	172
— Pap-Vásáron u. o.	—
— Pátyon	106
— Pesten	108, 177
— Petronellen	108
— Petrovczén	177
— Pinczehelyen	109
— Poszezsenán	179
— Rákoson	109
— Rehón	180
— Sopronban	180
— Süttőn	181
— Szamos-Ujváron	146
— Széken	147
— Szent-Miklóson	147
— Sz. Tamáson (Esztergom mellett)	110
— Szerdahelyen	182
— Tárnokon	110
— Tekián	183
— Tétényen	103
— Tihón	146
— Tordán	148
— Turn-Severniben	183
— Várfalván	149
— Veczelen	150
— Zombán	111, 184
Román, róm. kövek	180
Sajó-Gömör, bronzok	180, 190
Sajó völgye	5
Sári puszta	180
Sárisáp	180
Simonytornya vidékén középkori kereszt	110, 180
Sirkövek:	
— Nagybányai	175
— Visegrádról	184
— Zsidó (Nagyszombat)	104
Somoskő	180
Sopron	180
Süttő	181
Számos-Ujvár felirásos kő	146
Szarvasszó	182
Szék, római felirás	147
Szent-Endre	187
Szent-Márton temploma	5
Szent-Miklós (Puszta)	147
Szerdahely	182
Szikla felirat	5
— Szilvás	5, 13
Szinérváralyja	182
Szucsán	182
Szuhogy	—
Tata	190
Tamás (sz. Esztergom mellett, római kő	110
Tárnokon, rómaisir	110, 182
Tekia (Szerbiában)	183
Templomok:	
— cziszterciek	47
— góth:	
— Pátyon	106
— Sz. Léleken	11
— Zólyomban	143
Tihó, római felirás	145
Tinnye a budai klarisszáké	89
— Sz. Jakab temploma	89
Torda, római felirás	148
Turn-Severin	183
Üllő	190
Uppony	11, 13
Vallepagi, hamvvedrek	184
Várfalva, római felirás	149
Várkunok	8
Veczel, római felirás	150
Veszprém, régi kereszt	184
Visegrád, sirkő	184
Visnyó	5, 13
Zavar, edény	111
Zólyom régiségei	125
— a puszta vár	125
— uj vára	130
— parochialis temploma	133
Zombán, római genius	111, 184
Zseliz — sz. Pál, harang	184

F. 2.

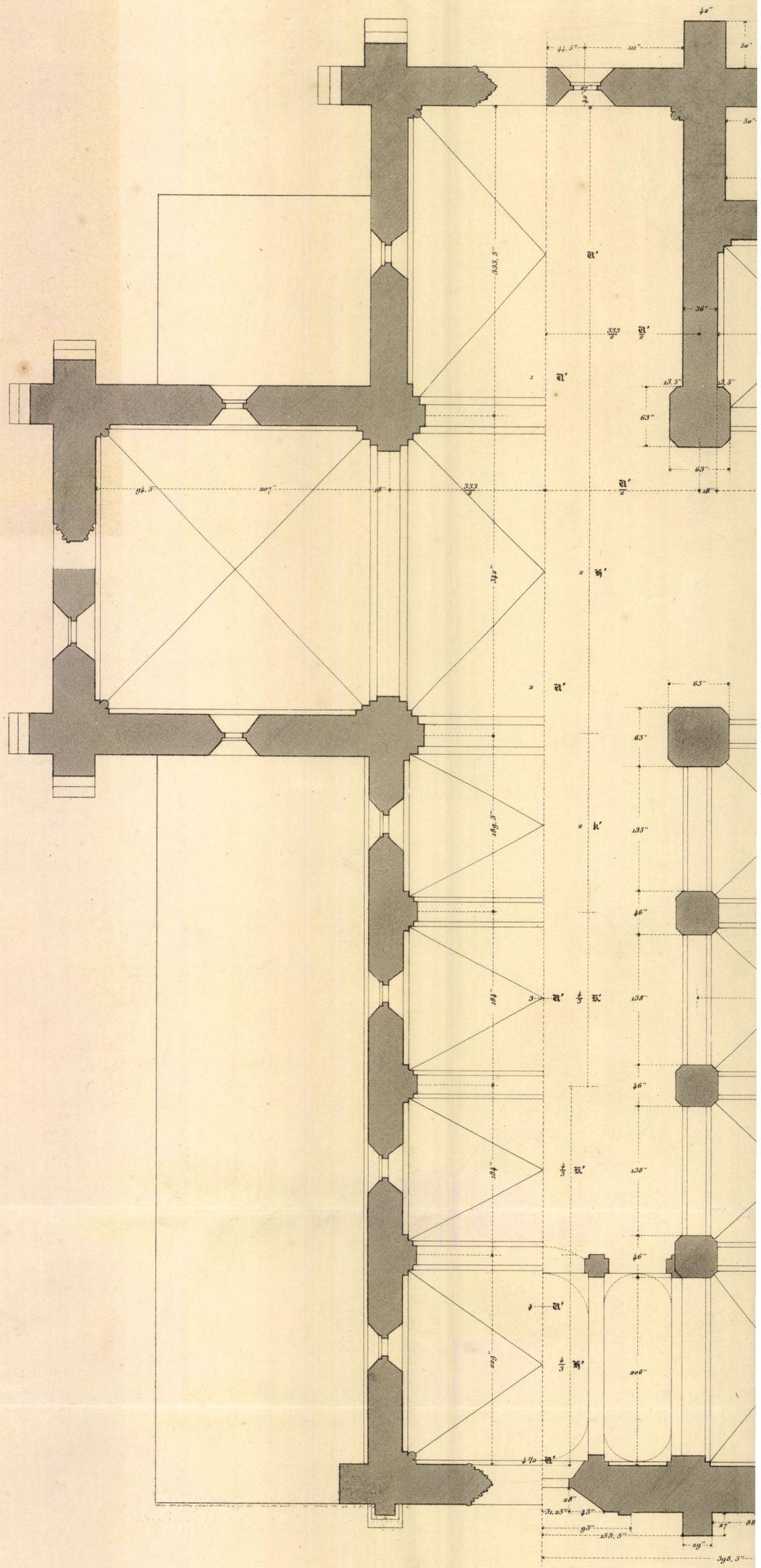

APÁTFALVA.

Benkó mens Henszlmann del.

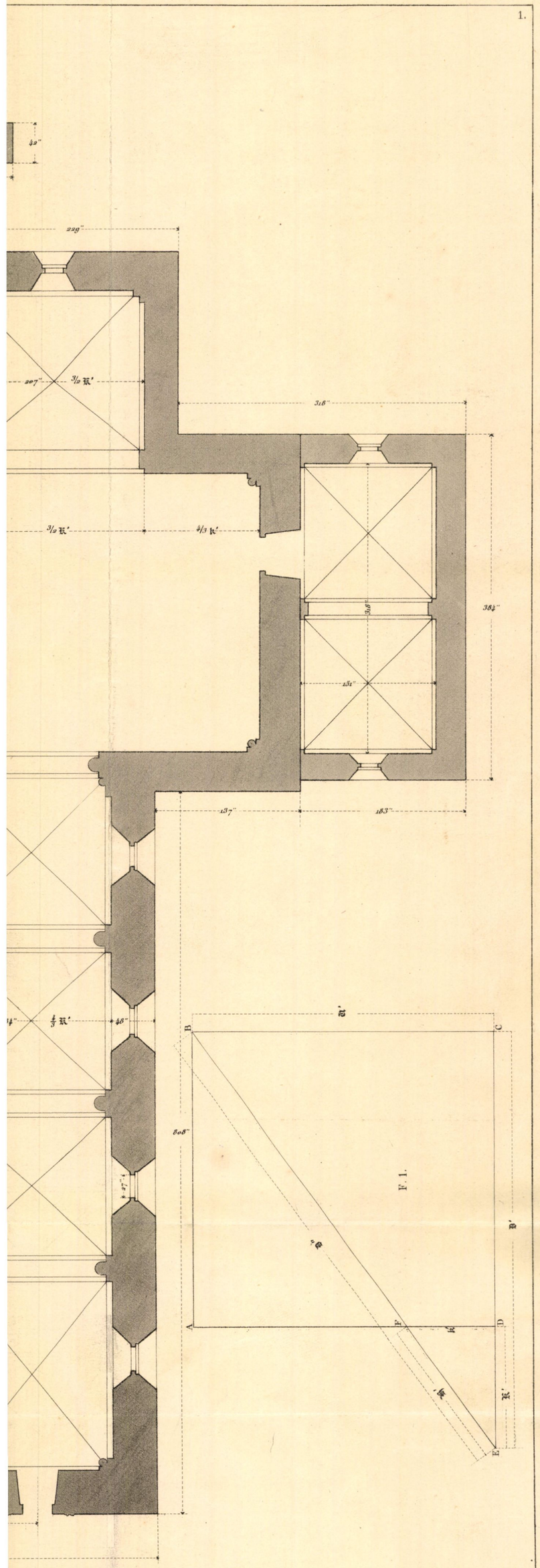

F. 1.

A. Soudain sculp.t

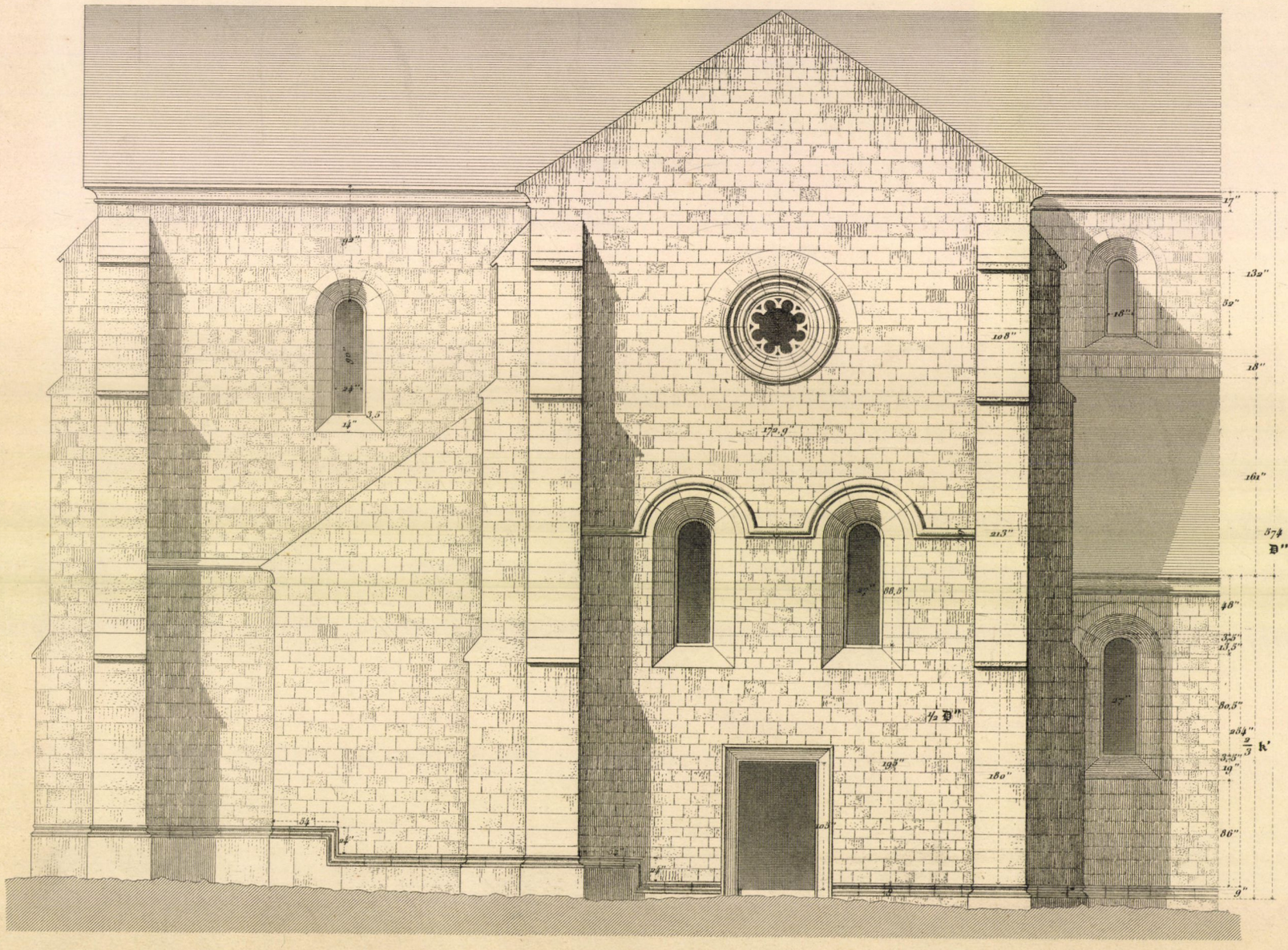

F. 2.

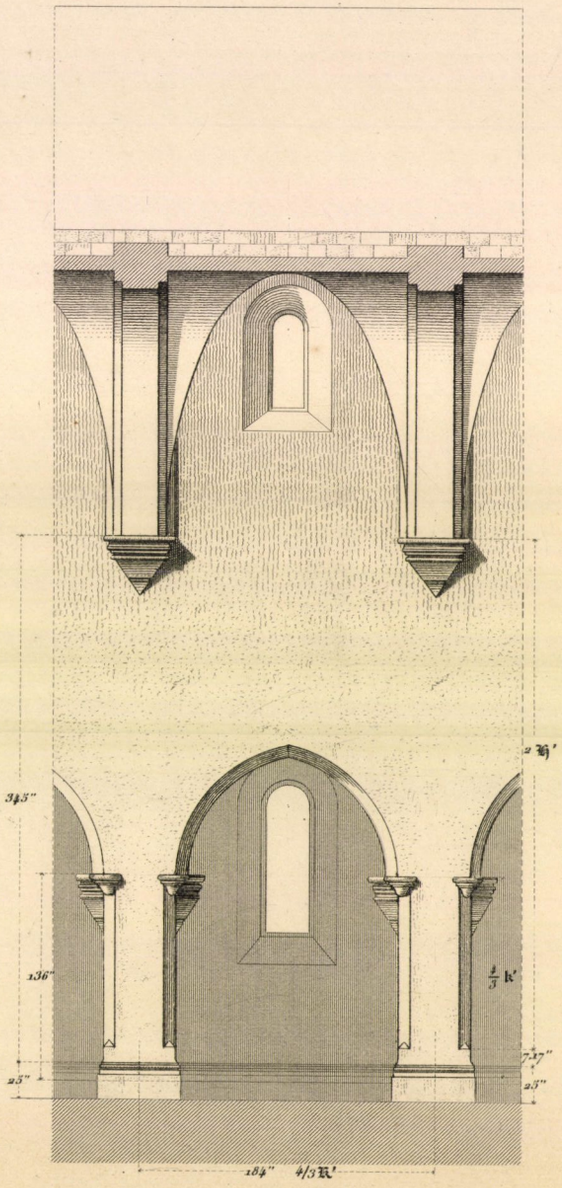

F. 1.

APÁTFALVA.

Benkó mens. Henszlmann del.

5 10 15 20 25 30 35 40'

E. Doby sculp.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

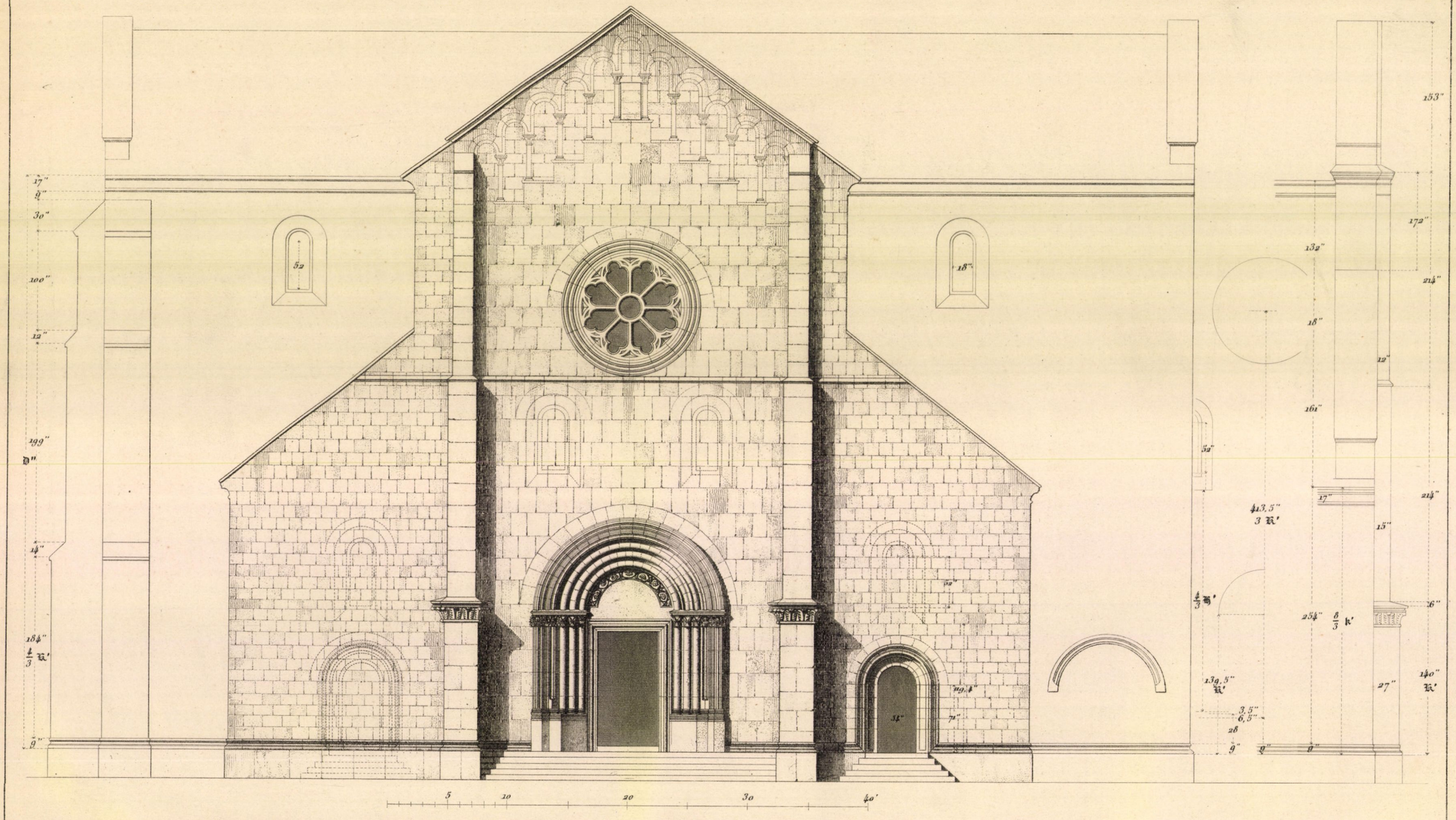

APÁTFALVA.

Benkó mens. Henszlmann restaur & delin.

A. Soudain sculp.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

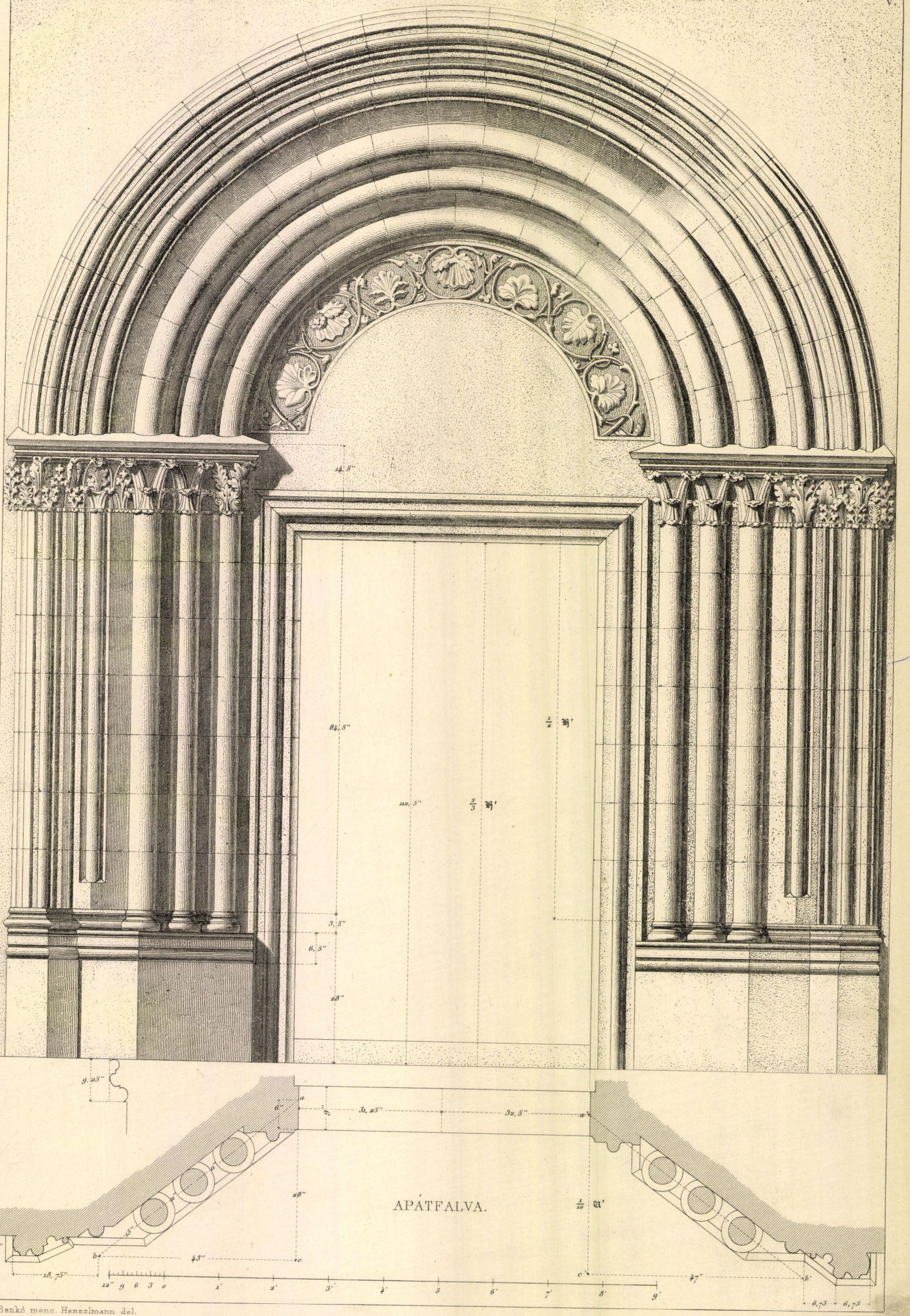

APÁTFALVA.

Benkó mens. Hanszlmann del.

A. Soudain sculp.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

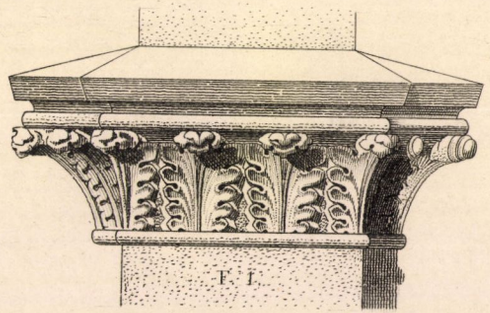

F. 1.

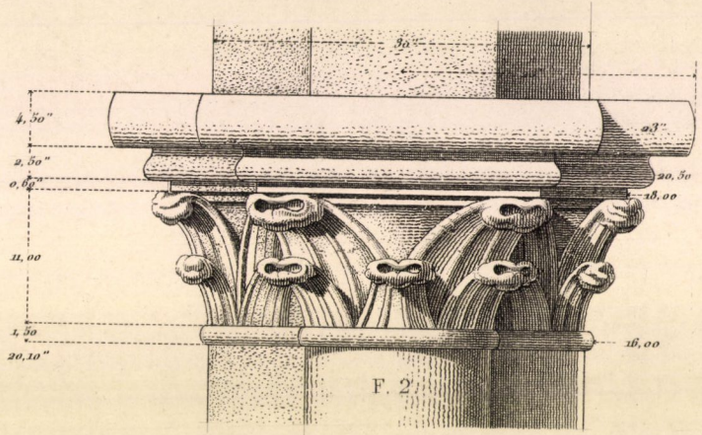

F. 2.

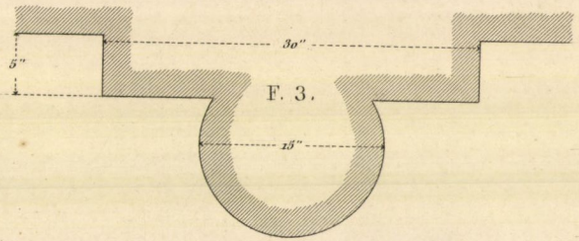

F. 3.

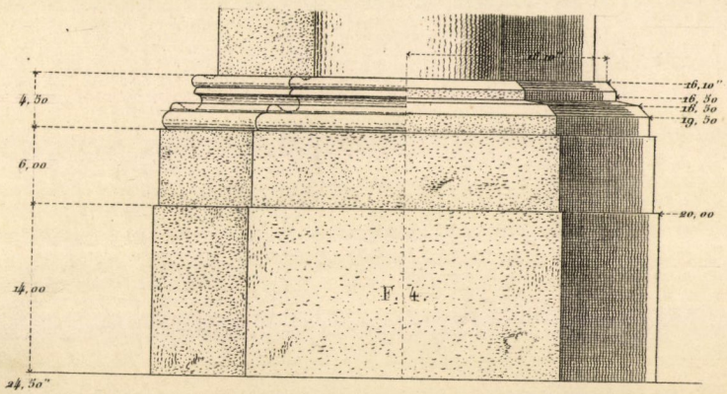

F. 4.

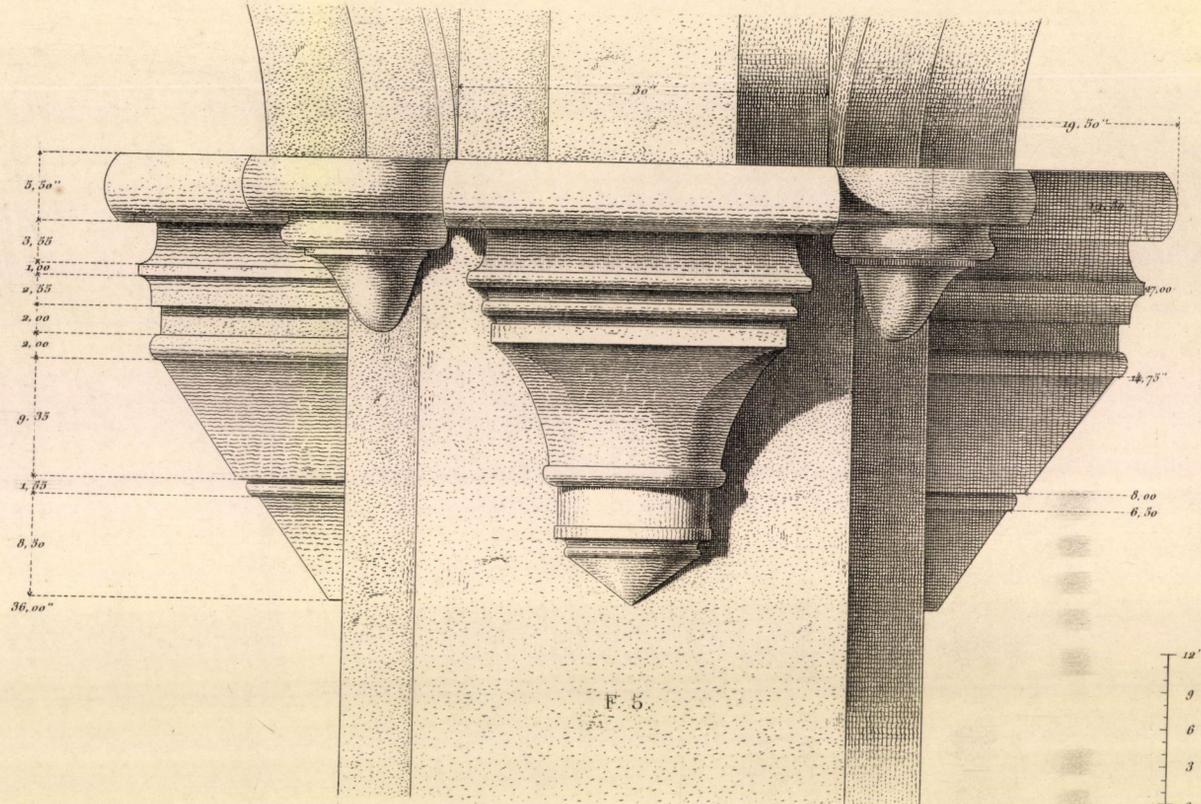

F. 5.

APÁTFALVA.

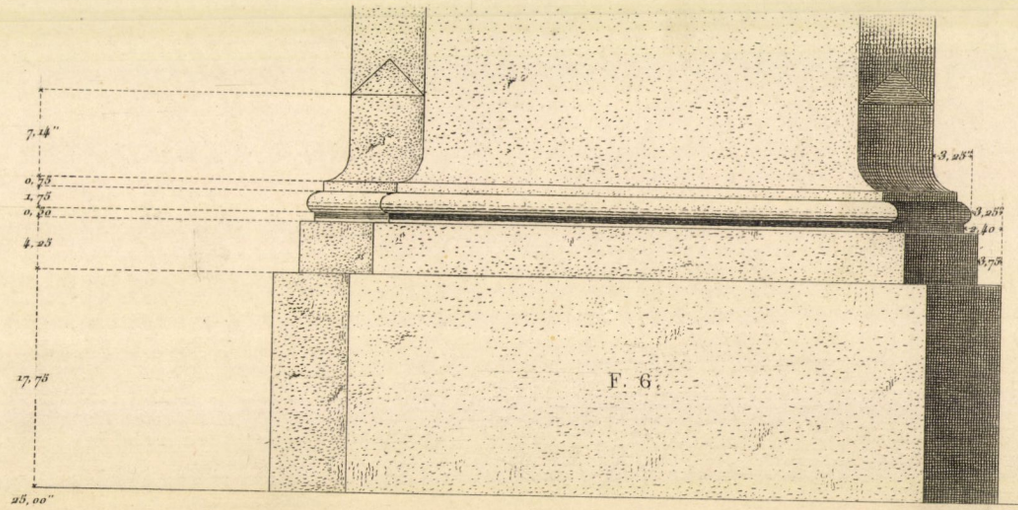

F. 6.

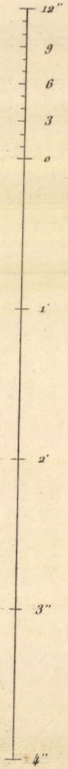

Benkó mens Henszlmann del.

A. Soudain sculp.

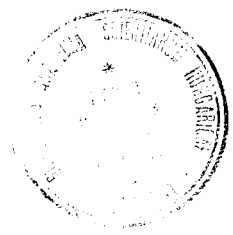

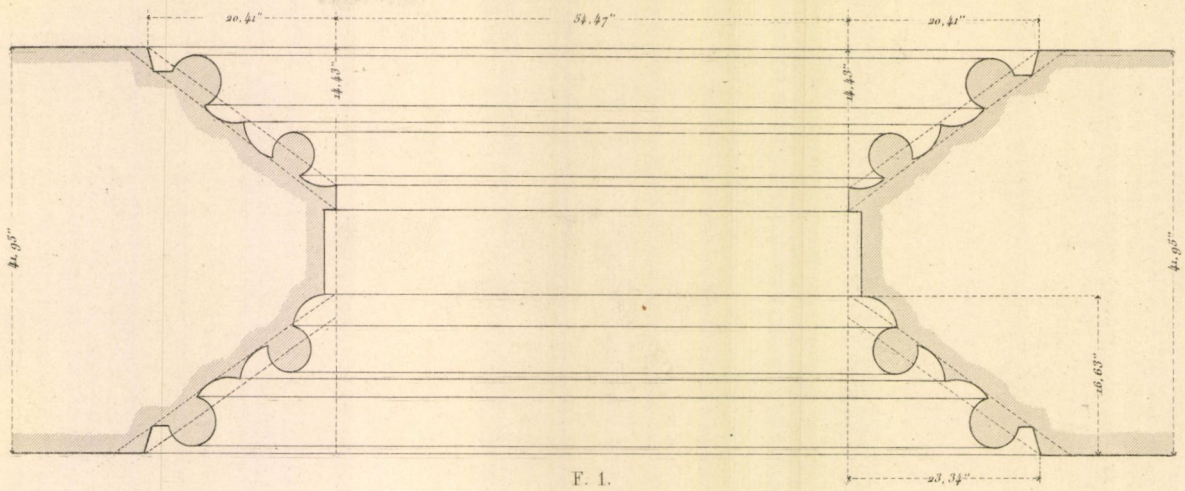

F. 1.

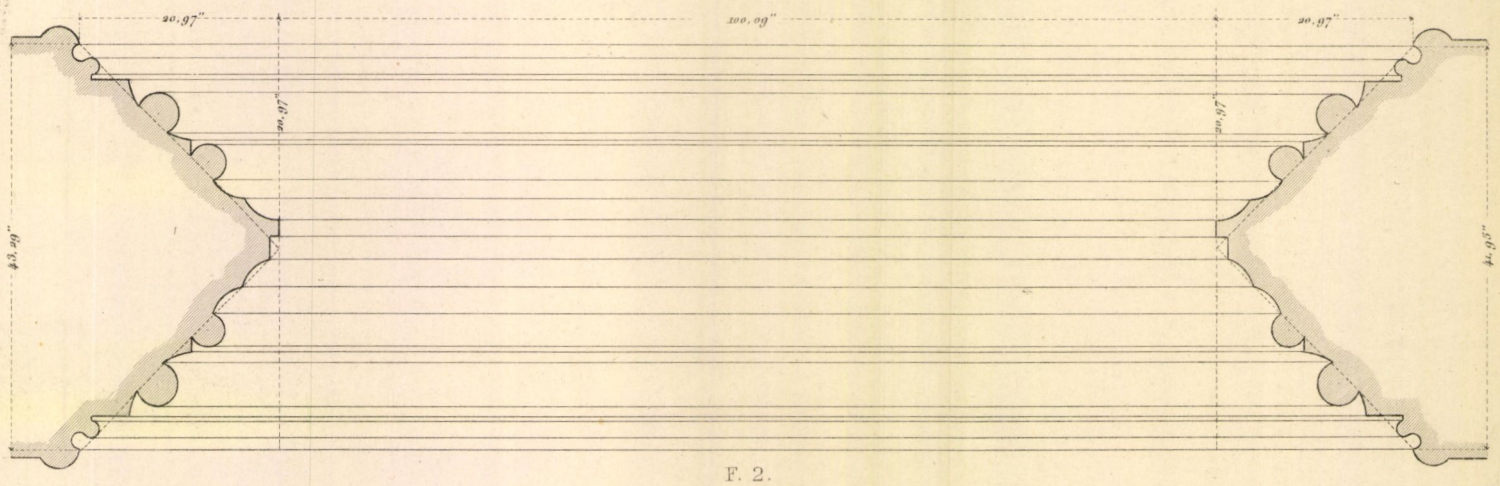

F. 2.

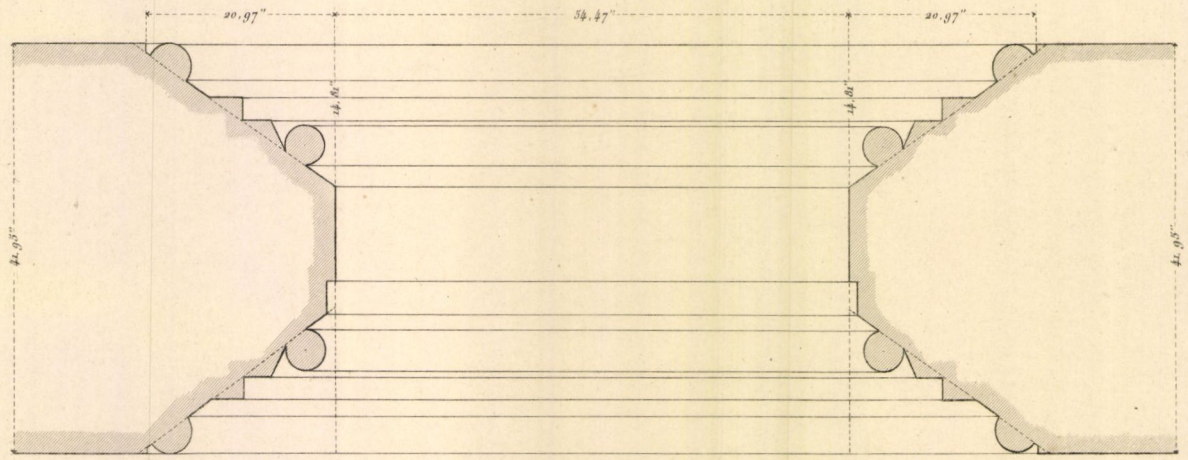

F. 3.

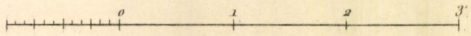

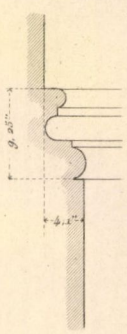

F. 4.

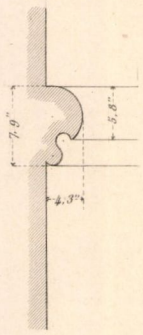

F. 6.

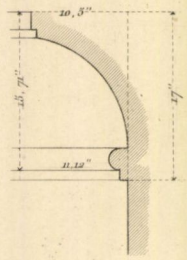

F. 8.

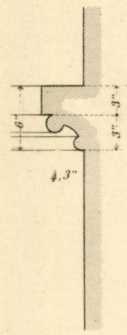

F. 7.

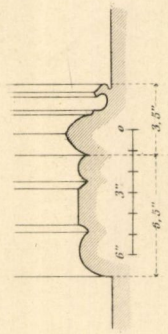

F. 5.

APÁTFALVA.

Benkó mens Henszlmann del.

A. Soudain sculp.

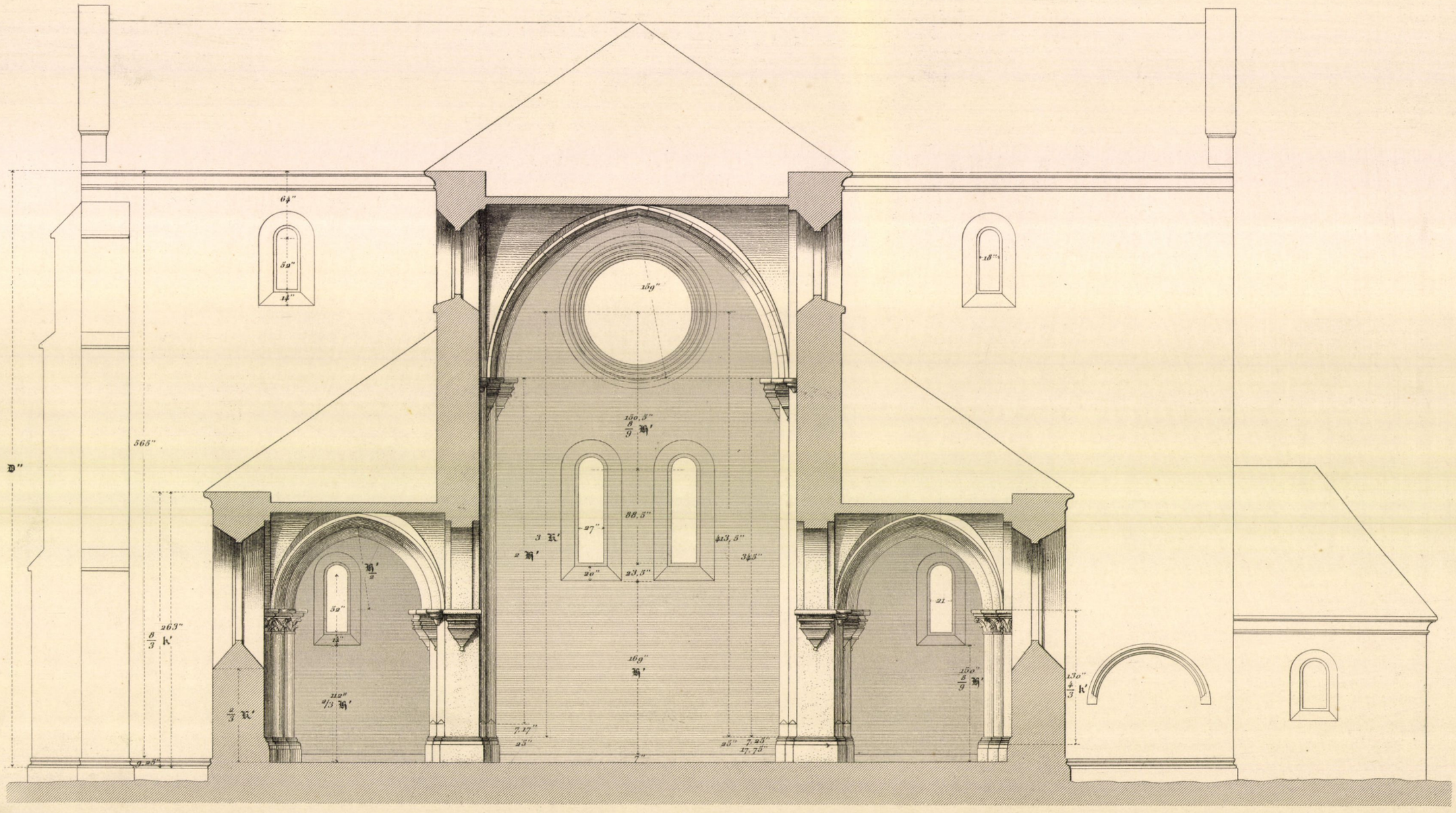

APÁTFALVA.

Benkó mens. Henszlmann del.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20 25 30'

A. Soudain sculp.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE